

อาฬวกเทตนา

ผศ.ดร. ฮานี สุวรรณประทีป

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบانیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒๕๖๖

อาฬวกเทศนา

ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
ป.ธ.๙, ศน.ม. พระพุทธศาสนาและปรัชญา
พร.ด. (พระพุทธศาสนา)
๒๕๖๖

อาพวกเทศนา

ผู้เขียน : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
 ป.ธ.๙, ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
 พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการกลั่นกรองผลงานวิชาการ (Peer Review) :

พระเทพวัชรอาจารย์, รศ.ดร.
 ศ.(พิเศษ) ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ
 รศ.ดร.วุฒินันท์ ก้นทะเตียน
 รศ.ดร.มานพ นักการเรือน
 รศ.ดร.เวทย์ บรรณากรกุล

ศิลปะและรูปเล่ม : นายสมควร ถ้วนนอก
ตรวจทาน : ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง/ดร.ชัยชาญ ศรีหามู
พิสูจน์อักษร : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป/ นายสมควร ถ้วนนอก
ISBN : 987-616-603-670-1
พิมพ์เมื่อ : กรกฎาคม ๒๕๖๖
จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ที่ : อักษรการพิมพ์
 ๘๘/๑๔๓๘ ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่
 จังหวัดนนทบุรี
 มือถือ ๐๙-๖๔๘๒-๓๕๙๕

คำนำ

อาฬวกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์ในเมืองอาฬวี พระสูตรนี้พบในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑) และขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔) เนื้อหาในพระสูตรนี้เกี่ยวกับอาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหา ๑๓ ข้อกับพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบไว้ทั้งหมด คำถามและคำตอบที่ปรากฏในพระสูตรนี้เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำตอบของปัญหาทั้ง ๘ ข้อแรกที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ตรัสตอบเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงตอบอย่างเดียวกันทุกคำถาม พุทธปัญหาเหล่านั้นเป็นพุทธวิสัยเช่นนี้

มีเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาของอาฬวกสูตรว่า มารดาและบิดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยไปเข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหา ๘ ข้อและได้รับคำตอบจากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้อาฬวกยักษ์ได้เรียนรู้ปัญหาถามตอบเหล่านั้นในครั้งที่ยังเป็นเด็กจากมารดาบิดาของตน แต่ในต่อมาภายหลัง โดยกาลเวลาล่วงไปอาฬวกยักษ์กลับลืมคำตอบไป จึงเกิดความกังวลและกลัวว่าจะลืมคำถามอีก จึงได้ใช้ชาดเขียนจารึกคำถามนั้นลงในแผ่นทองคำ ด้วยคิดว่า ‘ขอปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศ’ จึงเก็บไว้ในวิมาน

ก่อนที่บิดามารดาของท่านจะเสียชีวิตเพราะหมดอายุขัย ได้สั่งกับอาฬวกยักษ์ไว้ว่า ท่านจะมีอายุยืนจนกระทั่งถึงศาสนาของพระโคตม

สัมมาสัมพุทธเจ้า และหากว่าพระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้แล้ว จงไปกราบทูลถาม ปัญหาเกิดและจะทราบว่าคุณคำตอบเป็นเช่นนี้

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ พระพุทธรูปองค์ได้ ตรัสตอบตรงกับที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยตอบบิดามารดา ของท่านไว้เมื่อกาลก่อน อาฬวกยักษ์ได้รับฟังแล้วก็เกิดปีติปราโมทย์ และได้เจริญวิปัสสนาที่ระลึกถึงรูปนามอันปรากฏในปัจจุบันเป็นอารมณ์ ในที่สุดของปัญหาข้อที่ ๘ เมื่อพระพุทธรูปทรงประกาศการข้าม อวิชโชฆะด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ด้วยคาถาว่า **ปญญา** **ปริสุขณฺติ** (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) อาฬวกยักษ์ได้บรรลุธรรม เป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นความเป็นยักษ์ที่ดุร้ายเหี้ยมโหดก็กลายเป็นยักษ์ที่นุ่มนวล เป็นยักษ์สัมมาทิฐิที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธรูป ศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

คำตอบของคำถาม ๑๓ ข้อที่พระพุทธรูปองค์ได้ตรัสสอนแก่ท่าน อาฬวกยักษ์นี้ เป็นคำตอบที่เกี่ยวกับประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งมีบทสรุปดังต่อไปนี้

๑. ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ เมื่อเรามี ศรัทธาเป็นทรัพย์แล้ว เราจึงสามารถพากเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุ คุณธรรมขั้นสูงต่อไป

๒. ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ไม่ใช่ทรัพย์สิน เงินทองหรือญาติพี่น้อง เพราะสิ่งเหล่านั้นนำความสุขมาให้เราได้ในช่วง ระยะเวลาหรือชั่วคราวเท่านั้น แต่ธรรมที่เราได้ประพฤติดีเป็นสิ่งที่นำสุขมาให้แก่เราได้ตลอดไป

๓. ความสัตย์มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือ ความจริงที่เราได้กล่าวไว้นั้นมีรสที่มีค่ากว่ารสโดยทั่วไป

๔. นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุด เมื่อเรามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เราก็จะหลีกเลี่ยงจากบาปและหมั่นบำเพ็ญบุญอยู่เสมอ

๕. บุคคลข้ามห้วงกิเลสได้ด้วยศรัทธา คือ เมื่อเรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เราจึงตั้งใจปฏิบัติธรรม

๖. บุคคลข้ามห้วงภพได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะการเจริญสติปัญญาเป็นทางสายเดียวแห่งความพ้นทุกข์

๗. บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร คือ สามารถล่วงทุกข์คือรูปนามนี้ได้ด้วยความเพียรในการปฏิบัติธรรม

๘. จิตหมดจดจากกิเลสได้เบื้องต้นด้วยปัญญาที่รู้จักบาปบุญคุณโทษ และหลังจากนั้นก็เป็นปัญญาที่อบรมด้วยการเจริญสติสมาธิ และปัญญา เมื่อเราเจริญสติ สมาธิ ปัญญาจะพัฒนาขึ้นเป็นวิปัสสนาปัญญา มรรคปัญญา และผลปัญญาตามลำดับ

๙. บุคคลยอมได้รับปัญญาด้วยการตั้งใจฟังธรรม

๑๐. ผู้ที่ทำการงานอย่างเหมาะสมไม่เพิกฐานะ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้

๑๑. บุคคลยอมได้รับเกียรติยศเพราะความสัตย์

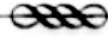
๑๒. ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้

๑๓. ธรรมที่ทำให้บุคคลเมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศกคือ ศรัทธา และธรรม ๔ ประการคือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ

ผู้วิจัยเห็นว่าพระสูตรนี้มีเนื้อหาที่คุณค่าเกี่ยวกับการประพฤติตน ในการครองเรือนและปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุโลกุตตรธรรมที่พ้นไป จากการเวียนตายเวียนเกิด จึงเขียนบทความนี้ขึ้นเพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาธรรมะอันประเสริฐของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หวังว่าจะมีประโยชน์แก่ผู้ศึกษาตามสมควร

ผศ.ดร. ธานี สุวรรณประทีป

สัญลักษณ์และคำย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก (๒๕๐๐) การใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎกเริ่มจาก อักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๓๓ หน้า ๕๗

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การใช้คำย่อ เริ่มจากอักษรชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น อง.จตุกก.อ. ๒/๖๘/๓๕๗ หมายถึง องคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิปาตอฎฐกถา เล่มที่ ๒ ข้อ ๖๘ หน้า ๓๕๗

การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกา ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เริ่มจากอักษรชื่อคัมภีร์ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี) ข้อ/หน้า เช่น ที.สี.ฎีกา ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตถปปกาสินี สิลกขนธวคคฎีกา เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ
วิ.ม.	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สิลกขนธวคคปาติ
ที.ม.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ
ที.ปา.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาติ

ม.มู.	=	สุดตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ
ม.ม.	=	สุดตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสกปาติ
ม.อุ.	=	สุดตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ
สํ.ส.	=	สุดตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	สคาถวคคปาติ
สํ.นิ.	=	สุดตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	ทานวคคปาติ
สํ.ช.	=	สุดตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	ชนธวารวคคปาติ
สํ.สพ.	=	สุดตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	สพายตนวคคปาติ
อง.เอกก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ
อง.ทุก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาติ
อง.ติก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ
อง.จตุกก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ
อง.ปญจก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ
อง.ฉกก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ฉกกนิปาตปาติ
อง.สตตก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	สตตกนิปาตปาติ
อง.อฏฐก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ
อง.ทสก.	=	สุดตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ
ชฺ.ช.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	ชฺททกปาฐปาติ
ชฺ.ธ.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	ธมมปทปาติ
ชฺ.อุ.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	อุทานปาติ
ชฺ.อิตฺติ.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	อิตฺตวุตตกปาติ
ชฺ.สุ.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ
ชฺ.วิ.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	วิมานวตฺถุปาติ
ชฺ.เปต.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	เปตวตฺถุปาติ
ชฺ.เถร.	=	สุดตนต์ปิฎก	ชฺททกนิกาย	เถรคาถาปาติ

ขุ.เถรี.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาฬิ
ขุ.ชา.เอกก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.ทุก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.ติก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.จตุกก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.ปณจก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปณจกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.สตุตก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.ทสก.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทสกนิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ชา.สตุตติ.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตตินิปาต ชาตกปาฬิ
ขุ.ม.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาฬิ
ขุ.พุทธ.	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวัสปาฬิ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาฬิ
อภิ.ปุ.	=	อภิธมมปิฎก	ปุคคลปณญตติปาฬิ

ปกรณ์วิเสส

เนตติ.	=	เนตติปกรณ์
มิลินท.	=	มิลินทปณหปกรณ์
วิสุทธิ.	=	วิสุทธิมคคปกรณ์

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอฎฐกถา
วิ.ม.อ.	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิคคอฎฐกถา
กงฺขา.อ.	=	กงฺขาวิตรณิอฎฐกถา		

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	=	ทีฆนิกาย	สมงคลวิลาสินี	สีลกขณชวคคอกุฏจกถา
ที.ม.อ.	=	ทีฆนิกาย	สมงคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฏจกถา
ที.ปา.อ.	=	ทีฆนิกาย	สมงคลวิลาสินี	ปาฎีกวคคอกุฏจกถา
ม.มฺ.อ.	=	มชฌิมนิกาย	ปปลยจสุทนี	มูลปณณาสกอกุฏจกถา
ม.อุ.อ.	=	มชฌิมนิกาย	ปปลยจสุทนี	อุปริปณณาสกอกุฏจกถา
สํ.ส.อ.	=	สํยุตตนิกาย	สารตถปปกาสินี	สคาถวคคอกุฏจกถา
สํ.นิ.อ.	=	สํยุตตนิกาย	สารตถปปกาสินี	นิทานวคคอกุฏจกถา
อง.เอกก.อ.	=	องคฺตตรนิกาย	มโนรธปุรณี	เอกกนิปาตอกุฏจกถา
อง.ทก.อ.	=	องคฺตตรนิกาย	มโนรธปุรณี	ทกนิปาตอกุฏจกถา
อง.ติ.อ.	=	องคฺตตรนิกาย	มโนรธปุรณี	ติกนิปาตอกุฏจกถา
ขุ.ธ.อ.	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอกุฏจกถา	
ขุ.อุ.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	อุทานอกุฏจกถา
ขุ.อิตฺติ.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	อิตฺตวตฺตอกุฏจกถา
ขุ.สุ.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถโชติกา	สุตฺตนิปาตอกุฏจกถา
ขุ.วิ.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	วิมานวตฺตอกุฏจกถา
ขุ.เปต.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถโชตกา	เปตวตฺตอกุฏจกถา
ขุ.เถร.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	เถรคาถาอกุฏจกถา
ขุ.เถรี.อ.	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	เถรีคาถาอกุฏจกถา
ขุ.ชา.เอกก.อ.	=	ขุททกนิกาย		เอกกนิปาตชาตอกุฏจกถา
ขุ.ชา.ปณฺญาส.อ.	=	ขุททกนิกาย		ปณฺญาสนิปาตชาตอกุฏจกถา
ขุ.ชา.สฺมฺมจฺฉิ.อ.	=	ขุททกนิกาย		สฺมฺมจฺฉินิปาตชาตอกุฏจกถา
ขุ.ชา.สตฺตติ.อ.	=	ขุททกนิกาย		สตฺตตินิปาตชาตอกุฏจกถา
ขุ.ชา.อสีติ.อ.	=	ขุททกนิกาย		อสีตินิปาตชาตอกุฏจกถา

- ช.ชา.ม.อ. = ชุททกนิกาย มหานิปาตชาตกอฏฐกถา
 ช.ม.อ. = ชุททกนิกาย สทธรรมปชโชติกา มหานิทเทศอฏฐกถา
 ช.ป.อ. = ชุททกนิกาย สทธรรมปกาสินี ปฏิสมภิทามคคอฏฐกถา
 ช.พุทธ.อ. = ชุททกนิกาย มจรตถวิลาสินี พุทธวีสอฏฐกถา
 ช.จรรยา.อ. = ชุททกนิกาย ปรมตถทีปนี จรียาปิฎกอฏฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สง.อ. = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อฏฐสาลินีอฏฐกถา

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

- เนตติ.อ. = ชุททกนิกาย เนตติอฏฐกถา
 สงคห. = อภิธรรมตถสงคห
 อภิ.วตาร. = อภิธรรมวตาร

ฎีกาพระวินัยปิฎก

- สารตถ.ฎีกา = สารตถทีปนีฎีกา
 วิมติ.ฎีกา = วิมตวิโนทนีฎีกา
 กงขา.อภิณวฎีกา = วินยตถมณชูสา กงขาวิตรณีอภิณวฎีกา
 วินย.ฎีกา = วินยาลงการฎีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

- ที.สี.ฎีกา = ทีฆนิกาย สีนตถปกาสนี สีลกขณธวคคฎีกา
 ที.ม.ฎีกา = ทีฆนิกาย สีนตถปกาสนี มหาวคคฎีกา
 ที.สี.อภิณวฎีกา = ทีฆนิกาย สารุวิลาสินี สีลกขณธวคคอภิณวฎีกา
 ม.มุ.ฎีกา = มชฌิมนิกาย สีนตถปกาสนี มุลปณณาสกฎีกา
 ม.อุ.ฎีกา = มชฌิมนิกาย สีนตถปกาสนี อุปริปณณาสกฎีกา

สํ.ส.ฎีกา	=	สํยุตตนิกาย	ลีนตถปปกาสนี	สคาถวคคฎีกา
อง.ต.ก.ฎีกา	=	องคฺตตรนิกาย	ตินิกนปาทฎีกา	
อง.จตุกก.ฎีกา	=	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนปาทฎีกา	
อง.อฎฐก.ฎีกา	=	องคฺตตรนิกาย	อฎฐกนปาทฎีกา	

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา	=	ปรมตถนณชฺสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา
วิภาวินี.	=	อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	

ไวยากรณ์

อภิธา.	=	อภิธานปปทีปิกา
อภิธา.ฎีกา	=	อภิธานปปทีปิกาฎีกา
กจ.สาร.	=	กจจายนสาร
นิตฺติ.ธาตฺ.	=	สทฺทนิตฺติ ธาตฺมาลา
นิตฺติ.ปท.	=	สทฺทนิตฺติ ปทมาลา
นิตฺติ.สุตฺต.	=	สทฺทนิตฺติ สุตฺตมาลา

สารบัญ

คำนำ	๓
สัญลักษณ์และคำย่อ	๗
อาพวาทเทศนา	๑๙
เหตุของการแสดงธรรม	๒๐
ยามในสมัยพุทธกาล	๓๐
คำถามที่ ๑ : อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้	๕๙
ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์	๖๒
ลักษณะ ๓ อย่างของคนมีศรัทธา	๗๓
ศรัทธาที่มั่นคง	๘๕
ลักษณะของศรัทธา	๙๐
หน้าที่ของศรัทธา	๙๐
อาการปรากฏของศรัทธา	๙๓
ควรเชื่อพระไตรปิฎกหรือไม่	๙๗
ศรัทธาเปรียบเหมือนมือเป็นต้น	๑๐๒
คำถามที่ ๒ : อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้	๑๐๖
เพียงการเกิดกุศลจิตก็มีอุปการะมาก	๑๐๘
ธรรมอันบุคคลประพฤติดีคืออะไร	๑๑๒
บุญกิริยาวัตถุ ๓	๑๑๘
ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ	๑๑๙
ความหมายของทาน	๑๑๙

ลักษณะของกุศลและอกุศล	๑๒๔
การให้ทานเสมอกับการรบ	๑๒๕
ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำ	๑๒๙
ทานเป็นบารมีแรกในบารมี ๑๐	๑๒๙
สมบัติน้ำแข็ง	๑๓๑
ทานเหมือนทรัพย์ที่กำลังจะถูกไฟไหม้	๑๓๑
ทานเป็นเสบียงทิพย์	๑๓๒
ผู้แนะนำในการให้ทาน	๑๓๔
อานิสงส์ของการให้ทาน	๑๓๕
บรรลอรหัตตมรรคด้วยการให้ทาน	๑๕๒
ทานไม่สร้างภพชาติ	๑๕๔
ลักษณะเป็นต้นของทาน	๑๖๑
ธรรมที่ขัดขวางการให้ทาน	๑๖๓
ทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล	๑๖๖
การถวายสังฆทาน	๑๗๑
มหาบริจาค ๕	๑๙๖
กฐินทาน	๒๐๔
ทาน ๓ ประเภท	๒๓๒
ยัญญุสัมปทา	๒๓๘
ผลกรรมของเจตนาทั้ง ๓	๒๔๕
อานิสงส์ของเจตนาบริสุทธิ์	๒๖๐
บุคคลผู้รับทาน	๒๖๖

มหาทาน ๕	๒๗๓
ทานของอัสตบุรุษ ๕	๒๗๗
ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๑	๒๗๗
ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๒	๒๘๐
การให้ทาน ๘ ประเภท	๒๘๖
อานิสงส์ของทาน	๒๘๘
ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ	๒๙๒
บทมหานมัสการ	๒๙๔
ไตรสรณคมน์	๒๙๙
ความหมายของศีล	๓๐๗
ศีล ๕	๓๑๓
อานิสงส์ของศีล	๓๒๐
คำถามที่ ๓ : อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย	๓๒๓
คำถามที่ ๔ : นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคนผู้เป็นอยู่- อย่างไรว่าประเสริฐสุด	๓๒๘
คำถามที่ ๕ : บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า	๓๓๓
คำถามที่ ๖ : บุคคลข้ามห้วงอรรณพได้อย่างไรเล่า	๓๔๖
คำถามที่ ๗ : บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า	๓๕๙
คำถามที่ ๘ : บุคคลบริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า	๓๖๓
คำถามที่ ๙ : บุคคลยอมได้ปัญญาอย่างไรเล่า	๓๗๔
คำถามที่ ๑๐ : บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า	๓๘๓

คำถามที่ ๑๑ : บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า	๓๘๕
คำถามที่ ๑๒ : บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า	๓๘๗
คำถามที่ ๑๓ : บุคคลทำอะไรจึงจะไม่เศร้าโศก- ในภพต่อไปเล่า	๓๙๒
ปัญหา ๑๓ ข้อ	๓๙๕
บรรณานุกรม	๔๐๐
ประวัติผู้เขียน	๔๐๓

ภาพโดย...จิต-ธราณี
jitdrathanee.com

อาฬวกเทตนา

พระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์

১৮

อาฬวกเทศนา

อาฬวกสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์ ในเมืองอาฬวี พบในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค,^๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อาฬวกสูตร^๒ และอรรถกถา^๓

อาฬวกยักษ์เป็นยักษ์ดุร้ายหยาบกระด้าง ไม่เคารพเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แต่หลังจากที่ได้ฟังพระสูตรนี้จากพระพุทธองค์แล้ว ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน จึงกลายเป็นบุคคลผู้เคารพนอบน้อม มีความนุ่มนวล มิได้แข็งกร้าวดุร้ายเช่นดังกาลก่อน และเกิดความเคารพเลื่อมใสเคารพในคุณของพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า ท่านกล่าวคาถาบทหนึ่งในตอนท้ายหลังจากฟังพระธรรมเทศนาจบว่า

โส อหํ วิจริสสามิ คามา คามํ ปุรา ปุริ
 นมสฺสมานิ สมฺพุทฺธิ ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตี.^๔

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็นพระธรรมอันดีงามของพระธรรม”

^๑ ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๒๕๗-๒๕๙

^๒ ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๓-๑๘/๓๖๘-๓๗๑

^๓ ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๐-๓๒๐, ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓-๑๘/๒๕๗-๒๖

^๔ ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๔/๓๗๑

เหตุของการแสดงธรรม

ประวัติความเป็นมาของอาพวกเทศนา มีดังต่อไปนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตื่นจากที่บรรทม ในยามใกล้รุ่งทรงข้ามหาคฤณาสมาบัติ^๕ ณ พระคันธกุฎีในพระเชตวัน เมื่อทรงตรวจดูชาวโลก ด้วยพุทธจักขุ คือ อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ ได้แก่ ปัญญา^๖รู้เห็นความต่างกันในความยิ่งและหย่อนของอินทรีย์ ๕ และอาสยานุสยญาณ ได้แก่ ปัญญา^๗รู้เห็นความคุ้นเคยของจิตและอนุสัยของเหล่าสัตว์^๖ อันนับเข้าในทศพลญาณ^๗ ได้ทรงเห็นอุปนิสัยที่จะบรรลुพระอนาคามีผลของ

^๕ มหากรณาสมาบัติ คือ สมาบัติที่ประกอบด้วยมหากรณาที่เห็นเหล่าสัตว์เป็นทุกข์เพราะถูกคลื่นคือชาติ ชรา และมรณะเป็นต้นครอบงำในสาครคือสังสารวัฏ จึงสงสารสัตว์โลกโดยดำริว่า สัตว์โลกนี้ถูกไฟเผาเหมือนกรงขังที่ถูกไฟเผาอยู่พระพุทธรเจ้าทรงข้ามหาคฤณาสมาบัตินี้ในเวลากลางคืนและรุ่งเช้าทุกๆ วันเป็นจำนวน ๒ โภก ๔ แสนครั้ง

^๖ พุทธจักขุนาติ อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณน จ อาสยานุสยญาณน จ อิมสสเท ทวินันถาณานัน พุทธจักขุติ นามิ. (วิ.ม.อ. ๓/๙/๑๕, ที.ม.อ. ๒/๖๙/๕๘) “คำว่า พุทธจักขุนา (ด้วยพุทธจักขุ) คือ ด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณและอาสยานุสยญาณ เป็นความจริงที่คำว่า พุทธจักขุ นี้เป็นชื่อแห่งพระญาณทั้ง ๒ อย่างนั้น”

^๗ ทศพลญาณ คือ พระญาณที่มีกำลัง ๑๐ พบในมัชฌิมนิกาย มูลปณาสก (ม.ม. ๑๒/๑๔๘/๑๐๗), อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (อง.ทสก. ๒๔/๑/๒) และพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ (อภิ.วิ. ๓๕/๗๖๐/๑๗๙)

ทศพลญาณ คือ พระญาณที่มีกำลัง ๑๐ ดังนี้

๑. ฐานาฐานญาณ ปัญญา^๖รู้เห็นเหตุว่าเป็นเหตุและผลว่าเป็นผล คือ เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เช่น มิจฉาทิฏฐิโมไซเหตุของความเห็นผิดสังขารว่าเที่ยง เป็นสุขและเป็นตัวตนแก่พระโสดาบัน แต่เป็นเหตุของความเห็นผิดเช่นนั้นแก่ปุถุชน

๒. กัมมวิปากญาณ ปัญญา^๖รู้เห็นผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน โดยเข้าใจกรรมทุกอย่างในอดีต อนาคต และปัจจุบันที่เหล่าสัตว์ทำไว้ว่าให้ผลหรือไม่ให้ผล

อีกอย่างหนึ่ง กัมมวิปากญาณเป็นปัญญาารู้เห็นว่ากรรมให้ผลดีด้วยอำนาจของสัมปัตติจักร ๔ ที่ขัดขวางอกุศลและค้ำจุนกุศล คือ ๑) สุกตัญญู ๒) ความงามของร่างกาย ๓) เวลาอันเหมาะสม ๔) การทำสุจริต หรือเป็นปัญญาารู้เห็นว่ากรรมให้ผลไม่ดีด้วยอำนาจของวิปัตติจักร ๔ ที่ขัดขวางกุศลและค้ำจุนอกุศล คือ ๑) ทุกตัญญู ๒) ความไม่งามของร่างกาย ๓) เวลาอันไม่เหมาะสม ๔) การทำทุจริต

๓. สัมพัทธคามินีปฏิปทาญาณ ปัญญาารู้เห็นปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุกตัญญู ทุกตัญญู หรือพ้นจากคติ (นิพพาน) เช่น คน ๓ คนร่วมกันฆ่าวัวตัวหนึ่ง แม้ทั้งสามคนจะมีเจตนาฆ่าเหมือนกัน แต่เจตนาของคนที่ ๑ ส่งผลให้ไปเกิดในนรก เพราะชวนช่วยในการฆ่าด้วยความตั้งใจ เจตนาของคนที่ ๒ ส่งผลให้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เพราะถูกชักชวนให้ฆ่า ส่วนเจตนาของคนที่ ๓ ส่งผลให้ไปเกิดเป็นเปรต เพราะร่วมฆ่าวัวโดยไม่มีฉันทะจะฆ่า

อีกอย่างหนึ่ง เป็นปัญญาารู้เห็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สรรพประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๔. อเนกธาตุนานาธาตญาณ ปัญญาู้เห็นธาตุจำนวนมากและธาตุต่างกัน คือ ปัญญาเข้าใจสภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก โดยรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนสังขารและฝ่ายอนุปาทินนสังขาร เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิ การปฏิบัติหน้าที่ของขันธ อายตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ความหมายคือ ปัญญาแยกแยะธาตุนิตต่างๆ พร้อมทั้งเหตุตามนัยว่า ลำต้นของต้นไม้ชนิดนี้มีสีขาว หรือดำ มีเปลือกละเอียด หนา หรือบาง มีใบเขียว ดอกเหลือง ผลใหญ่หรือเล็ก ผลกลมหรือแบน มีรสหวานหรือฝาด เป็นต้น

๕. นานาธมุตติกตาญาณ ปัญญาู้เห็นอริยาคัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กันในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน

๖. อินทริยโปรปริยัตตญาณ ปัญญาู้เห็นความต่างกันในความยิ่งและหย่อนของอินทริย์ ๕ และอาสยานุสยญาณ คือ ปัญญาู้เห็นความคุ้นเคยของจิตและอนุสัยของเหล่าสัตว์ที่จะแสดงธรรมโปรดให้บรรลุ โดยเข้าใจว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริย์อ่อน หรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความ

พร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ กล่าวโดยสรุปคือ รู้เห็นว่าเหล่าสัตว์แต่ละคนแตกต่างกันตามลักษณะเหล่านี้ คือ

- ก. อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังมากหรือกำลังน้อย
- ข. ความคุ้นเคยของจิตที่เนื่องด้วยวิญญะ คือ สัสสตทัญญู และอุจเฉททัญญู (วิวิฏฐาสยะ)
- ค. ความคุ้นเคยของจิตที่ไม่เนื่องด้วยวิญญะ คือ วิปัสสนาญาณ และมรรคญาณ (วิวิฏฐาสยะ)

ฆ. อนุสัย ๗ ที่นอนเนื่องในกระแสนจิตซึ่งอาจเกิดขึ้นได้เสมอเมื่อได้เหตุปัจจัยอันเหมาะสม

- ง. สุจริตและทุจจริตคือปัญญาภิสังขาร เป็นต้น
- จ. ความปรารถนาอันทรามหรือความปรารถนาอันประเสริฐ
- ฉ. กิเลสที่มีกำลังหรือไม่มีกำลัง
- ช. ฉันทะที่ติงามหรือฉันทะที่เลวทราม
- ฌ. เหล่าสัตว์ที่พระองค์ทรงอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายหรือเข้าใจได้ยาก
- ญ. เหล่าสัตว์ที่อาจหลุดพ้นได้หรือไม่อาจหลุดพ้น
- ฎ. ฌานาภิสังขิตกิเลสโวกทานวุฏฐานญาณ ปัญญาารู้เห็นความเศร้าหมอง (การไม่บรรลุความชำนาญ) ความหมดจด (การบรรลุความชำนาญ) และการออกจากฌาน ๔ วิโมกข์ ๘ สมาธิ ๓ และสมาบัติ ๔ โดยเป็นปัญญาที่เนื่องด้วยฌานสมาบัติตามนัยว่า บางคนเข้าฌานได้ง่ายหรือเข้าฌานได้ยาก บางคนออกจากฌานได้หรือไม่สามารถออกจากฌานตามเวลาที่กำหนด บางคนฉลาดหรือไม่ฉลาดในฌาน บางคนฉลาดหรือไม่ฉลาดในสมาบัติ เป็นต้น

ฎ. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ ญาณดังกล่าวมีกำลังต่างกันตามบุคคลผู้สร้างบารมี เช่น เตียรถีย์ระลึกได้ ๔๐ กัป ปกตีสาวกระลึกได้ ๑ พันกัป มหาสาวกระลึกได้ ๑ แสนกัป อัครสาวกระลึกได้ ๑ อสงไขยกัป อสงไขยกัป พระปัจเจกพุทธเจ้าระลึกได้ ๒ อสงไขยกัป ๑ แสนกัป ส่วนพระพุทธเจ้าระลึกได้ไม่มีขอบเขตทรงสามารถเห็นได้ตามต้องการ

ฏ. จุตูปปาตญาณ ปัญญาู้เห็นจติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม โดยรู้เห็นปัจจุบันรูปารมณที่เกิเกิดขึ้นในขณะที่ใกล้จะจติและเริ่มปฏิสนธิว่าสัตว์เหล่านี้ทรามหรือประณีตด้วยตระกูล ทรัพย์ และยศถาบรรดาศักดิ์ สัตว์เหล่านี้มีรูปงามหรือมีรูปทราม เป็นคนร่ำรวยหรือยากจน เป็นต้น ที่จริงแล้วหน้าที่ของญาณนี้คือการเห็นรูปารมณที่อยู่ใกล้จติกับ

ปฏิสนธิเท่านั้น แต่การรู้เห็นว่าทราชมหรือประณีตเป็นต้นเป็นหน้าที่ของธากัมมุคญาณและอนาคตังสญาณ

๑๐. อาสวัชยญาณ ปัญญาเห็นว่าความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย คือ อรหัตตมรรคญาณ ในบรรดาอาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ โสดาปัตติมรรคกำจัดทิฏฐาสวะโดยสิ้นเชิง และกำจัดอาสวะ ๓ อย่างที่เหลือซึ่งทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ (อบายคมนิย) ได้ แต่ไม่อาจกำจัดอาสวะ ๓ ที่ไม่ทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ , สกทาคามิมรรคกำจัดกามาสวะอย่างหยาบ และกำจัดภวาสวะพร้อมทั้งอวิชชาสวะบางส่วนที่อยู่ในบุคคลคนเดียวกัน (ปหานเนกภูจ), อนาคามิมรรคกำจัดภวาสวะและอวิชชาสวะบางส่วนที่อยู่ในบุคคลคนเดียวกัน (ปหานเนกภูจ) ได้เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า มรรคญาณเบื้องต้น ๓ ไม่อาจกำจัดอาสวะโดยสิ้นเชิง จึงไม่เรียกว่าอาสวัชยญาณ แม้ผลญาณเบื้องต้น ๓ อันเป็นเพียงผลของมรรคและปราศจากความชวนชวาก็ไม่อาจได้ชื่อว่าอาสวัชยญาณ แต่อรหัตตมรรคเท่านั้นสามารถกำจัดภวาสวะและอวิชชาสวะที่มรรคเบื้องต้นไม่อาจกำจัดได้โดยสิ้นเชิง จึงได้ชื่อว่าอาสวัชยญาณ แม้อรหัตตผลก็เกิดขึ้นหลังจากอาสวะหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง จึงได้ชื่อว่าอาสวัชยญาณเช่นกัน และเป็นเหตุให้พระอรหันต์ที่ประกอบด้วยผลในกระแสจิตได้ชื่อว่าชีณาสวะ คือ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อโปรดเวไนยชนให้หลุดพ้นโดยพิจารณาด้วยทศพลญาณ ๑๐ อยู่เสมอตามลำดับ กล่าวคือ

๑. ลำดับแรกทรงพิจารณาเหตุว่าผู้ฟังควรได้บรรลุมรรคผลหรือไม่ คือ มีกิเลสอันตรายอันได้แก่นิยตมิจฉาทิฏฐิหรือไม ด้วยฐานฐานญาณ

๒. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาอีกว่ามีอันตรายคือวิบากหรือไม่ ด้วยกัมมวิปากญาณ

๓. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาอีกว่ามีอันตรายคือกรรม (อนันตริยกรรม) หรือไม ด้วยสัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ

๔. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาจริตของผู้ฟังธรรมเพื่อแสดงธรรมอันเหมาะสม ด้วยยอนเนกธาตุนานาธาตญาณ

๕. หลังจากนั้นทรงพิจารณาความคุ้นเคยทางจิตด้วยนานาธมุตติกตาญาณ

๖. หลังจากนั้นทรงพิจารณาความยิ่งหย่อนของอินทรีย์ด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ

๗. ถ้าผู้จะบรรลุนิยามอยู่ไกล พระองค์จะทรงเนรมิตให้เสด็จไปอยู่ใกล้ด้วยฉันทาภิ-
สังกิเลสโศกานวภูฐานญาณ

๘. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงพิจารณาภพก่อนๆ ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

๙. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงพิจารณาอภัยอภัยอันประเสริฐด้วยเจโตปริยญาณที่
ได้รับจากจตุปปาตญาณ

๑๐. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงแสดงธรรมเทศนาอันควรแก่การกำจัดอาสวะตามที่
พระองค์ได้ทรงกำจัดอวิชชาได้โดยสิ้นเชิงด้วยอานุภาพของอาสวัภยญาณ

ปรวาทีกกล่าวว่า “ทศพลญาณ ๑๐ มิใช่ญาณอื่นซึ่งแตกต่างไปจากสัพพัญญุตญาณ
แต่เป็นพระญาณที่แยกออกมาจากสัพพัญญุตญาณนั่นเอง” ความเห็นนี้ไม่ถูก เพราะ
ทศพลญาณเหล่านี้รู้เห็นหน้าที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น ไม่อาจรู้เห็นหน้าที่อื่นได้ แต่
สัพพัญญุตญาณรู้เห็นหน้าที่ทั้งหมด ซึ่งเป็นหน้าที่ของทศพลญาณและหน้าที่อื่นที่ควร
รู้เห็น จะเห็นได้ว่า ในทศพลญาณ ๑๐ ญาณแรกรู้เห็นว่าเป็นเหตุหรือมิใช่เหตุ ไม่อาจรู้เห็น
หน้าที่อื่นได้ แต่สัพพัญญุตญาณสามารถรู้เห็นหน้าที่อื่นได้อีกด้วย ดังนั้น ญาณแรกจึงไม่ใช่
สัพพัญญุตญาณ ในกรณีเดียวกัน ญาณที่ ๒ รู้เห็นผลนั้นๆ ของกรรมนั้นๆ ญาณที่ ๓ รู้เห็น
ขอบเขตของกรรมที่นำไปสู่ภพที่เรียกว่าปฏิบัติ ญาณที่ ๔ รู้เห็นความต่างกันของธาตุพร้อม
ทั้งเหตุ ญาณที่ ๕ รู้เห็นความคั่นเคยทางจิตของเหล่าสัตว์ ญาณที่ ๖ รู้เห็นความยิ่งหย่อน
ของอินทรีย์ ๕ ญาณที่ ๗ รู้เห็นฉานสมาบัติและอานุภาพของญาณสมาบัติเหล่านั้น ญาณที่
๘ รู้เห็นกระแสขันธ์ในภพก่อนและการเชื่อมโยงกับกระแสขันธ์นั้น ญาณที่ ๙ รู้เห็นจติและ
ปฏิสนธิ ส่วนญาณที่ ๑๐ รู้เห็นอริยสัจ ๔ โดยปริยญาณภิสมัย (การรู้เห็นด้วยการกำหนดรู้)
เป็นต้น ญาณทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้รู้เห็นหน้าที่เฉพาะของตนๆ ไม่อาจรู้เห็นทุกสิ่งเหมือน
สัพพัญญุตญาณ

สัพพัญญุตญาณสามารถรู้เห็นสิ่งเหล่านั้นเหมือนทศพลญาณ อีกทั้งรู้เห็นหน้าที่อื่นๆ ที่
ควรรู้ทั้งหมดได้ แต่ไม่อาจทำหน้าที่บางอย่างของทศพลญาณ เช่น สัพพัญญุตญาณไม่อาจเข้า
ฌาน ไม่อาจแสดงฤทธิ์ และไม่อาจกำจัดกิเลสได้

นอกจากนั้น ในบรรดาทศพลญาณเหล่านี้ ญาณ ๗ อย่างตั้งแต่ญาณ ๑-๗ เป็น
กามาวจรธรรมที่มีวิตกและวิจารณ์ (สวิตกก วิจารณ์) ญาณที่ ๘-๙ เป็นรูปาวจรธรรมที่ไม่มีวิตก
และวิจารณ์ (อวิตกก อวิจารณ์) ญาณที่ ๑๐ เป็นโลกุตตระ บางคราวมีวิตกและวิจารณ์ บางคราว
ไม่มีวิตกและวิจารณ์ บางคราวไม่มีวิตกมีวิจารณ์ (อวิตกก วิจารณ์ตต) ส่วนสัพพัญญุตญาณเป็น
กามาวจรธรรมที่มีวิตกและวิจารณ์ ซึ่งจัดเป็นโลกียธรรม

อาฬวกกุมาร การบรรลุโสดาปัตติผลของอาฬวกยักษ์ และการได้ดวงตา
เห็นธรรมของเหล่าสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา^๕

การตรวจดูชาวโลกในยามเช้านี้เป็นพุทธกิจประการหนึ่งของ
พระพุทธเจ้าในพุทธกิจ ๕ ประการ^๖ คือ

สรุปความว่า ทศพลญาณแตกต่างกับสัพพัญญุตญาณโดยลักษณะรู้เห็น, ภูมิ, วัตถุประสงค์
(หมวด ๓ ที่ขึ้นต้นด้วยวิตก) และความเป็นโลกิยะกับโลกุตตระ

โบราณจารย์ประพันธ์คาถาท่องจำในเรื่องนี้ว่า

ธานีธานสุ โกสลลั กम्मปาโก ปตีปทา
ธาดุ จาธิมุตตินทริย- ปริยตติโปร ตธา.
ปุพเพนิวาโส จ समा- ปตติ เจवासวกุชโย
จตุปปาตญาณนจ นเม ทสพลั ชินิ.

“ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระชินเจ้าผู้ทรงกำลัง ๑๐ คือ ความฉลาดในเหตุว่าเป็นเหตุและ
ผลว่าเป็นผล วิบากของกรรม ข้อปฏิบัติ ธาตุ ความโน้มเอียง ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์
ความเป็นอยู่ในภพก่อน สมابัตติ การสิ้นอาสวะ และปัญญารู้เห็นจติและปฏิสนธิ”

^๕ ตั ทิวสลง ภควา ปจจุสมเย ปจจุจาย เขตวันมหาวิหาร คนธกุฎิ มหากรุณา-
สมาปตติ สมุปชิตวา ปุน พุทธจกขุณา โลกั โวลเณโต อททส อาฬวกสส กุมารสส
อนาคามีผลูปตติยา อุปนิสสยั ยกขสส จ โสดาปัตติผลูปตติยา อุปนิสสยั เทสนา-
ปริโยसानะ จ จตุราสตียา ปาณสหสสานิ ธมมจกขุปฏิลาภสสาติ. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๑,
ข.ส.อ. ๑/๑๘๓/๒๔๗)

“อนึ่ง ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในสมัยใกล้รุ่ง ทรงข้ามหากุณาสมาบัติ
ในพระคันธกุฎิที่พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุอีก ทรงเห็นอุปนิสัย
ของการบรรลุพระอนาคามีผลของอาฬวกกุมาร การบรรลุโสดาปัตติผลของยักษ์ และในเวลา
จบเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดวงตาเห็นธรรม”

^๖ สาทถกัเยว ปน ภควโต กิจจัน โหติ, ตั ปณจวิธึ ปุเรภคตักิจจัน ปจฉาภคตักิจจัน ปุริม-
ยามักิจจัน มชฉิมยามักิจจัน ปจฉิมยามักิจจันติ. (ที.ส.อ. ๑/๔/๔๕)

“อนึ่ง กิจของพระผู้มีพระภาคย่อมเป็นกิจที่มีประโยชน์เท่านั้น กิจนั้นมี ๕ อย่าง
คือ ๑) ปุเรภคตักิจ ๒) ปจฉาภคตักิจ ๓) ปุริมยามักิจ ๔) มชฉิมยามักิจ ๕) ปจฉิมยามักิจ”

๑. ปุเรกัตกัจ กัจจในเวลาก่อนฉัน คือ การออกบิณฑบาต การเสวยภัตตอาหาร และการแสดงธรรมโปรดภิกษุ^{๑๐}

^{๑๐} ภควา ที ปาโตว วุฏฺฐาย อุฏฺฐากานุกคหตถั สรริฬาสุกตถณจ มุขโรวนาทีสรริ-
 ปริกมม กตวา ยาว ภิกขาจารเวลา, ตาว วิวิตตาสเน วิตตินาเมตวา ภิกขาจารเวลาย
 นิวาเสตวา กายพนธัน พนธิตวา จีวร ปารูปิตวา ปตตมาทาย กทาจเ อเอกโก, กทาจเ ภิกขุสัสม-
 ปริวโต คามั วา นิคมั วา ปิณฑาย ปวิสติ, กทาจเ ปกตียา, กทาจเ อนเนเกที ปาฎิหาริเยที
 วตตมานะที. เสยยถิท. ปิณฑาย ปวิสโต โลกนาถสส ปุโรโต ปุโรโต คนตวา มุทฺคตวาตา
 ปรีวิ โสเธนตี, พลาทกา อุทกคฺคฺสิตานี มุณจันตา มคเค เรณู วุปลเมตวา อุปริ วิตานัน หุตวา
 ติฏฺฐณตี, อปเร วาตา ปุปผานี อุปสัหริตวา มคเค โอกรันตี, อุณนตา ภูมิปปเทสา โอนมนตี,
 โอนตา อุณนมนตี, ปาทนิกเขปสมเย สมารว ภูมิ โหตี, สุขสมผลสสานี ปทุมปุปผานี วา ปาเท
 สมปฏิจณตี. อินทขิลสส อนโต ธปิตมตเต ทกขินปาเท สรริโต ฉพพณณรสิโย นิกขมิตวา
 สุวณณรสปิณฑรานี วีย, จิตฺรปฏฺฐปริกขิตตานี วีย จ ปาสาทกฏฏาคาราทีนึ อลงกรันตีโย อีโต
 จีโต จ วิธาวนตี, หตถิอัสสวิหิงคาทโย สกสกฏฏจาเนสุ จิตาเยว มธฺเรนากาเรน สทฺท
 กโรนตี, ตถา เกริวิณาทินี ตฺริยานี,มนุสสานัน จ กายูปคานี อารณานี. เตเน สลณนาเนน
 มนุสสา ซานนตี “อชช ภควา อีธ ปิณฑาย ปวิฏฺฐโรตี. เต สุนิวตถา สุปารุตา คนธปุปผาทีนึ
 อาทาย ฆรา นิกขมิตวา อนตรวิที ปฏฺฐิขชิตวา ภควนตัง คนธปุปผาทีนึ สกกจจัน ปุเชตวา
 วนทีตวา “อมหากัง ภนเต ทส ภิกขุ, อมหากัง วิสตี, ปณณาสัง ะเปฯ สตัง เทถาตี ยาจิตวา
 ภควโตปิ ปตตัง คเหตุวา อาสนัน ปณณาเปตวา สกกจจัน ปิณฑปาเตเน ปฏฺฐิมาเนนตี. ภควา
 กตถตตกิจจเ เตสั สตตทานัน จิตตสนตทานานี โอโลเกตวา ตถา ธมมัม เทเสตี, ยถา เกจิ
 สรณคคมเนสุ ปติฏฺฐชนตี, เกจิ ปณจสิเลสุ, เกจิ โสตาปตตีสกทาคามิอนาคามิผลานัน
 อณณตรสมิ, เกจิ ปพพชิตวา อคคผลเ อรหตเตตี. เอวัมมหาชนัน อุนคคเหตุวา อุฏฺฐายาสนา
 วิหารัง คจจตี. ตตถ คนตวา มณพลมาเพ ปณณตตวรพุทฺธาสนเน นิสิที ภิกขุณัน กตตกิจจ-
 ปริโยसानัน อากมยมาโน. ตโต ภิกขุณัน กตตกิจจปริโยसानเน อุฏฺฐาโก ภควโต นิเวเทตี,
 อถ ภควา คนธกฺกั ปวิสตี. อิทัง ตาว ปุเรกตตกิจจจัน. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“กล่าวโดยละเอียดว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงทำบริกรรมพระสรริระ
 มีการบ้วนพระโอฐเป็นต้น เพื่อทรงทำการบำรุงและเพื่อทรงทำให้พระสรริระผาสุก เสร็จแล้ว
 ประทับยับยั้งอยู่บนพุทธอาสน์อันสงัดจนถึงเวลาภิกขาจาร ในเวลาภิกขาจาร ทรงนุ่งสบง
 คาดประคตเอว ครองจีวร ถือบาตร เสด็จเข้าไปยังคามหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต บางคราว

๒. ปัจฉาภัตถิก กิจในเวลาหลังจากฉันเสร็จ คือ การประทาน กรรมฐานอันเหมาะแก่จริตของภิกษุในเวลาบ่าย การบรรทมชั่วขณะ

เสด็จเพียงพระองค์เดียว บางคราวภิกษุสงฆ์แวดล้อมตามเสด็จไป บางคราวเสด็จเข้าไปตามปกติ บางคราวทรงแสดงปาฏิหาริย์หลายอย่างเสด็จไป เช่น เมื่อพระโลกนาถเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ลมที่พัดอ่อน ๆ ก็รำเพยพัดไปเบื้องหน้า กวาดพื้นปฐพีให้หมดจดสะอาด วลาหกก็ไปรยปรายหยาดน้ำระงับฝุ่นละอองในมรรคาแล้วกันเป็นพदानในเบื้องบน ลมอีกประเภทหนึ่งก็พัดหอบเอาดอกไม้มาไปรยลงในมรรคา พื้นที่สูงก็ต่ำลง พื้นต่ำก็สูงขึ้น ขณะที่วางพระยุคลบาทลง พื้นปฐพีก็จะราบเรียบเสมอกัน หรือดอกปทุมชาติซึ่งมีสัมผัสอันเป็นสุข ก็คอยรองรับพระยุคลบาท พอพระบาทเบื้องขวาวางลง ณ ภายในธรณีประตู พระฉัพพรรณรังสีก็แผ่รัศมีออกจากพระสรีระ ดุจดั่งทอธารสีทอง แล้ววัดเฉวียนส่องแสงแพรวพราวตระการตา ทำให้ปราสาทและเรือนยอดเป็นต้นงดงามปานคลุมไฉฉวยแผ่นผ้าอันงามวิจิตร ผุ่งคซสารอาษาและวิหคปักษาชาติเป็นต้น ซึ่งสถิตอยู่ในที่อยู่แห่งตนๆ ก็พากันเปล่งเสียงอันไพเราะ อนึ่ง ดนตรีทั้งหลายมีเกริและพิณเป็นต้น ก็บรรเลงเสียงอันไพเราะหวานซึ้ง และอาการทั้งหลายของมนุษย์ก็เข้าไปสวมใส่กายในทันใด ด้วยสัญญาณนั้น ประชาชนย่อมทราบ ว่าวันนี้ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ามาบิณฑบาต ณ สถานที่นี้ ต่างก็พากันนุ่งห่มเรียบริ้อยถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจากเรือนเดินไประหว่างถนน บูชาพระผู้มีพระภาคด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นด้วยความเคารพ ถวายอภิวาทแล้วทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุจำนวน ๑๐ รูปแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ประทานภิกษุจำนวน ๒๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ประทานภิกษุจำนวน ๕๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ฯลฯ ประทานภิกษุจำนวน ๑๐๐ รูปแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด แล้วรับบาตรแม่ของพระผู้มีพระภาค ปลูกอาสนะ น้อมบิณฑบาตเข้ามาถวายด้วยความเคารพ พระผู้มีพระภาคทรงทำภัตถิกเสร็จ ทรงตรวจดูกระแสนจิตของสัตว์เหล่านั้นแล้วจึงแสดงพระธรรมโดยประการที่เวไนยสัตว์บางคนจะดำรงอยู่ในสรมคณัน บางคนจะดำรงอยู่ในเบญจศีล บางคนจะดำรงอยู่ในอริยมผลอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาโสดาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล บางคนบรรพชาอุปสมบทแล้วดำรงอยู่ในอหัตถผลอันเลิศ พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์มหาชนด้วยประการฉะนี้แล้วจึงเสด็จจากอาสนะดำเนินไปยังพระวิหาร ครั้นเสด็จถึงที่นั่นแล้ว ประทับนั่งบนพุทธอาสนอันประเสริฐที่ปลูกไว้ในพลับพลา ทรงรอให้ภิกษุฉันเสร็จ จากนั้น ในเวลาเสร็จภัตถิกของภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นพระอุปัฏฐากราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี นี้เป็นปูเรภัตถิกอันดับแรก”

ในบางคราว และการแสดงธรรมอันสมควรแก่กาลเหมาะแก่สมัยแก่พุทธบริษัทในเวลาเย็น^{๑๑}

^{๑๑} อถ ภควา เอวํ กตปุเรกตตกิจโจ คนธกุฎิยา อุပ္ภูชานเน นิสีทิตวา ปาเท ปกฺขาลेतฺวา ปาทปีเช จตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวาทติ “ภิกฺขเว อปฺปมาเทเน สมปาเทถ, ทฺลลโก พุทฺธูปปาโท โลกสมฺมํ, ทฺลลโก มนุสฺสตตปฏฺฐิลาโก, ทฺลลภา ขณสมปตฺติ, ทฺลลภา ปพฺพชฺชา, ทฺลลภํ สทฺธมฺมสฺสวนนติ. ตตฺถ เกจิ ภควนฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ปุณฺณนติ. ภควาปิ เตสํ จริยานุรูปํ กมฺมฏฺฐานํ เทติ. ตโต สพฺเพปิ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ คจฺจนติ. เกจิ อรณฺถิ เกจิ รุกฺขมูลํ, เกจิ ปพฺพตาทินิ อณฺณตฺรํ, เกจิ จาตุมฺมหาราชิกภวณํ ฯ เปฯ เกจิ วสวตฺติภวณนติ. ตโต ภควา คนธกุฎิํ ปวิสิตฺวา สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิณฺเนน ปสฺเสน สโต สมปชาโน มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กปเปติ. อถ สมสฺสาสิตกาโย วุฏฺฐทิตฺวา พุติยภาเค โลกํ วัไโลเกติ. ตติยภาเค ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหฺรติ, ตตฺถ มหาชนํ ปุเรกตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุนิวตฺโต สฺปารุโต คนธฺปูผาทินิ อาทาย วิหารเ สนฺนิปตฺติ. ตโต ภควา สมปตฺตาย ปริสาย อนุรูปเณ ปาฏิหาริเณ คนฺตฺวา ธมฺมสภายํ ปณฺณตตฺวรพฺพทฺธาสนเ นิสฺชช ธมฺมํ เทเสติ กาลยฺยุตฺตํ สมยฺยุตฺตํ, อถ กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อโยโยเซติ, มนุสฺสา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกกมฺนติ. อิหํ ปจฺฉาภตตฺกิจฺจ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ลำดับนั้นแล หลังจากทรงทำปุเรกตกิจดังกล่าวเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับนั่งในที่บำรุง ณ พระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาท ประทับยืน ณ ตั้งรองพระบาทประทานพระโอวาท ภิกษุสงฆ์ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด’ และว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก การเกิดเป็นมนุษย์หาได้ยาก ความถึงพร้อมด้วยขณะหาได้ยาก การออกบวชหาได้ยาก การฟังพระสัทธรรมหาได้ยาก ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปทูลถามกรรมฐานกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคก็ประทานกรรมฐานอันเหมาะแก่จริตของภิกษุเหล่านั้น ต่อจากนั้น ภิกษุทั้งปวงก็ถวายอภิวัทลา พระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตน ๆ บางรูปเข้าป่า บางรูปไปยังโคนไม้ บางรูปไปยังภูเขาเป็นต้นแห่งใดแห่งหนึ่ง บางรูปไปยังภพเทวดาชั้นจาตุมหาราช ฯลฯ บางรูปไปยังภพเทวดาชั้นวสวัตติ

ด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ายังพระคันธกุฎี ถ้าทรงมีพุทธประสงค์ ก็จะมีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสืงไสยาสโดยพระปรศ์วเบื้องขวา ครั้นมีพระวรกายคล่องแคล่วแล้ว ก็เสด็จลุกขึ้น ตรวจดูสัตว์โลกเป็น ส่วนที่ ๒ ในส่วนที่ ๓ พระองค์

๓. ปุริมยามกิจ กิจในปฐมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐ น. ทรงวิชันษาปัญหา ประธานกรรมฐาน และแสดงธรรมโปรดภิกษุ^{๑๒}

๔. มัชฌิมยามกิจ กิจในมัชฌิมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๒.๐๐-๐๒.๐๐ น. ทรงวิชันษาปัญหาแก่เทวดาและพรหม^{๑๓}

๕. ปัจฉิมยามกิจ กิจในปัจฉิมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๐๒.๐๐-๐๖.๐๐ น. โดยเวลา ๐๒.๐๐-๐๓.๒๐ น. เสด็จจงกรม, เวลา ๐๓.๒๐-

ทรงอาศัยคามหรือนิคมโดยอยู่ มหาชนในคามหรือนิคมนั้นที่ได้ถวายทานในช่วงเวลาก่อนฉัน ในช่วงเวลาหลังฉันแล้ว นุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น มาประชุมกันในวิหาร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อบริษัทพร้อมแล้ว ก็จะเสด็จไปด้วยปาฎิหาริย์อันสมควร ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้แล้วในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมอันสมควรแก่กาล เหมาะแก่สมัย จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเวลาแล้วก็จะส่งบริษัทไป คนทั้งหลายถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้วหลีกไป นี่เป็นปัจฉิมภัตกิจ”

^{๑๒} อถ ภิกขุ ตโต ตโต อาคम्म ภควโต อุပ္ปฏฐานํ อาคจณฺติ. ตตฺถเอกฺเจจ ปณฺหํ ปุจฺจนฺติ, เอกฺเจจ กम्मฏฺฐานํ, เอกฺเจจ ธมฺมสฺสวณฺํ ยาจณฺติ. ภควา เตสํ อธิปฺปายํ สมฺปาเทฺนโต ปุริมยามํ วิตฺตินาเมติ. อิหํ ปุริมยามกิจจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้นๆ แล้วพากันมาสู่ที่อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปทูลถามปัญหา บางรูปขอกรรมฐาน บางรูปขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคเมื่อจะให้ความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นบริบูรณ์ จึงประทับอยู่ตลอดปฐมยามนี้เป็นปฐมยามกิจ”

^{๑๓} ปุริมยามกิจจปริโยสานเน ปน ภิกขุสุ ภควนฺตํ วณฺทิตฺวา ปกฺกนฺเตสุ สกฺลทสฺสหสฺสี-โลกธาตฺเทวตาโย โอกาเส สภมาณา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปณฺหํ ปุจฺจนฺติ ยถาภิสงฺขตํ อนตฺมโส จตุรฺกขรมฺปิ. ภควา ตาเส เทวตาณํ ปณฺหํ วิสฺสขฺเซนโต มชฺฌิมยามํ วิตฺตินาเมติ. อิหํ มชฺฌิมยามกิจจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ครั้นทรงทำปฐมยามกิจเสร็จแล้ว เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคแล้ว พากันหลีกไป เทวดาในหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้นจึงได้โอกาสเข้าเฝ้า ทูลถามปัญหาตามที่เตรียมมา แม้เพียง ๔ พยางค์เป็นอย่างต่ำกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงวิชันษาปัญหาแก่เทวดาเหล่านั้น จึงประทับอยู่ตลอดมัชฌิมยาม นี่เป็นมัชฌิมยามกิจ”

๐๔.๔๐ น. เสด็จบรรทม และเวลา ๐๔.๔๐-๐๖.๐๐ น. ประทับนั่งตรวจ
ดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ^{๑๔}

ยามในสมัยพุทธกาล

เวลาในสมัยก่อนทั้งในอินเดีย พม่า และไทย ก่อนจะนิยมใช้เวลา
สากลเหมือนในปัจจุบัน ถือว่าวันหนึ่งมี ๖๐ ชั่วโมง โดยแบ่งเป็น ๖ ยาม
แต่ละยามมี ๑๐ ชั่วโมง กลางวันมี ๓ ยาม หรือ ๓๐ ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่
๖.๐๐ น. เป็นต้นไป กลางคืนมี ๓ ยาม หรือ ๓๐ ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่
๑๘.๐๐ น. เป็นต้นไป จึงรวมเป็น ๖๐ ชั่วโมง (ถ้าเป็นเวลาในยุคปัจจุบัน
แต่ละยามนับได้ ๔ ช.ม.)

ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา กล่าวถึงยาม ๖ ยามในกลาง
วันและกลางคืน โดยเฉพาะยามกลางคืนเรียกว่า ปฐมยาม มัชฌิมยาม
ปัจฉิมยาม บ้าง หรือ ปุริมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม บ้าง หรือ ปฐมยาม

^{๑๔} ปัจฉิมยามัม ปน ตโย โภจฺจฺราเส กตฺวา ปุเรกตฺตโต ปฏฺฐาย นิสฺสขาย ปิฬิตสฺส สรริสฺส
กิลาสฺสวามฺจนตฺถึ เอกํ โภจฺจฺราสํ จงกเมน วิตฺตินาเมติ. ทุตฺติโยภฺจฺจฺราเส คนธกุฏี ปวิสิตฺวา
ทกฺขิณฺน ปสฺเสน สโต สมปฺชาโน สิทฺเสยฺยํ กปฺเปติ. ตตฺติโยภฺจฺจฺราเส ปจฺจฺฐาย นิสฺสิตฺวา
ปุริมฺพุทฺธานํ สนฺติเก ทานสึลาทิวเสน กตฺตาธิการํปฺคฺคฺลทสฺสนตฺถึ พุทฺธจฺกฺขฺนา โลกํ โวโลเกติ.
อิทํ ปัจฉิมยามกิจฺจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแบ่งปัจฉิมยามออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนที่ ๑ ทรงยับยั้งอยู่ด้วย
การเสด็จจงกรม เพื่อทรงเปลื้องความเมื่อยล้าพระสรีระที่ถูการนั่งบิบบัน จำเดิมแต่กิจในช่วง
เวลาก่อนฉัน ส่วนที่ ๒ เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฏี ทรงมีสติสัมปชัญญะ สำเร็จสหัสโยยีโดย
พระปรศว์เปื้องขวา ส่วนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อดูบุคคล
ผู้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ด้วยอำนาจทานและศีลเป็นต้นในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ
นี้เป็นปัจฉิมยามกิจ”

ทุดิยาม ตติยาม บ้างตามสมควร เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ – ๒๒.๐๐ น. เป็นปฐมยาม เวลา ๒๒.๐๐ – ๐๒.๐๐ น. เป็นมัชฌิมยาม และเวลา ๐๒.๐๐ – ๐๖.๐๐ น. เป็นปัจฉิมยาม^{๑๕}

คัมภีร์จตุรารักษ์กล่าวสรุปความในเรื่องนี้จากคัมภีร์อรรถกถาว่า

สมุตเตชีย คิหีนี
อทาสี ปรม์ ตฎฐี

อนุพุพพิกโก ชิโน
สจจანი ทสสยํ ทิวา.^{๑๖}

“พระชินเจ้าตรัสอนุพุพพิกกาแก่คฤหัสถ์ทั้งหลายในยามกลางวัน ทรงให้อาจอหาญแล้วแสดงอริยสัจ ได้ประทานความปลาบปลื้มใจอันยิ่งใหญ่[คือมรรคผล]”

ภิกขุณฺํ ปจเม ยามะ
ชาติเขตตาคเทวานํ

ปาเยสิ อมตาคทํ
กขจเฉโท ส มชฺฌิเม.^{๑๗}

^{๑๕} อติตรตติยา ยาโม ปจฉิมอทตม'มมุสส วา
ภาวินิยาทีปพาโร ตทตตมฺ วาซช เตหฺยโ. (ภจ.สาร ๒๔)

“ยามราตรีท่ายของที่ล่วงไปแล้วก็ดี ครึ่งของ[ยามท่าย]นั้นก็ดี [ยาม]แรก[ของราตรี] ที่กำลังจะมาถึงก็ดี, ครึ่งของ[ยามแรก]นั้นก็ดี เวลากลางวันพร้อมด้วยยามเหล่านั้น เรียกว่า อชช (วันนี้)”

คาถาข้างต้นแสดงความหมายของ อชช (วันนี้) โดยกล่าวว่าเวลาของวันหนึ่งเริ่มจาก ยามท่าย คือเวลาประมาณ ๐๓.๐๐-๐๖.๐๐ น. แล้วไปสิ้นสุดวันในยามต้นคือเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. อีกอย่างหนึ่ง เวลาของวันหนึ่งเริ่มจากกึ่งของยามท่ายคือเวลาประมาณ ๐๔.๓๐ น. แล้วไปสิ้นสุดวันในกึ่งของยามต้นคือเวลาประมาณ ๑๙.๓๐ น.

จะเห็นได้ว่า ท่านกำหนดระยะเวลาของวันตามกิจกรรมของมนุษย์ที่ทำในวันหนึ่งๆ ตามปกติคนเราตื่นเมื่อใกล้รุ่งและนอนเมื่อค่ำ สิ่งที่ทำในช่วงดังกล่าว ชื่อว่า กระทำในวันเดียวกัน

^{๑๖} จตุรารกฺข ๓

^{๑๗} จตุรารกฺข ๔

“พระองค์ทรงเฉลยข้อสงสัยแก่ภิกษุทั้งหลายในปฐมยาม ได้
 ประทานโอสถอมฤตให้ดื่มแล้ว ในมัชฌิมยาม ทรงเฉลยข้อสงสัยแก่เหล่า
 เทพผู้มาสู่ชาติเขต ได้ประทานโอสถอมฤตให้ดื่มแล้ว”

อาโท ผลสุขุ เวที

มชฌเม เสยย'มกา ชิโน

เวเนยโยโลกนั อนเต

ปจฉิเมปิ ติธา กเต.^{๑๘}

“แม้ปัจฉิมยามก็แบ่งออกเป็น ๓ ช่วง พระองค์เสวยสุขจากผล
 สมาบัติในช่วงแรก เสด็จจบรรมในช่วงกลาง และตรวจดูเวไนยชนในช่วง
 ท้าย[ด้วยอินทริยปโรปริยัตติญาณ คือ ปัญญารู้เห็นความยิ่งหย่อนของ
 อินทริย์]”

เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระพุทธองค์ทรงทำปุเรกัตถกิจเสร็จ ได้เสด็จ
 ไปเมืองอาฬวี ชื่อว่าอาฬวีนี้เป็นชื่อแคว้นและเมืองทั้งสองอย่าง
 หมายความว่า ในแคว้นอาฬวีมีเมืองอยู่หลายเมือง และมีเมืองหลวงชื่อ
 ว่าอาฬวีเหมือนชื่อแคว้น ในเรื่องนี้พระพุทธองค์เสด็จไปเมืองอาฬวีที่อยู่
 ในแคว้นอาฬวีนั่นเอง^{๑๙}

^{๑๘} จตุรารกข ๕

^{๑๙} อาฬวีติ รุจรมปิ นครมปิ วุจจติ. ตทุกยมปิ อธิ วฏฏติ. อาฬวีนครสส ทิ สมิเป
 วิหรนโตปิ “อาฬวียี วิหริตติ วุจจติ. ตสส จ นครสส สมิเป อวิทุเร คาวุตมตเต ต
 ภวนั อาฬวีรฎุเจ วิหรนโตปิ “อาฬวียี วิหริตติ วุจจติ อาฬวีรฎุเจ เจต ภวนั. (ขุ.ส.อ.
 ๑/๑๘๓-๙๔/๒๔๗-๗๒)

แคว้นหรือนครเรียกว่า อาฬวี แม้ทั้งสองอย่างนั้นก็สมควรในพระสูตรนี้ ดังจะเห็นได้ว่า
 แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะประทับอยู่ใกล้เมืองอาฬวี ก็เรียกว่าประทับอยู่ที่เมืองอาฬวี และ
 วิมานนั้นก็อยู่ในที่ใกล้ คือในที่ที่ไม่ไกลกับนครนั้นราวหนึ่งคาจุด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
 อยู่ในแคว้นอาฬวี ก็กล่าวว่า อาฬวียี วิหริติ (ประทับอยู่ใกล้เมืองอาฬวี) อนึ่ง วิมานนั้นมีใน
 แคว้นอาฬวี”

ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ที่อยู่ของอาฬวกยักษ์ซึ่งอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง เป็นวิมานที่มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถมองเห็นได้นอกจากเทวดาหรือยักษ์เท่านั้นจึงจะสามารถมองเห็นวิมานนั้นได้ เพราะกรรมชรูปของเทวดาละเอียดกว่ากรรมชรูปของมนุษย์ แม้เทวดาและพรหมชั้นสูงก็มีกรรมชรูปละเอียดแตกต่างกันออกไป เทวดาชั้นต่ำจึงไม่เห็นเทวดาชั้นสูง แต่เทวดาชั้นสูงเห็นเทวดาชั้นต่ำได้ หรือพรหมชั้นต่ำไม่เห็นพรหมชั้นสูง แต่พรหมชั้นสูงเห็นพรหมชั้นต่ำได้^{๒๐}

คำว่า อาฬวี เป็นศัพท์อิตถิลิงค์ มีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาฎีกาว่า
 อลฺ ภูสนเมตถาติ อาฬวี. วิ. หตตถจ. (อภิธาน.ฎีกา ๒/๑๗๙)

“เครื่องประดับมีอยู่ในเมืองนี้ เหตุนั้น เมืองนั้นชื่อว่า อาฬวี ลง วิ ปัจจยฺ แปลง [ล] เป็น ห”

แม้คัมภีร์ฎีกาของสังยุตตนิกายก็กล่าวเรื่องนี้ว่า

อาฬวียณฺติ อิตถิลิงฺควเสน ตํ ฐฏมปิ นครมปิ วุจจติ. (ส.ส.ฎีกา ๑/๒๔๖/๓๓๘)

“แคว้นและนครนั้นเรียกว่า อาฬวี (ในแคว้น/เมืองอาฬวี) ด้วยอำนาจของอิตถิลิงค์”

^{๒๐} ตตถ โลก มหาชนา วิสุ วิสุ ภูลเทวดาโย นาม อุပ္ภุชหนติ. เกจิ มหาเทวี นาม อุပ္ภุชหนติ. เกจิ วาสูเทวี นาม. เกจิ มหเสรี นาม. เกจิ ปรเมสวาริ นามาติ. ฆรเทวดา คามเทวดา รุกขเทวดาทโยปิ เตสํ มหาเทเวราชาโน อุပ္ภุชกาเอว สมปชชนติ. ตตถ มหาเทเวราชาโน วิย มหาพรหมาโน ทฎฐพพา. ฆรเทวดาทโย วิย พรหมปุโรหิตา ทฎฐพพา, มนุสสา วิย พรหมปารีสชชา ทฎฐพพา. ตตถ จ ฆรเทวดาทโย มหาเทเวราชาโน อทิสวาว อุပ္ภุชหนติ. มนุสสา จ เต อุโกปิ อทิสวาว อุပ္ภุชหนติ. เอวเมว พรหมปุโรหิตา มหาพรหมาโนปิ น ปสสนติ. มหาพรหมานํ นิवासฎฐานปิ น ชานนติ. พรหมปารีสชชา อุโกปิ น ปสสนติ. อุภินนํ นิवासฎฐานปิ น ชานนติ. ยทา ปน โอาฬาริกํ รูปิ มาเปตวา อตตานํ ทสเสนติ. ตทา เอว ปสสนติ. เอส นโย อุปริภูมีสุปิ. ยํ ปน พรหมนิมนต- สุตตฎฐกถายํ วุตตํ พรหมานํ ปกติริรูปิ กสสจจิ อาปาถํ น คจจตติ. ตํ พรหมปุโรหิตาหิโน อุปริมานํ พรหมานํ ปกติริรูปิ กสสจจิ พรหมปารีสชชาหิโน วา เทวสส วา มนุสสสส วา อาปาถํ น คจจตติ กตวา วุตตํ. เหฎฐิมานํ ปน ปกติริรูปิ อุปริมสส อาปาถํ อาคจนิสสตีเยว. เตเนว หิ ชนวสภสุตตฎฐกถายํ เหฎฐิมเหฎฐิมา หิ เทวา อุปริมเทวานํ โอาฬาริกํ กตวา มาปิตเมว อตตภาวํ ปสสตี สกโกนตติ วุตตํ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๓)

เทวดามีหลายระดับ บางพวกเป็นรุกขเทวดา คือ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้ บางพวกเป็นภุมเทวดา คือ เทวดาที่อยู่บนพื้นดิน บางพวก

“ในบรรดาพรหมเหล่านั้น มหาชนในโลก(คือชาวฮินดู)ย่อมบูชาเทวดาประจำสกุลของตนๆ บางคนบูชาพระศิวะ บางคนบูชาพระนารายณ์ บางคนบูชามหาพรหม แม้เทวดารักษาบ้าน เทวดารักษาหมู่บ้าน และรุกขเทวดาเป็นต้นก็ถือว่าเป็นบริวารอุปัฏฐากพระศิวะ ในการอุปมานั้น พรหมชั้นมหาพรหมเหมือนพระศิวะ พรหมชั้นบุโรหิตเหมือนเทวดารักษาบ้านเป็นต้น ส่วนพรหมชั้นปารีสัชชาเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย

เทวดารักษาบ้านเป็นต้นไม่เห็นพระศิวะย่อมเคารพบูชา มนุษย์แม้ไม่เห็นเทพทั้ง ๒ ประเภทย่อมเคารพบูชา ฉันได พรหมชั้นบุโรหิตย่อมไม่เห็นท้าวมหาพรหม ทั้งไม่รู้ที่พำนักของท้าวมหาพรหม พรหมชั้นปารีสัชชาไม่เห็นพรหมทั้งสอง และไม่รู้ที่พำนักของพรหมทั้งสอง แต่เมื่อพรหมชั้นสูงเนรมิตรูปหยาบแล้วแสดงตนให้ประจักษ์จึงเห็นได้ ภูมิชั้นสูงก็มีนัยเดียวกัน ดังข้อความในอรรถกถาของพรหมนิมิตตสูตรว่า

พรหมานํ ปกติริปู กสสจि อาปาถि न कज्जदि. (ม.ม.อ. ๒/๕๐๔/๓๒๑)

‘รูปปกติของพรหมทั้งหลายไม่ปรากฏแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง’

ข้อความนั้นกล่าวไว้โดยมุ่งหมายว่า รูปปกติของพรหมชั้นสูงมีพรหมชั้นบุโรหิต เป็นต้น ย่อมไม่ปรากฏแก่พรหมชั้นปารีสัชชาเป็นต้น และแก่เทวดาหรือมนุษย์ใดๆ ส่วนรูปปกติของพรหมชั้นต่ำย่อมปรากฏแก่พรหมชั้นสูง ดังอรรถกถาของชนวสกุตรกล่าวไว้ว่า

เหฎฐิมเหฎฐิมมา हि เทवा उपरिमเทवानि ओहारिकं गत्वा मापितमेव ओत्तภาवं पस्सितुं सकโกณฑि. (ที.ม.อ. ๒/๒๘๔/๒๕๑)

‘เทวดาชั้นต่ำๆ สามารถเห็นอัฐภาพของเทวดาชั้นสูงที่เนรมิตกระทำให้หยาบได้’

แม้ในอรรถกถาของมูลปณณาสกก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

เทวดา हि มนุสสโลเก อากจณมานา ปกติวณณํ ปกตอิทธิ पश्चित्वा ओहारिकं ओत्तภาवं गत्वा ओतिरेกวणณं ओतिरेกอิทธิ मापेत्वा ननुสมชชาतिनि कज्जन्ता मनुสसा विय ओกिसงखเตन कायेन आकज्जन्ति. อयปิ เทवपुत्तो เตถเว आคโต. तेन वृत्तं “ओगिगणत्वण्णाति. (ม.ม.อ. ๑/๒๔๔/๓๒)

“แท้จริงแล้วเทวดาเมื่อมาสู่โลกมนุษย์ ย่อมละผิวพรรณปกติ ฤทธิ์ปกติแล้วทำอัฐภาพให้หยาบ เนรมิตผิวพรรณเกินปกติ ฤทธิ์เกินปกติ มาด้วยกายที่ปรุงแต่งแล้ว เหมือนมนุษย์ไปยังที่ชุมนุมพ่อน้ำเป็นต้น แม้เทพบุตรนี้ก็มาอย่างนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นจึงกล่าวว่ อภิกกนตวณณา (มีวรรณะงดงามยิ่งนัก)”

เป็นเทวดาที่อยู่ในอากาศ เป็นต้น มิติของเทวดานั้นมิได้คงอยู่ตลอดไป แต่อยู่ได้ด้วยบุญของตนเองตามภพภูมิของเทวดานั้นๆ เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุขัย ๕๐๐ ปีทิพย์ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุขัย ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นต้น กล่าวคือ เทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ ถ้าเทียบกับมนุษย์ก็มีจำนวนเก้าโกฏิปี^{๒๑} ส่วนเทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นต้นไปก็คูณสองไปเรื่อยๆ ตามจำนวนอายุขัยของตน^{๒๒} เทวดาชั้นสุดท้ายคือ

^{๒๑} จาตุมหาราชิกานัน ปน เทวานัน ทิพพานิ ปณจวสสสถานิ อายุปปมาณัน, มนุสสคณนาย นวุติวสสสทสสปปมาณัน โทติ. (สงคห ๕/๒๒/๓๐)

“อนึ่ง ๕๐๐ ปีทิพย์เป็นปริมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับจำนวน ๙,๐๐๐,๐๐๐ ปีโดยการนับของมนุษย์”

^{๒๒} ๑. สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๑ ตั้งอยู่ ณ เชิงเขาสิเนรุ มีอายุ ๕๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับ ๕๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๙ ล้านปีมนุษย์ (๕๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๕๐ ปีมนุษย์)

๒. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ ตั้งอยู่ที่หน้าตักของเขาสิเนรุ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๓๖ ล้านปีมนุษย์ (๑,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๑๐๐ ปีมนุษย์)

๓. สวรรค์ชั้นยามา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๒,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นยามา เท่ากับ ๒๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๑๔๔ ล้านปีมนุษย์ (๒,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๒๐๐ ปีมนุษย์)

๔. สวรรค์ชั้นดุสิต เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นยามาขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้น ดุสิต เท่ากับ ๔๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์ (๔,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๔๐๐ ปีมนุษย์)

๕. สวรรค์ชั้นนิมมานรดี เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดุสิตขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นนิมมานรดี เท่ากับ ๘๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๒,๓๐๔ ล้านปีมนุษย์ (๘,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๘๐๐ ปีมนุษย์)

๖. สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นนิมมานรดีขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เท่ากับ

ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีมีอายุชั้ย ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ ถ้าเทียบกับมนุษย์ก็มีจำนวน ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปี^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม รุกขเทวดาหรือกุมเทวดานั้นเป็นเทวดาพิเศษที่ไม่เหมือนกับเทวดาในอากาศ เพราะไม่มีจำกัดอายุชั้ยที่แน่นอน^{๒๔} จึงมีพระบางรูปอธิษฐานว่าหลังจากที่ได้เสียชีวิตไปแล้ว ขอให้เกิดเป็นรุกขเทวดาที่ป่าหิมพานต์ เพื่อจะได้มีโอกาสพบกับพระศรีอริยเมตไตรย เพราะหากไปเกิดเป็นเทวดาจำพวกอื่นแล้ว ไม่อาจมีอายุยืนนานถึงเวลาพบพระศรีอริยเมตไตรย แต่หากเกิดเป็นรุกขเทวดา ถ้ามีบุญบารมีพอ

๑,๖๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๙,๒๑๖ ล้านปีมนุษย์ (๑๖,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๑,๖๐๐ ปีมนุษย์)

^{๒๓} นวสตยเจกวิส- วสสานิ โกฎิโย ตถา
วสสตสทสสานิ สฎธิ จ วสวตติสุ. (สงคท ๕/๒๓/๓๐)

“๙๒๑ โกฎิ กับ ๖ ล้านปี เป็นปริมาณอายุในเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี”

^{๒๔} เตสุ จตุนนํ อปายานํ มนุสสานํ วินิปาติกาสุรานณจ อายุปปมาณคณนาย นิยมอนตถิ. (สงคท ๕/๒๑/๒๙)

“ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น การกำหนดนับปริมาณอายุของผู้เกิดในอบาย ๔ มนุษย์ทั้งหลาย และวินิปาติกาสุร ย่อมไม่มีกำหนดแน่นอน”

อปายesu ทิ กम्मเมว ปมาณํ ตตถ นัพพตตานํ ยาว กम्मํ น ชียติ, ตาว จวนาภาวโต, ตถา ภูมมเทวานํ. เตสุปิ ทิ นัพพตตา เกจิ สตตาทาทิกาสํ ติฏฐนติ, เกจิ กปปมตตมปิ. ตถา มนุสสานมปิ กทาจิ เตสมปิ อสงเขยยายุกตตา กทาจิ ทสวสสายุกตตา. (วิภาวินี ๕/๒๑/๒๔๔-๔๕)

“กล่าวโดยละเอียดดังนี้ กรรมเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญในอบายภูมิ เพราะสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมินั้นไม่จุติไปตราบที่กรรมยังไม่หมดสิ้นไป เทวดาผู้อยู่บนพื้นดินก็เช่นเดียวกัน เพราะเทวดาบางตนผู้เกิดในเทวดาเหล่านั้นดำรงอยู่ตลอดเวลา ๗ วันเป็นต้น บางตนดำรงอยู่แม้เพียงเวลาตลอดกับ แม้มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เพราะแม้มนุษย์เหล่านั้นก็มีอายุสงไขยหนึ่งในบางคราว บางคราวมีอายุ ๑๐ ปี”

สมควร อาจจะมีอายุยืนจนพบกับพระศรีอริยเมตไตรย จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพระวินัยชื่อว่าวินยาลังการฎีกา คือ พระมุนินทโฆสะ ก็อธิษฐานไปเกิดเป็นรุกขเทวดาในป่าหิมพานต์เช่นเดียวกัน เรื่องนี้มีกล่าวไว้โดยตรงในนิคมคาถา (คาถาที่ ๑๒-๒๓) ของคัมภีร์วินยาลังการฎีกา^{๒๕}

^{๒๕} อิมินา ปุณณกมเมณ อณเณน กุสเลน จ

อิโต จุตาทิ ทุตติเย อตตภาวมหิ อากเต.

“ด้วยบุญกรรมนี้และกุศลอื่น ข้าพเจ้าจุติจากภพนี้แล้วเมื่ออัตภาพที่ ๒ มาถึง”

หิมวัตตปเทศมहि ปพพเต คนธมาทเน

อาสนเน มณิกุทาย มณชุกทุมสส จ.

ตสมิ เหสสั ภูมมเทโว อติทิฆายโก วโร

ปณณาวีริยสมปนโน พุทธสาสนมามโก.

“ข้าพเจ้าจักเกิดเป็นรุกขเทวดาผู้ประเสริฐมีอายุยืนในภูเขาคันธมาทน์ ป่าหิมพานต์ ใกล้ถ้ำมณิกุทายและต้นมัญชุกสะ ขอจงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญาและวิริยะ เป็นผู้เคารพคำสอนของพระพุทธเจ้า”

ยาว ติฏฺฐติ สาสนิ ตาว เจตियวนทนั

โพธิปุชั สงฆปุชั กเรยยั ตฎฺฐมานโส.

“พระศาสนายังดำรงมั่นคงราบไต่ ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้มีใจเบิกบาน กระทำการกราบไหว้พระเจดีย์ บูชาต้นโพธิ์และพระสงฆ์”

ภิกขุณั ปฎิปนนานั เวยยาวจจัน กเรยยหิ

ปริยตตาทิกยุตตานั กงขา วินอทเยยยหิ.

“ขอข้าพเจ้าพึงกระทำการชวนช่วยเหลือนิกายผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พึงบรรเทาความสงสัยของภิกษุผู้หมั่นศึกษาเล่าเรียนปริยัติ”

สาสนั ปคคณหนตานิ ราชุนั สหาโย อสสั

สาสนั นิคคณหนตานิ วาเรตุ สมตโถ อสสั.

“ขอข้าพเจ้าพึงเป็นสหายของพระราชาผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนพระศาสนา พึงเป็นผู้สามารถขัดขวางพระราชาผู้ข่มเหงพระศาสนา”

สาเหตุที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอาฬวกยักษ์ก็เพราะว่ายักษ์
 ตนนี้กินคนจำนวนมากเป็นเวลา ๑๒ ปี มีเรื่องเล่าโดยละเอียดในคัมภีร์
 อรรถกถาว่า วันหนึ่ง พระเจ้าอาฬวกเสด็จไปล่าเนื้อ ได้ทรงพบกับ
 อาฬวกยักษ์ที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง ยักษ์ตนนี้ได้พรจากท้าวเวสวัณ
 มหาราชให้กินสัตว์ที่เข้าไปสู่เงาของต้นไทรได้ในเวลาเที่ยงวัน ยักษ์นั้น
 เห็นพระราชาแล้วเข้ามาจะจับกิน พระราชาได้ทรงกระทำกติกากับยักษ์
 ว่าจะส่งมนุษย์และถาดอาหารให้ยักษ์กินทุกๆ วัน โดยพระองค์ส่งนักโทษ

สาสนนตฺรธาเน ตู มณฺชูลํ รุกฺขมุตฺตมํ

นนทมูลจ ปพการํ นิจจํ ปุชฺชํ กเรยฺยหํ.

“เมื่อพระศาสนาอันตรธานแล้ว ขอข้าพเจ้าพึงกระทำการบูชาต้นมัญจูลอันสูงสุด และ
 ถ้ำนั้นทูลคฤหาเป็นนิตย์”

ยทา ตู ปจฺเจกพุทฺธา อุปฺปชฺชนติ มหายสา

ตทา เตสํ นิจจกปปี อุปฺภูฏานํ กเรยฺยหํ.

“เมื่อใด พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มียศยิ่งใหญ่ทรงอุบัติขึ้น(ในโลก) เมื่อนั้น ข้าพเจ้า
 พึงกระทำการปรนนิบัติแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นตลอดกาลเป็นนิตย์”

เตเนว อตตภาเวน ยาว พุทฺธูปปาทา อหํ

ติฏฺฐนโต พุทฺธูปปาทมहि มนุสฺเสสุ กวามหํ.

“ขอข้าพเจ้าจงดำรงอยู่ด้วยอัตภาพนั้นตราบจนถึงการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า
 เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ขอข้าพเจ้าจงเกิดในมนุษย์ทั้งหลาย”

เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต ปพฺพชิตฺวาน สาสนे

โตสยิตฺวาน ชินฺนํ ตํ สเภา พยากรณฺตมมํ.

“ขอข้าพเจ้าจงบวชในพระศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า พึงยังพระชินเจ้าพระองค์
 นั้นให้พอพระทัยแล้วได้รับพุทธพยากรณ์อันสูงสุด”

พฺยากรณํ ลภิตฺวาน ปุเรตฺวา สพฺพปารมมํ

อนาคตมहि อทธานे พุทฺโธ หะสฺสํ สเทวเก.

“ข้าพเจ้าได้รับพุทธพยากรณ์แล้วยังสรรพบารมีให้เต็ม จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก
 พร้อมทั้งเทวโลกในอนาคตกาลเทอญ”

และถาดอาหารไปให้ก่อน ต่อมาเมื่อไม่มีนักโทษก็ส่งโจรไปแทนนักโทษ ภายหลังเรื่องที่พระราชาส่งนักโทษและโจรไปให้ยักษกินได้กระจายออกไปทั่วนคร ส่งผลให้ไม่มีโจรขโมยที่กล้าหิบบวดยของคนอื่นแม้กระทั่งของที่ไม่มีเจ้าของเพราะเกรงว่าจะถูกส่งไปให้ยักษกิน ภายหลังต่อมาเมื่อไม่มีโจร พระราชาก็ส่งทารกแรกเกิดไปให้ยักษกิน จนกระทั่งสตรีมีครรภ์ในเมืองต้องหนีไปอยู่แคว้นอื่นแล้วจึงนำทารกกลับมาในภายหลัง วันหนึ่งหาทารกไม่ได้ มีแต่อาพวกุมารพระราชโอรสของพระราชายู่ในเมือง พระราชาจึงรับสั่งให้ส่งพระราชกุมารไปเป็นอาหารของยักษ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบาตรและจีวร เสด็จไปพระองค์เดียวเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตในวันอุโบสถแห่งกาฬปักข์ โดยออกจากกรุงสาวัตถีไป ๓๐ โยชน์ด้วยพระบาทเพื่อโปรดอาพวกยักษ

อาพวกยักษนี้เป็นเทวดาประเภทที่อยู่บนต้นไม้คือรุกขเทวดา โดยวิมานของท้าวเธออยู่ที่ต้นไม้ใกล้เมืองอาฬวี ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปยังวิมานนั้น ยังไม่ได้ทรงพบกับอาพวกยักษ เพราะท้าวเธอไปสู่สมาคมยักษในหิมวันตประเทศ ในขณะนั้นยักษคัทรกะผู้รักษาประตูของอาพวกยักษได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วทูลว่า อาพวกยักษร้ายกาจหยาบคาย ไม่เคารพนับถือแม้กระทั่งมารดาบิดา สมณพราหมณ์ หรือธรรม มักควักดวงใจของคนที่มาในที่นี้ออกทิ้งบ้าง ฉีกหัวใจบ้าง จับเท้าโยนไปที่ฝั่งสมุทรอื่นหรือจักรวาลอื่นบ้าง แล้วทูลห้ามมิให้พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในวิมานของอาพวกยักษ แต่พระพุทธองค์ทรงยืนยันจะประทับอยู่ที่นั่น ยักษคัทรกะเกรงว่าตนจะถูกฆ่า เพราะอนุญาตให้พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปประทับ จึงออกเดินทางไปแจ้งให้อาพวกยักษทราบเรื่องนี้

เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังจะเสด็จเข้าไปสู่วิमान ประตูของวิมานได้เปิดเอง การที่ประตูเปิดเองนี้เกิดจากพุทธานุภาพที่ได้ทรงสั่งสมบารมีมาช้านาน ในเรื่องนี้คัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกายและสุตตนิบาตได้กล่าวว่

ภวนทวารมปิ สยเมว ภควโต วิวรมทาสี. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๔, ชุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓/๒๕๑)

“แม้ประตูของวิมานได้เปิดออกให้ช่องทางเข้าแต่พระผู้มีพระภาคเอง”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย อัมพัญญสูตร มีตัวอย่างที่กล่าวถึงประตูได้เปิดออกเองตามความดำริของพระบรมศาสดาว่

วิวริ ภควา ทวารนติ น ภควา อุฏฺฐาย ทวารํ วิวริ. วิวริยตุตี ปน หตถํ ปสาเรสี. ตโต “ภควา ตุมเหติ อเนกาสุ กปปโกฏฺฐิสุ ทานํ ททมานเอหิ น สหตถา ทวารวิวณกมมํ กตฺนติ สยเมว ทวารํ วิวฏฺฐํ. ตํ ปน ยสฺมา ภควโต มเนน วิวฏฺฐํ, ตสฺมา วิวริ ภควา ทวารนติ วตตุํ ฏฺฐติ. (ที.สี.อ. ๑/๒๖๑/๒๒๗)

“คำว่ วิวริ ภควา ทวารํ (พระผู้มีพระภาคทรงเปิดประตูแล้ว) หมายความว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงลุกไปเปิดประตู แต่พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกโดยทรงดำริว่ จงเปิดเถิด ลำดับนั้น ประตูได้เปิดออกเองแล้ว โดยเหมือนจะกล่าวว่ ‘ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ให้ทานอยู่หลายโกฏิกัป มิได้ทรงกระทำการรรมเพื่อเปิดประตูด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เลย’ ประตูนั้นเปิดแล้วด้วยจิตของพระผู้มี

พระภาค ดั่งนั้น จึงควรกล่าวว่า วิวิริ ภควา ทวาริ (พระผู้มีพระภาคทรงเปิดประตูแล้ว)”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย, อรรถกถาของมัชฌิมนิกาย, อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย^{๒๖} ได้กล่าวถึงการหวนไหวของมหาปฐพีตลอดห้วงจักรวาลที่เรียกว่า ชาติเขต คือ เขตแดนที่อาณาภาพของพระพุทธเจ้าแผ่ไปถึงเมื่อตอนประสูติ ในเวลา ๖ ขณะ คือ เวลาหยั่งลงสู่ครรโภทร เวลาประสูติ เวลาตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เวลาแสดงธรรมจักร เวลาปลงอายุสังขาร และเวลาปรินิพพาน ส่วนในอรรถกถาของอังคุตตรนิกายและอรรถกถาของมหานิทเทส^{๒๗} ยังเพิ่มเวลาเสด็จออกมหาภิเนษกรรมอีกด้วย จึงรวมเป็นเวลา ๗ ขณะ

นอกจากนั้น ในคัมภีร์ฎีกาของอังคุตตรนิกายยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า แม้ในเวลาปรารณาพุทธภูมิเป็นต้นก็มีการหวนไหวของมหาปฐพี

^{๒๖} ตตถ ชาติเขตตํ นาม ทสสทสสี โลกธาตุ. สห ทิ ตถาคตสส มาตุกัจฉี โอกกมนกาเล นิกขมนกาเล สมโพธิกาเล ธมมจกกปวัตตเน อายุสงขารอสสชชเน ปรีนิพพานเ จ กมปติ. (ที.ปา.อ. ๓/๑๖๑/๘๕-๖, ม.อุ.อ. ๔/๑๒๔/๓๙, อง.เอกก.อ. ๑/๒๗๗/๓๗๙)

“ในบรรดาเขตเหล่านั้น ชาติเขต คือ ห้วงโลกธาตุ เพราะห้วงโลกธาตุนั้นย่อมหวนไหว ในเวลาที่พระตถาคตเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ในเวลาเสด็จออกมหาภิเนษกรรม ในเวลาประกาศธรรมจักร ในเวลาปลงอายุสังขาร และในเวลาปรินิพพาน”

^{๒๗} โพธิสตันนํ ทิ ปจฉิมภเว เทวโลกโต จวิตวา มาตุกัจฉียํ ปฏิสนธิคณทิวเส จ กัจฉิตโต นิกขมนทิวเส จ มหาภินิกขมนทิวเส จ สมโพธิธมมจกกปวัตตนอายุสงขารโอสสชชน- ปรีนิพพานทิวเสสุ จ เอตตํ ธานี กมปติ. (อง.ทุก.อ. ๒/๘๑/๒๓๔, ขุ.ม. ๑๕๖/๓๘๕-๘๖)

“กล่าวโดยละเอียดดังนี้ ในภพสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในวันที่พระองค์เสด็จ จุตติจากเทวโลกแล้วถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา ในวันประสูติจากพระครรภ์ ในวันเสด็จออกมหาภิเนษกรรม ในวันตรัสรู้ ในวันประกาศธรรมจักร ในวันปลงอายุสังขาร และในวันปรินิพพาน สถานที่มีประมาณเท่านั้นย่อมหวนไหว”

ด้วยเช่นกัน^{๒๘} คำอธิบายนี้สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่กล่าววามหาปฐพีหวั่นไหวในเวลาทีสุเมธดาบสปรรณนาพุทธภูมิ^{๒๙}

การเกิดแผ่นดินไหวนั้นมีสาเหตุมาจากคุณธรรมอันสูงส่งของผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งก็คือพระพุทธเจ้า เป็นต้น หมายความว่า แม้ปฐพีจะไม่มีจิตใจก็เหมือนกลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตใจ จึงสำแดงลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประกาศคุณธรรมอันสูงสุดของบุคคลนั้น ข้อนี้คล้ายกับคำกล่าวของชาวจีนว่า “ฟ้าดินเป็นพยาน”

อนึ่ง หลักฐานเหตุการณ์วันประสูติและปรินิพพานของพระพุทธเจ้า มีบันทึกไว้โดยราชวงศ์จิ้นในสมัยพุทธกาล กล่าวคือในสมัยราชวงศ์โจว มีการบันทึกประวัติศาสตร์เหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นจริงในสมัยนั้น เหตุการณ์หนึ่งบอกว่า ในสมัยกษัตริย์โจวเจา (โจวเจาหวัง แปลว่า กษัตริย์โจวเจา) ปีที่ ๒๖ เดือน ๔ วันที่ ๘ (นับแบบจีนโบราณ) ได้เกิดเหตุในเมืองจิ้น คือ

๑. น้ำขึ้นในแม่น้ำ ซึ่งปกติเป็นช่วงน้ำลด
๒. น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติมีน้ำผุดขึ้นมาจนล้นทุกแห่ง

^{๒๘} ปฏิสนธิคคณาทีนํ สตตณนํเยว คณฺหํ นิตสสนมตตํ มหาภินิหาราทิกาเลปิ ตสส ปกมปนสส ลพฺภนโต. (อง.ตัก.ฎีกา ๒/๘๑/๒๓๒)

“การแสดงวันที่ถือปฏิสนธิเป็นต้น ๗ ประการเป็นเพียงตัวอย่าง เพราะแม้ในเวลาทีปรารณาพุทธภูมิอันประเสริฐเป็นต้นก็มีการหวั่นไหวของปฐพีนั้น”

^{๒๙} มหาสมุทฺโท อากฺขติ ทสสหสฺสี ปกมปติ

เตปชฺชุกโ อภิรวนติ ธูวํ พุทฺโธ ภวิสสฺสี. (ขุ.พุทธ. ๓๓/๙๑/๓๘๗)

“มหาสมุทรรย่อมกระฉ่อน โลกธาตุมิหมีนจักรวาลก็ไหว แม้ในวันนีทั้งสองอย่างนั้น ก็บันทึกไว้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน”

๓. แผ่นดินไหว

๔. มีแสงสว่าง ๕ สี (สำนวนจีนแปลว่าหลายสี) พวยพุ่งไปบนท้องฟ้า ส่องสว่างไปถึงยังนอกอวกาศ สุดลูกหูลูกตา

สิ่งเหล่านี้ทำให้กษัตริย์โจวเจาทรงรู้สึกประหลาดพระทัย จึงทรงสอบถามอำมาตย์ว่าเกิดอะไรขึ้น อำมาตย์ได้กราบทูลตอบว่า “ในทิศตะวันตก (ของจีน) ได้มีอริยบุคคลบังเกิดขึ้นแล้ว”

กษัตริย์โจวเจาจึงถามว่า “แล้วเราจะได้พบคำสอนของท่านผู้นั้นหรือไม่”

อำมาตย์กราบทูลว่า “คำสอนของท่าน (อริยบุคคลนั้น) จะเผยแผ่เข้ามาในแผ่นดินจีนอีก ๑ พันปีข้างหน้า”

กษัตริย์โจวเจาจึงมีรับสั่งให้บันทึกเหตุการณ์นี้ไว้โดยแกะสลักลงบนแผ่นศิลาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์จีน

๘๐ ปีต่อมา ถึงยุคกษัตริย์โจวมู่ ก็มีการบันทึกเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นอีก คือ ได้เกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหว มีลมพัดแรงในเมืองจีน และแสงสว่างคล้ายกับสีรุ้งจำนวน ๑๒ เส้นส่องมาจากทิศตะวันตก ทาบอยู่บนท้องฟ้าของเมืองจีนตลอดคืน อำมาตย์ทำนายว่า “กายหายาบของอริยบุคคลกำลังแตกดับจากโลกนี้ไป” วันที่ถูกจารึกในสมัยกษัตริย์โจวเจา ได้ตรงกับวันประสูติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนวันที่ถูกจารึกในสมัยกษัตริย์โจวมู่ ได้ตรงกับวันปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่น่าอัศจรรย์ที่วันประสูติและปรินิพพานของพระพุทธเจ้าได้เกิดแผ่นดินไหวไปทั่วโลก ซึ่งชาวจีนก็ได้บันทึกไว้ในศิลาจารึกประวัติศาสตร์

ของประเทศด้วย ส่วนในวันตรัสรู้นั้นได้มีหลักฐานบันทึกไว้ในบทขยายความว่าได้เกิดเหตุมีแสงสว่างเกิดมาถึงเมืองจีนเช่นกัน

หนึ่งพันปีต่อมา ถึงยุคราชวงศ์ฮั่นของกษัตริย์ฮั่นหมิงตี้ พระองค์ฝันเห็นบุรุษในรูปร่างทองคำสูงใหญ่ มีรัศมีเรืองรองกระจายไปทั่ว อำมาตย์ผู้ซึ่งชำนาญในประวัติศาสตร์ของจีน ทำนายฝันว่า “นั่นเป็นภาพของพระศาสดาพระองค์หนึ่งที่อยู่ทางทิศตะวันตก ที่เรียกว่า “ผอ” หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งสมัยที่พระองค์มีพระชนม์ชีพก็อยู่ในบริเวณประเทศอินเดีย

อำมาตย์คนที่ ๒ ผู้จบการศึกษาสูงสุดกล่าวเสริมว่า “ใช่เลยพระเจ้าข้า เพราะในยุคของกษัตริย์โจวจาก็มีบันทึกในศิลาจารึกเรื่องอริยบุคคลในทิศตะวันตกนี้ไว้ ซึ่งตอนนี้ก็ครบ ๑ พันปีพอดี ได้ถึงเวลาที่ศาสนาของพระองค์ควรจะเข้ามาในจีนแล้ว เป็นบุญของพวกเราชาวจีนแล้ว” ดังนั้น กษัตริย์ฮั่นหมิงตี้จึงส่งคณะทูตอันประกอบด้วยขุนนางผู้มีความรู้จำนวน ๑๘ คนไปอัญเชิญพระพุทธรูปศาสนามาที่เมืองจีน โดยใช้เวลาเดินทางไปกลับถึง ๓ ปี ซึ่งคณะทูตทั้ง ๑๘ ได้พบกับภิกษุในพระพุทธศาสนาชาวเอเชียกลางผสมกับอินเดีย จำนวน ๒ รูป จึงได้นิมนต์ท่านมาที่จีนพร้อมกับพระสูตร พระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูป

เมื่อกลับมาถึงจึงได้มีการแปลพระสูตรเป็นภาษาจีนครั้งแรกที่วัดม้าขาว ในปัจจุบันวัดนี้มีอายุถึง ๑,๙๐๐ ปี จึงถือว่าวัดนี้เป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศจีน (อ้างอิงจาก ชื่อคูเฉวียนซู :

จีปู้ เล่มที่ ๒๑ ซึ่งเป็นหนังสือชุดที่รวบรวมตำราความรู้ของจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจวจนถึงยุคราชวงศ์ชิง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าภายในวิมาน ได้ประทับนั่ง ณรัตนบัลลังก์อันเป็นทิพย์ แล้วทรงเปล่งรัศมีสีทองกระจายออกทั่ววิมาน นางอัปสรบริวารของยักษ์เห็นพระผู้มีพระภาคแล้วพากันมาสักการะบูชา นั่งแวดล้อม พระผู้มีพระภาคตรัสปิณฑกธรรมกถาแก่นางอัปสรเหล่านั้นว่า “ในชาติก่อนพวกเธอได้ให้ทาน สมาทานศีล บูชาผู้ควรบูชา จึงได้รับสมบัตินี้ แม้ในบัดนี้ก็จงทำอย่างนั้น อย่าให้ความริษยาและความตระหนี่ครอบงำใจของตน” นางอัปสรเหล่านั้นฟังพระสุรเสียงอันไพเราะของพระผู้มีพระภาคแล้ว กล่าวสาธุการถึงพันครั้งแล้วนั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาค

ฝ่ายยักษ์คัทรภาะไปสู่หิมวันตประเทศบอกแก่อาฬวกยักษ์เรื่องที่พระผู้มีพระภาคประทับนั่งในวิมานของตน เมื่อยักษ์ทราบว่พระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับที่วิมานของตนก็โกรธเคืองยิ่งนัก แต่พวกยักษ์อื่นกล่าวว่า เป็นลาภของท่านที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังวิมานของท่าน คำพูดของยักษ์เหล่านั้นทำให้อาฬวกยักษ์โกรธจัด ลุกขึ้นกระเท็บเท้าซ้ายบนแผ่นมโนศิลา กล่าวว่า วันนี้ พวกเจ้าจะได้เห็นกัน พระศาสดาของพวกท่านมีอำนาจมาก หรือเรามีอำนาจมาก แล้วยกเท้าขวาเหยียบยอดภูเขาไกรลาสประมาณ ๖๐ โยชน์ ก้อนเหล็กกระจายออกสะกิดกระเด็นเหมือนทุบด้วยค้อนเหล็ก เขายืนบนภูเขานั้นประกาศว่า เราเป็นอาฬวกยักษ์ เสียงกระจายไปทั่วชมพูทวีป คนในชมพูทวีปได้ยินเสียง ๔ อย่างทั่วกัน คือ

๑. เสนาบดียักษ์ชื่อปุณณกะชนะการพนันของพระเจ้าธัญชัย
โกรพยะ ประมมือประกาศว่า เราชนะแล้ว
๒. เมื่อศาสนาของพระกัสสปะพุทธเจ้าเสื่อมลง ท้าวสักกะทรง
ให้วิศวกรรมเทพบุตรแปลงกายเป็นสุนัขประกาศว่า เราจะกัดภิกษุชั่ว
ภิกษุณีชั่ว อุบาสก อุบาสิกา และอรรธมวาทีบุคคลทั้งปวง
๓. เมื่อพระนครถูกพระราชอา ๗ พระองค์เข้าไปปิดกั้น เพราะ
พระนางปภาวดีเป็นเหตุในกุสขาดก พระมหาบุรุษยกนางปภาวดีขึ้นบน
คอข้างกับตนอนอกไปจากพระนครประกาศว่า เราเป็นพระเจ้ากุสะ
๔. อาพวกยักษ์ยืนบนยอดเขาไกรลาส ประกาศชื่อของตนใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น และปาหิมพานต์กว้างสามพันโยชน์สั้นไหวด้วยอาณุภาพ
ของยักษ์

ครั้นอาพวกยักษ์นั้นกลับมาวิมานของตนได้พบว่าพระพุทธองค์
ประทับอยู่ในวิมานนั้นจริงๆ จึงรู้สึกโกรธ และคิดจะทำร้ายพระพุทธองค์
ท้าวเธอได้ปล่อยอาวุธร้ายแรงต่างๆ ออกมา ๘ อย่างด้วยคิดว่าจะจับไล่
ให้สมณนี้หนีไป อาวุธเหล่านั้น คือ ลมหมุน ฝนท่าใหญ่ ฝนแผ่นดิน
ฝนเครื่องประหาร (อาวุธที่มีคมข้างเดียวหรือสองข้าง เช่น ดาบ หอก
มีดโกน เป็นต้น) ฝนถ่านเพลิง ฝนถ้ำร้าง ฝนทราย ฝนเปือกตม และ
ความมืดมนอนธการที่เหมือนความมืดมิดมิ่งค์ ^{๓๐}

^{๓๐} ความมืดมิดมิ่งค์ ๔ คือ ความมืดสนิทซึ่งปรากฏในขณะที่มีเวลาและสถานที่ประจวบกัน
คือ เวลาเที่ยงคืนของวันเดือนดับในขณะที่อยู่ในป่าช้าและมีเมฆทึบปรากฏอยู่บนท้องฟ้า
ดังข้อความในคัมภีร์อิถานัปปีที่ปิกาวา

ยักษ์นั้นปล่อยอาวุธมาทำร้ายพระพุทธเจ้าตลอดทั้งคืน แต่อาวุธเหล่านั้นไม่สามารถทำแม้สักว่าชายจีวรของพระองค์ให้หวั่นไหว กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์ พวงดอกไม้ทิพย์ และของหอมอันเป็นทิพย์ ตกลงมาที่พระบาท แม้ความมืดมนอนธการนั้นเมื่อมาถึงพระองค์แล้วก็อันตรธานไป ดุจถูกกำจัดด้วยแสงพระอาทิตย์

จตุรงค์ ตมภ์ เหวี่ ภาพปกขจตุทหสี
 วนสนทโ ซโน เมฆ- ปฏลจาทตตติ จ. (อภิตาน. ๑/๗๑)

“ความมืดมืงค์ ๔ พึงทราบอย่างนี้ คือ

๑. วันแรม ๑๔ ค่ำ, วันเดือนดับ (ภาพปกขจตุทหสี)
๒. ป่าชฎที่หนาทึบ (ฆนวนสนท)
๓. เมฆทึบ (เมฆปฏล)
๔. เวลาเที่ยงคืน (อชตตตติ)”

ข้อความข้างต้นกล่าวตามคำอธิบายในอรรถกถาพระวินัยและเนตติฎีกาว่า
 อนธการติ ภาพปกขจตุทหสี-อชตตต-ฆนวนสนท-เมฆปฏลเลหิ จตุรงค์ตมสิ.
 (วิ.มหา.อ. ๑/๑๕/๑๗๒)

“คำว่า อนธการ (ในความมืด) คือ ในความมืดมืงค์ ๔ ด้วยวันเดือนดับ เวลาเที่ยงคืน
 ป่าชฎทึบ และเมฆทึบ” ภาพปกขจตุทหสี-ฆนวนสนท-เมฆปฏลจาทน-อชตตตติ น วเสน
 จตุรงค์สมนาคเตน. (เนตติ.ฎีกา ๑๑/๕๔)

“ความมืดมืงค์ ๔ โดยจำแนกเป็นวันแรม ๑๔ ค่ำ ป่าชฎทึบ เมฆทึบ และเวลา
 เที่ยงคืน”

ในคัมภีร์มหานิทเทศกล่าวถึงความมืดมืงค์ ๔ เช่นเดียวกัน แต่เปลี่ยนจากเวลาเที่ยง
 คืนเป็นเวลาค้ำที่ดวงอาทิตย์อัสดง ดังข้อความว่า

ยทา หิปี จตุรงค์สมนาคโต อนธการโ โหติ. สุริโย วา อตถงคมิโต โหติ. ภาพปกโข
 จ อุโปสโถ โหติ. ติพโพ จ วนสนทโ โหติ. มหา จ ภาพเมโฆ อพภูริโต โหติ. เอวรुเปปี
 จตุรงค์สมนาคเต อนธการเ สมนตา โยชนิ ปสสตี. (ขุ.ม. ๒๔/๑๕๖/๒๔๕)

“แม้ในเวลาที่มีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ๑) ดวงอาทิตย์ตกไปแล้ว ๒) เป็นวัน
 อุโบสถข้างแรม ๓) ป่าชฎทึบ ๔) มีเมฆดำก้อนใหญ่ผุดขึ้นมา ในความมืดที่ประกอบด้วย
 องค์ ๔ อย่างนี้ พระองค์ก็ทรงมองเห็นได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ”

ยักษ์ปล่อยอาวุธต่างๆ มาทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงเวลาเที่ยงคืน เมื่อไม่สัมฤทธิ์ผลก็คิดว่าจะปล่อยทุสสาวุธ (ผ้าขาว) ที่ไม่มีใครเอาชนะได้ กล่าวคือ อาวุธที่ร้ายแรงที่สุดในโลกมี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. วชิราวุธของท้าวสักกะ สามารถทำลายภูเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ให้แตกกระจายจนถึงพื้นด้านล่าง

๒. คทาวุธของท้าวเวสสุวรรณ สามารถทำลายศิระะของยักษ์หลายพันตนได้

๓. นยนาวุธของพระยายม สามารถเผาภูมภัณฑ์หลายพันให้ลุกเป็นไฟเหมือนหญ้าและใบไม้บนกระเบื้องร้อน

๔. ทุสสาวุธของอาพวกยักษ์ ถ้าปล่อยไปในอากาศ จะทำให้ฝนแล้ง ๑๒ ปี ถ้าปล่อยในแผ่นดิน ต้นไม้ใบหญ้าเป็นต้นทั้งหมดจะเหี่ยวแห้งไม่งอกอีกภายใน ๑๒ ปี ถ้าปล่อยในมหาสมุทร น้ำทั้งหมดจะเหือดแห้งดุจหยาดน้ำในกระเบื้องร้อน และถ้าปล่อยในภูเขา ภูเขาจะแตกกระจายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย

อาพวกยักษ์ได้ปล่อยทุสสาวุธที่ส่งเสียงดังน่าสะพรึงกลัวในอากาศเหมือนอสุนิบาดพ่นควันลูกโพล่ง แต่เมื่อมาถึงพระผู้มีพระภาคก็กลายเป็นผ้าเช็ดพระบาทตกอยู่ที่แทบพระบาท อาพวกยักษ์เห็นเช่นนั้นแล้วก็หมดเดชหมดมานะ เหมือนโคใหญ่ที่มีเขาขาดและงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ท้าวเธอพิจารณาว่าทุสสาวุธไม่ทำให้สมณะกลัวได้ เพราะสมณะทรงเจริญด้วยเมตตา เราจะทำให้สมณะนั้นโกรธแล้วเสื่อมไปจากเมตตา จึงกล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า ท่านจงออกมา สมณะ

ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกมาตามคำของท้าวเธอ เพราะทรงทราบว่าอาฬวกยักษ์เป็นผู้แข็งกระด้าง ไม่อาจจะแนะนำด้วยความแข็งกระด้างได้ แต่อาจจะแนะนำด้วยคำอ่อนโยนได้ พระองค์จึงทรงรับคำของอาฬวกยักษ์นั้นด้วยคำว่า “ดีแล้ว ผู้มีอายุ” แล้วเสด็จออกไป ต่อจากนั้นอาฬวกยักษ์เป็นผู้มีจิตอ่อนโยน จึงกล่าวว่า “ท่านจงเข้าไปสมณะ” พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปสู่วิมาน

ในครั้งที่ ๒ และที่ ๓ อาฬวกยักษ์กล่าวอีกว่า “ท่านจงออกมาสมณะ” พระพุทธเจ้าก็เสด็จออกจากวิมาน และเมื่อท้าวเธอกล่าวว่า “ท่านจงเข้าไป สมณะ” พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้าไปอีกตามคำของยักษ์ เพื่อกำจัดความโกรธในใจของยักษ์

ในครั้งที่ ๔ อาฬวกยักษ์คิดว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าออกมาจากวิมานแล้ว จะจับขาทั้งสองของพระพุทธองค์แล้วขว้างออกไปสู่มหาสมุทร จึงกล่าวว่า “ท่านจงออกมา สมณะ” แต่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จออกพร้อมกับตรัสว่า เราไม่ออกไปเพราะเจ้าคิดจะจับเท้าทั้งสองของเราเพื่อขว้างไปที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้สดับพระพุทธดำรัสเช่นนี้ก็ทราบว่ พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ความคิดของตน จึงหวนรำลึกถึงคำสอนที่บิดามารดาของตนเคยสอนไว้ กล่าวคือ บิดามารดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยเรียนรู้ปัญหา ๘ อย่างพร้อมกับคำแก้จากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้ให้อาฬวกะเรียนปัญหาเหล่านั้นในกาลยังเป็นเด็กแล้วสั่งให้จดจำไว้ ถ้าหากว่ามีพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งอุบัติขึ้นก็ให้เข้าไปกราบทูลถามปัญหาและฟังธรรมจากพระพุทธองค์

หลังจากที่บิดามารดาของอาฬวกยักษ์สิ้นชีพไปนั้น ในช่วงแรก อาฬวกยักษ์ยังคงจดจำคาถาที่บิดามารดาสอนไว้ได้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปเนิ่นนาน อาฬวกยักษ์ทรงจำได้แต่เพียงคาถาที่เป็นคำถาม ส่วนคาถาที่เป็นคำตอบนั้นได้เลือนหายไปจากความทรงจำจนหมดสิ้น ดังนั้น จึงได้ใช้ชาดจารึกคำถามไว้ลงในแผ่นทองคำเพื่อป้องกันไม่ให้ลืมและได้เก็บคำถามนั้นไว้ในวิมานโดยคิดว่า ปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศไป

ในขณะนั้นอาฬวกยักษ์ได้กล่าวกับพระพุทธรองค์ว่า “สมณะ เราจักถามปัญหากับท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์ตอบแก่เรา เราจักทำจิตของท่านให้ซัดส่าย จักฉีกหัวใจของท่าน หรือจักจับที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้น” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้นแล้วได้ตรัสว่า “ผู้มีอายุ เราไม่เห็นใครเลยในโลกที่จะพึงทำจิตของเราให้ซัดส่าย ฉีกหัวใจของเรา หรือจับเราที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้นได้” ทั้งนี้เพราะว่าไม่มีใครสามารถทำอันตรายแก่ลภที่บริจาคนแก่พระผู้มีพระภาค พระชนม์ชีพ พระสัพพัญญุตญาณ และพระฉัพพัตถรังสีโดยรอบหนึ่งว่าเป็นต้นของพระผู้มีพระภาค

ลภที่บริจาคนแก่พระผู้มีพระภาคเป็นต้นเป็นพุทธานุภาพเฉพาะของพระผู้มีพระภาค ๔ ประการ กล่าวไว้ในอรรถกถาของสังยุตตนิกาย และสุตตนิบาตว่า

ภควา ตํ สุตวา ยสมา พุทธานํ ปริจจตตลาภนตราโย वा
 ชีวิตนตราโย वा सपुण्यनुत्तญาณपयामप्पภาतिปฏิष्मातो वा
 न सक्का เกนจิ กาคु, तस्मान् नं लोके อसाธารณं พุทธานุภาवं ทสเสนโต

น ขวาคหิ ตํ อาวุโส ปสสามิ สเทเวเก โลเกติอาทิมาห. (สํ.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๐-๑๑, ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓/๒๕๙)

“พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำนั้น เมื่อจะทรงแสดงพุทธานุภาพ อันไม่ทั่วไปนั้นในโลก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า น ขวาคหิ ตํ อาวุโส ปสสามิ สเทเวเก โลเก (เราไม่เห็นใครเลยในโลกพร้อมทั้งเทวโลก) เพราะ การขัดขวางลาภที่สละเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี อันตรายชีวิตก็ดี การกำจัดพระสัพพัญญุตญาณและพระฉัพพณรังสีโดยรอบหนึ่งวา เป็นต้นก็ดี ไม่มีใครกระทำได้”

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของพุทธวงศ์ (พุทธปกิณณกถา เรื่องที่ ๒๖) กล่าวถึงข้อความดังกล่าวแตกต่างไปเล็กน้อยว่า ใครๆ ไม่อาจทำอันตราย แก่ปัจฉิม ๔ ที่นำไปถวายเฉพาะพระพุทธเจ้า พระชนม์ชีพของ พระพุทธเจ้า มหาปุริสลักษณะ ๓๒ พระอนุพยัญชนะ ๘๐ และรัศมีของ พระพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

สพพพุธานํ จตตารโ อนนตรายิกา ธมมา. กตเม จตตารโ.
 พุธานํ อุตทิสส อภิหฐานํ จตุนนํ ปจจยานํ น สกกา เกนจิ อนตตราโย
 กาคฺตุ. พุธานํ आयुโน น สกกา เกนจิ อนตตราโย กาคฺตุ. วุตตถเหตุ
 “อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ ปรุปกุกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยยาติ.
 พุธานํ ทวตตีสมหาปุริสลกขณานํ อสีติยา อนุพยณชานนถจ
 น สกกา เกนจิ อนตตราโย กาคฺตุ. พุทฺธรสีนํ น สกกา เกนจิ อนตตราโย
 กาคฺตุนติ. อิเม จตตารโ อนนตรายิกา ธมมา นามาติ. (ขุ.พุทฺธ.อ. ๑-๑๘/๔๓๓)

“พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีอนันตรายิกธรรม (ธรรมที่ไม่มีใครทำอันตรายได้) ๔ ประการ คือ

๑. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่ปัจจัย ๔ ที่นำมาถวายเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๒. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่พระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมจริงดังพระพุทธดำรัสว่า อภูจันเมตฺ อนวกาโส, ยัมปฺรูกุกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย (ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่จะปลงชีวิตตถาคต ด้วยความพยายามของผู้อื่น)

๓. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่มหาปุริสลักษณะ ๓๒ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐

๔. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่พระพุทธรังสี

ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า อนันตรายิกธรรม”

ในอรรถกถาพระวินัยมีข้อความที่ต่างกันเล็กน้อยว่า

จตฺนํ หิ น สกฺกา อนฺตราโย กาคฺตุ. กตฺเมสํ จตฺนํ. ตถาคตฺสส อภิกฺขุภิกฺขาสงฺเขเปน วา นิพฺพุทฺธานสฺส อปฺปิตฺวตฺตฺสงฺเขเปน วา ปริจฺจตฺตํ จตฺนํ ปจฺจยํ น สกฺกา เกนฺจิ อนฺตราโย กาคฺตุ, พุทฺธานํ ชีวิตสฺส น สกฺกา เกนฺจิ อนฺตราโย กาคฺตุ, อสํติยา ออนุพยัญชนานํ พยามฺปฺปภาย วา น สกฺกา เกนฺจิ อนฺตราโย กาคฺตุ, จนฺทิมสุริยเทวพฺรหฺมานมฺปิ หิ ปภา ตถาคตฺสส ออนุพยัญชนพยามฺปฺปภาปฺปเทสํ ปตฺวา วิหฺตานุภาวํ โหนฺติ, พุทฺธานํ สพฺพญฺญตฺตณฺณสฺส น สกฺกา

เกนจิ อนุตราโย กาคุนติ อิเมส จตุนนํ น สกกา เกนจิ อนุตราโย
กาตุ. (วิ.มหา.อ. ๑/๑๖/๑๘๒-๘๓)

“กล่าวโดยละเอียดว่า ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายคุณธรรม ๔ ได้
คุณธรรม ๔ เหล่านี้ คือ

๑. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายนิพัตถทานตามลักษณะของ
ภิกษาที่เขาจัดนำไปถวายเฉพาะพระตถาคต หรือปัจฉัย ๔ ที่เขาบริจาค
ไว้เพื่อพระตถาคตตามลักษณะของทานวัตถุที่เขากำหนดถวายไว้ได้

๒. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า
ได้

๓. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระอนุพยัญชนะ ๘๐ หรือ
พระรัศมีที่แผ่ซ่านไปข้างละวาได้ จริงอยู่ รัศมีแห่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
เทวดา และพรหม พอมาถึงส่วนแห่งพระอนุพยัญชนะ และรัศมีที่แผ่
ซ่านไปข้างละวาของพระตถาคต จะถูกกำจัดอานุภาพไป

๔. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระสัพพัญญุตญาณของ
พระพุทธเจ้าได้”

อนันตรายิกธรรมหรือพุทธานุภาพเฉพาะพระพุทธเจ้า ๔ ประการ
เหล่านี้ไม่เหมือนกับอาเวณิกคุณหรือพุทธธรรม ๑๘ ที่เป็นคุณธรรม
เฉพาะของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน คุณธรรมเหล่านี้พบในคัมภีร์
มูลฎีกาและชินาลังการฎีกา (หน้า ๒๕) ดังนี้

๑. พระญาณในส่วนอดีตของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อดีตตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๒. พระญาณในส่วนอนาคตของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อนาคตตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๓. พระญาณในส่วนปัจจุบันของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (ปัจจุปปนตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๔. กายกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงคฺมํ ญาณานุปริวตตํ)
๕. วชิกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ วชิกมฺมํ ญาณปุพฺพงคฺมํ ญาณานุปริวตตํ)
๖. มโนกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ มโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงคฺมํ ญาณานุปริวตตํ)
๗. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะที่ปรารถนาประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ (นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ)
๘. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งการแสดงธรรม [คือ แม้จะแสดงธรรมอย่างต่อเนื่อง ธรรมก็ไม่หมดสิ้นไป] (นตฺถิ ธมฺมเทศนาย นตฺถิ)
๙. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ[ที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น] (วิริยสฺส นตฺถิ)
๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสมาธิ (สมาธิสฺส นตฺถิ)

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งปัญญา (ปญญา นตถิ)
๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิมุตติญาณ (วิมุตติยา หานิ)
๑๓. ปราศจากการเล่นสนุก (นตถิ ทวา)
๑๔. ปราศจากความผิดพลาด (นตถิ รวา)
๑๕. ปราศจากสิ่งที่ไม่สัมผัสด้วยพระญาณ (นตถิ อญฺญํ)
๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง (นตถิ เวคายิตตตํ)
๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ชวนชวาย (นตถิ อพฺยาวญฺมโน)
๑๘. ปราศจากความวางเฉย โดยมีได้พิจารณาด้วยพระญาณ (นตถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขา)

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค มีข้อความว่า

๑. พระตถาคตไม่มีกายทุจริต (นตถิ ตถาคตสส กายทฺวจฺริตํ)
๒. ไม่มีวจีทุจริต (นตถิ วจฺีทฺวจฺริตํ)
๓. ไม่มีมโนทุจริต (นตถิ มโนทฺวจฺริตํ)
๔. พระญาณในอดีตของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อตีเต พุทฺธสส อปฺปฏิหตฺถาณํ)
๕. พระญาณในอนาคตของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อนาคเต พุทฺธสส อปฺปฏิหตฺถาณํ)

๖. พระญาณในปัจจุบันของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (ปัจจุปปนเน พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตญาณิ)
๗. กายกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)
๘. วจีกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)
๙. มโนกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตามพระญาณ (สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)
๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะ[ที่ปรารถนาประโยชน์แก่เหล่าสัตว์] (นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ)
๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ[ที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น] (นตฺถิ วิริยสฺส หานิ)
๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสติ (นตฺถิ สติยา หานิ)
๑๓. ปราศจากการเล่นสนุก (นตฺถิ ทวา)
๑๔. ปราศจากความผลุนผลัน (นตฺถิ รวา)
๑๕. ปราศจากความหวั่นไหว (นตฺถิ จลิตํ)
๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง (นตฺถิ สหสา)
๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ชวนชวาย (นตฺถิ อพฺยาวโฆ มโน)
๑๘. ปราศจากอกุศลจิต (นตฺถิ อกุสลจิตฺตํ)

จะเห็นได้ว่า ในอรรถกถาของทีฆนิกาย สังคีตีสสูตรข้างต้น มีข้อความต่างจากคัมภีร์มูลฎีกาข้างต้น คัมภีร์ฎีกาของสังคีตีสสูตรกล่าวว่า ข้อความของอรรถกถาที่ฆนิกายที่พระทีฆภาณกะได้ทรงจำต่อๆ กันมานั้นมีเนื้อหาสับสนไม่ชัดเจน จึงควรยึดถือข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มูลฎีกาเป็นหลักในเรื่องนี้ ดังข้อความว่า

พุทธานันเวว ธมมา คุณา น อญเณสนติ พุทธธมมา. ตถา หิ เต พุทธานัน อเวณิกธมมาติ วุจจนติ. ตตถ “นตถิ ตถาคตสส กายทฺวจจริตฺตนาทินา กายวจิมโนทฺวจจริตภาววจนํ ยถาธิการํ กายกมมาทินํ ญาณานุปริวตติตาย ลทฺทคฺคณกิตตํ น อเวณิกธมมนตรทสสนํ. สพฺพสมิณฺหิ กายกมมาทิกเก ญาณานุปริวตติ น กุโธ กายทฺวจจริตาทินํ สมภโว ๆเปฯ อยญจ ทีฆภาณกานํ ปาโร อากุโล วีย. (ที.ปา.ฎีกา ๓/๓๐๕/๒๔๗-๔๘)

“ธรรม [เหล่านี้] เป็นคุณธรรมเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มิใช่คุณธรรมเฉพาะของคนเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่าพุทธธรรม กล่าวคือ คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่าคุณธรรมเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในบรรดาคุณธรรมเหล่านี้ การกล่าวว่ามีกายทฺวจจริต วจิทฺจจริต และมีโนทฺจจริตด้วยคำว่า นตถิ ตถาคตสส กายทฺวจจริต (พระตถาคตไม่มีกายทฺจจริต) เป็นต้น เป็นคำกล่าวถึงคุณธรรมที่ได้ด้วยการที่กายกรรมเป็นต้น คล้อยตามพระญาณตามฐานะ มิใช่คำแสดงคุณธรรมเฉพาะ [ของพระพุทธเจ้า] เพราะเมื่อกายกรรมเป็นต้นทั้งหมดคล้อยตามพระญาณ กายทฺจจริตเป็นต้นจะมีได้อย่างไร ... อนึ่ง ปาฐะนี้ของพระทีฆภาณกะ (ผู้สารถยที่ฆนิกาย) คล้ายกับสับสนไม่ชัดเจน”

อนึ่งในบทสวดมนต์ฉบับหลวงของพม่าที่ชื่อว่า สิริมังคลาปริตตอ (หน้า ๑๓๙) ได้บันทึกบทสวดมนต์ที่ชื่อว่า ธารณปริตร บทสวดมนต์นี้ กล่าวถึงพุทธธรรม ๑๘ ประการโดยมีเนื้อหาส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับข้อความในคัมภีร์มูลฎีกาและชินาลังการฎีกา อีกทั้งมีข้อความบางส่วนจากอรรถกถาของปาฎิกวรรค แต่ธารณปริตรนั้นไม่พบในพระสุตตันตปิฎก แม้ในคัมภีร์อรรถกถาฉบับต่างๆ ก็มีได้เอ่ยถึงชื่อธารณปริตรไว้ นอกจากนั้น คำบาลีบางศัพท์ที่ปรากฏในพระปริตรนี้ก็แปลกๆ ที่แปลไม่ได้ และไม่มีใช้ในสถานที่อื่น เช่นคำว่า อิลลิ มลลิ, ติลลิ มลลิ เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าว โบราณจารย์จึงไม่แนะนำให้สวดพระปริตรบทนี้

ด้วยเหตุนี้ อาพวกยักษ์จึงคิดว่า ถ้าสมณะนี้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ก็ต้องตอบคำถามของเราได้ เมื่อคิดดังนี้แล้วอาพวกยักษ์จึงทูลถามปัญหาพระพุทธองค์ ๑๓ ข้อ ดังนี้

คำถามที่ ๑ :

อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้

คำถามข้อแรกที่อาพวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าคือ กิสุร วิตตํ ปุริสสส เสฏฺฐิ^{๓๑} (อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า สทฺธิธ วิตตํ ปุริสสส เสฏฺฐิ^{๓๒} (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) กล่าวคือชาวโลกต่างแสวงหาทรัพย์สมบัติต่างๆ คือเงินทองบ้าง เพชรนิลจินดาบ้าง หรือรัตนอื่นๆ บ้าง

ถ้าถามว่าอะไรเป็นทรัพย์ที่ตนชอบใจที่สุด บางคนอาจตอบว่าชอบเงิน บางคนอาจตอบว่าชอบทอง บางคนอาจตอบว่าชอบรถ บางคนอาจตอบว่าชอบบ้าน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือทรัพย์สินภายนอก มีคำพังเพยบทหนึ่งว่า เมื่อไม่มีก็อยากได้ เมื่อได้แล้วก็กังวล หมายความว่า คนที่ไม่มีทรัพย์สมบัติเหล่านี้ก็อยากได้ ต่างพยายามประกอบอาชีพ การงานเพื่อแสวงหาสิ่งที่ต้องการ ต้องอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยทุกข์ยากทั้งทางกายใจเพื่อให้ได้ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นมาครอบครองตามต้องการ แต่เมื่อได้รับสิ่งเหล่านั้นมาแล้วก็ต้องวิตกกังวล และมักรู้สึกเป็นทุกข์ใจในการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้แล้ว

สมบัติทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศัตรู ๕ อย่าง คือ โจรผู้ร้าย อาจจะปล้นแย่งชิงไปได้ น้ำอาจจะพัดพาให้สูญหายไปได้ ไฟก็อาจจะเผาไหม้ให้เสียหายได้เช่นกัน หรือผู้ปกครองประเทศอาจจะยึดไปได้

^{๓๑} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔

^{๓๒} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๔/๒๒๔

เหมือนกัน และที่สำคัญคือ ทายาทบุตรธิดาที่ไม่รักดี ก็อาจจะล้างผลาญ ทรัพย์สมบัติไปได้เช่นเดียวกัน^{๓๓}

ดังนั้น สมบัติเหล่านี้จึงเป็นที่หวงกังวลและไม่ใช้แก่นสารสาระ ที่แท้จริง ดังพระพุทธดำรัสว่า

หนนติ โภคา ทุมเมธิ	โน จ ปารคเวสินโน
โภคตณหาย ทุมเมโธ	หนนติ อณเฏว อตตณิ. ^{๓๔}

“โภคทรัพย์ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราวม แต่จะไม่ทำลายคนที่ แสวงหาฝั่ง เพราะความทะยานอยากในโภคทรัพย์ คนมีปัญญาทราวมจึง ทำลายตนเองดุจทำลายคนอื่น”

^{๓๓} ตสส เจ ภิกขเว กุลปุตตสส เอว อฏฺฐหโต มฏฺโฐ วายมโต เต โภคา อภินิพมฺชชนติ, โส เตสํ โภคานิ อารกฺขาธิกรณํ ทุกฺขํ โทมนสสํ ปฏฺฐิเสวเทติ “กินติ เม โภเค เนว ราชาโน หเรยฺยุ, น โจรา หเรยฺยุ, น อคฺคิ ทฺเหยย, น อุทกํ วฺเหยย, น อปฺปิยา ทายาทา หเรยฺยุนติ. ตสส เอว อารกฺขโต โคปยโต เต โภเค ราชาโน วา หรนติ, โจรา วา หรนติ, อคฺคิ วา ทหติ, อุทกํ วา วหติ, อปฺปิยา ทายาทา วา หรนติ, โส โสจติ กิลมติ ปรีเทวติ อุตตดาฬิ กนทติ สมฺโมหํ อापชฺชติ “ยมปิ เม อโหสิ, ตมปิ โน นตถิติ. (ม.ม. ๑๒/๑๖๗/๘๖)

“ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้น ย่อม สัมฤทธิ์ผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาโภคสมบัติเหล่านั้น ว่า ‘ทำอย่างไร พระราชาจะไม่พึงริบโภคสมบัติทั้งหลายของเรา พวกโจรจะไม่พึง ลักไป ไฟจะไม่พึงไหม้ น้ำจะไม่พึงพัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่พึงแย่งไป’

เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบโภคสมบัตินั้นไปก็ดี พวกโจร ปล้นเอาไปก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดไปก็ดี ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักแย่งเอาไปก็ดี เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเพื่อว่า ‘สิ่งใดเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ ของเรา’”

^{๓๔} พุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๕๕

ข้อนี้หมายความว่า สมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำลายคนเขลา คนจำนวนมากต้องทำผิดศีลด้วยการฆ่าสัตว์และลักทรัพย์เป็นต้นเพื่อให้ได้ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นมาครอบครอง พระพุทธองค์จึงตรัสว่าสมบัติเหล่านั้นทำลายคนเขลาซึ่งไม่แสวงหาฝั่ง ซึ่งก็คือไม่แสวงหาความหลุดพ้นนั่นเอง

พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามข้อนี้ว่า สทธีธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐิ (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) หมายความว่า เมื่อเรามีศรัทธาก็จะให้ทานด้วยศรัทธา รักษาศีลด้วยศรัทธา อีกทั้งเจริญสมณะและวิปัสสนาด้วยศรัทธาเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาแล้ว เราย่อมสามารถสั่งสมบุญกุศลต่างๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นทาน ศีล หรือภาวนาด้วยอำนาจของศรัทธาซึ่งเกิดขึ้นในใจของเรา

บุคคลที่ร่ำรวยเงินทองนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคือ บุคคลที่เกิดมาบนกองเงินกองทอง อยู่ในตระกูลสูง มีทรัพย์สินมรดกมากมาย การที่เขาเกิดมาในตระกูลสูงร่ำรวยเงินทองนี้ก็ด้วยอำนาจของบุญเก่าที่เคยให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาในชาติก่อน ทำให้เขามีความสุขสบายในภพนี้ และบุญเก่าที่เขาทำนั้นมีสาเหตุมาจากศรัทธา

ในสมัยพุทธกาลมีเศรษฐีจำนวนมาก เช่น ธัญญชัยเศรษฐี โชติกเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี เป็นต้น เศรษฐีเหล่านี้มีทรัพย์สินเงินทองมากมายจนไม่อาจที่จะนับประมาณค่าได้ เป็นทรัพย์ที่เกิดจากกุศลกรรมที่มีศรัทธาเป็นหลัก และทรัพย์ที่เกิดจากศรัทธานั้นไม่ว่าใครก็ไม่สามารถแย่งชิงไปได้ คือ โจรขโมยก็ไม่อาจปล้นสดมภ์ไปได้ น้ำก็ไม่อาจพัดพาไปได้ ไฟก็ไม่อาจเผาได้ พระราชาก็ไม่อาจยึดไปได้ ลูกหลานก็ไม่อาจผลาญ

ไปได้ และไม่ว่าใครๆ ก็ไม่อาจทำลายหรือแย้งชิงทรัพย์สมบัติเหล่านั้นไปได้ เพราะทรัพย์เหล่านั้นเกิดจากศรัทธาที่ได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้เป็นอย่างดีนั่นเอง

บุคคลประเภทที่สองคือ บุคคลที่ร่ำรวยในภายหลังด้วยการประกอบอาชีพการงานของตน บุคคลเหล่านั้นมีกุศลกรรมหนุนอยู่ คือ กุศลกรรมเก่าส่งผลในชาตินี้ ทำให้การประกอบอาชีพการงานเจริญรุ่งเรืองและกลายเป็นบุคคลร่ำรวยได้ กุศลกรรมเก่าที่ส่งผลมานี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของศรัทธาเช่นเดียวกัน ไม่เพียงเท่านั้น บุคคลที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์ก็ตาม เทวดาก็ตาม ก็ต้องไปเกิดด้วยอำนาจของกรรมซึ่งมีศรัทธาเป็นหลักนั่นเอง

ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์

ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์ประการแรกที่ทำให้เราประกอบกุศลกรรมต่างๆ เมื่อบุคคลมีศรัทธาแล้วก็จะทำกุศลกรรมซึ่งเป็นอริยทรัพย์ที่ติดตัวเราต่อไปได้ ในภาษาไทยแปลศรัทธาว่า ความเชื่อมั่นเลื่อมใส ซึ่งมีคำแปลเหมือนกับภาษาพม่าที่เรียกว่า โหยงจี โหยง แปลว่า เชื่อมั่น จี แปลว่า เลื่อมใส นั่นก็คือ เป็นการเชื่อมั่นกฎแห่งกรรมว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ศรัทธาดังกล่าวจัดเป็นอินทรีย์ประการแรกในอินทรีย์ ๕ เรียกว่า สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธาที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ มีรูปวิเคราะห์ (คำจำกัด

ความ) ว่า สททหตีติ สทธา^{๓๕} (สภาวะที่ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมของ
พระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า ศรัทธา) ศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นในฐานะ ๕
ประการ^{๓๖} คือ

^{๓๕} สททหตีติ สทธา. ยถา อจฉิ ปสนนํ นิสินนํ อุทกํ จนทสุริยาทีนํ รูปนิมิตตานิ สฎฺฐ
อตตนิ ทหติ. เอวํ อัย พุทธคณา ทีนํ สฎฺฐ อตตนิ ทหติ ธาเรติ ชเปติ วาติ อตโถ. สททหนติ
วา เอตายาติ สทธา. สททหนมตตเมว วา เอตนติ สทธา. สปิ พุทธาทิสฺส สทเธยยวตฺตสุ
อกาลุสสียภาเวน ปวตตมานาเอว อธิ อธิปเปตา. (ปรมตถ.ฎีกา ๑/๙๗/๙๕)

“ศรัทธา (ความเชื่อ) คือ สภาวะทรงอารมณ์ไว้ดี หมายความว่า น้ำนิงใสสะอาด
ย่อมทรงรูปนิมิตคือดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้นได้ ฉันทใด ศรัทธานี้ย่อมทรงไว้หรือ
ดำรงอารมณ์มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้นในตนด้วยดี ฉันทนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ สภาวะทำให้สัมปยุตตธรรมทรงอารมณ์ไว้ดี

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ การทรงไว้ดี”

สททหนติ เอตาย สยํ วา สททหติ สททหนมตตเมว วา เอสาติ สทธา. (อภิ.ส.อ.
๑/๑/๑๖๘, วิสุทฺธิ. ๒/๔๖๔/๑๐๕)

“ศรัทธา คือ สภาวะทำให้ดำรงไว้

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ สภาวะดำรงไว้

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ ความดำรงไว้นั่นเอง”

^{๓๖} สทธาติ สทธาย, กมมผลสทธาย รตนตตยสทธาย จ. (ขุ.อุ.อ. ๑๐/๑๑๐)

“คำว่า สทธา แปลว่า ด้วยศรัทธา คือ ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรม และด้วย
ศรัทธาที่เลื่อมใสพระรัตนตรัย”

สททหนติ กมมผลสทธี, รตนตตยสทธจ. (วิสุทฺธิ.ฎีกา ๒/๑๐๑/๒๓๖)

“คำว่า สทธี (ศรัทธา) คือ ศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรม และศรัทธาที่เลื่อมใส
พระรัตนตรัย”

ตตถ สทธายาติ ธมมจณนทสมฺภูจฺจาย กมมผลสทธาย เจว รตนตตยสทธาย จ.
(ขุ.เถร.อ. ๑/๔๖/๑๘๓)

“ในพากย์นั้น คำว่า สทธาย (ด้วยศรัทธา) คือ ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรมอันมี
ฉันทะในธรรมเป็นสมุฏฐาน และด้วยศรัทธาที่เลื่อมใสพระรัตนตรัย”

๑. เชื่อมั่นคุณของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เป็นต้น

๒. เชื่อมั่นคุณของพระธรรมว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมรรคญาณที่มีองค์ ๘ เป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏจริง

๓. เชื่อมั่นคุณของพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์มีพระโสดาบัน เป็นต้น เป็นผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาจริง

๔. เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริง

๕. เชื่อมั่นว่าผลกรรมมีจริง

พระพุทธคุณมี ๙ ประการที่พบในบทสวดมนต์ทั่วไป ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย แท้จริงแล้วพระพุทธคุณมีนานัปการหาประมาณมิได้ ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

พุทโธปิ พุทฺธสฺส ภณฺเอยฺย วณฺณํ
กปฺปมฺปิ เจ อณฺณมภาสฺมาโน
ซีเยถ กปฺโป จิริทิมฺมนฺตเร
วณฺโณ น ซีเยถ ตถาคตฺตสส.^{๓๗}

“แม้พระพุทธเจ้าจะทรงกล่าวพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้า โดยมิได้กล่าวคำอื่นตลอดกับ กัปปหนึ่งพึงล่วงไปในระยะเวลาอันยาวนาน แต่คุณของพระตถาคตก็ยังไม่หมดสิ้นไป”

^{๓๗} ที.สี.อ. ๑/๓๐๔/๒๕๔

พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมาหลายอสงไขย จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด โดยเฉพาะพระพุทธรูปองค์นี้ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยแสนมหากัปหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปที่ปังกรแล้ว เมื่อยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงตัดสินพระทัยออกผนวช ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอดทนต่อความทุกข์ ทรงยอมสละพระชนม์ชีพของพระองค์ในการแสวงหาพระธรรมที่แท้จริง

นอกจากพระองค์จะแสดงพระธรรมเทศนาในขณะที่เป็นสมณเพศแล้ว ในบางเวลาก็ทรงแปลงพระองค์เป็นบุคคลในวาระต่างๆ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร บางครั้งก็เหมือนเป็นบิดา บุตร หรือสหาย แล้วแสดงธรรมแก่บุคคลที่เกี่ยวข้องฟัง ฝ่ายผู้ฟังก็คิดว่าบุคคลนี้เป็นบิดา บุตร หรือมิตรสหายของตน ที่กล่าวหลักธรรมแนะนำสั่งสอนตน พวกเขาไม่ทราบว่าผู้ที่พูดอยู่นั้นมิใช่บิดา บุตร หรือสหาย แต่เป็นพระพุทธรูปเนรมิตพระองค์เป็นบุคคลเหล่านั้น

เนื่องจากในสมัยพุทธกาล พระพุทธรูปมักจะแสดงธรรมโปรดสัตว์อยู่แถบมัชฌิมประเทศ ชาวบ้านในสถานที่อื่นอาจไม่เคยเห็นพระ เวลาเห็นคนที่โกนศีรษะ นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำผาด ก็อาจคิดว่าเป็นยักษ์ มาร เทวดา หรือเทพ หากพระองค์จะเสด็จไปโปรดในสมณเพศ ก็จะเป็นความไม่สะดวกแก่บุคคลเหล่านั้น จึงทรงเนรมิตกายเป็นรูปต่างๆ แล้วแสดงธรรมโปรดบุคคลเหล่านั้น เรื่องนี้พบในมัชฌิมนิกาย มหาสีหนาทสูตร^{๓๘}

^{๓๘} ม.ม. ๑๒/๑๔๖/๑๐๖

นอกจากพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณแล้ว ศรัทธา ยังเป็นความเชื่อในเรื่องกรรมและผลกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่เราทำไว้จะเป็นเหตุส่งผลในอนาคตอย่างแท้จริง ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมจัดเป็นความเชื่อเรื่องภพนี้ ภพหน้า ถึงแม้ว่าเราไม่สามารถจำความได้ว่า ภพก่อนเคยเกิดเป็นอะไร จำไม่ได้ว่าภพก่อนมีจริงหรือไม่ ภพหน้า ก็ยังมองไม่เห็น ยังไม่ได้ไปสัมผัส แต่ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมก็ส่งผลให้เราเชื่อภพก่อนและภพหน้า

ความจริงประสาทสัมผัสของมนุษย์จัดว่ามีกำลังน้อยมาก ตัวอย่างเช่น

ก. ในน้ำหยดหนึ่ง ถ้าเราดูด้วยตาเปล่า ก็จะเห็นเป็นน้ำหยดเดียว แต่ถ้าใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู ก็จะได้รู้ว่าในน้ำนั้นมีสิ่งที่ไม่มีชีวิตและสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มากมาย ตาของมนุษย์ไม่สามารถรับรู้สิ่งที่เล็กละเอียดในน้ำเพียงหยดเดียวได้ และในเวลากลางคืน คนทั่วไปจะไม่สามารถมองเห็นสิ่งใดๆ ได้ ไม่เหมือนแมวหรือสุนัขซึ่งสามารถมองเห็นในที่มืดได้

ข. หูของคนรับเสียงพูดได้ไม่ไกลนัก และรับคลื่นวิทยุหรือคลื่นโทรทัศน์ไม่ได้ แม้เสียงนกหวีดส่งงานสุนัขที่ได้รับการฝึกในสนามรบ ซึ่งเป็นเสียงที่สูงเกินกว่าที่คนจะได้ยิน หูของคนก็ไม่อาจได้ยิน แต่สุนัขจะได้ยินเสียงและกระทำตามที่คนเป่าสั่งไว้ตามที่ได้ออกฝึกฝนมา เสียงของปลาโลมาก็เช่นเดียวกัน บางขณะปลาโลมาออกเสียงสูงมาก จนหูมนุษย์ไม่ได้ยิน ต้องใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์จับคลื่นเสียงนั้น

ค. จมูกของคนรับเอากลิ่นใกล้ตัว ไม่เหมือนสุนัขที่ดมกลิ่นแล้วสามารถตามหาได้เป็นวันๆ และไกลๆ

ด้วยเหตุนี้ ประสาทสัมผัสของมนุษย์เป็นสิ่งที่หายากมาก จึงไม่อาจรับรู้สิ่งต่างๆ ซึ่งเกินขอบเขตเหนือวิสัยของตน แต่บุคคลที่อบรมจิตด้วยอินทรีย์ ๕ ย่อมควบคุมร่างกายและจิตไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่อบรมจิตโดยการเจริญสมณภาวนาจนบรรลุถึงอภิญา ย่อมสามารถควบคุมร่างกายและจิตเป็นอย่างดีด้วยการแสดงฤทธิ์หลายประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสามัญญผลสูตรว่า

ก. เนรมิตร่างกายให้มีรูปร่างตามต้องการ เช่น เนรมิตคนเดียวให้เป็นหลายคน หรือเนรมิตหลายคนให้เป็นคนเดียว^{๓๙}

ข. แสดงให้คนอื่นพบเห็นหรือให้อันตรธานหายไป เดินทะลุฝา กำแพง และภูเขา เหมือนเดินไปในที่โล่ง^{๔๐}

ค. ผุดขึ้นหรือดําลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำ^{๔๑}

ฅ. เดินบนผิวน้ำเหมือนเดินบนดิน^{๔๒}

^{๓๙} โส อเนกวิหิต อิทธีวธิ อิจจณโกติ, เอโกปิ หุตวา พุธา โหติ, พุธาปิ หุตวา เอโก โหติ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ภิกษุหนึ่งน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคน ก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้”

^{๔๐} อวิภาวํ ติโรภาวํ ติโรกฺขชฺชํ ติโรปการํ ติโรพพตํ อสขขมานโน คจฺจติ เสยฺยถาปิ อากาเส. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ เดินทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่โล่งก็ได้”

^{๔๑} ปจฺจยาปิ อุมฺมุขชนิมฺมุขชํ กโรติ เสยฺยถาปิ อุตฺเท. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ผุดขึ้นหรือดําลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้”

^{๔๒} อุตฺเทปิ อภิขขมานเน คจฺจติ เสยฺยถาปิ ปจฺจยิ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้”

ง. เหาะไปในอากาศ เหมือนนกบิน^{๔๓}

จ. ใช้ฝ่ามือลูบลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จนกระทั่งไปถึงพรหมโลกได้ทันทีที่ต้องการ^{๔๔}

ฉ. ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์^{๔๕}

ช. สามารถรู้จิตของคนอื่นว่า บุคคลนี้คิดอะไรอยู่ หรือมีความคิดอย่างนั้นๆ เกิดขึ้นภายใน ๗ วันที่ล่วงมาแล้ว หรือจะคิดอะไรๆ ใน ๗ วันต่อไป^{๔๖}

^{๔๓} อากาเสปิ ปลลงเกน กมติ, เสยยถาปิ ปกซี สกุโณ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้”

^{๔๔} อิมปิ จนทิมสุริเย เอวัมหิทฺธิเก เอวัมหานุภาเว ปาณินา ปริมสตี ปริมชชตี. ยาว พรหมโลกาปิ กาเยน วสํ วัตเตตี. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ใช้ฝ่ามือลูบลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอำนาจพามากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้”

^{๔๕} โส ทิพพาย โสธธาตุยา วิสุทธาย อติกนตมานุสีกาย อุโภ สทเท สฺสนาตี ทิพเพ จ มานุเส จ, เย ทูเร สนตีเก จ. (ที.สี. ๙/๒๔๐/๔๑)

“ภิกษุที่นั่งน้อมจิตไปเพื่อทิพโสตธาตญาณได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์”

^{๔๖} โส ปรสตตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาตี, สราคํ วา จิตฺตํ ‘สราคํ จิตฺตนตี ปชานาตี, วิตฺราคํ วา จิตฺตํ ‘วิตฺราคํ จิตฺตนตี ปชานาตี. สโทสํ วา จิตฺตํ ‘สโทสํ จิตฺตนตี ปชานาตี, วิตฺโทสํ วา จิตฺตํ ‘วิตฺโทสํ จิตฺตนตี ปชานาตี. สโมหํ วา จิตฺตํ ‘สโมหํ จิตฺตนตี ปชานาตี, วิตฺโมหํ วา จิตฺตํ ‘วิตฺโมหํ จิตฺตนตี ปชานาตี. สํชิตฺตํ วา จิตฺตํ ‘สํชิตฺตํ จิตฺตนตี ปชานาตี, วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ ‘วิกฺขิตฺตํ จิตฺตนตี ปชานาตี. มหคฺคตํ วา จิตฺตํ ‘มหคฺคตํ จิตฺตนตี ปชานาตี, อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ ‘อมหคฺคตํ จิตฺตนตี ปชานาตี. สอฺตฺตรํ วา จิตฺตํ ‘สอฺตฺตรํ จิตฺตนตี ปชานาตี, อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ ‘อนุตฺตรํ จิตฺตนตี ปชานาตี. สฺมาหิตํ วา จิตฺตํ

ณ. ระลึกชาติต่างๆ ได้หลายร้อยหลายพันชาติจนนับไม่ถ้วนว่า
ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์
และมีอายุอย่างนั้นๆ^{๔๗}

‘สมาหิต์ จิตตณติ ปชานาติ, อสมาหิต์ วา จิตต’ ‘อสมาหิต์ จิตตณติ ปชานาติ. วิมุตตฺ วา
จิตต’ ‘วิมุตตฺ จิตตณติ ปชานาติ, อวิมุตตฺ วา จิตต’ ‘อวิมุตตฺ จิตตณติ ปชานาติ. (ที.สี. ๙/๒๔๒/๔๒)

“ภิกษุณั้มน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน
คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่ามีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ
หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่า
ปราศจากโมหะ จิตหลุดก็รู้ว่าหลุด หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่า
เป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า
มีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็
รู้ว่า เป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้น
หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น”

ยเถว हि อนาคตे सत्तसु तिवसेसु पवत्तं प्रसें जित्तं जेतोपयिण्णलगी पचानाति,
เอว อตีเตปีติ. (สารตถ.ฎีกา ๓/๓๘๓/๕๐๘)

“ผู้ได้บรรลุเจโตปริยญาณย่อมหยั่งรู้จิตของผู้อื่นที่ดำเนินไป ๗ วันในอนาคต ฉันท
เขาย่อมหยั่งรู้จิตของผู้อื่นที่ดำเนินไป ๗ วันในอดีต ฉันทัน”

“โส อเนกวิหิต์ ปุพเพนิวาส์ อนุสสรตี. เสยยถิท? เอกปี ชาตี เทวปี ชาตีโย ติสโสปี
ชาตีโย จตสโสปี ชาตีโย ปญจปี ชาตีโย ทสปี ชาตีโย วิสปี ชาตีโย ตีสปี ชาตีโย จตทาฬสปี
ชาตีโย ปณณาสปี ชาตีโย ชาตีสตปี ชาตีสทสสปี ชาตีสตสทสสปี อเนเกปี สัฎฐกุปเป
อเนเกปี วิฎฐกุปเป อเนเกปี สัฎฐวิฎฐกุปเป ‘อมุตตราสี เอวंनाโม เอวโคตโต เอวว์ณโณ
เอวมหาราโร เอวส์สุขทุกขปปฏิสเวที เอวมายุปริยนโต. โส ตโต จโต อมุตโร อุทปาที. ตตราปาสี
เอวंनाโม เอวโคตโต เอวว์ณโณ เอวมหาราโร เอวส์สุขทุกขปปฏิสเวที เอวมายุปริยนโต. โส
ตโต จโต อธิอุปโนติ. อิติ สาการ์ สอุทเทส อเนกวิหิต์ ปุพเพนิวาส์ อนุสสรตี.
(ที.สี. ๙/๒๔๔/๔๒-๓)

“ภิกษุณั้มน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ
๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง
๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐
ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป

ญ. สามารถเห็นหมู่นักผู้กำลังจุด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์^{๕๘}

และวิวิฎฐกัปปเป็นอันมากบ้าง ว่า “ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพโน้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวย สุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุดจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้” เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้”

“โส ทิพเพน จกขุณา วิสุทธเณ อติกถนตมานุสเณ สตเต ปสสตี จวมานเ อุปปชขมานเ ทีเเน ปณเฑเต สุวณเณ ทุพพณเณ สุกเต ทุกคเต, ยถากมมุปกเ สตเต ปชานาตี ‘อิเม วต โภนโต สตตา กายทุจจรีเตน สมนนาคตา, วจีทุจจรีเตน สมนนาคตา, มโนทุจจรีเตน สมนนาคตา. อரியานั อูปวาทกา มิจฉาทิฏฐิกา มิจฉาทิฏฐิกมมสมาทานา. เต กายสส เกทา ปรี มรณา อปายั ทุกคตี วินิปาตี นิรยั อูปปนา. อิเม วา ปน โภนโต สตตา กายสุจรีเตน สมนนาคตา, วจีสุจรีเตน สมนนาคตา, มโนสุจรีเตน สมนนาคตา. อரியานั อูปวาทกา สมมาทิฏฐิกา สมมาทิฏฐิกมมสมาทานา. เต กายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สคคั โลกั อูปปนาตี. อิติ ทิพเพน จกขุณา วิสุทธเณ อติกถนตมานุสเณ สตเต ปสสตี จวมานเ อุปปชขมานเ ทีเเน ปณเฑเต สุวณเณ ทุพพณเณ สุกเต ทุกคเต, ยถากมมุปกเ สตเต ปชานาตี. (ที.สี. ๙/๒๔๖/๔๓)

“ภิกษุฉันนั้นจมจิตไปเพื่อจุดอุปาทญาณ เห็นหมู่นักผู้กำลังจุด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่นักผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่นักผู้ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิปาต นรก แต่หมู่นักผู้ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เธอเห็นหมู่นักผู้กำลังจุด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่นักผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้”

ครั้งหนึ่งนักวิทยาศาสตร์ต้องการวิจัยเรื่องการควบคุมจิตว่ามีจริงหรือไม่ จึงเดินทางไปประเทศอินเดีย แล้วทำการทดลองกับนักบวชอินเดียชื่อว่าวิเวกานนทฺ์ โดยให้เขาไปอยู่ในห้องๆ หนึ่งที่ติดระบบคอมพิวเตอร์ และอีกห้องหนึ่งก็นำวัวตัวหนึ่งมาผูกไว้ มีจอคอมพิวเตอร์ที่สามารถสื่อถึงกันได้ นักวิทยาศาสตร์ขอให้นักบวชแผ่เมตตาแก่วัวตัวนั้น เขาคงจะเข้าเมตตาตามแล้วแผ่เมตตาจิตไปยังวัวตัวที่อยู่อีกห้องหนึ่งในเวลาเดียวกันนั้น นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งใช้ไม้ตีวัว ตอนแรกตีที่ขาก่อน ขาวัวก็เจ็บ เนื้อวัวที่ขามีอาการสั่น ภาพนั้นปรากฏบนจอคอมพิวเตอร์ในห้องที่ตีวัว แต่ในอีกห้องหนึ่ง พบว่านักบวชมีความรู้สึกเหมือนวัว โดยเจ็บที่ขาเหมือนกัน ความรู้สึกที่ได้รับในขณะนั้นเป็นความเจ็บปวดที่ขาอย่างรุนแรง และความเจ็บปวดนั้นก็ได้รับการถ่ายทอดคลื่นมาตามสายคอมพิวเตอร์

หลังจากนั้น นักวิทยาศาสตร์ก็ตีวัวในสถานที่อื่น เช่น ไหล่ หัว หาง พบว่านักบวชได้รับความเจ็บปวดเหมือนวัวที่รู้สึกเจ็บปวดในที่ต่างๆ ตามร่างกายในขณะที่ถูกตี โดยที่ไม่มีการนัดหมายกัน และมีเครื่องคอมพิวเตอร์ซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์โดยตรง ข้อนี้แสดงว่าเมตตาจิตของนักบวชท่านนี้ได้กลายเป็นหนึ่งเดียวกับวัว ไม่ว่าจะวัวจะเจ็บปวดในที่ใด นักบวชท่านนี้ก็รู้สึกเจ็บปวดในที่นั้นเหมือนกัน ทั้งคู่คือนักบวชกับวัว แม้จะเป็นคนละคนกัน แต่ในตอนนี้นักบวชแผ่เมตตาจิตก็กลายเป็นคนๆ เดียวกัน นี่คือการพิสูจน์ของนักวิทยาศาสตร์

นอกจากนั้น ก็ยังมีการพิสูจน์นักบวชธิเบตที่เข้ามาน ได้พบคลื่นสมองซึ่งเป็นคลื่นสมาธิอย่างหนึ่ง เป็นคลื่นที่สงบเยือกเย็นไม่มีความฟุ้งซ่านแทรกซ้อน จะเห็นได้ว่านักวิทยาศาสตร์ก็จะสามารถวิเคราะห์

วิจัยและรับรู้ถึงคลื่นสมองที่เกิดกับบุคคลเหล่านั้น การควบคุมจิตใจไม่ใช่เรื่องเหลวไหล ไม่ใช่สิ่งที่ไร้สาระ แต่เป็นสิ่งที่มีความจริง พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้

เมื่อสามารถควบคุมจิตใจให้อยู่ภายใต้อำนาจของตนเองได้ ก็จะสามารถละกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักของศาสนาพุทธ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นแนวทางที่ทำให้ละกิเลสต่างๆ กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะกุศลมีกำลังมากกว่าอกุศล ถ้าอกุศลมีกำลังมากกว่า พวกเราคงต้องตกเป็นทาสของตัณหา ถูกอวิชชาความหลงครอบงำอยู่เสมอ ไม่อาจบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ แต่เนื่องจากกุศลเป็นสภาวะที่มีกำลังมากกว่าอกุศล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมสมณะหรือวิปัสสนาเป็นสิ่งที่มีความกำลังมากกว่ากิเลส ถ้ากิเลสมีกำลังมากกว่าจิตของเรา คนทั่วไปก็คงไม่อาจหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ ท่านเปรียบว่าเหมือนเรือที่บรรทุกของหนักไป แม้นหิน กรวด ทราย หรือสินค้าสัมภาระต่างๆ ที่บรรทุกไว้บนเรือจะหนักเพียงใด แต่เรือก็บรรทุกของหนักให้ลอยอยู่เหนือน้ำได้^{๔๔} ดังนั้น บุคคลจึงควรควบคุมจิตด้วยอินทรีย์ ๕ แล้วบำเพ็ญกุศลเพื่อละอกุศล

^{๔๔} เถโร อาท ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช ชุตฺตโกปิ ปาสาณํ วินา นาวาย อุทเท อุปฺปิลเวยยาติ. น หิ ภนฺเตติ. กิณฺณ วาหสตีปี ปาสาณํ มหาราช นาวา เอวํ กุสลานิ กมฺมานิ ทฺมฺมฺพพานีติ. (มิลินท. ๒/๙๐)

“พระเถระกล่าวว่า มหาบพิตร พระองค์สำคัญอย่างไร ก้อนหินก้อนเล็กจะลอยบนผิวน้ำได้โดยปราศจากเรือหรือ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า หามิได้ ท่านผู้เจริญ

พระเถระกล่าวว่า มหาบพิตร ก้อนหินแม้ขนาด ๑๐๐ เล่มเกวียน บรรทุกไว้ในเรือใหญ่เพียงลำเดียว ก็ย่อมลอยอยู่เหนือน้ำได้ พึงเห็นกุศลกรรมว่าเป็นดวงเรือ”

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บุคคลผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม จะมีจิตโน้มไปเพื่อให้ทานตามกำลัง ทรัพย์และศรัทธาของตน มีจิตโน้มไปในการรักษาศีล ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สำรวมระวังไม่ล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่นด้วยศีล หรือเมื่อถึงวันอุโบสถคือวันพระ จะรักษาอุโบสถศีล และเจริญสมณะวิปัสสนาตามสมควร

ลักษณะ ๓ อย่างของคนมีศรัทธา

บุคคลผู้มีศรัทธานี้มีลักษณะ ๓ อย่าง อย่างแรกคือ ต้องการจะฟังธรรมอยู่เสมอ อย่างที่สองคือ ปรรณนาจะคบหาสัตบุรุษ และอย่างที่สองคือ ปรรณนาจะให้ทาน ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ถือว่าเป็นลักษณะของบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง

ลักษณะประการที่ ๑ คือ **ต้องการจะฟังธรรมอยู่เสมอ** เพราะรู้ถึงอานิสงส์ของการฟังธรรม ๕ ประการ คือ ๑) ได้ยินได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน ทำให้ได้เรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคยได้เรียนรู้ ๒) สิ่งที่ยังไม่เข้าใจ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วก็ทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น ๓) แก้ข้อสงสัยและบรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้ และ ๕) เมื่อได้ฟังธรรมแล้วจิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส^{๕๐}

^{๕๐} ปณจิม ภิภขเว อานิสฺสา ธมมสฺสวเน. กตเม ปณจ? อสฺสุตฺตํ สุณฺนาติ, สุตฺตํ ปริโยทาเปติ, กงขํ วิตรติ. ทิฏฺฐิ อุกฺกุ กโรติ, จิตตมสฺส ปสฺสีติ. อิม โข ภิภขเว ปณจ อานิสฺสา ธมมสฺสวเนติ. (อง.ปณจก. ๒๒/๒๐๒/๑๓๕)

ลักษณะประการที่ ๒ คือ **ปรารถนาจะคบหาสัตบุรุษ** ซึ่งก็คือครูอาจารย์ที่สามารถแนะนำสั่งสอนชี้ทางสว่างแก่เราได้ และประการที่ ๓ คือ **ปรารถนาจะให้ทาน** เพราะบุคคลเหล่านั้นคิดว่าเขาต้องการเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติของตนจากโลกียทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์ เพราะเป็นทานที่สามารถติดตามตนต่อไปในภพภูมิหน้าได้^{๕๑}

“ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ อานิสงส์ทั้ง ๕ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
๓. บรรเทาความสงสัยได้
๔. ทำความเห็นได้ตรง
๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเสื่อมใส

ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้”

ยสส ทาเนน สีเลน	สณฺณเมณ ทเมณ จ
นิธิ สุนฺทิตโต โหติ	อิตถิยา ปุริสสส วา.
เจตियมฺหิ จ สํเข วา	ปุคฺคเล อติถิสฺสุ วา
มาตริ ปิตริ จาปิ	อโถ เขฎฺฐมฺหิ ภาตริ.
เอโส นินฺทิตฺวา สุนฺทิตโต	อเชยโย อนุคามิโก
ปหาย คมนิเยสุ	เอตํ อาทาย คจฺจติ.
อสาธารณมณฺเณสํ	อโจราทรโณ นินฺทิตฺวา
กยิราถ ธีโร ปุณฺณานิ	โย นินฺทิตฺวา อนุคามิโก.
เอส เทวมนุสสานํ	สพฺพกามทโท นินฺทิตฺวา
ยํ ยํ เทวาภิปตฺถเนนติ	สพฺพเมเตน ลพฺภติ. (ขุ.ขุ. ๒๕/๖-๑๐/๘)

“ขุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ฝังไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัจญมะ (การสำรวมจิต, สมาธิ) และทมะ (การระงับกิเลส, ปัญญา) ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล แยกที่มาหา ในมารดา บิดา หรือพี่ชาย

ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนฝังตลอดไป บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้เฉพาะขุมทรัพย์นี้เท่านั้น

เมื่อเทวดาชั้นดาวดึงส์จะจุติจากภพของตนเพื่อไปเกิดในภพหน้าต่อไป เหล่าเทวดาก็จะพาผู้ที่กำลังจะจุตินั้นไปเที่ยวสวนนันทวัน ซึ่งเป็นสวนที่น่ารื่นรมย์เป็นอย่างมาก ในสวนนันทวันนี้มีทิพยดนตรีถึง ๕๐๐ ชิ้น^{๕๒} ที่จริงแล้วเทวดาที่กำลังจะจุตินั้นมักมีบุพนิมิต ๕ ประการมาปรากฏให้รู้ว่ากำลังจะหมดบุญจากสวรรค์ ประการแรกคือ ดอกไม้ทิพย์เหี่ยวเฉา, ประการที่สองคือ ภูเขาทิพย์เศร้าหมอง ประการที่สามคือ มีเหี่ยวไหลออกจากรักแร้ ประการที่สี่คือ ผิวพรรณเศร้าหมอง และประการสุดท้ายคือ เทวดาตนนั้นจะไม่รื่นรมย์ในทิพยสถานของตน^{๕๓}

ขุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่าอื่น ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้ ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นขุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป

ขุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการแก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

^{๕๒} อททสา โข สกโก เทวานมินโท อายสมนตฺ มหาโมคคัลลานํ ทูโรโตว อาคจณตฺ. ทิสวาน ธานี ทิพพานิ ปถจ ตฺริยสถานิ ปฏิปณาเมตวา, เยนายสมมา มหาโมคคัลลานเณนุปลสงกมิ. อุปสงกมิตวา อายสมนตฺ มหาโมคคัลลานํ เอตทโวจ “เอहि โข มาริส โมคคัลลาน. สวาคตฺ มาริส โมคคัลลาน. จิรสสฺ โข มาริส โมคคัลลาน อิมํ ปริยายมกาสิ, ยทิทํ อีชาคมนาย. นิสีท มาริส โมคคัลลาน, อิทมาสนํ ปถยตตตติ. (ม.มู. ๑๒/๓๙๑/๒๒๘)

“ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเฝ้าอิมพร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วยทิพยดนตรี ๕๐๐ ชนิดในสวนเอกปถุณตริก (สวนที่มีต้นมะม่วงขาวต้นเดียว) ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นท่านมาแต่ไกล จึงรับสั่งให้หยุดบรรเลงทิพยดนตรีแล้วเสด็จเข้าไปหาท่านแล้วตรัสว่า นิมนต์เข้ามาเถิด ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้บริบูรณ์ ขอต้อนรับ นานๆ ท่านจะมาสู่สถานที่นี้นิมนต์นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้เถิด”

^{๕๓} ยทา ภิกฺขเว เทโว เทวกายา จวนธมโม โหติ, ปถจสส ปุพฺพนิมิตตานิ ปาตุกฺวานติ “มาลา มิลายนติ, วดถานิ กิลิสสนติ, กจเจहि เทสา มุจจนติ, กาเย ทุพฺพณณียํท โอภกฺกมติ, สเก เทโว เทवासฺเน นาภิรมตีติ. (ขุ.อิติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่เทพบุตรจะจุติจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏบุพนิมิต ๕ ประการคือ

๑. ดอกไม้ที่ประดับเหยวแห่ง
๒. พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง
๓. เหนือไหล่ออกจากรักแร้
๔. ผิวพรรณเศร้ายหมองปรากฏที่กาย
๕. เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน”

เทวดานี้ ปน “มนุษย์ นามาวเสน อิทานิ สดตหิ ทิวเสหิ จูติ ภวิสสตีติ ปณจ ปุพพนิมิตตานิ อุปปชชนติ- มาลา มิลายนติ. วตถานิ กิลิสสนติ. กจเจหิ เสทา มุจจนติ. กาเย ทุพพณณียิ โอกกมติ. เทโว เทवासเน น สณชาติ. ตตถ มาลาติ ปฏิสนธิคฺคหณทิวเส ปิพพณมาลา. ตา กิร สญฺชิสตสทสสาธิกา สดตปณณาสวสสโกฏฺเฏโย อมิลายิตวา ตทา มิลายนติ. วตถेषุปี เอสเว นโย. เอตตกั ปน กาลั เทวานั เนว สีตัง น อุณห์ โหติ. ตสมมี กाले สรีรา พินทุพินทุวเสน เสทา มุจจนติ. เอตตกณจ กาลั เตสั สรีเร ขณฺธิจจปาสิจจาทิ- วเสน วิวณฺณตา น ปณฺณายติ. เทวธิตา โสฬสวสสุทฺเทสิกา วิย ขายนติ. เทวปุตฺตา วิสตีวสสุทฺเทสิกา วิย ขายนติ. มรณกาลे ปน เตสั กิลนฺตรูปो อตตภาโว โหติ. เอตตกณจ เตสั กาลั เทวโลเก อุกกณฺธิตา นาม นตถิ. มรณกาลे ปน นิสฺสนนฺติ วิขมณฺติ สเก อาสเน นาทิรณนฺติ. อิมานิ ปน ปุพพนิมิตตานิ ยถา โลกे มหาปุณฺณานั ราชราชมหมตตาทินเวยว อุกกาปาทภูมิจาลจนทคคาหาทินิ นิมิตตานิ ปณฺณายนฺติ น สพเพสั, เอวံ มहेสฺสขเทวดานเวยว ปณฺณายนฺติ น สพเพสั. ยถา จ มนุสฺเสสุ ปุพพนิมิตตานิ นกขตตปาธกาทเวยว ขานนฺติ น สพเพ, เอวံ ตานิปี น สพเพเทวตา ขานนฺติ ปณฺธิตา เอว ปน ขานนฺติ. (ที.ม.อ. ๒/๑๗/๒๒)

“อนึ่ง เพราะการเตือนว่า บัดนี้อีก ๗ วันด้วยอำนาจการนับอย่างมนุษย์ จักมีการจุติ เทวดาทั้งหลายจึงเกิดบุพนิมิต ๕ ประการ คือ

๑. ดอกไม้ที่ประดับเหยวแห่ง
๒. พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง
๓. เหนือไหล่ออกจากรักแร้
๔. ที่กายปรากฏผิวพรรณเศร้ายหมอง
๕. เทพนั้นจะไม่อยู่บนอาสนะของเทพ

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มาลา (ดอกไม้) ได้แก่ ดอกไม้เครื่องประดับด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิเป็นต้น ได้ทราบว่ามีดอกไม้เหล่านั้นไม่เหยวแห่งตลอด ๕๗๖ ล้านปี แต่เหยวแห่งในคราวนั้น แม้ในผ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ก็ตลอดกาลกำหนดได้เท่านี้ เทวดาทั้งหลายไม่มีความหนาว ไม่มีความร้อน ในกาลนั้น เหนื่อย่อมไหลออกจากสรีระเป็นเม็ดย

เมื่อเป็นเช่นนี้เทวดาที่เป็นสหายก็จะชวนและพากันไปสู่สวน
นันทวัน และจะกล่าวแนะนำโอวาท ๓ ข้อ^{๕๔} คือ

อนึ่ง ความเศร้าหมองด้วยอำนาจพันทักและดมหงอกเป็นต้นย่อมไม่ปรากฏในสรีระ
ของเทวดาเหล่านั้นเลย เทพธิดาย่อมปรากฏดุจสาวรุ่นอายุ ๑๖ ปี เทพบุตรย่อมปรากฏ
ดุจบุรุษอายุ ๒๐ ปี แต่ในเวลาใกล้จะตาย อັตภาพของเทวดาเหล่านั้นย่อมเศร้าหมอง อนึ่ง
ชื่อว่าความกระสันในเทวโลกย่อมไม่มีแก่เทวดาเหล่านั้นสิ้นกาลกำหนดได้เท่านี้ แต่ในเวลา
ใกล้ตาย เทพบุตรทั้งหลายย่อมเบื้อหน่าย สะดุ้งหัวันไหว ไม่ยินดียิ่งในอาสนะของตน

เหล่านี้เป็นบุพนิมิต ๕ ประการ นิมิตทั้งหลายมีลูกอุกกาบาตตก แผ่นดินไหว และ
จักรนักษัตรเป็นต้น ย่อมปรากฏแก่ผู้มีบุญมากมีพระราชและมหาอำมาตย์ของพระราชา
เป็นต้นเท่านั้น ย่อมไม่ปรากฏแก่คนทุกคน ฉันท ไฉ นิมิต ๕ ประการ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
ย่อมปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ย่อมไม่ปรากฏแก่เทวดาทุกองค์ เหมือน
อย่างว่า ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย ไหระผู้ทำนายนักชัตรีย์เป็นต้นเท่านั้นย่อมรู้บุพนิมิต
ทั้งหลาย คนทั่วไปย่อมไม่รู้ ฉันท เทวดาทั้งปวงก็ฉันทนั้น ย่อมไม่รู้บุพนิมิตแม้เหล่านั้น แต่
เทวดาผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้นย่อมรู้”

สททาบุปผ์ มิลาตสส

สีลวตถ์ กิลิสสติ

กิลเสเสทา มุจจนติ

กาเย โหติ วิวณณตา

ภิกขุ ภิกขาสเน นาภิ-

รมเต อิติ ปถจธา

สกุตตตสทิสสา ภิกขุ-

ภาวา จุติ นิมิตตกา. (วิสุทธารามวินิจฉัย ๑๙๖)

“การเคลื่อนจากภาวะของภิกษุเป็นเช่นกับภาวะของท้าวสักกะ มีเหตุ ๕ ประการดังนี้
ดอกไม้คือศรัทธาของภิกษุนั้นเหี่ยวแห้ง ภูเขาทิพย์คือศีลเศร้าหมอง เหนือคือกิเลสไหลออก
ในสรีระมีผิวพรรณไม่งาม และภิกษุไม่รื่นรมย์ในที่พักของภิกษุ”

^{๕๔} ตเมณั ภิกขเว เทวา จวนธมโม อัย เทวปุตโตติ อิติ วิทิตวา ตีหิ วาจาหิ อนุโมทนติ
“อโธ โภ สุกตึ คจฉ, สุกตึ คนตวา สุลทธลามั ลภ, สุลทธลามั ลภิตวา สุปติฏฐิตโต ภาวาหิตติ.
(ขุ.อิตติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“เทวดาทราบว่า เทพบุตรนี้จะจุติ ได้แนะนำด้วยวาจา ๓ ประการ คือ

๑. ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้ว ขอให้ได้ไปเกิดในภูมิที่ดี
๒. ท่านได้ไปเกิดในภูมิที่ดีแล้ว ขอให้ได้ลาภอันดี
๓. ครั้นได้ลาภอันดีแล้ว ขอให้ดำรงอยู่ด้วยดีในลาภนั้น”

โอวาทข้อแรก คือ ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้ว ขอให้ได้ไปเกิดในภูมิที่ดี (อิโต โภ สุกติ คจจ) หมายความว่า หลังจากจุติแล้ว ท่านจงไปสู่สุคติภูมิจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ สุคติภูมิดังกล่าวไม่ใช่เทวโลกในชั้นอื่น แต่หมายถึงโลกมนุษย์เท่านั้น^{๕๕}

โลกมนุษย์นี้ตามความเห็นของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถือว่าเป็นสุคติภูมิที่ดีกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะโลกมนุษย์นี้แม้จะมีความสุขไม่เทียบเท่ากับสวรรค์ เพราะไม่มีสุธาโภชนที่เป็นอาหารทิพย์เหมือนอาหารของเทวดา ไม่มีทิพย์วิมานที่สวยงามเหมือนวิมานของเทวดา ไม่มีของใช้ที่ทำด้วยเงินทองเหมือนของใช้ของเทวดา แต่ในภพภูมิของมนุษย์นั้นเป็นสถานที่เราสามารถสั่งสมบุญบารมีได้ดีกว่าภพภูมิของเทวดา เนื่องจากมนุษย์นั้นมีสติมากกว่าเทวดา คือมีสติที่มั่นคงมากกว่า เพราะมีความสุขน้อยกว่า แต่เทวดามีปัญญามากกว่า ทำให้บรรลุธรรมได้เร็วกว่ามนุษย์^{๕๖} ดังนั้น เราจึงไม่หลงลืมสติเพื่อจะปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญภาวนา เหล่าเทวดานั้นมีความสุขอย่างพรั่งพร้อม จึงมักสนุกสนานเที่ยวเล่นเพลิดเพลินในทิพย์สมบัติบนสรวงสวรรค์ด้วยจิตที่เต็มไปด้วยความโลภซึ่งไม่มีสติเข้าประกอบ

สมัยหนึ่ง ท้าวสักกเทวราชได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทูลถามถึงธรรมที่ทำให้เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา^{๕๗} (ตัณหาสังขย) เมื่อ

^{๕๕} มนุสสสตฺติ โข ภิกขเว เทวานํ สุกตฺติคฺมนสงฺชาตํ. (ขุ.อิติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“ภิกษุทั้งหลาย การเกิดเป็นมนุษย์ ถือว่าเป็นการไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา”

^{๕๖} ทนโร ภิกขเว สตฺปปาโท, อถ โส สตฺโต ชิปปิเยว วิเสสคามี โหติ. (อง.จตุกก. ๒๑/๑๙๑/๑๒๕)

“สติเกิดขึ้นซ้ำ ต่อมา เธอระลึกได้ จึงบรรลุคุณวิเศษเร็วพลัน”

^{๕๗} ม.ม. ๑๑/๑๒/๓๙๐/๒๒๗

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแล้ว ท้าวสักกะก็ชื่นชมยินดีแล้ว ทูลลาเสด็จกลับไป ครั้งนั้น พระมหาโมคคัลลานะได้ฟังธรรมอยู่ด้วยและเกิดความดำริว่า ท้าวสักกะมีความเข้าใจธรรมะที่พระองค์ตรัสแล้ว จึงยินดี หรือไม่ทราบไม่เข้าใจก็ยินดี พระมหาโมคคัลลานะจึงได้เข้า อภิญญาไปหาท้าวสักกะเทวราชถึงปราสาทเวชยันต์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วขอฟังธรรมที่ทำให้เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาจากท้าวสักกะ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามว่า พระองค์เสด็จเข้าไปเฝ้า พระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงจำได้หรือไม่ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอะไรบ้าง ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าพเจ้ามีกิจ ธุระที่จะต้องทำมาก ทั้งกิจธุระส่วนตัว ทั้งธุระของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ภาชิตใดที่ฟังแล้วก็ลืมเสียเร็วพลัน แล้วเล่าเรื่องสงครามระหว่างเทวดา และอสูรว่าในสงครามนั้นพวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ แล้วจึงสร้าง ปราสาทเวชยันต์นี้ และชวนท่านเที่ยวชมสถานที่น่ารื่นรมย์ของปราสาท ว่ามีถึง ๑๐๐ ชั้น ตกแต่งประดับประดาด้วยของสวยงาม มีทิพยสังคีต คือดนตรีทิพย์ ๕๐๐ ชั้น มีความงดงามพร้อมต่าง ๆ มากมาย

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะได้ฟังคำตอบเช่นนั้นแล้วก็ดำริว่า ท้าวสักกะเทวราชผู้นี้ประมาทนัก ถ้ากระไรเราพึงให้ท้าวสักกะนี้สังเวชเถิด ดังนั้น ท่านจึงใช้ห้วแม่เท้ากดไปที่ปราสาทเวชยันต์ด้วยฤทธิ์ของท่าน เพียงปลายนิ้วเท้าของท่านพระมหาโมคคัลลานะเขย่าวิมาน ๑๐๐ ชั้น ให้สั่นสะเทือนหวั่นไหวโอนเอนไปมาเหมือนจะทรุดพังลงให้ได้ ทำให้ พระอินทร์และพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีความประหลาดใจ ตระหนก ตกใจ ท้าวสักกะระลึกขึ้นได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ทำให้เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา

หลังจากที่พระมหาโมคคัลลานะได้แสดงฤทธิ์ จนกระทั่งปราสาทเวชยันต์สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นจนแทบพังทลายไปนั้น ท่านได้กลับไปสู่โลกมนุษย์ เหล่าเทพธิดาผู้เป็นบริวารของท้าวสักกเทวราชได้พากันมาเข้าเฝ้าและทูลถามท้าวสักกเทวราชว่า สมณะผู้นี้เป็นใคร จึงมีอิทธิฤทธิ์มากมายสามารถทำให้ปราสาทเวชยันต์สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นจนเกือบจะทำลายปราสาทได้ สมณะผู้นี้เป็นศาสดาของท่านหรือ ท้าวสักกเทวราชกล่าวตอบว่า สมณะผู้นี้คือพระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้ายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านไม่ใช่ศาสดาของเรา แต่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเรา^{๕๘}

เทวดานั้นมีความสุขเป็นอย่างมาก แม้เพียงธรรมะที่ฟังไม่นานก็ลืมนิท ไม่อาจจดจำได้ มิติของมนุษย์นี้จึงถือว่าทำบุญได้ดีกว่า เพราะคำว่า มนุสส มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้มีใจสูงส่ง = อุสสิโต มโน เอเตสนติ มนุสสา (อุสสิต ศัพท์ + มน ศัพท์ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า อุสสิตมน ให้สลับบทเป็น มนุสสิต แล้วลบ อิต ศัพท์หลัง)

^{๕๘} อถ โข สกกสส เทวานมินทสส ปริจาริกาโย อจิริปกกนเต อายสมนเต มหาโมคคัลลานะ สกกั เทวานมินทเ อตทโวจุง “เอโส นุ โข เต มาริส โส ภควา สตถาติ. น โข เม มาริสา โส ภควา สตถา, สพรหมจารี เม เอโส อายสมา มหาโมคคัลลานติ. (ม.มู. ๑๑/๑๒/๓๙๔/๒๓๐)

“ครั้งนั้น เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะจากไปแล้วไม่นาน เทพธิดาผู้ปรนนิบัติท้าวสักกะจอมเทพทูลถามพระองค์ว่า พระสมณะนั้นเป็นพระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของพระองค์หรือ

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า พระสมณะนั้นไม่ใช่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของเรา แต่เป็นท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีของเรา”

๒. ผู้มีใจอาจหาญ = อุตสนโน มโน เอเตสนติ มนุสสา (อุตสนน ศัพท์ + มน ศัพท์ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า อุตสนนมน ให้สลับบทเป็น มนุสสนน แล้วลบ อนน ศัพท์หลัง)

ดังนั้น มนุษย์ (มนุส) จึงแปลว่า ผู้มีใจสูงส่ง หรือ ผู้มีใจอาจหาญ^{๕๙} ซึ่งหมายความว่า หากเราต้องการสร้างบารมีเพื่อความหลุดพ้นแล้ว ก็สามารถทำได้ด้วยใจที่สูงส่งหรือด้วยใจที่อาจหาญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเจริญภาวนาเพื่อปฏิบัติธรรมซึ่งเป็นหนทางตรงสู่ความหลุดพ้นเป็น สิ่งที่ต้องกระทำด้วยใจที่มุ่งมั่นเท่านั้น ดังข้อความว่า

อุสสิโต อุกคโต อุตสนโนวา มโน เอเตสนติ มนุสสา. เตหิ
อนนเตสุ จกกวาเพสุปี อิตรภูมิگانัง สตตานัง ดิกขตรสุร วิจิตรจิตตา
โหนติ. ปริบุญณานัง กุสลากุสลกम्म ปถานัง อานนตริยกมมานถจ
เอตเถว สมภาวโตติ. เตสุปี ปน ชมพุทีปวาสิโนเอว อติสเยน อุตสิตมนา
โหนติ. อิตเร ปน เตหิ สมานวณณาทิตาย มนุสสา อิจเจว วุจจนติ.
อิมสมิ จกกวาเพ ปน วตตพพเมว นตถิ, ยถาห- ตีหิ ภิกขเว จาเนหิ
ชมพुทีปกา มนุสสา อุตตรกรูเก มนุสเส อธิคคณหนติ. เทเวจ ตาวตีเส.
กตเมหิ ตีหิ จาเนหิ? สุรา จ สติมนโต จ อธิ พุรหมจริยวาโส จาติ.
(ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๔)

“มนุษย์ คือ ผู้มีใจสูงส่ง

อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์ คือ ผู้มีใจอาจหาญ

^{๕๙} ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๔

มนุษย์เหล่านั้นมีใจอาจหาญ แกล้วกล้า วิจิตรยิ่งกว่าเหล่าสัตว์ที่เกิดในภูมิอื่นในจักรวาลอันไม่มีขอบเขต เพราะมนุษย์เหล่านี้สั่งสมกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถ และกรรมที่ให้ผลในภพถัดไป[คือ อนันตริยกรรมหรือมหัคคตกรรม]ได้บริบูรณ์

ในบรรดามนุษย์เหล่านั้น ชนชาวชมพูทวีปมีใจสูงยิ่งนัก ส่วนชนทวีปอื่นก็เรียกว่า มนุษย์ เพราะมีผิวพรรณเหมือนกับมนุษย์ชาวชมพูทวีป สมจริงดังพระพุทธวจนะว่า

‘ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปประเสริฐกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ฐานะ ๓ อย่างไร คือ มีความแกล้วกล้า[ในการทำบุญและบาป] มีสติ และประพฤดิพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้ได้’ ”^{๖๐}

โอวาทข้อที่สอง คือ ท่านได้ไปเกิดในภูมิที่ดีแล้ว ขอให้ได้ลาภอันดี (อิโต คนตวา สุลทธลามภํ ลภ) หมายความว่า หลังจากได้ไปเกิดในโลกมนุษย์ที่เป็นสุคติภูมิแล้ว จงได้รับลาภที่ได้ด้วยดี คือ การมีศรัทธาในพุทธศาสนานั้นเอง^{๖๑} ทั้งนี้เพราะหากว่าเราเกิดเป็นมนุษย์แล้ว ถ้าไม่มี

^{๖๐} นยิทํ สติลมารพภ นยิทํ อปเปน ถามสา
นิพพานมริคนตพพิ สพพคนถปโมจนํ. (ส.นิ. ๑๖/๒๓๘/๑๓๐)

“พระนิพพานอันเป็นเครื่องปลดเปลื้องเครื่องร้อยรัดทุกอย่างนั้น บุคคลไม่อาจบรรลุได้ด้วยความเพียรที่ย่อหย่อน ด้วยความบากบั่นอันเล็กน้อย”

^{๖๑} ยํ มนุสฺสภูโต สมาโน ตถาคตปปเวทิตเต ธมมวินเย สหฺธํ ปฏฺฐิลกฺติ, อิหํ โข ภิกฺขเว เทวานํ สุลทธลามสงฺขาตํ. (ขุ.อิติ. ๒๕/๘๓/๑๓๙)

“การที่เทพบุตรลงมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วได้รับความศรัทธาในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงแสดงไว้ นี้ชื่อว่าเป็นการได้ลาภอันดีของเทวดา”

ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็จะไม่มีความเชื่อมั่นไปเพื่อให้ทาน เพื่อรักษาศีล หรือเพื่อเจริญภาวนา แม้จะได้ความเป็นมนุษย์ก็จริง แต่ไม่อาจที่จะสร้าง บารมีให้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล เรียกว่าโมฆบุรุษ คือ บุรุษผู้ว่างเปล่าจากมรรคผล^{๖๒} หมายถึง ผู้ที่ไม่อาจบรรลุมรรคผลในชาตินี้ หรือ แม้จะมีอุปนิสัยปัจจัยเพื่อบรรลุมรรคผล ก็ยังมีได้บรรลุมรรคผลในขณะ นั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าขอให้ได้ลาภอันดี

โอวาทข้อที่สาม คือ ครั้นได้ลาภอันดีแล้ว ขอให้ดำรงมั่น ด้วยดี (สุททธานัม ลภิตวา สุปติภูจិត กวาหิ) หมายความว่า เมื่อได้รับ ลาภอันดี คือ เมื่อมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว จงเป็นผู้ตั้งมั่นด้วยดี ในลาภนั้น

ที่จริงแล้วศรัทธาของแต่ละคนมีมากน้อยแตกต่างกัน บางคนมี ศรัทธาตั้งมั่นในศาสนา แต่บางคนมีศรัทธาผิวเผินไม่ตั้งมั่น ศรัทธาที่ตั้ง มั่นนั้นเป็นศรัทธาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม จึงจะเป็นศรัทธาที่ตั้งมั่น อย่างแท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากคนทั่วไปที่ไม่เคยปฏิบัติธรรมมักเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริงตามธรรมเนียมปฏิบัติของชาวพุทธ บางคนก็เชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริงโดยประวัติศาสตร์ คือมีหลักฐานทางโบราณคดีที่

^{๖๒} ยสส ตสมิ อตตภาเว อุปชชนารหานัน มคคผลลันนํ อุปนิสสโย นตถิ, ตํ พุทธา “โมฆปริสาติ วทนต์ อริญฺจลาหุทายีอาทิกเก วिय. อุปนิสสเย สติปิ ตสมิ ขณเ มคเค วา ผลเ วา อสติ “โมฆปริสาติ วทนต์เวย ธนียอุปเสนตเถราทิกเก วिय. (สารตถ.ฎีกา ๒/๓๙/๒๖)

“บุคคลใดไม่มีอุปนิสัยปัจจัยแห่งมรรคผลที่ควรเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น พระพุทธเจ้า ทั้งหลายตรัสเรียกบุคคลนั้นว่าโมฆบุรุษ เหมือนพระอริยฐานะและพระลาหุทายีเป็นต้น แม้จะมีอุปนิสัยปัจจัย แต่เมื่อยังไม่มรรคหรือผลในขณะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ตรัสเรียกบุคคล นั้นว่าโมฆบุรุษ เหมือนพระธนิยะและพระอุปเสนเถระ”

อินเดีย จึงเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้จริง หรือบางคนอาจเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าโดยทางวรรณคดี คือมีพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี มีธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง สอนให้เราได้เข้าใจธรรมะเป็นอย่างดี จึงเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าโดยวรรณคดี

หากเราไม่เคยปฏิบัติธรรมก็อาจมีความเชื่อต่างๆ เช่นนี้ แต่ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปีติรู้สึกถึงความอึ้งใจในขณะปฏิบัติกรรมฐานด้วยการนั่งกรรมฐาน และเดินจงกรม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเกิดปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับได้ ในขณะนั้นเราก็จะมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ศรัทธาที่เกิดจากปัญญาที่เราได้บำเพ็ญด้วยการปฏิบัติธรรมนี้จึงจะเป็นศรัทธาที่มั่นคงอย่างแท้จริง ทำให้เรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

ศรัทธาที่มั่นคง

หลังจากที่เกิดศรัทธาเช่นนี้ และพากเพียรพยายามปฏิบัติเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป บุคคลนั้นจะมีศรัทธาในพระศาสนาอย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามกระแส เรียกว่า **อจลศรัทธา** คือ ความเชื่อของเขาจะไม่หวั่นไหว เขามีศรัทธามั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา คือ รู้แจ้งเห็นจริงแล้วจึงศรัทธา ถึงแม้ว่าท่านจะเสียชีวิตได้ตายจากภพนี้ไปแล้วไปเกิดในภพหน้าต่อไป ไม่ว่าจะไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพรหมชั้นใดก็ตาม ในใจของพระอริยบุคคลท่านนั้นจะมีแต่พระพุทธเจ้าที่ได้แสดงธรรมสั่งสอนจนท่านบรรลุโลกุตตรธรรมพระองค์เดียวเท่านั้น

ถ้าพระอริยบุคคลมีอายุยืนยาวจนกระทั่งมีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นอุบัติขึ้นมาตรัสรู้แล้วแสดงธรรม ท่านเหล่านั้นก็จะไม่เข้าไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เนื่องจากว่าท่านได้เข้าถึงพระพุทธพระธรรม และพระอริยสงฆ์ว่าเป็นที่ฟังตลอดไป ในใจของท่านนั้นจะมีพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ได้เคยแสดงธรรมสั่งสอนจนท่านบรรลุธรรมเป็นศาสดา อีกทั้งมีพระธรรมคืออริยมรรคที่ท่านได้เคยบรรลุอยู่แล้ว และมีพระสงฆ์นั่นคือ ตัวของท่านเองที่ได้เป็นหนึ่งในอริยสงฆ์ พระสงฆ์ท่านอื่นนั้นไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เรียกว่าเป็นเพื่อนพรหมจรรย์ คือบุคคลผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐร่วมกัน ไม่ถือว่าเป็นครู บุคคลผู้เป็นครูของท่านคือพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนที่ได้แสดงธรรมสั่งสอนจนท่านได้บรรลุธรรม

ในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๖๓} มีเรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมพรหมชั้นสุทธาวาส พรหมเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าเหล่านี้ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกณฑกมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ จึงคลายกำหนดในกามแล้วบังเกิดขึ้นในสุทธาวาสภูมินี้” จะเห็นได้ว่า พรหมเหล่านั้นมิได้ทูลถามปัญหา และพระพุทธองค์ก็มิได้แสดงธรรมโปรดแต่อย่างใด ดังนั้น พระอริยบุคคลที่ได้บรรลุธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนจึงไม่มาฟังธรรมหรือถามปัญหาพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นจากศาสดาของตน การที่พระพุทธองค์เสด็จไปหาพรหมเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ก็เพื่อเยี่ยมชม

^{๖๓} ที.ม. ๑๐/๙๑-๔/๔๔-๘

ภพภูมิที่พระองค์ยังไม่เคยไปเกิดมาก่อนในสังสารวัฏนี้ เพราะผู้ที่เกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสจะไม่ไปเกิดในภพอื่นอีก^{๖๔}

^{๖๔} อปิเจตถ เวทผลลอกนิฏฺฐจตุตถารูปภวานํ เสฏฺฐภวภวโต ตตถ นิพพตฺตา อริยา อณฺณตถ นุปฺปชฺชนติ, ตถา อวเสเสสุ อุปรูปริ พรหมโลกสุ นิพพตฺตา เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมสุ. วุตตเถหฺตํ อัจริเยน-

เวทผลล อกนิฏฺฐเ ภวคเค จ ปติฏฺฐิตา
 น ปุณฺณตถ ชายนติ สพฺเพ อริยบุคคลา
 พรหมโลกคตา เหฏฺฐา อริยา โนปฺปชฺเช”ติ. (วิภาวินี ๕/๘๗/๒๖๒)

“อนึ่ง พระอริยะผู้เกิดในเวทผลลาภูมิ อกนิฏฐภูมิ และอรูปรภพที่ ๔ เหล่านั้น ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่น เพราะเวทผลลาภูมิ อกนิฏฐภูมิ และอรูปรภพที่ ๔ เป็นภพประเสริฐ เช่นเดียวกันนี้ ท่านเหล่านั้นผู้เกิดในพรหมโลกชั้นสูงๆ ที่เหลือ ย่อมไม่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำๆ ดังพระอนุรุทธอาจารย์กล่าวไว้(ในคัมภีร์นามรูปปริจเฉท คาถา ๔๕๑-๕๒) ว่า

‘พระอริยบุคคลทั้งหมดผู้ดำรงอยู่ในเวทผลลาภูมิ อกนิฏฐภูมิ และภวคคภูมิ (อรูปรภพที่ ๔) ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่นอีก พระอริยะผู้อยู่ในพรหมโลก ย่อมไม่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ’ ”

อปิเจตถ เวทผลล อกนิฏฺฐเ จตุตถารูปเปติ ตีสุ ภวคเคสุ นิพพตฺตา อริยา อณฺณตถ นุปฺปชฺชนติ. เสสพรหมโลกสุ นิพพตฺตา เหฏฺฐาภูมิสุ นุปฺปชฺชนตฺติ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๕๔/๒๓๕)

“อนึ่ง พระอริยบุคคลผู้ไปอุบัติในภวคคภูมิ ๓ แห่งคือเวทผลลา อกนิฏฐา และอรูปรภูมิที่ ๔ (แนวสัญญาณาสัญญาตนภูมิ) ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่น ส่วนพระอริยบุคคลผู้ไปเกิดในพรหมโลกที่เหลือ ย่อมไม่เกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ”

ตามข้อความข้างต้น ภวคคภูมิ หมายถึง ภูมิชั้นสูงสุด มี ๓ ภูมิอันได้แก่

ก. เวทผลลา คือ รูปรภูมิชั้นที่ ๔ ของผู้เจริญปัญญาจนฉะฉานเป็นภูมิสูงสุดของปุถุชนที่ไปเกิดในรูปรภูมิ

ข. อกนิฏฐา คือ พรหมชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ เป็นภูมิสูงสุดของพระอริยะ เพราะพระอนาคามีไปเกิดในภูมินั้นแล้วย่อมปรินิพพาน

ค. แนวสัญญาณาสัญญาตนภูมิ คือ อรูปรภูมิชั้นที่ ๔ เป็นภูมิสูงสุดของโลก เพราะไม่มีโลกที่สูงไปกว่าภูมิชั้นนี้

อย่างไรก็ตาม มีบางกรณีที่พรหมเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยสาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

ก. ท้าวพรหมสัทัมบดีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาแรกตรัสรู้ เพื่อทูลขอให้แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ท้าวสัทัมบดีตนนี้อยู่ในปฐมฉานภูมิ ได้เคยอุปสมบทเป็นภิกษุชื่อว่าสหกะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้า กัสสปะ ได้บรรลุปฐมฉาน จึงไปเกิดเป็นพรหมมีอายุชั้ย ๑ กัปในปฐมฉานภูมิ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาแรกตรัสรู้เพื่อทูลขอให้แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก^{๖๔}

ข. ท้าวสัทัมบดีผู้อยู่ในสุทธาวาสภูมิ ท่านเคยอุปสมบทเป็นภิกษุชื่อว่า สหกะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี จึงไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลเรื่องที่พระโกกาลิกะมรณภาพแล้วไปเกิดในนรกปทุมะด้วยจิตอาฆาตในอัครมหาสาวกทั้งสองรูป^{๖๕}

ค. ท้าวมหาพรหมได้ติดตามพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๖๖}

จะเห็นได้ว่า พรหมผู้บรรลุธรรมเหล่านั้นจะไม่เข้ามาถามปัญหา สันทนาธรรม หรือฟังธรรม เนื่องจากท่านเหล่านั้นเป็นพระอริยบุคคลที่ขจัดกำจัดความสงสัยในเรื่องต่างๆ ได้แล้ว

^{๖๔} ส.ส.อ. ๑/๑๗๒/๑๘๘, สารตถ.ฎีกา ๓/๘/๑๘๘

^{๖๕} พุ.สุ. ๒๕/๖๖๓/๔๖๑, พุ.สุ.อ. ๒/๖๖๒/๓๐๗

^{๖๖} วิสุทฺธิ. ๒/๓๘๘/๒๓

ท้าวมหาพรหมที่ติดตามพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น คงจะเป็นท้าวสหัมบดีตนแรก เพราะท่านยังเป็นปุถุชนอยู่ จึงเคารพบูชาพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์เป็นศาสดาของตน แม้ข้อความในคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวว่า “ท้าวสหัมบดีพรหมได้บูชาพระตถาคตด้วยพวงมาลัยแก้วสูงเทียมเขาสุเมรุ”^{๖๘} ก็คงหมายถึงท้าวสหัมบดีตนนี้เช่นเดียวกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่า พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นมีศาสดาประจำใจของตนอยู่แล้ว ท่านเหล่านั้นจึงไม่ไปฟังธรรมหรือถามปัญหาพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เพราะท่านเหล่านั้นปราศจากความสงสัยในอริยสัจ ๔ อีกแล้ว พวกท่านมีศาสดาคือพระพุทธเจ้าผู้สั่งสอนตนเป็นสรณะประจำใจของตน มีอริยมรรคมีองค์ ๘ (มรรคญาณอันประกอบด้วยองค์ ๘) คือพระธรรมประจำใจของท่าน เพราะท่านเหล่านั้นสามารถเข้าผลสมาบัติเพื่อเสพนิพพานสุขเป็นอารมณ์ได้ และมีพระอริยสงฆ์เป็นเพื่อนสหธรรมิกที่มีศีลและทิวฐิเสมอกัน ดังข้อความว่า

อภูจันเมตฺติ ภิกขเว อนวกาโส, ยํ ทิวฐิสมนฺโน ปุคฺคโล อณฺเณ สตถารํ อุทฺธิเสยฺย, เนตฺติ จานํ วิชชติ. จานณฺจ โข เอตฺติ ภิกขเว วิชชติ, ยํ ปุคฺชฺชนอ อณฺเณ สตถารํ อุทฺธิเสยฺย, จานเมตฺติ วิชชติ.^{๖๙}

“การที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิพึงนับถือศาสดาอื่น ย่อมเป็นไปได้ไม่ได้ แต่การที่ปุถุชนพึงนับถือศาสดาอื่น ย่อมเป็นไปได้”

^{๖๘} วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙/๒๑๙, วิมฺหา.อ. ๑/๑/๑๐๕

^{๖๙} อัง.เอกก. ๒๐/๒๗๖/๒๙

อณฺณํ สตถารนฺติ “อัย เม สตถา สตถุ กิจจํ กาทุ อสมตโถติ
ภวฺนตเรปี อณฺณตติถกริ อัย เม สตถาติ เอวํ คณฺเหยย. เนตํ ธานี
วิซซตีติ อตโถ.”^{๗๐}

“คำว่า อณฺณํ สตถาริ (ศาสดาอื่น) หมายความว่า การที่บุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิดำริว่า ศาสดาของเราไม่อาจทำหน้าที่ของศาสดา
ได้ แล้วนับถือศาสดาผู้สร้างความเห็นอื่นว่าบุคคลนี้เป็นศาสดาของเรา
ยอมเป็นไปไม่ได้”

แม้คำอธิบายจากอรรถกถาของอังคุตตรนิกายจะหมายความ
ถึงการนับถือเตียรถียอื่นว่าเป็นศาสดา แต่ข้อความนี้ยังรวมไปถึง
พระพุทธองค์พระองค์อื่นอีกด้วยตามคำอธิบายที่กล่าวมาข้างต้น

ด้วยเหตุนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์จึงแนะนำเทวดาผู้เป็นสหายของ
ตนให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งศรัทธานั้นดำรงมั่น และให้
เพียรปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลเพื่อที่จะได้มีศรัทธาที่
มั่นคงไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย

สมดังคำตอบที่พระพุทธองค์ตรัสแก่อาฬวกยักษ์ในพระสูตรนี้ว่า
สทธีธ วิตตํ ปุริสสสฺส เสฏฺฐิ (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษ
ในโลกนี้)

^{๗๐} อจ.เอกก.อ. ๑/๒๗๖/๓๗๗

ลักษณะของศรัทธา

ลักษณะของศรัทธาพบในคัมภีร์อรรถกถาว่า สททหนลกขณา สทธา^{๗๑} (ศรัทธามีลักษณะเชื่อมั่น) หมายความว่า บุคคลที่ประกอบด้วย ศรัทธาย่อมจะมีความเชื่อมั่นอย่างมั่นคง ศรัทธาเหมือนมือที่ใช้หยิบฉวย รัตนะที่มีค่าได้

หน้าที่ของศรัทธา

หน้าที่ของศรัทธา คือ การทำให้จิตผ่องใส ดังคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่ ปสาทนรสา^{๗๒} (มีหน้าที่ทำให้จิตผ่องใส) หมายความว่า จิตของผู้ที่ไม่มีศรัทธาจะไม่ผ่องใส สังเกตดูว่าเวลาที่เรานอนกำลังง่วงเงีย ในขณะนั้นขาดการระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ จะรู้สึกใจไม่ผ่องใส เวลาง่วงนอนหรือทำงานวุ่นวาย ก็อาจรู้สึกว่ใจไม่ผ่องใส

แต่ในเวลาสวดมนต์อยู่ ถ้าเราประกอบด้วยศรัทธาที่แท้จริงอันถึงความเป็นอินทรีย์คือสภาวะที่เป็นใหญ่แล้ว ก็จะรับรู้ความผ่องใสแห่งใจของตนได้ ในบางขณะอาจเกิดความปีติปราโมทย์ โดยมีขณลุก ชูช่าทั่วร่างกาย มีความรู้สึกเบาสบายทั้งร่างกาย ในขณะที่นั้นไม่มี ความโลภ คือไม่ย่อภาคได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ต้องการที่จะเจริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ นอกจากนี้ ก็ไม่มีความโกรธหงุดหงิด

^{๗๑} อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

^{๗๒} อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ไม่สบายใจ และไม่มี ความหลงซึ่งหมายถึงความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่น หรือความสงสัยในพระรัตนตรัย

ในบางขณะอาจเกิดผณาปิติ คือ ปิติซาบซ่าน เป็นปิติความอึดใจ ซึ่งห่อหุ้มจิตไว้ เปรียบเสมือนความเย็นที่ห่อหุ้มอยู่ ทำให้ใจของเรารู้สึก อึดเอิบ เบิกบาน และมีความต้องการจะเจริญพุทธทานุสสติภาวนา ต้องการจะสวดมนต์ให้ต่อเนื่อง ไม่ต้องการจะให้ขาดช่วงไปในระหว่างนี้ ไม่อยากที่จะทำกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่งในระหว่างนี้ ข้อนี้คือ หน้าที่ของศรัทธาที่ทำให้จิตของเราผ่องใส

พระเจ้าจักรพรรดิมีแก้วมณีวิเศษดวงหนึ่ง ในขณะวางแก้วมณีลงในสระหรือหนองน้ำแห่งใดแห่งหนึ่ง จะทำให้ผงธุลี สิ่งสกปรก หรือ ละอองในน้ำตกตะกอนนอนกันทันที น้ำในสระหรือหนองน้ำนั้นก็ใส จนคนดื่มได้ เหมือนเป็นน้ำที่กรองแล้ว ศรัทธาก็เช่นเดียวกัน มีหน้าที่ ทำให้จิตมีความบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีความโลภ ความโกรธ หรือความหลง ปรากฏในขณะนั้น^{๗๓}

^{๗๓} สา ปเนสา สมปสาทนลกขณา จ สทธา สมปกชนทนลกขณา จ. ยถา หิ รัญโณ จกกวตติสส อุทกปปสาทโก มณี อุทเก ปกขิตโต ปงกเสवालปณกททมิ สนนีสีทาเปติ อุทกั อจฉั กโรติ วิปสนนั อนาวิลั, เอวเมว สทธา อุปปชฆมานา นีวรเณ วิภขมเกติ กิเลส สนนีสีทาเปติ จิตตํ ปสาทเทติ อนาวิลั กโรติ. ปสนเนน จิตเตน โยคาวจโร กุลปุตโต ทานั เทติ สีลั สมายิตติ อุโปสถกมมึ กโรติ ภาวนั อารภติ. (อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๘)

“อนึ่ง ศรัทธานั้นมีสภาพยังจิตให้ผ่องใส (สมปสาทนลกขณา) หรือมีสภาพแล่นไป (สมปกชนทนลกขณา) ศรัทธาเกิดขึ้นอยู่ย่อมข่มนิเวรณยังกิเลสให้สงบ ทำให้จิตผ่องใสไม่ให้ ชุ่นมัว เหมือนแก้วมณีพระเจ้าจักรพรรดิอันทำน้ำให้ใสสะอาด ใสในน้ำแล้วย่อมทำให้โคลน สาหร่าย จอกแหน และเปือกตมสงบ ย่อมทำให้น้ำใสสะอาดไม่ชุ่นมัว ฉะนั้น กุลบุตรผู้เพียร ปฏิบัติธรรมมีจิตผ่องใสแล้ว จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม และปรารภภาวนา”

อันที่จริง ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อมั่นเลื่อมใส ในฐานะ ๕ ประการ คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ กรรม และผลกรรม แต่บางคนอาจสงสัยว่า ศรัทธาในศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ เป็นศรัทธาจริงหรือไม่ เพราะบุคคลเหล่านั้นต่างก็มีความเชื่อในศาสดาของตน เชื่อในธรรมะของตน และเชื่อในสาวกแห่งศาสดาของตนเช่นเดียวกัน

ในเรื่องนี้ขอให้พิจารณาดูว่า ศรัทธาในศาสนาอื่นแตกต่างจากศรัทธาในศาสนาพุทธอย่างไร ศรัทธาในบางศาสนามีความโลภ ประกอบอยู่ คือ ถู่ว่าพระเจ้าให้ขนมหรืออาหาร เราไปรับขนมหรืออาหารจากพระเจ้า สิ่งเหล่านี้เป็นของที่พระเจ้าให้ เราจึงต้องระลึกถึงคุณของพระเจ้า ศรัทธาดังกล่าวประกอบด้วยความพอใจสิ่งที่ตนเองได้รับในขณะนั้น บางครั้งก็มีการร้องเพลงสรรเสริญพระเจ้า แต่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เช่นนั้น จะเห็นได้ว่าเวลาที่สวดมนต์มีสมาธิมาก เราจะไม่यर้องเพลง ไม่यरักได้รับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะไม่มีความโลภ ซึ่งทำให้จิตมัวหมอง

บางศาสนาก็มีการประกอบพิธีบูชายัญ อาจฆ่าแกะหรือฆ่าแพะที่เลี้ยงไว้โดยเชือดคอสัตว์เหล่านั้น แล้วนำไปแจกจ่ายให้บุคคลอื่น ศรัทธาเช่นนี้เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยโทษะซึ่งมีการฆ่าสัตว์อยู่ ยังมีเลือดเนื้อ น้ำตา และเสียงร้องทรมนทรมายของสัตว์ที่ถูกฆ่า ในบางศาสนามีพิธีชื่อว่า อัศวเมศ คือ การฆ่าม้า กล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพราหมณ์ โดยถือว่าบุคคลที่กระทำความผิดใดๆ ก็ตาม แม้ความผิดที่ใหญ่หลวงที่สุดก็คือการฆ่าพราหมณ์ หากได้กระทำพิธีบวงสรวงด้วยวิธีอัศวเมศ คือ การฆ่าม้าแล้ว จะสามารถลบล้างบาปได้ทุกอย่าง

ศรัทธาในศาสนาอื่นประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ก่อให้เกิดโทษต่อตนเอง และบุคคลอื่น จึงไม่ใช่ศรัทธาที่แท้จริง แต่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เชื่อมั่นในพระพุทธคุณเป็นต้น ย่อมทำให้ใจของเราผ่องใส สงบเยือกเย็น บำเพ็ญคุณงามความดีให้แก่ตนเองและบุคคลอื่น สิ่งนี้จึงเป็นศรัทธาอย่างแท้จริง เพราะศรัทธามีหน้าที่ทำให้ใจผ่องใส

มีแขกคนหนึ่งเลื่อมใสศาสนาอื่นตามวงศ์ตระกูล เขาเดินทางไปต่างประเทศเพื่อไหว้ปูชนียสถานของศาสนา เพราะถือว่าในชีวิตหนึ่งสมควรไปสักครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อย ในขณะที่เขาพบเห็นคนต่างชาติมาเคารพสักการะดินแดนศักดิ์สิทธิ์ แต่เขาเกิดความผิดหวัง เพราะบางคนสรวลเสเฮฮา หัวเราะสนุกสนาน บางคนก็ถือสุราเดินไป บางคนก็เมาสุราอาเจียนอยู่ข้างถนน บางคนเดินไม่ไหว เพื่อนต้องหิ้วปีกเดินไป บางคนก็คลานสี่ขาไป ทำให้เขาเกิดความสังเวชว่า ศรัทธาที่เขามีต่อศาสนานั้นเป็นศรัทธาที่แท้จริงหรือไม่ ทำไมจึงมีอบายมุขเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และทำไมจิตจึงเศร้าหมองไม่ผ่องใส ศรัทธาประเภทนี้มีทั้งความโลภ ความโกรธ และความหลง หลังจากที่เขากลับจากต่างประเทศแล้ว ก็ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา

อาการปรากฏของศรัทธา

อาการปรากฏของศรัทธา คือ ความไม่ขุ่นมัว ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า อกาลุสียปจจปฏิฐานา^{๗๔} (ปรากฏ[แก่]ญาณของผู้ปฏิบัติ)ด้วย

^{๗๔} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

การไม่ชุ่นมัว) หมายความว่า เมื่อชาวพุทธมีศรัทธาในขณะที่สวดมนต์ระลึกถึงพระพุทธคุณเป็นต้น จิตจะไม่ชุ่นมัวด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จริงแล้วศรัทธามี ๒ ประเภท คือ

๑. ปกติศรัทธา ศรัทธาโดยทั่วไป
๒. ภาวนาศรัทธาศรัทธาในการอบรมจิต

ปกติศรัทธาเป็นศรัทธาที่เชื่อมั่นเลื่อมใสตามธรรมดา โดยเชื่อว่า คุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์มีจริง เชื่อว่ากรรมและ ผลกรรมมีจริง แล้วให้ทานหรือรักษาศีลตามสมควร ศรัทธาประเภทนี้ เรียกว่า ศรัทธापกติ ซึ่งยังไม่บริสุทธิ์จากกิเลส เพราะในขณะนั้นอาจ มีความโลภ ความโกรธ หรือความหลงเจือปนอยู่บ้าง ยังมีกิเลสเหล่านั้น แทรกซ้อนอยู่ด้วย

ภาวนาศรัทธาเป็นศรัทธาที่เข้าถึงความเป็นใหญ่อย่างแท้จริง เพราะจะทำให้จิตหมดจดจากกิเลสไม่ชุ่นมัว อย่างน้อยก็ในขณะที่ได้ อบรมจิตเจริญศรัทธา

เหตุใกล้ของศรัทธา คือ ฐานะที่ควรเลื่อมใส ดังคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่ สหุเธยยวตถูปทภูฐานา^{๗๕} (มีเหตุใกล้คือสิ่งที่ควรเลื่อมใส) สิ่ง ที่ควรเลื่อมใส คือ ฐานะ ๕ อย่างอันได้แก่ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ กรรม และผลกรรม สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุเกิดของศรัทธา แต่ถ้าไม่ใช่สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ถือว่าเป็นเหตุเกิดของศรัทธา

^{๗๕} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ในปัจจุบันพบว่า ชาวพุทธบางคนบูชาสิ่งต่างๆ นอกจากพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ บางบ้านบูชาพระพุทธรูปและพระพรหมเป็นต้น ไว้บนหิ้งพระ ความจริงไม่ควรทำเช่นนั้น เพราะพระพรหม พระอิศวร หรือพระนารายณ์ จัดเป็นศาสดาของศาสนาพราหมณ์ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ ควรเคารพบูชาของชาวพุทธ หากเราไปกราบไหว้บูชาเทพเจ้าเหล่านั้น โดยคิดว่าเป็นศาสดาของตน ก็ทำให้ขาดจากความเป็นชาวพุทธ ต้อง ปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธอีกครั้งหนึ่งด้วยการรับไตรสรณคมน์ว่า พุทธ สรรณ คจฉามิ เป็นต้น

นอกจากเทพเจ้าของศาสนาอื่นแล้ว ในปัจจุบันชาวพุทธนิกาย มหายานกล่าวว่า สมัยนี้เป็นสมัยของพระศรีอริยเมตไตยหรือพระศรีอารย์ พวกเราควรบูชาพระศรีอริยเมตไตยที่เป็นพระโพธิสัตว์มากกว่า พระพุทธเจ้า ข้อนี้ไม่ถูกต้อง เพราะยุคนี้ไม่ใช่ยุคของพระศรีอารย์ พระศรีอารย์ยังไม่อุบัติขึ้น ตอนนี้อยู่ท่านเป็นเพียงเทพบุตรหัวหน้าใน สวรรค์ชั้นดุสิต ชื่อว่า สันตดุสิตเทพบุตร มีเพียงศีล ๕ ท่านยังไม่ได้เป็น พระพุทธเจ้า

ในมหาปริณิพพานสูตร^{๗๖} พระพุทธองค์ตรัสว่า พุทธบริษัทควร บูชาสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม พระพุทธองค์ไม่ได้ ตรัสให้บูชาพระโพธิสัตว์ เนื่องด้วยพระโพธิสัตว์เป็นคุณธรรมดาที่ยัง บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในบางชาติอาจไปเกิดเป็นสัตว์

^{๗๖} ที.ม. ๑๐/๒๐๖/๑๒๖

เดรัจฉานบ้าง ตกนรกบ้าง ดังนั้น การที่ชาวพุทธนิกายมหายานนิยมบูชาพระโพธิสัตว์ และให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธเจ้า จึงไม่ถูกต้องตามคำสอนดั้งเดิมที่พบในพระไตรปิฎก

อันที่จริงเรื่องนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นมาก่อนแล้ว ในสังยุตตนิกาย อาณิสสูตร^{๗๗} ในสมัยหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสเรื่องกลองมโหระทึกชื่อว่าอานกะว่า ในแคว้นปัญจาละที่ปกครองโดยพระเจ้าทสภาทิกะ (กษัตริย์พี่น้องสิบพระองค์) หมายถึง กษัตริย์ ๑๐ พระองค์ ซึ่งเป็นพระเชษฐากับพระอนุชาด้วยกันปกครองแคว้นปัญจาละ ในเวลานั้นมีมโหระทึกใหญ่ชื่อว่า อานกะ เมื่อตีมโหระทึกนี้แล้วเสียงจะดังไปถึง ๑๒ โยชน์ (๑ โยชน์ = ๑๖ ไมล์ หรือ ๒๐ กม.) ขณะที่พระเจ้าแผ่นดินต้องการเรียกประชุม ก็จะได้รับสั่งให้ตีกลอง เสียงกลองดังไปนับร้อยกิโลเมตร แต่เมื่อเวลาผ่านไปนาน กลองดังกล่าวได้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ลืมในกลองก็ชำรุด ผิวหน้ากลองก็ชำรุด มหาชนจึงซ่อมกลองโดยใส่ลิ้มทอง เปลี่ยนหน้ากลองใหม่ และอุดช่องโหว่ได้ปรับปรุงกลองให้ใหม่อยู่เสมอ แต่ในภายหลังกลองนั้นกลายเป็นกลองที่ตีแล้วไม่มีเสียงดัง เพราะการปรับปรุงซ่อมแซม คำสอนของพระพุทธองค์ก็เหมือนกับกลองอานกะ พุทธศาสนิกชนในรุ่นหลังคิดว่า ธรรมะของพระพุทธองค์ ลุ่มลึก มีเนื้อหา ลุ่มลึก เป็นสิ่งที่หลุดพ้นจากโลก เนื่องด้วยความว่างเปล่า ปราศจากรูปนามสังขาร เป็นสิ่งยากเกินไปที่จะเข้าใจ แล้วเปลี่ยนไปเงี้ยวโศตลงสดับศึกษาค้นคว้าธรรมะที่วีรุ่นหลังแต่ง อันมีบทพยัญชนะวิจิตรไพเราะ ะรินหูน่าฟัง เป็นบทกวี โดยคิดว่าเป็นแก่นสาร และจะปฏิบัติตามธรรมะที่ตนสำคัญว่าดีงาม

^{๗๗} ส.น. ๑๖/๒๒๙/๒๕๓

ควรเชื่อพระไตรปิฎกหรือไม่

นอกจากนี้ บางท่านในปัจจุบันกล่าวถึงพระไตรปิฎกว่าไม่น่าเชื่อถือ โดยอ้างกาลามสูตรที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า เกสปุตตสูตร^{๗๘} ในพระสูตรนั้น พระพุทธเจ้าสอนให้ละเว้นจากความเชื่อที่เกิดจากเหตุ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) มา อนุสสเวน (อย่าเชื่อด้วยการฟังตามๆ กันมา)
- ๒) มา ปรมปราย (อย่าเชื่อด้วยการถือสืบต่อกันมา)
- ๓) มา อิติกิราย (อย่าเชื่อคำเล่าลือ)
- ๔) มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำรา)
- ๕) มา ตกุกเหตุ (อย่าเชื่อเพราะความเป็นเหตุเป็นผล)
- ๖) มา นยเหตุ (อย่าเชื่อเพราะการชี้แนะ)
- ๗) มา อากาการปริวิตกเกน (อย่าเชื่อด้วยการตริตรองตามอาการ)
- ๘) มา ทิฎฐินิชฌมานกฺขนฺติยา (อย่าเชื่อ เพราะเข้ากับความเห็นที่ตนยอมรับไว้แล้ว)
- ๙) มา ภพฺพรูปตาย (อย่าเชื่อ เพราะมีความน่าเป็นไปได้สูง)
- ๑๐) มา สมโณ โน ครุติ (อย่าเชื่อ เพราะสมณะนี้เป็นครูของเรา)

ในข้อที่ ๔ ว่า มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา) ถ้าถือว่าพระไตรปิฎกเป็นตำรา กาลามสูตรนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในพระไตรปิฎก การอ้างกาลามสูตรแล้วปฏิเสธพระพุทธพจน์อื่นจึงเป็น

^{๗๘} อก.ติก. ๒๐/๖๖/๑๘๓-๘๘

เรื่องที่ขัดแย้งกันเอง เช่นเดียวกับที่มีผู้ยึดถือว่ากาลามสูตรสำคัญกว่า พระพุทธพจน์อื่น ความจริงการตีความ “มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา)” ว่าหมายถึงปฏิเสธความเชื่อในตำราทั้งหมดรวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนา เป็นเพียงสมมติฐานที่ไม่มีหลักฐานทางวิชาการใดมายืนยันที่จริงแล้วคำสอนของพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลอยู่ในรูปแบบของคำสอน ไม่จัดเป็น ตำรา เหมือนคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเมื่อมีการสังคายนาเป็นหมวดหมู่ในสังคายนาครั้งที่ ๑ คนทั่วไปจึงเข้าใจความในพระไตรปิฎกในรูปแบบของ ตำรา คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายกาลามสูตรนี้อธิบายคำว่า ตำรา ว่าหมายถึงตำราของชาว กาลามะคือคัมภีร์พระเวท ไม่ใช่หมายถึงคัมภีร์ทางศาสนาพุทธ ดังมีข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

มา ปิฎกสมปาทเนนาติ อมหากัม ปิฎกตนตติยา สหุธิ สเมตตีปิ
มา คณหิตถ.^{๗๙}

“พระดำรัสว่า มา ปิฎกสมปาทเนน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา) หมายความว่า พวกเธออย่าเชื่อว่าความเห็นนี้เสมอกับตำราแบบแผนของพวกเรา”

โดยเหตุที่ชาวกาลามะได้ยินได้ฟังคำสอนของศาสดาหลายสำนัก แต่ละสำนักก็อธิบายคำสอนของตนไปทิศทางที่แตกต่างกัน จนไม่อาจตัดสินใจได้ว่าจะเชื่อใคร ก่อนฟังธรรมชาวกาลามะไม่ใช่ชาวพุทธ ต่อมาเมื่อฟังธรรมแล้วเกิดความซาบซึ้ง จึงปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธ ดังนั้น

^{๗๙} อัง.ติก.อ. ๒/๖๖/๒๐๓

คำว่า “พวกเรา” ในที่นี้จึงหมายถึงชาวกาลามะที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนา พราหมณ์ มีตำราแบบแผนคือคัมภีร์พระเวท เหตุที่กล่าวยืนยันว่า ตำราของชาวกาลามะคือคัมภีร์พระเวท ก็เพราะคัมภีร์พระเวทปรากฏ เป็น ตำรา ในสมัยพุทธกาล มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในมัชฌิมนิกาย จังกีสูตตราว่า

อถ โข กापทีโก มาณโว ภควन्दํ เอตทโวจ “ยทิตฺถ โภ โคตม พุราหฺมณานํ โปราณํ มนตปทํ อิตฺติหิตฺทปรมฺปราย ปิฏกสมฺปทาย, ตตถ จ พุราหฺมณา เอกํเสน นิฏฺฐํ คจฺจนฺติ ‘อิทเมว สจฺจํ, โมขมณฺยณฺ’ติ. อธิ ภวํ โคตโม กิมาหาติ.”^{๘๐}

“ลำดับนั้น กापติกมาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ ท่านโคตม พระเวทที่เป็นของเก่าของพราหมณ์ทั้งหลาย นำสืบต่อกัน โดยอ้างตำรา พราหมณ์ทั้งหลายย่อมตัดสินโดยฝ่ายเดียวว่า คำนี้จริง คำอื่นหาสาระมิได้ ในเรื่องนี้ท่านพระโคตมตรัสว่าอย่างไร”

ข้อความในพระสูตรนี้ชี้ชัดว่าพระเวทเป็นตำราที่พราหมณ์ สืบทอดต่อๆ กันมา และพราหมณ์ก็ยึดมั่นว่าตำรานี้ถูก ส่วนลัทธิศาสนา อื่นๆ ไม่มีแก่นสาร ฟังสังเกตคำว่า ปิฏกสมปทานเนน ในกาลามสูตร คล้ายคลึงกับคำว่า ปิฏกสมปทาย ในพระสูตรนี้ ทั้งสองคำมีความหมาย เหมือนกัน แปลว่า “การอ้างตำรา” โดยคำว่า ปิฏก แปลว่า “ตำรา” คำว่า สมปทาน และ สมปทา ต่างกันที่คำปัจจัยท้ายบท แปลว่า “การอ้าง” (สมปทาน = สํ บทหน้า + ป บทหน้า + ทา ธาตุ + ยุ ปัจจัย, สมปทา = สํ บทหน้า + ป บทหน้า + ทา ธาตุ + อ ปัจจัย)

^{๘๐} ม.ม. ๑๓/๔๒๗/๔๑๖

ปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าคำว่า ตำรา ที่ปรากฏในกาลามสูตร หมายถึง แหล่งความรู้ต่างๆ จึงเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อตำราอย่างงมงาย คืออย่าเพิ่งด่วนเชื่อทันที เพราะแหล่งความรู้ต่างๆ มีทางที่จะผิดพลาดได้ หมายความว่า ให้คิดดูตามหลักเหตุผลก่อน เมื่อคิดดูดีแล้วเห็นว่าแหล่งความรู้ต่างๆ มีเหตุผล จะเชื่อก็ได้ การตีความเช่นนี้ทำให้ชาวตะวันตกยกย่องพระพุทธศาสนาว่ามีลักษณะเป็นเหตุผลนิยม (Rationalistic) แต่การตีความในลักษณะนี้ก็อาจทำให้เกิดการวิจารณ์พระไตรปิฎกและคัดค้านโดยเข้าใจว่าเป็นการเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง อย่างไรก็ดี เมื่อวิเคราะห์ตามหลักฐานทางวิชาการที่กล่าวไว้แล้ว คำว่า ตำรา น่าจะหมายถึงคัมภีร์พระเวท

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรจำนวนมากมายว่าให้พุทธบริษัทมีความเชื่อมั่นสัพพัญญุตญาณของพระองค์ว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมอย่างแท้จริง เมื่อสาวกมีความเชื่อมั่นเลื่อมใสอย่างนี้ก็จะตั้งใจปฏิบัติธรรมตามคำสอน และเห็นผลตามสมควรแก่ความเพียรของตน ดังพระพุทธดำรัสว่า

สทถาย ตรติ โอฆิ	อปปมาเทน อณณวิ
วีริเยน ทุกขมจเจติ	ปณฺณาย ปริสุขมฺติ. ^{๔๑}

“บุคคลย่อมข้ามพ้นห้วงน้ำด้วยศรัทธา ข้ามมหรณพด้วยความไม่ประมาท ล่วงพ้นทุกข์ด้วยความเพียร และหมดจดได้ด้วยปัญญา”

อนึ่ง ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ พวกท่านไม่เชื่อว่าพระองค์ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ตำริว่าเป็นผู้เวียน

^{๔๑} ส.ส. ๑๖/๒๔๖/๑๖๑

มาเพื่อความมักมากต้องการแสวงหาลาภยศ พวกท่านคิดดังนี้ก็เพราะเห็นพระองค์ละการบำเพ็ญทุกรกิริยา จึงเข้าใจผิดว่าพระองค์มิได้ทรงบรรลุลุทธิอย่างแท้จริง เพราะคิดว่าทุกรกิริยาเป็นหนทางหลุดพ้นอย่างแท้จริง ในขณะที่นั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

อรหิ ภิกขเว ตถาคโต สมมาสมพุทโธ. โอทถ ภิกขเว โสตี. อมตมธิดตี. อหมนุสาสามิ. อหิ ธมมึ เทเสมิ.^{๕๒}

“ผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ตถาคตเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พวกเธอจงเงี้ยวโสตสดับเถิด เราได้บรรลุลุทธิธรรมแล้ว เราจะแสดงธรรมสั่งสอน”

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสข้อความนี้ ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ เพราะคิดว่าพระองค์ยังไม่บรรลุลุทธิ จึงกล่าวคัดค้านถึง ๓ ครั้ง และในครั้งที่ ๔ พระพุทธองค์ตรัสว่า

อภิขานาถ เม โน ตุมहे ภิกขเว อีโต ปุพเพ เอวรूपิ ภาสิตเมตี.^{๕๓}

“ผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร พวกเธอจำได้ว่าเราได้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ไว้ก่อนหรือ”

พระดำรัสนี้ของพระพุทธเจ้าส่งผลให้ปัญจวัคคีย์เชื่อถือพระองค์ เพราะในระหว่าง ๖ ปีที่ได้ปรนนิบัติพระองค์มา พระองค์ไม่เคยปฏิเสธตนอย่างนี้ แต่ในขณะที่พระองค์ได้ทรงปฏิเสธตน จึงทำให้ปัญจวัคคีย์

^{๕๒} วิ.ม. ๔/๑๒/๑๒

^{๕๓} วิ.ม. ๔/๑๒/๑๒

เชื่อถือ แล้วเจียไสตกลงสดับธรรม หลังจากนั้นได้ปฏิบัติตามพระธรรมเทศนา และบรรลุลหรรณเป็นพระอริยสาวกในพระพุทธศาสนา

ศรัทธาเปรียบเหมือนมือเป็นต้น

ในคัมภีร์อัฐสาลินีเปรียบศรัทธาว่าเหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช^{๘๔} กล่าวคือ

ก. คนที่ไม่มีมือย่อมไม่อาจหยิบของมีค่าหรือรตนะได้ ฉนใด คนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตฤ ๑๐ ฉนนัน

ข. คนที่ยากจนไร้ทรัพย์ ไม่อาจมีเครื่องใช้สอยให้ความสะดวกต่าง ๆ ฉนใด คนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตฤ ๑๐ ฉนนัน

ค. ถ้าไม่มีเมล็ดพืช ต้นไม้จะเกิดขึ้นไม่ได้ ฉนใด คนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตฤ ๑๐ ฉนนัน

ดังข้อความว่า

สา หตถวิตตพีชานี วีย ทฏฐพพา.^{๘๕}

“พึงทราบศรัทธานั้นเหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช”

ยถา ปน มนุสสา หตถเอ อสตี รตนานี ทิสวาปี คเหตุ น สกโกนติ, วิตเต อสตี เตส สพพโกคา น สมปชชนติ, พีเช อสตี สสสาทีนึ น

^{๘๔} อภ.ส.อ. ๑/๑๖๙

^{๘๕} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

สมปชชนติ, เอวํ สทธาย อสติ ปุณณกริยาวตถุณี น สมปชชนติ.
ตสฺมา เอสา หตถวิตตพีซสทิสชาติ วุตฺตา.^{๔๖}

“เหล่ามนุษย์เมื่อไม่มีมือ แม้พบเห็นรัตนาก็หยิบเอาไม่ได้ เมื่อไม่มี
ทรัพย์ สมบัติทั้งมวลย่อมไม่เกิดแก่พวกเขา เมื่อไม่มีเมล็ดพืช ข้าวกล้า
เป็นต้นย่อมไม่สำเร็จ ฉันทใด เมื่อศรัทธาไม่มี บุญกริยาวัตถุยอมสำเร็จ
ไม่ได้ ฉันทนั้น ดังหลักฐาน [ในคัมภีร์อรรถกถา] ว่า หตถวิตตพีซสทิสชาติ
(เหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช)”

นอกจากนั้น ศรัทธายังเปรียบเหมือนแก้วมณีของพระเจ้า
จักรพรรดิและขุนศึกผู้กล้าหาญในสงคราม ดังข้อความว่า

ยถา มหาราช ราชา จกกวตติ จตฺรงคินิยา เสนาย สทธี
อทธานมคคปปฏิปนโน ปริตตํ อุทกํ ตเรยฺย, ตํ อุทกํ หตถีหิ จ
อสเสหิ จ รเถหิ จ ปตตีหิ จ สงฺขุภิตํ ภาเวยฺย อาวิลํ ลลิตํ กลลีสฺสํ.
อุตฺตินฺโน จ ราชา จกกวตติ มนุสฺเส อาณาเปยฺย “ปานีโย ภาณ
อาหฺรถ, ตํ ปวิสฺสามีติ. รณฺโณ จ อุทกปฺปสาทโก มณี ภาเวยฺย. “เอวํ
เทวาทิ โข เต มนุสฺสา รณฺโณ จกกวตติสฺส ปฏิสฺสฺตวา ตํ อุทกปฺปสาทกํ
มณี อุทเก ปกฺขิเปยฺยํ. ตสฺมี อุทเก ปกฺขิตตมตฺเต ปงฺกเสวาลปณฺกํ
วิกฺจเฉยฺย. กทฺทโม จ สนนิสฺสเทยฺย. อจฺฉํ ภาเวยฺย อุทกํ วิปฺปสนฺนํ
อนาวิลํ. ตโต รณฺโณ จกกวตติสฺส ปานีโย อุปฺนาเมยฺยํ “ปิวตฺ เทโว
ปานียนฺติ. ยถา มหาราช อุทกํ เอวํ จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ. ยถา เต มนุสฺสา
เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ. ยถา ปงฺกเสวาลปณฺกํ กทฺทโม จ เอวํ

^{๔๖} ปรมตถ.ฎีกา ๑/๙๗/๙๕

กิลเสา ทฎฐพพา. ยถา อุทกปฺปสาทโก มณิ เอวํ สทฐา ทฎฐพพา.
 ยถา อุทกปฺปสาทเก มณิมหิ ปกฺขิตตมตเต ปงฺกเสวาลปนํ วิกฺจฉติ
 กทฺทโม จ สนนีสีหติ, อจฉํ ภวติ อุทกํ วิปฺปสนนํ อนาวิลํ, เอวเมว โข
 มหาราช สทฐา อุปฺปชฆมานา นีวรณฺ เวิกขมฺภตฺติ, วินีวรณํ จิตฺตํ
 โหติ อจฉํ วิปฺปสนนํ อนาวิลํ.^{๔๗}

“มหาบพิตร พระเจ้าจักรพรรดิข้ามแม่น้ำน้อยพร้อมด้วย
 จตุรงคินีเสนา น้ำนั้นฟังกระทบกระเทือนด้วยช้าง ม้า รถ และพลเดิน
 เท้า ก็ชุ่มมัว ชุ่มชื้น เป็นเปือกตม พระราชาทรงข้ามไปแล้วจึงตรัสสั่ง
 มนุษย์ทั้งหลายว่า แนะพนาย พวกเธอจงนำน้ำดื่มมาเราจกดื่มน้ำนั้น
 หนึ่ง พระราชามีแก้วมณีสำหรับทำน้ำให้ใสสะอาด พวกมนุษย์
 จึงกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วเอาแก้วมณีอันทำน้ำให้ใสนั้นใส่ลง
 ในน้ำ พร้อมกับการใสลงในน้ำ โคลน สาทร้าย จอกแหน และเปือกตม
 ก็สงบ น้ำฟังเป็นน้ำใสสะอาดไม่ชุ่มมัว ต่อจากนั้นพวกมนุษย์จึงน้อม
 น้ำดื่มถวายพระราชา กราบทูลว่า ขอสมมุติเทพจงทรงดื่มพระเจ้าข้า

มหาบพิตร พระองค์ฟังทราบจิตเป็นเหมือนน้ำ ฟังทราบกมลบุตร
 ผู้เพียรปฏิบัติธรรมเหมือนมนุษย์เหล่านั้น ฟังทราบกิลเสเหมือนโคลน
 สาทร้าย จอกแหน และเปือกตม ฟังทราบศรัทธาเหมือนแก้วมณีทำน้ำ
 ให้ใสสะอาด ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธาเกิดขึ้นอยู่ย่อมชุ่มนิวรณ
 จิตที่ปราศจากนิวรณย่อมใสสะอาดไม่ชุ่มมัว เหมือนเมื่อใส่แก้วมณีอัน
 ทำน้ำให้ใสสะอาดแล้ว โคลน สาทร้าย จอกแหน และเปือกตมย่อมสงบ
 น่าย่อมใสสะอาดไม่ชุ่มมัว ฉะนั้น”

^{๔๗} มลินท. ๑๐/๓๕-๖, อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ยถา ปน กุมภิลมกรคาหกรกษสาทิกิณณํ ปุริ มหานที อาคम्म
 ภีรูกชนโ อโภสุ ตีเรสุติภูจติ. สงคามสุโร ปน มหาโยโธ อาคนตวา
 ‘กสฺมา จิตตถา’ติ ปุจฉิตฺวา ‘สปปปฏิภยภาเวน โอตริตุํ น วิสหามา’ติ
 วุตเต สุนิสิตํ อสี คเหตุวา ‘มม ปจฉโต เอถ มา ภายิตถา’ติ วตฺวา
 นที โอตริตฺวา อาคตาคเต กุมภิลาทโย ปฏิพาหิตฺวา โอริมตีโรโต
 มนุสฺसानํ โสตถิภาวํ กโรนโต ปาริมตีโร เนติ. ปาริมตีโรโตปิ โสตถินา
 โอริมตีโร อาเนติ. เอวเมว ทานํ ททโต สीलํ รกฺขโต อุโปสถกมมํ กโรโต
 ภาวนํ อารภโต สทฺธา ปุพฺพงคมา ปุเรจาริกา โหติ. เตเน วุตตํ
 ‘สมปกฺขนทนลกฺขณา จ สทฺธาติ.’^{๕๔}

“อุปมาเหมือนเหล่าชนผู้กลัวมาถึงมหานทีที่มีน้ำเต็มฝั่งเคลื่อน
 กล่นไปด้วยจระเข้ มังกร และรากษสผู้จับมนุษย์กิน เป็นต้น ก็ยืนอยู่ที่
 ริมฝั่งทั้งสอง ส่วนขุนศึกผู้กล้าหาญในสงครามมาถึงจึงถามว่า เหตุใด
 พวกท่านจึงยืนอยู่ เมื่อเขากล่าวว่า พวกเราไม่อาจข้ามเพราะมีภัย
 จึงจับดาบที่คมกล้าแล้วกล่าวว่า พวกท่านจงมาข้างหลังเรา อย่างกลัวเลย
 แล้วก้าวลงสู่แม่น้ำ ป้องกันจระเข้เป็นต้นที่มาแล้วๆ กระทำความสวัสดิ
 แก่มนุษย์ทั้งหลาย นำจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น นำจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้ ฉันท
 เมื่อบุคคลให้ทาน รักษาศีล กระทำอุโบสถกรรม เริ่มภาวนา ศรัทธา
 ย่อมเป็นหัวหน้าเป็นภาวะนำหน้าไป ดังนั้นจึงกล่าวว่า ศรัทธามีสภาพ
 แล่นไป”

ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญมากในการ
 สร้างบุญบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสตอบคำถาม
 แรกว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้

^{๕๔} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๔

คำถามที่ ๒ :

อะไรเล่าที่บุคคลประพตติดีแล้วนำความสุขมาให้

คำถามข้อที่ ๒ ซึ่งอาพวกยักษ์กราบทูลถามพระพุทธเจ้า คือ กิสุ สุจิณฺณ สุขมาวหาติ^{๔๙} (อะไรหนอที่บุคคลประพตติดีแล้วนำความสุขมาให้) หมายความว่า บุคคลประพตติอย่างไรจึงจะได้รับความสุข พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ^{๕๐} (ธรรมอันบุคคลประพตติดีแล้วนำความสุขมาให้)

ชาวโลกทั่วไปมักเดือดร้อนกับสิ่งต่างๆ รอบตัวเอง เช่น ความเป็นอยู่ สุขภาพ หรือเดือดร้อนเกี่ยวกับครอบครัว ญาติพี่น้อง อีกทั้งยังเดือดร้อนที่จะต้องแก้ต้องเจ็บและต้องตาย รวมไปถึงความเดือดร้อนกังวลต่อภัยในอนาคตที่อาจได้รับหลังเสียชีวิตแล้ว และเดือดร้อนกังวลต่อภัยที่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในสังสารวัฏซ้ำแล้วซ้ำเล่า ข้อนี้ทำให้ทุกคนต้องการให้ตนอยู่ดีมีสุข ทั้งในภพนี้และภพต่อไป จนกระทั่งถึงเวลาหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ผู้ที่ต้องการได้รับความสุขประพตติธรรม เพราะธรรมะเป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยมของชาวโลก จะเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆ ในโลกนี้มีศักยภาพเฉพาะตนที่แตกต่างกัน น้ำมีกำลังของน้ำ ไฟมีกำลังของไฟ ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ก็มีกำลังของตนเอง ธรรมะที่เป็นกุศลก็เช่นเดียวกัน มีกำลังที่จะส่งผลให้ชาวโลกได้รับความสุขได้ตามสมควร

^{๔๙} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔

^{๕๐} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๔/๒๒๔

แก่ธรรมชาติที่ตนประพฤตซึ่งเปรียบดังขุมทรัพย์อันทรงค่านับประมาณมิได้
ดังข้อความในขุททกนิกาย นิธิกัณฐสูตร^{๙๑} ดังนี้

ปเทสรชช อีสสรีย์	จกกวตติสุข ปิย
เทวราชชมิ ทิพเพสุ	สพพเมเตน ลพภติ.

“ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นใหญ่ ความสุขของ
ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ และแม้ความเป็นเทวราชของ
เทวดาในหมู่เทพ ทั้งหมดก็จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

มานุสสิกา จ สมปตติ	เทวโลเก จ ยา รติ
ยา จ นิพพานสมปตติ	สพพเมเตน ลพภติ.

“สมบัติของมนุษย์ก็ดี ความยินดีในเทวโลกก็ดี สมบัติคือนิพพาน
ก็ดี ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

मितตสมปทมาคम्म	โยนิโส เจ ปยุณชโต
วิชชาวิมุตติวสีภาโว	สพพเมเตน ลพภติ.

“บุคคลอาศัยमितตสัมปทา ประกอบความเพียรโดยแยบคาย ก็จะเป็น
ผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

ปฎิสมภิทา วิโมกโข จ	ยา จ สวากปารมี
ปัจเจกโพธิ พุทธภูมิ	สพพเมเตน ลพภติ.

“ปฏิสัมภิทา วิโมกษ์ สวากบารมี ปัจเจกโพธิ และพุทธภูมิ ทั้งหมด
จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

^{๙๑} ขุ.ธ. ๒๕/๑๒-๖/๙

เอวี มหตถิกา เอสา

ยทิทำ ปุณฺณสมปทา

ตสฺมา อีรา ปสฺสนติ

ปณฺชิตา กตปุณฺณตํ.

“บุญสัมปทานี้มีประโยชน์มากอย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้เป็น
ปราชญ์จึงสรรเสริญภาวะแห่งบุญที่ทำไว้แล้ว”

เพียงการเกิดกุศลจิตก็มีอุปการะมาก

การที่บุคคลเกิดกุศลจิตไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เพ่งเล็งละโมภ
สมบัติของผู้อื่น ไม่มีมิฉนาคทิฎฐิ หรือมีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็นับ
ว่ามีอุปการะมาแล้ว ถ้าเขาตั้งใจให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา
ที่เป็นสมณะหรือวิปัสสนา ก็ยิ่งจะได้รับอานิสงส์มากขึ้น ดังพระพุทธ
ดำรัสว่า

จิตตฺตฺปาทมปิ โข อหํ จุนฺท กุสฺเสสุ ธมฺเมสุ พหุการํ วทามิ, โโก ปน
วาโท กาเยน วาจา ย อนุวิริยนาสฺ.^{๑๒}

“จุนฺทะ เรากล่าวว่า แม้การบังเกิดจิตในกุศลธรรม[มีการไม่
เบียดเบียนกันเป็นต้น] ก็มีอุปการะมาก จะป่วยกล่าวไปใยในการ
กระทำด้วยกายและพูดด้วยวาจา”

ที่จริงแล้วความคิดที่บริสุทธิ์ย่อมให้ผลเป็นความสุข ผู้ที่คิด พูด
และทำด้วยจิตบริสุทธิ์จะเป็นการสั่งสมกุศลกรรมสังขาร กรรมดี
ย่อมให้ผลเป็นความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังเช่นเรื่องของ
มัจฉุกุณฺทลี

^{๑๒} ม.ม. ๑๒/๘๔/๓๔

มัญญุกุณฑลีเป็นมาณพบุตรของพราหมณ์ที่ตระหนี่มาก แม้จะร่ำรวยแต่ไม่เคยให้ทาน ต่อมาเมื่อมัญญุกุณฑลีสัมปวยลง พราหมณ์ผู้บิดาก็ปล่อยเขาไว้ตามยถากรรม เพราะไม่อยากเสียเงินไปตามหมอมารักษา อาการป่วยจึงทรุดหนักลง พราหมณ์ได้ยกบุตรออกมานอนนอกบ้านเพื่อไม่ให้คนที่มาเยี่ยมเห็นทรัพย์สินสมบัติของตน ในวันนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเล็งเห็นอุปนิสัยของมัญญุกุณฑลีด้วยพุทธจักขุ และทรงทราบว่าประโยชน์เป็นอันมากจะเกิดแก่มหาชน หากมัญญุกุณฑลีได้เห็นพระองค์และทำจิตให้เลื่อมใสก่อนเสียชีวิต ดังนั้น ในเวลาเช้า พระพุทธองค์จึงเสด็จออกบิณฑบาตแวดล้อมด้วยเหล่าภิกษุ โดยผ่านบ้านพราหมณ์ที่มัญญุกุณฑลีสอนป่วยอยู่ เมื่อได้เห็นพระพุทธองค์มาณพน้อยก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างท่วมท้น หลังจากพระพุทธองค์เสด็จผ่านไปแล้วไม่นาน เขาก็เสียชีวิตลง และไปปฏิสนธิเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เมื่อมัญญุกุณฑลีเทพบุตรได้พิจารณาทบทวนอดีตที่ผ่านมา ก็ทราบว่า ความเลื่อมใสศรัทธาที่ตนมีต่อพระพุทธองค์ได้ส่งผลให้มาบังเกิดในสวรรค์ และเห็นบิดาที่กำลังเศร้าโศกในงานศพของตน ดังนั้น เพื่อเตือนสติของบิดา จึงแปลงเป็นเด็กชายหน้าตาเหมือนมัญญุกุณฑลี มาปรากฏตัวนั่งร้องไห้อยู่ที่ป่าช้าแห่งนั้น เมื่อพราหมณ์ถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้ เด็กจึงตอบว่า เพราะต้องการล้อรถที่ทำด้วยดวงจันทร์และดวงอาทิตย์สำหรับรถทองคำ พราหมณ์ได้ชี้แจงว่าความปรารถนานั้นไม่สามารถเป็นจริงได้ แต่เด็กชายก็แย้งว่า สิ่งที่เขาต้องการยังสามารถมองเห็นได้ แต่พราหมณ์กลับเศร้าโศกถึงคนตายไปแล้วซึ่งไม่อาจมอง

เห็นได้ แล้วย้อนถามว่า “ใครกันแน่ที่เป็นคนโง่” เมื่อพราหมณ์ได้สติแล้ว มัญญกุนทลีเทพบุตรจึงแสดงตนให้ทราบแล้วกล่าวว่า “จิตที่เลื่อมใสในพระพุทธองค์ในขณะที่ใกล้ตายได้ให้ประโยชน์แก่เขาอย่างไร” หลังจากนั้นได้กำชับให้บิดาเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งและให้รักษาศีลห้าเป็นนิตย์

พราหมณ์ได้อาราธนาพระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปเสวยภัตตาหารเข้าที่บ้านในวันรุ่งขึ้น ในที่นั้นมีทั้งพวกที่มีศรัทธาและพวกที่ไม่มีศรัทธา หลังจากทรงทำภัตกิจแล้ว พราหมณ์จึงกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีใครบ้างหรือไม่ที่ไม่เคยสดับพระธรรม ไม่เคยถวายบิณฑบาต และไม่เคยรักษาอุโบสถเลย แต่ยังได้ไปเกิดในสวรรค์ เพราะมีความเลื่อมใสในพระองค์เพียงอย่างเดียว” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “บุคคลเช่นนั้นมิอยู่มากมายในโลก” ในขณะนั้นเอง มัญญกุนทลีเทพบุตรได้ปรากฏตัวแล้วกล่าวยืนยันว่า “ข้าพระองค์ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ เพราะความเลื่อมใสในพระองค์ขณะใกล้ตาย พระเจ้าข้า” ประชาชนทั้งหมดในที่นั้นมีความประทับใจมากเมื่อได้ทราบว่าความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียวได้ทำประโยชน์ใหญ่หลวงแก่มาณพน้อยที่ไม่เคยได้ทำบุญกุศลอะไรๆ มาก่อน พระพุทธองค์จึงได้ตรัสคาถาในคัมภีร์ธรรมบท มีข้อความว่า

มโนปุพฺพงคมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมนเวติ	ฉายาว อนปายินิ. ^{๙๓}

^{๙๓} พ.ธ. ๒๕/๒/๑๕, พ.วิ. ๒๖/๑๒๐๗-๑๒๒๗/๑๒๙-๓๒

“ธรรมทั้งหลาย[คือเจตสิก] มีใจเป็นผู้นำ มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ หากบุคคลพูดหรือทำด้วยใจที่ผ่องใส ความสุขย่อมติดตามตัวเขาเหมือนเงาติดตามตัว ฉะนั้น”

ในคัมภีร์อรรถกถาของธรรมบทกล่าวไว้ว่า พราหมณ์และมัญญกุนทลีเทพบุตรได้บรรลุเป็นพระโสดาบันหลังจากได้สดับคาถาดังกล่าว^{๙๔} และควรสังเกตด้วยว่ามัญญกุนทลีไปบังเกิดในสวรรค์เพียงเพราะจิตที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเท่านั้น โดยไม่ได้หวังหรือปรารถนาพระนิพพานแต่ประการใด แต่การเกิดใหม่ในเทวโลกของเขาเป็นปฏิสนธิที่ประกอบด้วยปัญญา ต่อมาเมื่อได้ฟังคาถาภาษิตจากพระพุทธองค์ จึงได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

สรุปความว่า เพียงการตั้งใจว่าจะให้ทาน รักษาศีล หรือฝึกจิตเจริญภาวนา ก็ยังมีอานิสงส์มาก เพราะเพียงแต่มีเจตนาว่าจะรักษาศีล จะฟังธรรม หรือจะปฏิบัติธรรมก็ส่งผลให้ได้รับความสุขในมนุษยโลกหรือเทวโลกได้ ดังเรื่องมัญญกุนทลีที่กล่าวมาแล้ว หรือเรื่องกบตัวหนึ่งซึ่งเกิดปีติเมื่อได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเมื่อตายไปจึงได้เกิดเป็นเทวดา^{๙๕}

^{๙๔} มัญญกุนทลีเทพบุตร โสดาปัตติผล ปติภูตติ, ตถา อทินนปุพพโก พราหมโณ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๒๙)

“มัญญกุนทลีเทพบุตรตั้งอยู่แล้วในพระโสดาปัตติผล อทินนปุพพกพราหมณ์ก็เหมือนกัน”

^{๙๕} ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มณฑุกเทวปุตตวิมาน (ขุ.วิ. ๒๖/๘๕๗-๖๐/๘๓, ขุ.วิ.อ. ๘๕๘-๖๐/๒๕๐-๕๓) ตั้งข้อความว่า

โก เม วนทติ ปาทานิ	อิทธิยา ยสสา ชลั
อภิกกนเตน วณเณน	สพพา โอภาสยั ทิสา.

เพียงความคิดจะทำกุศลยังมีอานุภาพมากถึงเพียงนี้ จึงไม่จำเป็นต้องสาธยายถึงอานิสงส์ที่จะเกิดขึ้นจากการได้ลงมือกระทำจริง ความสมบูรณ์พูนสุขในมนุษยโลกและเทวโลกมีต้นกำเนิดจากการตั้งกุศลจิตเช่นนี้ เพราะความคิดผลักดันให้เกิดกุศลกรรมซึ่งนำไปสู่ความสุขในโลกมนุษย์และสวรรค์ ความเพียรพยายามที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเป็นพระอรหันต์ก็ล้วนเริ่มจากการตั้งจิตอันเป็นกุศล ฉะนั้น แม้เพียงการตั้งกุศลเจตนา การคิดถึง หรือมีความปรารถนาในกุศลก็มีความสำคัญมาก

ธรรมอันบุคคลประพตติดีคืออะไร

ในข้อความว่า “ธรรมอันบุคคลประพตติดีแล้วนำความสุขมาให้” คำว่า ธรรม ในเรื่องนี้ คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ หรือธรรมคือบุญกิริยาวัตถุ

“ใครกันมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และบริวารยศ เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ กราบเท้าทั้งสองของเราอยู่”

มณฑุโกหฺ ปุเร อาสี อุทเท วาโรโคจโร
 ตว ธมฺมํ สุนนตสส อวธิ วจจปาลโก.

“ชาติก่อนข้าพระองค์ได้เกิดเป็นกบเที่ยวหากินอยู่ในน้ำ ขณะที่ข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่ คนเลี้ยงโคได้ฆ่าข้าพระองค์”

มฺหุตฺตํ จิตตปสาทสส อิทฺธิ ปสส ยสณฺจ เม
 อานุกาเวณฺจ เม ปสส วณฺณํ ปสส ชุตินฺจ เม.

“ขอพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำเร็จแห่งจิตที่เสื่อมใสเพียงครู่เดียว และโปรดทอดพระเนตรบริวารยศ อานุภาพ ผิวพรรณ และความรุ่งเรืองของข้าพระองค์เถิด”

เย จ เต ทิฆมฺมทานัน ธมฺมํ อสฺโสสุ โคตม
 ปตฺตา เต อจฺจฏฺฐานัน ยตถ คนฺตวา น โสจเร.

“ข้าแต่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าชนผู้ได้ฟังธรรมของพระองค์ตลอดกาลยาวนาน ย่อมบรรลุฐานะที่ไม่หวั่นไหว ซึ่งเป็นฐานะที่เหล่าสัตว์ไปแล้วไม่เศร้าโศก”

๓ อันได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา^{๙๖} จะขอกล่าวถึงคำอธิบายเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ ก่อน แล้วจะกล่าวถึงทาน ศีล และภาวนาเป็นลำดับต่อไป

กุศลกรรมบถ คือ กุศลกรรมอันเป็นเหตุไปสู่สุคติ เป็นทางทำความดีที่เราดำเนินไปแล้วมีประโยชน์แก่ตนเองและคนรอบข้าง อันนำไปสู่ความสุขความเจริญในภพนี้ เหมือนโสมเศรษฐีบุตร และพระรัฐบาล เป็นต้นได้รับความสุขในชาตินี้ รวมไปถึงสุคติภูมิในภพหน้า เหมือนท้าวสักกะ เป็นต้นเสวยทิพย์สุขในชาติที่เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากสิ้นชีวิตจากภพที่เกิดเป็นมฆมาณพแล้ว ในภพสุดท้ายย่อมได้บรรลุนิพพานสุขเหมือนพระมหาปทุมะ^{๙๗}

กุศลกรรมบถนั้นมี ๑๐ ประการ^{๙๘} ดังนี้

^{๙๖} ฌมโมติ ทสกุสลกมมปถมโม ทานศีลภาวนาธมโม วา. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๒, พุ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๒)

“คำว่า ฌมโม ได้แก่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือธรรมคือทาน ศีลและภาวนา”

^{๙๗} สุขมาวหาตีติ โสณเสฏฐิปุตตรภูรปาลาทีนั วีย มนุสสสุขั สกกาทีนั วีย ทิพพสุขั ปรีโยसानะ จ มหาปทุมมาทีนั วีย นิพพานสุขณจ อาวหาตีติ. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๒, พุ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๒)

“คำว่า สุขมาวหาตี ความว่า ย่อมนำมาซึ่งสุขของมนุษย์ ดุจความสุขของโสมเศรษฐีบุตรและรัฐบาล เป็นต้น ทิพย์สุขดุจความสุขของทวยเทพมีท้าวสักกะ เป็นต้น และในที่สุดย่อมนำมาซึ่งนิพพานสุข ดุจความสุขของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระมหาปทุมเป็นต้น”

^{๙๘} ทส กุสลกมมปถา :- ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินนาทานา เวรมณี, กามเมสุมิจจาจारा เวรมณี, มุสาวาทา เวรมณี, ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี, ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี, สมผปปลาปา เวรมณี, อนภิชณา อพยาปาโท สมมาทิจฺจ. (ที.ปา. ๑๑/๓๔๗/๑๓๖)

“กุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการประพฤตินิดในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อนภิชฌา	(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
๙. อพยาบาท	(ความไม่คิดร้าย)
๑๐. สัมมาทิฏฐิ	(ความเห็นชอบ)”

ทส กุสลกมมปถา นาม ปาณาติปาตา อทินนาทานา กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณีตี
ตีณิ กายสุจจริตานิ มุสาวาทา ปิสุณาย วาจาเย ผรุสสาย วาจาเย สมผปปลาปา เวรมณีตี จตตาริ
วจริสุจจริตานิ อนภิชฌา อพยาปาโท สัมมาทิฏฐิตี ตีณิ มโนสุจจริตานิ. (ขุ.ป.อ. ๑/๗๓/๓๑๗)

“กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

ก. กายสุจจริต ๓ คือ ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์ ๓) เว้นจาก
การประพฤตินิดในกาม

ข. วจริสุจจริต ๔ คือ ๑) เว้นจากการพูดปด ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด ๓) เว้นจาก
การพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ค. มโนสุจจริต ๓ คือ ๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ ๒) ไม่พยาบาท ๓) เห็นชอบ”

กมมปถesu กมมานิว สุกคิตุคคิตินิ ปถภูตตดา กมมปถา นาม. (ที.ปา.อ. ๓/๓๔๗/๒๔๘)

“กรรมนั้นแหละชื่อว่ากรรมบถ เพราะเป็นทางไปสู่ทุกคติและสุคติทั้งหลาย”

กมมปถเตติ กมมานิ จ ตานิ ปถา จ อปายคมนาयाติ กมมปถา ฯเปฯ กุสลากุสลาปิ จ
ปฏิสนธิชนกาเยว กมมปถาติ วุตตา วุตตาวเสสา ปฏิสนธิชนเน อนนกันตีกตดา กมมปถาติ
น วุตตา. (ขุ.ป.อ. ๑/๗๓/๓๑๗)

“คำว่า กมมปถ (กรรมบถ) หมายความว่า ชื่อว่ากรรมบถ เพราะเป็นกรรมที่เป็นทาง
เพื่อไปสู่อบาย...อนึ่ง แม้กุศลและอกุศลที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิ ก็เรียกว่ากรรมบถ กุศลและอกุศล
เหลือจากที่กล่าวแล้ว ไม่เรียกว่ากรรมบถ เพราะก่อให้เกิดปฏิสนธิได้ไม่แน่นอน”

ก. การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ ได้แก่ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤตินิดในกาม

ข. การงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ได้แก่ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

ค. การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ ได้แก่ การละโมภสมบัติของผู้อื่น (อภิชณา) การผูกโกรธผู้อื่น (พยาบาทะ) และความเห็นผิด (มิจฉาทิฐิ)

คำอธิบายขยายความเพิ่มเติมในกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ มีดังนี้ คือ

๑. นอกจากการเว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว เราก็ควรมีความเมตตา กรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันอีกด้วย เป็นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่นที่เกี่ยวกับชีวิตของผู้อื่น^{๑๙}

๒. มีความเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิที่เกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น^{๒๐}

^{๑๙} ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวีโรต สมโณ โคตโม นินิตทณโฑ นินิตสโตโกลชชี ทยาปนโน สพพปาณภูตทิตานุกมปี วิหระตติ. อิติ วา หิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน วเทย. (ที.สี. ๙/๘/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทิ้งเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑ์อาวุธและศัสตราวุธ มีความละเอียด มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่”

^{๒๐} อทินนาทานํ ปหาย อทินนาทานา ปฏิวีโรต สมโณ โคตโม ทินนาทายี ทินนาปาฏิกงฺขี อเถเนน สุจิฏฺเฐน อตตนา วิหระตติ. อิติ วา หิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน วเทย. (ที.สี. ๙/๘/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทิ้งเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ทรงเป็นขโมย เป็นคนสะเอาอยู่”

๓. ไม่ล่วงละเมิดประเวณีทางเพศ เป็นการไม่ล่วงละเมิดบุต
ภรรยาของผู้อื่น

๔. ไม่ยอมกล่าวคำไปปดมตเท็จเพราะตนเองเป็นเหตุ หรือเพราะ
ต้องการช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์อื่น ๆ^{๑๐๑}

๕. พุดจาประนีประนอม รอมชอม ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน
ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ขอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี^{๑๐๒}

๖. พุดแต่มธุรสวาจา อ่อนโยน ใช้ถ้อยคำสุภาพอ่อนหวาน ไพเราะ
เสนาะหู เมื่อบุคคลอื่นได้ยินแล้วสามารถหวนระลึกถึงได้เป็นเวลานาน^{๑๐๓}

^{๑๐๑} มุสาวาทิ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม สจจวาที สจจสนโธ เกโต
ปจจยโก อวิสวาทโก โลกสสาติ. อิติ วา หิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน
วเทยย. (ที.สี. ๔/๔/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์
มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก”

^{๑๐๒} ปิสฺสณิ วาจํ ปหาย ปิสฺสณาย วาจาย ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม, อิติ สุตวา น อมฺตร
อกฺขาตา อิมสํ เกทาย, อมฺตร วา สุตวา น อิมสํ อฺกฺขาตา อมฺสํ เกทาย. อิติ ภินฺนานิ วา
สนฺธาตา, สหิตานํ วา อนุปฺปทาตา, สมคฺคคาราโม สมคฺครโต สมคฺคณฺนํ สหิตานํ วาจํ
ภาสิตาติ. อิติ วา หิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน วเทยย. (ที.สี. ๔/๔/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไป
บอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น
สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเฟลิตเฟลิตต่อผู้ที่สามัคคีกัน ตรัสแต่
ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี”

^{๑๐๓} ผรุสฺสํ วาจํ ปหาย ผรุสฺสาย วาจาย ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม, ยา สา วาจา เนลา
กณฺณสุขา เปมฺนียา หทยงคฺมา โปรี พุชฺชนกนฺตา พุชฺชนมนาปา, ตถารูปี วาจํ ภาสิตาติ.
อิติ วา หิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน วเทยย. (ที.สี. ๔/๔/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำหยาบ คือ ตรัสแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ
น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ”

๗. พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสาระประโยชน์ มีอรรถมีธรรม พูดถูกกาลเทศะ ไม่พูดเดรัจฉานกถา พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น^{๑๐๔}

๘. เมื่อพบเห็นสิ่งของทรัพย์สินของผู้อื่นที่ทำตกหล่นไว้ก็ไม่เก็บ ไม่หยิบฉวยเอามาเป็นของตนเอง หากรู้ว่าผู้ใดเป็นเจ้าของ ก็พยายามติดต่อเพื่อส่งคืนให้ มีความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ไม่คดโกงผู้อื่น เมื่อต้องการจะได้สิ่งใดก็พยายามแสวงหาด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง สิ่งใดที่ไม่ใช่ของเรา เราก็ไม่ยอกได้ในของของเขา มีความซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

นอกจากนี้ การไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นนี้ ยังหมายรวมถึงการให้ทานอีกด้วย คือ เป็นการเสียสละสิ่งของของตนเองเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่น เพื่อสังคม ศาสนา และประเทศชาติ เหล่านี้ถือว่าเป็นอนภิชฌาเช่นเดียวกัน

๙. มีความเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นอย่างจริงใจ มีจิตปรารถนาดีคิดแต่ว่า “ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน จงเบิกบาน เป็นสุข พ้นทุกข์ รักษาตนอยู่เป็นสุขๆเถิด” เขาไม่คิดปองร้ายผู้อื่นให้มีความวิบัติหรือพินาศไปจากชีวิตหรือทรัพย์สินของตน

^{๑๐๔} สมณปปลาปิ ปหาย สมณปปลาปา ปฏิวีโรโต สมณเณ โคตโม กาลวาที ภูตวาที อตถวาที รมมวาที วินยวาที, นิธานวดี วาจ ภาสิตา กาเลน สาปเทส ปริญตวตี อตถสณหิตนตี. อิติ วาหิ ภิกขเว ปุชชโน ตถาคตสส วณณ วทมานโน วเทยย. (ที.สี. ๙/๙/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทิ้งเว้นขาดจากคำเพื่อเจ้า คือ ตรีศุกเวลา ตรีศำจจริง ตรีสองประโยชน์ ตรีสองธรรม ตรีสองวินัย ตรีศำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา”

๑๐. มีความเห็นชอบ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อในกรรมและผลของกรรม เมื่อเราเชื่อในกรรมและผลของกรรมเช่นนี้ เราจะกลัวบาปกรรม มีจิตโน้มไปในการทำบุญ เช่น เห็นว่าการให้ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น

สัมมาทิฐินี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะเมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิแล้ว เขาพึงประพฤติกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓

บุญกิริยาวัตต ๓

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงบุญกิริยาวัตต ๓ คือ ทาน ศีล และภาวนาเป็นลำดับต่อไป

บุญกิริยาวัตต^{๑๐๕} คือ การทำบุญอันเป็นที่ตั้งของอานิสงส์นั้นๆ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี มี ๓ ประการ^{๑๐๖} คือ

๑. ทานมัย บุญกิริยาวัตต ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
๒. ศีลมัย บุญกิริยาวัตต ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย
๓. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตต ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกรวมจิตใจ

^{๑๐๕} ปุณณกิริยา จ สา เตสฺ เตสฺ อานิสฺसानํ วตฺต จาติ ปุณณกิริยาวัตต. (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๔๔)

“บุญกิริยาวัตต คือ การทำบุญอันเป็นที่ตั้งของอานิสงส์นั้นๆ”

^{๑๐๖} ตีณิ ปุณณกิริยาวัตตุนิ- ทานมัย ปุณณกิริยาวัตต, ศีลมัย ปุณณกิริยาวัตต, ภาวนามัย ปุณณกิริยาวัตต. (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๑๓)

ทานนับเข้าในหลักธรรม ๘ ประการ คือ

๑. บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัยอันเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ ๑
๒. อภิสังขาร ๓ คือ ปุญญาภิสังขารอันเป็นอภิสังขารที่ ๑
๓. สังคหวัตถุ ๔ คือ ทานอันเป็นสังคหวัตถุที่ ๑
๔. อุบายของพระราชา ๔ คือ ทานอันเป็นอุบายที่ ๑
๕. บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ ทานอันเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ ๑
๖. ทสพิทธราชธรรม ๑๐ คือ ทานอันเป็นทสพิทธราชธรรมที่ ๑
๗. บารมี ๑๐ คือ ทานบารมีอันเป็นบารมีที่ ๑
๘. มงคล ๓๘ คือ ทานอันเป็นมงคลที่ ๑๕

ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ

ทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของเพื่ออนุเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสหรือ
 บุษาคู่ทรงศีลทรงธรรม หรือให้คำแนะนำด้วยใจที่เอื้อเพื่อแผ้ว
 มุ่งประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่คบหาเพื่อหวังผลตอบแทน หรือต้องการ
 จะหลอกลวงคดโกงเพื่อผลประโยชน์ของตน

ความหมายของทาน

คำว่า ทาน ในภาษาบาลีมีความหมาย ๒ ประการ^{๑๐๗} คือ

^{๑๐๗} ทานนติ ทาดัพพิ สวตถุกา วา เจตนา ทานํ สมปตติปริจจาคสเสตํ อธิวจนํ. (ขุ.อิติ.อ.
 ๙๘/๓๕๑)

“ในคำว่า ทาน (ทาน) ทาน คือ สิ่งที่คุณคนให้

๑. วัตถุสิ่งของที่เรานำให้แก่บุคคลอื่น เรียกว่า วัตถุทาน
๒. ความตั้งใจในการให้ เรียกว่า เจตนาทาน

ดังข้อความว่า

ทานนติ ทาทพพิ สวตถุกา วา เจตนา ทานํ สมปตติปริจจาคสเสตํ
อริวงนํ.^{๓๐๘}

“ในคำว่า ทานํ (ทาน) ทาน คือ สิ่งที่ถูกคนให้
อีกอย่างหนึ่ง ทาน คือ เจตนาพร้อมด้วยวัตถุ
คำนี้เป็นชื่อของการบริจาคสมบัติ”

ทียเต ทานํ, ทียยติ เอเตนาติ วา ทานํ.^{๓๐๙}

“การให้ ชื่อว่า ทาน
อีกอย่างหนึ่ง เจตนาที่เป็นเครื่องให้ ชื่อว่า ทาน”

ทานในบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง เจตนาในการให้ทาน กล่าวคือ ใน
ขณะให้ทาน เราต้องมีเจตนาและสิ่งของทั้งสองอย่าง ถ้ามีสิ่งของแล้ว
ไม่มีเจตนา เราก็ให้ทานไม่ได้ หรือแม้มีเจตนาต้องการจะให้ทาน แต่ถ้า
เราไม่มีสิ่งของก็ให้ทานไม่ได้ จึงต้องมีทั้งสองอย่างควบคู่กันไป อย่างไร

อีกอย่างหนึ่ง ทาน คือ เจตนาพร้อมด้วยวัตถุ
คำนี้เป็นชื่อของการบริจาคสมบัติ”

ทียเต ทานํ, ทียยติ เอเตนาติ วา ทานํ. (นिरुตติ. ๗/๗๘๘)

“การให้ ชื่อว่า ทาน

อีกอย่างหนึ่ง เจตนาที่เป็นเครื่องให้ ชื่อว่า ทาน”

^{๓๐๘} ขุ.อิติ.อ. ๙๘/๓๕๑

^{๓๐๙} นිරุตติ. ๗/๗๘๘

ก็ตาม เจตนาสำคัญกว่าสิ่งของ เพราะการให้ทานมีได้ด้วยเจตนา เป็นหลักสำคัญ

นอกจากนั้น ในเวลาที่เราทำบุญ ควรประกอบด้วยจิตโสมนัส กล่าวคือ ก่อนจะให้ ขณะให้ และหลังให้แล้ว เราต้องหวนรำลึกถึงด้วย จิตที่โสมนัสยินดีในกุศลของเรา เจตนาดังกล่าวจึงจะมีกำลังมาก ทั้งนี้ เนื่องจากวัตถุทานนั้นเมื่อให้ไปแล้วก็ถือว่าเป็นสมบัติของผู้รับแล้ว แต่เจตนาที่ยังคงอยู่กับเรา

ข้อนี้เปรียบกับการปลูกต้นไม้ เมื่อปลูกต้นไม้แล้วเราก็ต้องหมั่นดูแลรักษาด้วยการรดน้ำ พรวนดิน กำจัดวัชพืช ใส่ปุ๋ย และปิดกวดหยากไย่เพื่อให้ต้นไม้ได้รับอากาศและแสงแดดที่เพียงพอ ซึ่งเปรียบได้กับการเกิดอปรเจตนา คือ เจตนาหลังจากให้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ต้นไม้แห่งทานบารมีนี้ก็จะได้เติบโตขึ้นไปเรื่อยๆ ดังนั้น เมื่อเราทำบุญแล้วจึงควรรำลึกถึงด้วยจิตที่โสมนัสยินดี ยิ่งระลึกถึงบ่อยครั้งเท่าใด เราก็จะได้บุญมากขึ้นเท่านั้น

สรุปความว่า การบริจาคทานด้วยจิตที่ประกอบด้วยความยินดี และเต็มใจ (โสมนัส) จัดเป็นกุศลที่มีอานิสงส์มาก ผู้ให้ควรมีความยินดี ในกาลทั้ง ๓ คือ ในขณะก่อนให้ทาน ขณะให้ทาน และภายหลังจากการให้ ในพระไตรปิฎกได้ตรัสสรรเสริญการให้ทานเช่นนี้ว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดังพระพุทธดำรัสว่า

ปุพฺพเว ทานา สุขโม
ทตฺวา อตฺตมโน โหติ

ททฺ จิตฺตํ ปสาทเย
เอสา ยถฺยสฺส สมฺปทา.^{๑๑๐}

^{๑๑๐} อัง. มก. ๒๒.๓๗.๓๒๒

“ทนายก็มีใจยินดีก่อนให้ เมื่อกำลังให้ก็ทำให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้ว ก็มีใจเบิกบาน การมีใจยินดีก่อนให้เป็นต้นนี้เป็นความถึงพร้อมแห่งทาน”

ผู้ให้ทานอาจให้ด้วยความวางเฉย (อุเบกขา) แต่หากมีจิตที่ผ่องใส การให้ทานนั้นก็มิอาจมีอานิสงส์มากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การให้ทานใดๆ ที่ประกอบด้วยปัญญาที่เชื่อในกรรมและผลกรรมจะส่งผลให้ปฏิสนธิด้วยเหตุ ๓ คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) และอโมหะ (ความไม่หลง, ปัญญา) ส่วนการให้ทานที่ไม่ประกอบด้วยความเชื่อในกรรมและผลกรรม แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ดีแต่ก็เป็นการกระทำโดยขาดปัญญา และเมื่อชักนำให้ปฏิสนธิก็จะเกิดเป็นผู้ที่ไม่มีสติปัญญาหลักแหลมนัก หรืออาจส่งผลให้ได้รับความสุขในชาติปัจจุบัน แต่ไม่อาจทำให้บุคคลนั้นมีปัญญาเพียงพอที่จะบรรลุผลได้ในภพต่อไป

นอกจากนี้ บางคนอาจทำกุศลด้วยแรงกระตุ้นจากภายใน โดยไม่มีบุคคลอื่นชักชวน (อสังขาริกกุศล) แต่บางคนอาจทำกุศลโดยได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่น (สังขาริกกุศล) ในบรรดากุศล ๒ อย่างนี้ กุศลชนิดแรก คือ อสังขาริกกุศล มีอานิสงส์มากกว่าชนิดหลัง (สังขาริกกุศล) เมื่อนับกุศลกรรมที่กล่าวมาแล้ว ๔ ประเภท (กุศลที่ประกอบด้วยจิต โสมนัส หรืออุเบกขา ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา ที่เชื่อในกรรมและผลกรรม) คุณด้วยคุณสมบัติ ๒ อย่างหลัง ก็จะมีรวมเป็นกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง^{๑๑๑} เมื่อใดก็ตามที่ทำกรรมดี เช่น การเจริญ

^{๑๑๑} โสมนัสสสหคตฺ ญาณสมปยุตตํ อสงขาริกเมกํ สสงขาริกเมกํ, โสมนัสสสหคตฺ ญาณวิปยุตตํ อสงขาริกเมกํ สสงขาริกเมกํ, อุเบกขา-สหคตฺ ญาณสมปยุตตํ อสงขาริกเมกํ

สติและสมาธิ ก็จะต้องได้รับแรงกระตุ้นจากกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่กล่าวมาใน ๘ ประการนี้

ตามหลักพระอภิธรรม นอกจากเราจะมีเจตนาในขณะที่ให้ทานแล้ว ก็ยังมีเจตสิก (สภาวะปรุงแต่งจิต) อีกดวงหนึ่งเรียกว่า อโลภเจตสิก แปลว่า ความไม่โลภ มีลักษณะไม่ผูกพัน นอกจากนั้น ในบางขณะเรามีเมตตาต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่น บางขณะก็เกิดกรุณาคือรู้สึกสงสารผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก เช่น การสงเคราะห์เด็กกำพร้า คนพิการ ผู้สูงอายุ หรือบางขณะก็เกิดมุทิตา เช่น เราเห็นบุคคลอื่นประสบความสำเร็จในกิจที่ดั่งใจ หรือกิจที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรมอื่นใด ก็มีจิตพลอยยินดี จิตที่เกิดในขณะนั้นประกอบด้วยมุทิตา จะเห็นได้ว่า คุณธรรมหลายอย่างเกิดขึ้นในขณะที่ให้ทาน คือ ความไม่โลภ เมตตา กรุณา หรือมุทิตาตามสมควร

คุณธรรมเหล่านั้นทำให้จิตของเราผ่องใสในขณะที่ทำบุญ เช่น ในขณะที่ให้ทาน รักษาศีล หรือ เจริญภาวนา บุญกุศลเหล่านี้ไม่มีโทษกับ

สสงขาริกเมกั, อุเปกขาสหคตฺ ญานวิปปยุตตํ อสงขาริกเมกั สสงขาริกเมกนติ อิมานิ อฏฐปิ กามาวจรกุศลจิตตานิ นาม. (สงคห ๑/๑๕/๓)

“จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีสังขารดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตทั้ง ๘ ดวงนี้ ชื่อว่า กามาวจรกุศลจิต (มหากุศลจิต)”

ตัวเรา เรามีความสุขใจในขณะที่ทำและให้ผลเป็นความสุขแก่ตัวเอง
ทั้งในขณะที่ก่อนทำ ขณะทำ และหลังทำ

ลักษณะของกุศลและอกุศล

การทำความดีต่างกับการทำชั่ว ในขณะที่บุคคลฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เขามักมีจิตใจเศร้าหมอง แม้เขาจะได้รับผลประโยชน์จากการทำชั่วมาก็ตาม แต่จิตของเขาต้องรู้สึกเครียด กังวล ไม่สบายใจ และบุคคลอื่นที่อยู่ในเหตุการณ์หรือได้รู้เรื่องในภายหลัง ย่อมไม่มีจิตที่ประกอบด้วยปีติ โสมนัสเลย เพราะนั่นเป็นการทำบาปที่มีโทษแก่ตนเองและผู้อื่น

ที่จริงแล้วความชั่วความดีนี้มีได้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกรู้สึกหรือความเห็นของเรา แต่ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทำว่ามีโทษแก่ตนและให้ผลเป็นทุกข์หรือไม่ ถ้าใช่ นี่คือการชั่ว แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นสุข นี่คือการดี ดังคัมภีร์อรรถกถาแสดงถึงลักษณะของกุศลว่า

อนนุชชสฺสขวิปากลกฺขณา กุสลา.^{๑๑๒}

“กุศลมีลักษณะที่ไม่มีโทษ และให้ผลเป็นสุข”

นั่นก็คือ ขณะทำและหลังทำแล้ว ความดีย่อมไม่มีโทษ คือ ทำให้ใจผ่องใส และให้ผลเป็นความสุขแก่ตน

^{๑๑๒} อภ.สง.อ. ๑/๑/๘๗

ส่วนความชั่วนั้นมิกล่าวว่า

สาวชชทุกขวิปากลกขณา อกุสลา.^{๑๑๓}

“อกุศลมีลักษณะที่มีโทษ และให้ผลเป็นทุกข์”

นั่นก็คือ ขณะทำหรือหลังทำแล้ว ความชั่วย่อมีโทษ คือ จิตใจ
เศร้าหมอง และให้ผลเป็นความทุกข์แก่ตน

ดังนั้น การให้ทานจึงเป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่ง ทำให้เรา
เป็นสุขใจ บุคคลรอบข้างที่ได้เห็นได้ฟังหรือผู้อยู่ร่วมในเหตุการณ์ ก็มี
ความสุขใจไปด้วย

การให้ทานเสมอกับการรบ

การให้ทานนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย เราต้องยินยอมสละทรัพย์ที่หามาได้
ด้วยความเหนื่อยยากให้กับบุคคลอื่น ในคัมภีร์ชาดกพระพุทธองค์
ตรัสว่า

ทานญจ ยุทธญจ สมานมาหุ.^{๑๑๔}

“บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า การให้ทานกับการรบเสมอกัน”

ผู้ที่เข้าสู่สนามรบแล้วคิดว่าจะรักษาชีวิต ย่อมเป็นไปไม่ได้
เมื่อตั้งใจว่าจะเข้าสู่สนามรบแล้ว จะต้องยอมสละชีวิต จึงจะเข้าสู่

^{๑๑๓} อภ.สง.อ. ๑/๑/๘๗

^{๑๑๔} ส.ส. ๑๕/๓๓/๒๔

สนามรบได้ ฉันทิ บุคคลผู้ให้ทานก็เช่นเดียวกัน หากคิดว่าเราจะรักษา ทรัพย์ของตนเอง และจะให้ทาน ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ เขาต้องยอมสละ ทรัพย์ของตนจึงสามารถให้ทานได้^{๑๑๕}

อีกอย่างหนึ่ง การให้ทานไม่จำกัดอยู่ที่วัตถุทาน แต่สำคัญที่ เจตนาในการให้ เหมือนกำลังพลในการรบไม่สำคัญเท่ากับกำลังใจ ของทหาร ในเรื่องนี้ทานเหมือนกำลังใจของทหาร วัตถุทานเหมือนกำลัง พลในการรบ^{๑๑๖}

^{๑๑๕} กถิ ปเนตติ อภยํ สมํ นาม โหตติ? ชีวิตภีรุกโก ทิ ยุชณิตุ น สกโกติ ขยภีรุกโก ทาตุ น สกโกติ. “ชีวิตถจ รกขิสสามิ ยุชณิสสามิ จาติ ทิ วทนโต น ยุชณติ. ชีวิต ปน อาลยํ วิสสชเขตวา “เฉชชํ วา โหตุ มรณํ วา คนทิสสามเมตํ อีสสรียนติ อุตสหนโตว ยุชณติ. “โกเค จ รกขิสสามิ ทานถจ ทสสามิติ วทนโต น ททาติ. โภเคสุ ปน อาลยํ วิสสชเขตวา มหาทานํ ทสสามิติ อุตสหนโตว เทติ. เอวํ ทานถจ ยุทธถจ สมํ โหติ. (ส.ส.อ. ๑/๓๓/๖๐)

“ถามว่า : ทานและกรรมทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่าเสมอกันอย่างไร

ตอบว่า : เพราะบุคคลผู้กลัวต่อชีวิต ย่อมไม่อาจเพื่อจะรบ บุคคลผู้กลัวความสิ้นเปลือง ย่อมไม่อาจเพื่อจะให้ทาน

กล่าวโดยละเอียดว่า เมื่อบุคคลกล่าวว่อยู่ว่า ข้าพเจ้าจักรักษาชีวิต และจักรบ ย่อมรบ ไม่ได้ แต่บุคคลสละความอาลัยในชีวิตแล้วอุตสาหะอยู่ว่า จะถูกตัดอวัยวะหรือจะตายก็ตาม เราจักต้องถึงความเป็นอิสระ ย่อมรบได้ บุคคลเมื่อกล่าวว่า เราจักรักษาโภคทรัพย์และจักให้ ทาน ย่อมให้ทานไม่ได้ แต่บุคคลสละความอาลัยในโภคทรัพย์แล้ว อุตสาหะอยู่ว่า เราจักให้ มหาทาน ย่อมให้ทานได้ ทานและการรบย่อมเสมอกันแม้ด้วยอาการอย่างนี้”

^{๑๑๖} กิลจ ภียโย? อปปาปิ สนตา พุเก ชินนตติ ยถา จ ยุทธเอ อปปกาปิ วีรปุริสา พุเก ภีรุกปุริเส ชินนติ เอวํ สทธาทิสมนโน อปปกมปิ ทานํ ททนโต พหุมจเฉรี มททติ พหุถจ ทานวิปากํ อธิจจติ. เอวมปิ ทานถจ ยุทธถจ สมานํ. (ส.ส.อ. ๑/๓๓/๖๐)

“พึงทราบเนื้อความยิ่งขึ้นไปดังนี้ บทคาถาว่า อปปาปิ สนตา พุเก ชินนติ (วีรบุรุษ แม้มีน้อยก็เอาชนะคนซี้ซลาดที่มากกว่าได้) หมายความว่า วีรบุรุษแม้มีน้อยในการรบ ก็ย่อมชนะบุรุษซี้ซลาดจำนวนมากได้ ฉันทิ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นต้นก็ฉันทินั้น

ในขณะที่ให้ทาน เราได้เปลี่ยนโลกิยทรัพย์ของเราให้เป็นอริยทรัพย์ เป็นเสบียงทิพย์ที่ติดตามเราต่อไป แม้จะเห็นว่าทรัพย์ของเราหมดสิ้นไป แต่ความจริงเราได้ฝากไว้ในธนาคารบุญเพื่ออนาคตของเราเองโดยแท้

ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ ทุกคนเคยทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว กรรมเก่าที่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมักติดตามทุกคนอยู่เสมอเหมือนเงาตามตัว เราไม่อาจรู้ว่าบาปในอดีตจะส่งผลเมื่อใด ดังนั้น เพื่อให้บาปกรรมนั้นมีกำลังอ่อนส่งผลในปัจจุบันไม่ได้ เราจึงต้องทำกรรมดีใหม่อยู่เสมอ กรรมดีที่ทำในปัจจุบันชาตินี้จะช่วยอุปถัมภ์กำจัดกรรมฝ่ายดีในอดีตให้ส่งผล และขัดขวางบาปในอดีตให้ไม่อาจส่งผลได้ หรือส่งผลที่เบาบางไม่รุนแรง ที่จริงแล้วกรรมดีในปัจจุบันไม่มีกำลังอำนวยผลใหม่ให้ในทันทีทันใด มิฉะนั้นแล้วพอเราให้ทานแล้วก็ต้องรำรวยทันที หรือไปเกิดในสวรรค์ทันที แต่มีได้เป็นเช่นนั้น

ถ้าเราไม่หมั่นทำกรรมดีในปัจจุบันเป็นเครื่องอุปถัมภ์ กรรมดีในอดีตก็จะส่งผลไม่ได้ แล้วกรรมชั่วมักจะได้โอกาสส่งผลให้เราเดือดร้อนอยู่เสมอ ดังนั้น อย่ามัวขี่ม้าขาวชมวิวยู่ด้วยความเพลิดเพลิน เพราะมีหมาดำหลายตัวไล่ตามหลังเรามา หมาดำก็เหมือนกับกรรมชั่วที่เราเคยทำไว้นั้นแหละ พอมันติดตามเราทันก็จะกัดม้า แล้วจะกัดกินตัวเราด้วย เราจึงต้องวิ่งไปข้างหน้าไม่หยุดยั้ง ไม่ปล่อยให้โอกาสให้หมาดำตามเราทันได้

เมื่อให้ทานน้อย ย่อมยำยัความตระหนี่เป็นอันมาก และยังได้ผลของทานเป็นอันมาก ทานและการบิณฑบาตย่อมเสมอกันแม้ด้วยอาการอย่างนี้”

เรื่องนี้เปรียบได้กับการบำรุงรักษาต้นไม้ วันก่อนเราปลูกต้นไม้ไว้ วันนี้เราต้องบำรุงรักษาด้วยการรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย กำจัดวัชพืช และปิดกวดหยากไย่เพื่อให้ต้นไม้ได้รับแสงแดดและอากาศที่เพียงพอ ต้นไม้จึงจะเจริญงอกงาม ถ้าไม่ขยันบำรุงรักษาในวันนี้ ต้นไม้ก็จะเหี่ยวเฉาตายไป กล่าวคือ บารมีอันได้แก่ทาน ศีล ภาวนา ที่เราสั่งสมไว้ในอดีตจะเหมือนต้นไม้ดังกล่าว ไม่อาจจะส่งผลได้ในปัจจุบันชาติ ดังโบราณจารย์กล่าวว่า

ชีวิ ปณณาย รกเขยย

ธนั กมเมน ปาลเย

เอวิ หยโรโค สุขิตโต

โปราณกวจ อิท^{๑๑๗}

“บุคคลพึงพิทักษ์ชีวิตด้วยปัญญา รักษาทรัพย์ด้วยกรรม เมื่อเป็นดังนี้ เขาย่อมจะไม่มีโรค มีความสุข นี่เป็นคำสอนเก่าแก่สืบทอดกันมา”

ข้อความว่า “พึงพิทักษ์ชีวิตด้วยปัญญา” หมายความว่า ปัญญาเป็นเครื่องอุปถัมภ์รักษาให้ชีวิตยืนนาน คนที่รู้จักรับประทานอาหารที่เหมาะสม อยู่ในสถานที่ที่เหมาะสม พักผ่อนเพียงพอ ไม่เครียดกับงาน และหลีกเลี่ยงจากสิ่งเสพติด ย่อมจะมีอายุยืนกว่าคนทั่วไป

ข้อความว่า “รักษาทรัพย์ด้วยกรรม” หมายความว่า การกระทำในอดีตและปัจจุบันเป็นเครื่องรักษาทรัพย์ กรรมเก่าในภพก่อนนั้นเราจำไม่ได้ ไม่รู้ว่าเคยทำอะไรมามาก คงจะเป็นกรรมดีและไม่ดีผสมกันไป แต่กรรมในภพนี้สำคัญกว่ากรรมเก่า เราจึงต้องพากเพียรแสวงหาทรัพย์กัน แต่บางครั้งแม้เราจะระวังเพียงใดก็มีเหตุให้เสียทรัพย์ไปจนได้

^{๑๑๗} ข้อวินัจฉัยวินัยของวัดวิสุทธาราม ๓๓๘

นี่คือผลของกรรมเก่า ขณะนั้นเราพึงเจริญอุเบกขาว่าเป็นกรรมของตน ก็จะไม่เดือดร้อน กระวนกระวาย กลุ้มใจจนเกินกว่าเหตุ

ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำ

การให้ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำที่ระบายน้ำออกจากสระ ทำให้เกิดการไหลเวียนของน้ำ จึงไม่ทำให้น้ำในสระนั้นเน่าเสีย และเมื่อเกิดการถ่ายเทน้ำเช่นนี้ ก็เป็นเหตุให้น้ำในสระส่วนใหญ่ยังคงใสสะอาด อยู่ได้ต่อไป พระปริตรนิสสัยใหม่ (ฉบับพระวาเสฏฐาภิวังศ์ หน้า ๑๑๔) นำข้อความจากนิติตาสตรมากล่าวว่า

“การให้ทรัพย์ที่สั่งสมไว้เป็นทาน ชื่อว่ารักษาทรัพย์ เปรียบดั่งเหมืองน้ำที่ระบายน้ำในสระ ชื่อว่า รักษาสระ”

ทานเป็นบารมีแรกในบารมี ๑๐

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้เริ่มสร้างทานบารมีเป็นลำดับแรก ทั้งนี้ เนื่องจากว่าบุคคลที่ยังมีความตระหนี่อยู่ย่อมไม่อาจที่จะบำเพ็ญศีลและภาวนาได้ ผู้ที่มีความตระหนี่เห็นแก่ตัวอยู่เป็นอย่างมาก ไม่อาจสละสมบัติหรือชีวิตได้ เขาย่อมไม่อาจสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าได้เลย

ในขณะที่ท่านสุเมธดาบสได้พิจารณาบารมีเพื่อปฏิบัติตนให้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านเกิดความดำริว่า

วิจินนโต ตทา ทกขี

ปรมํ ทานปารมี

ปุพฺพเกหิ มหะสีหิ

อนุจิณฺณํ มหาปถิ.^{๑๒๘}

^{๑๒๘} ขุ.พุทธ. ๓๓/๑๑๖/๔๕๘

“ครั้งนั้นเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นลำดับแรก ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่พระโพธิสัตว์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ในปางก่อนได้อบรมสั่งสมไว้”

เมื่อบุคคลนั้นสามารถละความตระหนี่ของตน และขจัดความรู้สึกเห็นแก่ตัวได้มากเพียงพอ เขาย่อมจะสามารถรักษาศีลโดยอดทนต่อการล่วงเกินของผู้อื่นได้ อีกทั้งอดทนต่อกิเลสเย้ายวนเพื่อบำเพ็ญภาวนาต่อไปได้

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้เริ่มบำเพ็ญบารมีด้วยทานบารมีเป็นลำดับแรก และปิดฉากสิ้นสุดการบำเพ็ญบารมีด้วยทานบารมีเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า ผู้ที่ยังเห็นแก่ตัวเป็นอย่างมากย่อมไม่อาจบำเพ็ญบารมีอื่นมีการรักษาศีลและการออกจากกามเป็นต้น ดังข้อความว่า

เย จ พุทธา อตีตา จ	สมุททวาพุกุปมา
ทานิว อาที กตวาน	สมโพธิ จ ลภนติ เต. ^{๑๓๙}

“พระพุทธเจ้าเหล่าใดในอดีตมีมากดุจเม็ดทรายในมหาสมุทร พระพุทธเจ้าเหล่านั้นบำเพ็ญทานเป็นเบื้องต้นแล้วได้บรรลุสัมโพธิญาณ”

บุคคลผู้ที่สร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์นั้นนับว่าเป็นบุคคลสาธารณะของโลกอย่างแท้จริง ทรัพย์สินสมบัติของท่านมิใช่ของตน หากมีใครมาขอ ท่านก็พร้อมที่จะให้ทุกอย่าง นอกจากทรัพย์สินสมบัติแล้ว แม้กระทั่งแขนขาดวงตาของตน ท่านก็สามารถให้ได้ ไม่เพียงเท่านั้น

^{๑๓๙} พระปริตรนิสสัยใหม่ พระวาเสฏฐาภิวงศ์ รวมธรรมเทศนาของตะปะเยกัน ๑๙๐

แม้กระทั่งบุตรธิดาหรือภรรยาของผู้ที่สร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ก็ต้องยอมรับเรื่องนี้ได้ นั่นก็คือจะต้องยอมรับการสละได้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่สร้างบารมีเพื่อความพ้นทุกข์นั้น แม้มิได้สร้างบารมีในระดับพระโพธิสัตว์ แต่อย่างน้อยก็เพื่อเป็นเสบียงติดตามต่อไปในสังสารวัฏอันยาวนาน คนเดินทางที่ขาดเสบียงย่อมพบกับความอดอยากหิวโหยแน่นอน

สมบัติน้ำแข็ง

ทรัพย์ที่เรามีอยู่นี้ เมื่อเราใช้สอยก็หมดไป อาจจะหมดไปด้วยภัย ๕ ประการ เช่น ถูกน้ำพัดไป ถูกไฟเผา ถูกผู้ปกครองประเทศสั่งริบสมบัติ ถูกโจรปล้น หรือถูกทายาทล้างผลาญ เหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยภัย ๕ ประการ จัดว่าเป็น “สมบัติน้ำแข็ง” ที่ละลายอยู่ตลอดเวลา หรือแม้ทรัพย์จะคงอยู่จนถึงเวลาเสียชีวิต เราก็นำทรัพย์ติดตามตัวเราไปไม่ได้ จึงเป็นสมบัติน้ำแข็งที่ละลายในขณะที่เราเสียชีวิตนั่นเอง

แต่ถ้าเรานำทรัพย์นั้นมาให้ทาน ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญกับพระภิกษุสงฆ์หรือพระศาสนา หรือช่วยเหลือชาวโลกด้วยการสงเคราะห์เด็กยากจนและคนพิการ เป็นต้น ทุกอย่างถือว่าเราทำให้ทรัพย์นั้นเป็นสมบัติของเราจริงๆ เป็นเสบียงทิพย์ที่ติดตามเราไปได้จริง

ทานเหมือนทรัพย์ที่กำลังจะถูกไฟไหม้

พระพุทธองค์ตรัสเปรียบว่า ทรัพย์ของเรานั้นเหมือนกับสิ่งของที่อยู่ในบ้าน บ้านหลังหนึ่งที่มีไฟไหม้อยู่ นั่น หากเราหยิบสิ่งใดไปได้ สิ่งนั้น

ก็เป็นสมบัติของเรา แต่ถ้าเราหยิบสิ่งใดไปไม่ได้ เราก็เหลือแต่ตัวเปล่า ในกรณีเดียวกัน ทรัพย์ของเราเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยภัยทั้ง ๕ ประการ ถ้าเรามีได้นำทรัพย์นั้นไปให้ทาน ก็เหมือนกับเราวิ่งออกจากบ้านตัวเปล่า นั้นเอง ทำให้ทรัพย์นั้นไม่อาจติดตามเราไปในภพต่อไปได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

อาทิตตสมิ อคารสมิ	ยัม นีหริติ ภาชนิ
ตัม ตสส โหติ อตถาย	โน จ ยัม ตตถ ทยหติ.
เอวํ อาทิตตโก โลโก	ชราย มรณน จ
นีหเรถว ทาเนน	ทินนํ โหติ สุนีหตํ. ^{๑๒๐}

“เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้ว เจ้าของเรือนขนเอาภาชนะใดออกไปได้ ภาชนะนั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของที่มีได้ขนออกไปย่อมถูกไฟไหม้ ฉันทใด โลกถูกขราและมรณะเผาแล้ว ก็ฉันทนั้น ควรนำออกด้วยการให้ทาน เพราะทานที่บุคคลให้แล้ว ชื่อว่านำออกดีแล้ว”

ทานเป็นเสบียงทิพย์

มีนิทานเรื่องหนึ่งเล่าว่า สามิภรรยาคนหนึ่งเดินทางไปเยี่ยมญาติที่ต่างหมู่บ้าน ทั้งสองคนเห็นว่าหมู่บ้านญาตินั้นไม่ไกลมากนัก สามารถเดินทางได้ถึงภายในเวลาเช้า จึงไม่ได้นำเสบียงติดตัวไป เมื่อเดินทางไปถึงทางสองแพร่ง จึงเลี้ยวไปทางซ้าย แต่กลับหลงทางอยู่ในป่า พวกเขาพบต้นไม้ต้นหนึ่งคล้ายกับต้นมะพร้าว แต่ไม่รู้ชื่อต้นไม้ จึงนั่งพักชั่วคราว

^{๑๒๐} ส.ส. ๑๕/๔๑/๓๕

แล้วปีนขึ้นไปเด็ดผลไม้ที่ตนคิดว่าเป็นมะพร้าว พวกเขาทั้งแบกทั้งหาม โดยคิดว่าเมื่อเราหิวเมื่อใดก็ค่อยทุบผ่ากิน

เมื่อเดินทางต่อไป ผลไม้ที่คิดว่าเป็นมะพร้าวนั้นก็หนักขึ้นเรื่อยๆ แดดก็ร้อน ความหิวความกระหายก็รุนแรงมากขึ้น ทั้งสองคนก็ตกลงทุบผ่าผลไม้ แต่ปรากฏว่ากลายเป็นผลไม้ประเภทหนึ่งที่มีแต่เปลือก ไม่มีเนื้อหรือน้ำ ทั้งสองคนก็ยังหิวกระหายมากขึ้น พวกเขาเดินทางต่อไป จนกระทั่งมืดค่ำลง หลังจากนั้นก็ได้ยินเสียงสัตว์ร้องและพบกับเสือร้าย ทั้งสองคนได้ถูกเสือจับกิน ไม่อาจเดินทางไปถึงบ้านญาติ

คำอุปมาในเรื่องนี้ คือ :-

ก. การไม่นำเสบียงอย่างเพียงพอติดตามตัวไป เหมือนการไม่ให้ทาน

ข. การเลี้ยวซ้ายผิดเหมือนการประพฤติผิดศีล

ค. การไปนอนพักผ่อนงักไต่ต้นไม้ที่ตนไม่รู้จัก เหมือนการอยู่ในภพมนุษย์ที่มีคุณค่า คือ เราเกิดเป็นคนได้พบพระพุทธศาสนา สามารถบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล และปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญภาวนาทั้งสมณะและวิปัสสนา

ข. ผลไม้ที่ทั้งสองคนทั้งแบกทั้งหาม แต่ไม่มีเนื้อหรือน้ำ เหมือนลาภยศสรรเสริญ ซึ่งเราคิดว่าเป็นแก่นสารของชีวิต แต่วันหนึ่งย่อมเสื่อมไปตามกาลเวลา

ง. การได้พบเสื่อร้ายและถูกเสือกิน เหมือนการตกอบายภูมิ ๔ คือ ไปเกิดในนรก เกิดเป็นเปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน ตามกำลังบาป

ผู้แนะนำในการให้ทาน

ผู้ที่จะให้ทานได้ต้องประกอบด้วยปัญญาที่เข้าใจกฎแห่งกรรม รู้จักความดีชั่ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็จะแนะนำให้ชาวโลกเข้าใจเรื่องนี้ ในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้มีปัญญา มักชักชวนชาวโลกให้เข้าใจกฎแห่งกรรม ดังข้อความว่า

“อตถิ ทินนํ อตถิ ยิฏฺฐณฺติอาทินยปฺปวตตํ ปน กมฺมสฺสกตญาณํ
 ปณฺญา, สาทิ พุทฺเธ อุปฺปนเนปิ อนุปฺปนเนปิ โลเก ปวตตติ. อุปฺปนเน
 พุทฺเธ ตสฺสา ปณฺญา ย พุทฺธาปิ พุทฺธสวกาปิ มหาชนํ สมาทเปเนติ,
 อนุปฺปนเน พุทฺเธ ปจฺเจกพุทฺธา จ กมฺมวาทีโน จ ฐมฺมิกา สมณ-
 พฺราหมณา จกฺกวตฺตี จ มหาราชาโน มหาโพธิสฺตดา จ สมาทเปเนติ,
 สามมฺปิ ปณฺชิตา สตฺตา สมาทียนฺติ. ตถา ทิ อญฺกุโร ทสฺวสฺสสทฺสสาณิ
 มหาทานํ อทาสิ, เวลาโม เวสฺสนตโร อถเณ จ พหุ ปณฺชิตมนุสฺสา
 มหาทานานิ อทิสฺ. เต ตํ กุสลํ ฐมฺมํ ปริปุเรตฺวา เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ
 สมปตฺตี อนุกฺวีสุ.”^{๑๒๑}

“กัมมัตสสกตาญาณที่เป็นไปตามนัยว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล’ เป็นต้น ชื่อว่าปัญญา กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติ

^{๑๒๑} วิ.มหา.อ. ๑/๔๕/๒๕๔

ก็ดี ยังไม่ทรงอุบัติก็ดี ปัญญา นั้นย่อมนั้นไปในโลก เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงอุบัติ พระพุทธเจ้าบ้าง สาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง ย่อมให้มหาชน สมาทานปัญญา เมื่อพระพุทธเจ้า ยังไม่ทรงอุบัติ พระปัจเจกพุทธเจ้า เหล่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤดิธรรมเป็นกรรมวาที พระเจ้าจักรพรรดิ มหาราชและมหาโพธิสัตว์ย่อมนั้นให้มหาชนสมาทาน เหล่าสัตว์ผู้เป็น บัณฑิตย่อมนั้นสมาทานเองบ้าง จริงอย่างนั้น อังคุรเทวบุตรให้มหาชน ตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี เวลามพราหมณ์ พระเจ้าเวสสันดร และมนุษย์ที่เป็น บัณฑิตเหล่าอื่นเป็นอันมากได้ให้มหาชน คนเหล่านั้นบำเพ็ญกุศลธรรม ได้เสวยสมบัติในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

อานิสงส์ของการให้ทาน

ผลของการให้ทานนี้มีมากมาย เช่น ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้รับ เพราะผู้รับคิดว่าผู้ให้มีความเมตตา กรุณา นอกจากนั้น บุคคลอื่น ก็มักพูดชมเชยผู้ให้ โดยคนรอบข้างที่เห็นเขาให้ทานก็จะสรรเสริญ ยกย่องเกียรติคุณที่บริจาคทานให้ผู้อื่นเพราะคิดว่าเขามีได้ใช้สอยทรัพย์ ที่แสวงหามาเพื่อตนเอง แต่ได้บริจาคให้แก่คนยากไร้บ้าง ผู้มีฐานะเสมอ กับตนบ้าง ผู้สูงส่งกว่าตนโดยศีลธรรมเพื่อบูชาบุคคลเหล่านั้นบ้าง

ที่จริงแล้วการให้ทานเป็นจริยาวัตรอันสูงส่งที่ให้ผลในปัจจุบันชาติ แม้มนุษย์หรือเทวดาทั้งหลายก็เลื่อมใสบุคคลที่ให้ทานดังกล่าว อานิสงส์ ของทานมีมากมายทั้งในปัจจุบันชาติและตลอดสังสารวัฏอันยาวนาน ดังพระพุทธดำรัสในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว ทาเน อานิสฺสา. กตเม ปณฺจ?

๑. พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป.
 ๒. สนโต สปปุริสา ภาชนตี.
 ๓. กลยาโณ กิตติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉตี.
 ๔. คิหิธมฺมา อนปคโต โหติ.
 ๕. กายสฺส เมทา ปรี มรณา สุคฺตี สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชตี.
- อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ ทาเน อานิสฺสาตี.^{๑๒๒}

“ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้

อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
 ๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
 ๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
 ๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
 ๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้แล”

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีข้อความเกี่ยวกับอานิสงส์ของ
ทาน ๕ ประการอีกอย่างหนึ่งว่า

๑. ทายโก สีห ทานปติ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป, ยปิ
สีห ทายโก ทานปติ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป, อิทฺปิ สนฺทิฏฺฐิกํ
ทานผลิ.

^{๑๒๒} อัง.ปณฺจก. ๒๒/๓๕/๒๑

๒. ปุน จปรํ สีห ทายกํ ทานปตี สนโต สปปุริสา ภขนติ, ยปี สีห ทายกํ ทานปตี สนโต สปปุริสา ภขนติ, อิทปี สนนทิจิกํ ทานผลํ.

๓. ปุน จปรํ สีห ทายกสส ทานปตีโน กลยาโณ กิตตีสทโท อพุกคจจติ, ยปี สีห ทายกสส ทานปตีโน กลยาโณ กิตตีสทโท อพุกคจจติ, อิทปี สนนทิจิกํ ทานผลํ.

๔. ปุน จปรํ สีห ทายโก ทานปตี ยํ ยเทว ปริสํ อุปสงกมตี ยที ขตตียปริสํ ยที พราหมณปริสํ ยที คหปตีปริสํ ยที สมณปริสํ, วิสารโท อุปสงกมตี อมงกุฏโต. ยปี สีห ทายโก ทานปตี ยํ ยเทว ปริสํ อุปสงกมตี ยที ขตตียปริสํ ยที พราหมณปริสํ ยที คหปตีปริสํ ยที สมณปริสํ, วิสารโท อุปสงกมตี อมงกุฏโต, อิทปี สนนทิจิกํ ทานผลํ.

๕. ปุน จปรํ สีห ทายโก ทานปตี กายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สคคํ โลกํ อุปปชชติ, ยปี สีห ทายโก ทานปตี กายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สคคํ โลกํ อุปปชชติ, อิทปี สมปรายิกํ ทานผลนติ.^{๑๒๓}

“๑. ทายกเจ้าของทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาทายกเจ้าของทาน แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๓. กิตติศัพท์อันงามของทายกเจ้าของทานย่อมจรไป แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

^{๑๒๓} อก.ปณจก. ๒๒/๓๔/๒๐-๑

๔. ทายกเจ้าของทานจะเข้าไปสู่บริษัทใดๆ จะเป็นชัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ก็เป็นผู้แกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๕. ทายกเจ้าของทาน หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองในภพหน้า”

นอกจากนั้น ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต มีข้อความเกี่ยวกับอานิสงส์ของทาน ๗ ประการ ดังนี้

๑. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มํ อรหนโต ปจรมิ อนุกมปนตา อนุกมปนติ.

๒. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มํ อรหนโต ปจรมิ อุปสงกมนตา อุปสงกมนติ.

๓. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ อรหนโต ปจรมิ ปฎิคคณหนตา ปฎิคคณหนติ.

๔. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ อรหนโต ปจรมิ ฐมมํ เทเสนตา เทเสนติ.

๕. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ กลยาโณ กิตติสทโท อพุกคโต “สีโห เสนาปติ ทายโก การโก สัมพุฏฐาโกติ.

๖. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, ยณฺณเทว ปริสํ อุปสงกมามี ยถิ ชตติยปริสํ ยถิ พราหมณปริสํ ยถิ คหบดีปริสํ ยถิ สมณปริสํ,

วิสารโท อุปสงกมามี อมงกุฎโต. ยานิมานิ ภนเต ภควตา ฉ
สนธิฎฐิกานิ ทานผลานิ อกขาตานิ, นานิ เอตถ ภควโต สทฺธาย
คจฺฉามิ. อหิปี เอตานิ ชานามิ.

๗. ยถจ โข มํ ภนเต ภควา เอวมาห “ทายโก สีห ทานปติ
กายสส เกทา ปรี มรณา สุกฺคิ สกฺคํ โลกํ อุปฺปชชตีติ เอตาหิ
น ชานามิ, เอตถ จ ปนาหิ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิตี.”^{๑๒๔}

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ
อีกด้วย

๑. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะ
อนุเคราะห์ ย่อมอนุเคราะห์ข้าพระองค์ก่อน

๒. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะเข้าไป
หา ย่อมเข้าไปหาข้าพระองค์ก่อน

๓. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะรับทาน
ย่อมรับทานของข้าพระองค์ก่อน

๔. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะแสดง
ธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ก่อน

๕. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี กิตติศัพท์อันงามของ

^{๑๒๔} อัง.สตตก. ๒๓/๕๗/๔๔

ข้าพระองค์ขจรไปแล้วว่า สีหะเสนาบดี เป็นการกบฏบุคคล เป็นผู้อุปัฏฐาก พระสงฆ์

๖. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมเป็นผู้แก่ล้ากว่า ไม่เก้อเขินเข้าไปยังบริษัทนั้นๆ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ พระผู้มีพระภาค ตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ อีกด้วย

๗. ส่วนผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองประการที่ ๗ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘สีหะ ทายก ทานบดี หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ ข้าพระองค์ยังไม่ทราบ แต่ในข้อนี้ข้าพระองค์เชื่อพระผู้มีพระภาค”

อานิสงส์ของทานอื่นๆ มีตรัสไว้ในพระสูตรต่างๆ จำนวนมาก อาทิเช่น

๑. ช่มคนที่หยาบกระด้างให้อ่อนโยน
๒. ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกอย่าง คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า
๓. ทำให้ผู้ให้ชื่นชมยินดีและผู้รับสนิทสนมกลมเกลียว

ดังข้อความว่า

อหนุตทมนั ทานั
ทาเนน ปิยวาจา

ทานั สพพตตสาธกั
อุณนมมติ นมมติ จ.^{๑๒๕}

“ทานข่มคนที่หยาบกระด้างให้อ่อนโยน ทานทำให้สำเร็จ
ประโยชน์ได้ทุกอย่าง บุคคลย่อมชื่นชมยินดีและสนิทสนมกลมเกลียว
[ระหว่างผู้ให้และผู้รับ]ด้วยการให้และด้วยวาจาอ่อนหวาน”

๔. ทานทำให้มีบริวาร สิริมงคล สมบัติ และความสุข ดังข้อความ
ว่า

เอวั ทานั น ทียตีติ เอวเมตติ ยสหายกั สิริทายกั สมปตติทายกั
สุขทายกั ทานั นาม น ทียตีติอาทีนา การณั กเถสิ.^{๑๒๖}

“บาทคาคาถาว่า เอวั ทานั น ทียติ (บุคคลจึงให้ทานอย่างนี้ไม่ได้)
หมายความว่า เทวดากล่าวถึงเหตุตามนัยเป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่าทานที่

^{๑๒๕} วิสุทธิ. ๑/๒๕๑/๓๓๖ คัมภีร์วิสุทธิมรรคทุกฉบับมีรูปในบาทที่ ๒ ว่า ทานั สพพตต
สาธกั และสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า

สพพตตสาธกนติ “อตตตโต ปรตโต ทิฏฐธมมิโก อตโต สมปรายิโก อตโตติ เอวมาทีนั
สพเพสั อตถานั หิตานั ปโยชนานถจ นิปผาทกั. (วิสุทธิ.ฎีกา ๑/๒๕๑/๔๓๒)

“คำว่า สพพตตสาธกั (ทำประโยชน์ทุกอย่างให้สำเร็จ) หมายความว่า ให้สำเร็จผล
ความเจริญ และประโยชน์ทั้งหมดอย่างนี้ว่า ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ในภพ
ปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ เป็นต้น”

อย่างไรก็ตาม คานานี้มาจากอรรถกถาของทีฆนิกาย ปาติกวรรค และอังคุตตรนิกาย
อัฐกนิบาต แต่มีข้อความต่างกันในบาทที่ ๒ เป็นรูปว่า อทานั ทนตทุสกั (การไม่ให้ทานทำให้
คนสงบเสงี่ยมไม่พอใจ)

^{๑๒๖} ส.ส.อ. ๑/๓๒/๕๗

เป็นเหตุทำให้มีบริวาร สิริมงคล สมบัติ และความสุขเช่นนี้ บุคคลจึงให้ทานอย่างนี้ไม่ได้”

๕. ทานส่งผลให้ผู้ให้วัตถุสิ่งของที่ได้รับโดยชอบธรรมพ้นไปจากอบายภูมิแล้วไปเกิดในสวรรค์ หรือเกิดเป็นมนุษย์ที่มีโภคทรัพย์สมบูรณ์ ดังข้อความว่า

เยธ ลทธา มนุสสตตํ	วทณฺญ วิตมจฉรา
พุกุเธ ปสนฺนา ฌมฺเม จ	สํเข จ ติปฺพการวา
เอเต สคฺเค ปกาสนฺติ	ยตถ เต อุปฺปชฺชเร.
สเจ เอนฺติ มนุสสตตํ	อทฺถม อาชายเร กุเล
โจฬํ ปิณฺโฑ รตฺติ ชิทฺทา	ยตถากิจฺเณน ลพฺภติ.
ปรสมภเตสุ โภเคสุ	วสวตฺติว โมทเร
ทิกฺกุเธ ฌมฺเมส วิปาโก	สมปฺราเย จ สุกฺคตฺติ. ^{๑๒๗}

“คนเหล่าใดในโลกนี้ ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว รู้เจรจาปราศรัยปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพอย่างแรงกล้า

คนเหล่านั้นย่อมปรากฏในสวรรค์ซึ่งเป็นที่อุบัติของพวกเขา ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง ซึ่งจะหาที่นอนผ้า อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ไม่ยาก บันเทิงใจอยู่ในโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้เหมือนเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ นั่นเป็นวิบากในภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติอีกด้วย”

^{๑๒๗} ส.ส. ๑๕/๔๙/๒๖

๖. ทานเป็นปัจจัยซึ่งก่อให้เกิดสุขอันประกอบด้วยฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน ดังข้อความว่า

ยํ ปน ตํ ฌานวิปัสสนามคฺคผลนิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ สุขํ, ตสฺสาปิ ทานํ อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติเยว.^{๑๒๘}

“ทานเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่สุขอันประกอบด้วยฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน”

๗. ทานเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสมบัติโลกียะและโลกุตตระ ทุกประการอันยอดเยี่ยม ดังข้อความว่า

สมปตฺตินํ มุลนติ ยา อีมา โลกเ ปเทสฺรชฺชํ สิริสฺสริยํ สตฺตรตน- สมุชฺชลจกฺกวตฺติสมปทาติ เอวํปภฺทา มานุสิกา สมปตฺติโย, ยา จ จาตุมหาราชาทิภฺทา ทิพฺพสมปตฺติโย, ยา วา ปนญฺญาปิ สมปตฺติโย, ตาสํ สพฺพาสํ อิทํ ทานํ นาม มุลํ การณํ.^{๑๒๙}

“คำว่า สมปตติยา มূল (มูลเหตุของสมบัติ) หมายความว่า ขึ้นชื่อว่าทานนี้เป็นมูลเหตุของสมบัติทั้งหมดนั้น คือ สมบัติของมนุษย์ที่จำแนกอย่างนี้ว่า ความเป็นพระราชาในปเทสราช ความเป็นใหญ่ด้วยสิริ สมบัติของพระจักรพรรดิราชที่รุ่งโรจน์ด้วยรัตนะ ๗ และทิพยสมบัติที่จำแนกเป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น รวมทั้งสมบัติอื่นๆ อีกด้วย”

^{๑๒๘} ที.ม.ฎีกา ๒/๓๕-๖/๘๒

^{๑๒๙} ที.ม.ฎีกา ๒/๓๕-๕/๘๒

๘. ทานให้สมบัติของท้าวสักกะ มาร พรหม พระเจ้าจักรพรรดิ ญาณที่เป็นบารมีของพระสาวก ปัจเจกโพธิญาณ และอภิสัมโพธิญาณ ดังข้อความว่า

ทานณหิ โลเก สกุกสมปตตี มารสมปตตี พรหมสมปตตี จกกวตติสมปตตี สาวกปารมิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ อภิสัมโพธิญาณ เทตติ เอวมาทิตานคุณปฏิสยุตตัม กถิ^{๑๓๐}

“แท้จริงแล้วทานในโลกย่อมให้สมบัติของท้าวสักกะได้ ย่อมให้สมบัติของมารได้ ย่อมให้สมบัติของพรหมได้ ย่อมให้สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิได้ ย่อมให้ญาณที่เป็นบารมีของพระสาวกได้ ย่อมให้ปัจเจกโพธิญาณได้ ย่อมให้อภิสัมโพธิญาณได้”

๙. ทานเป็นบริวารประดับสมาธิและวิปัสสนา แม้บุคคลจะไม่อาจบรรลุญาณแล้วไปเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจของทาน เพราะทานจัดเป็นกามาวจรกุศลเท่านั้น แต่ทานทำให้บุคคลมีใจอ่อนโยนเพราะข่มโทสะได้ แล้วเจริญพรหมวิหาร หลังจากนั้นในภพต่อไปจึงไปเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจของฌานที่เนื่องด้วยพรหมวิหาร ดังข้อความว่า

ปุณ จปริ อาวุโส อิเรกจโจ ทานัง เทติ สมณสส วา พุราหมณสส วา อนนัง ปานัง วตถัง ยานัง มาลาคนธวิเลปนัง เสยยาวสถปทีเปยยัม โส ยัม เทติ, ตัม ปัจจาสิสตี. ตสส สุตัม โหตี พุรหมกายิกา เทวา ทีฆายุกา วณณวนโต สุขพหุลาติ. ตสส เอวัม โหตี อโห วตาทัง กายสส เกทา ปริ มรณา พุรหมกายิกานัง เทวานัง สหพยตัม อุปปชเชยยนตี. โส ตัม

^{๑๓๐} ที.ม.อ. ๒/๓๕-๖/๖๘.

จิตต์ ทหติ, ตํ จิตต์ อธิฏฐาติ, ตํ จิตต์ ภาเวติ. ตสฺส ตํ จิตต์ ทีเน วิมุตต์
 อุตฺตริ อภาวิตํ ตตฺรูปตติยา สํวตฺตติ. ตถจ โข สีลวโต วทามิ โน
 ทุสฺสีลสฺส, วีตฺราคสฺส โน สราคสฺส. อิชฺฌตาวุโส สีลวโต เจโตปณฺธิ
 วีตฺราคตฺตา.^{๑๓๑}

“บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้
 ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะ
 หรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า ‘เทพ
 ชั้นพรหมกายิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความ
 प्रารณนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับเทพ
 ชั้นพรหมกายิกา’ เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของ
 เขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่
 นั้น ชื่อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับ
 ผู้ปราศจากราคะ ไม่ใช่สำหรับผู้มีราคะ

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณฺธิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้
 เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ”

วีตฺราคสฺสาติ มคฺเคน วา สมุจฺฉินฺนราคสฺส สฺมาปตฺติยา วา
 วิกฺขมภิตฺราคสฺส. ทานมตฺเตเนว हि พรหมโลเก นิพฺพตฺติตุํ น สกฺกา.
 ทานํ ปน สฺมาธิวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺกาโร ปรีวาโร โหติ. ตโต ทาเนน
 มุทุจิตโต พรหมวิหาเร ภาเวตฺวา พรหมโลเก นิพฺพตฺติ. เตन วุตฺตํ
 “วีตฺราคสฺส โน สราคสฺสาติ.”^{๑๓๒}

^{๑๓๑} ที.ปา.อ. ๓/๓๓๗/๑๓๑.

^{๑๓๒} ที.ปา.อ. ๓/๓๓๗/๒๔๔.

“คำว่า **วितราคสฺส (สำหรับผู้ปราศจากราคะ)** หมายความว่า ผู้ถอนราคะแล้วด้วยมรรค หรือผู้ข่มราคะได้แล้วด้วยสมาบัติ กล่าวคือ ใครๆ ไม่อาจจะบังเกิดในพรหมโลกได้เพราะเหตุเพียงทานเท่านั้น แต่ทานเป็นบริวารเครื่องประดับของจิตในสมาธิและวิปัสสนา ต่อจากนั้น บุคคลผู้มีจิตอ่อนโยนด้วยทานเจริญพรหมวิหารธรรมแล้วจะบังเกิดในพรหมโลก ฉะนั้นจึงตรัสว่า **วितราคสฺส โน สราคสฺส (สำหรับผู้ปราศจากราคะ มิใช่สำหรับผู้มีราคะ)**”

เมื่อใดก็ตามที่ผู้ให้ทานระลึกถึงบุญกุศลหลังจากการให้ทาน ก็จะทำให้รู้สึกปลาบปลื้มยินดีโดยคิดว่า เราได้ให้ทานแก่ผู้ยากไร้ ทำให้เขามีกินมีดื่ม มีของใช้ไม่ลำบาก เมื่อคิดได้เช่นนี้ผู้ให้ทานย่อมเกิดความปลาบปลื้มยินดีในทุกขณะที่เขาระลึกถึง ดังพระพุทธดำรัสว่า

อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ.^{๑๓๓}

“ขึ้นชื่อว่าทานนี้เป็นเหตุของความสุข”

ความสุขทุกอย่างมีทานเป็นมูลเหตุ หมายความว่า ทานเป็นเหตุเกิดแห่งความสุขของมนุษย์และเทวดา รวมไปถึงความสุขอันยอดเยี่ยมคือนิพพานสุข จัดว่าเป็นมูลเหตุของสมบัติทั้งปวง เปรียบได้กับรากของต้นไม้ที่ก่อให้เกิดดอกและผลในเวลาต่อมา

โภคานํ ปติฏฺฐา.^{๑๓๔}

“ทานเป็นที่ตั้งของโภคะทรัพย์”

^{๑๓๓} ข.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๔} ข.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

โรคทรัพย์ที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เช่น อาหาร เครื่องดื่ม ที่พักอาศัย และเครื่องใช้สอย รวมไปถึงทรัพย์สิน จะคงอยู่ได้ไม่ถูกผู้อื่นแย่งชิงเพราะมีทานเป็นเหตุ ผู้ที่มีทานกุศลมากย่อมมีทรัพย์สมบัติมั่นคง ทรัพย์สินของเขาย่อมไม่วิบัติไปด้วยไฟหรือน้ำเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยทานกุศลนั้นจะไม่ตกต่ำแน่นอน และถ้าหากว่าตกต่ำจากบาปกรรมอื่นก็อาจช่วยเปลี่ยนให้ตกต่ำน้อยลง ดังพระพุทธดำรัสว่า

วิสมคตสส ตาณิ.^{๑๓๕}

“ทานเป็นเครื่องรักษาผู้ที่ไม่มั่นคง”

ทานกุศลสามารถคุ้มครองรักษา (ตาณิ) ในเวลาที่เราประสบทุกข์ภัยได้ แม้บางคนจะได้รับทุกข์ภัยหรือตกต่ำอดอยากในบางคราว เขาก็อาจเปลี่ยนเป็นผู้ที่มีทรัพย์ได้ด้วยอำนาจของทานกุศลในภพนี้นั่นเอง และแม้หากว่าไม่อาจมีฐานะร่ำรวยในภพนี้ ก็จะเป็นคนร่ำรวยในภพหน้าต่อไป

ทานยังเรียกว่า ที่หลบภัย^{๑๓๖} (เลณิ) หมายความว่า ในเวลาที่เราพบกับอุปสรรคอันตรายหรือทุกข์ภัยนานาประการ ทานเป็นที่หลบภัยอย่างดี คือ สามารถป้องกันภัยอันตรายได้ ทานยังเรียกว่า ที่หลีกออก^{๑๓๗}

^{๑๓๕} ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๖} ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๗} ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

(คติ) คือ เป็นที่หลีกเลี่ยงออกจากสถานะที่กำลังประสบความทุกข์ยาก และเรียกว่า ที่พักพิง^{๑๓๘} (ปรายณิ) หมายความว่า ในบางครั้งเมื่อเหตุปัจจัยไม่สมดุลงัน เราอาจต้องประสบความทุกข์ยากเนื่องจากได้เคยทำบาปไว้ในภพก่อน ผู้ที่มีสติปัญญาสังเวชใจแล้วให้ทานเพื่อบำเพ็ญทานกุศล เขาอาจเปลี่ยนจากชนชั้นล่างที่ตกต่ำมาเป็นชนชั้นสูงที่ร่ำรวยได้ สิ่งที่สามารถคำนวณเขาไม่ให้ตกต่ำได้ก็คือทานอันเป็นที่พึงของสรรพสัตว์ ทานกุศลนี้เป็นที่พึงซึ่งวางใจได้ว่าให้ความปลอดภัยอย่างสูงสุด

ทานกุศลย่อมทำให้ผู้ให้รู้สึกสบายใจ จึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ได้รับความสุขใจ ถ้าเราต้องการได้รับความสุขใจก็ต้องบำเพ็ญทานกุศลเป็นหลัก หรือถ้าต้องการได้รับสุขที่เกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ ก็ต้องบำเพ็ญทานเป็นหลักเช่นกัน ทานนั้นส่งผลให้ได้รับสุขทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความสุขกาย สุขใจ สมบัติของมนุษย์และเทวดา และทำให้สมบัติที่ได้รับนั้นคงอยู่เสมอไม่วิบัติไปเพราะภัยใดๆ^{๑๓๙}

^{๑๓๘} ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๙} ในคัมภีร์อรรถกถาของอุทานและสารัตถทีปนี (ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓) มีข้อความว่า

ทานกถนติ อิหํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมปตฺตินํ มุลํ, โภคานํ ปติฏฺฐา, วิสมคตสฺส ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ, อิตฺโลกปรโลเกสุ ทานสทฺธิโส อวสสโย ปติฏฺฐา อาลมพฺนํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ. อิถยฺหิ อวสสยฺภูเจน รตนมยสีหาสนสทฺธิสํ, ปติฏฺฐานญฺเจน มหาลปวิสทฺธิสํ, อาลมพฺนญฺเจน อาลมพฺนรชชฺสทฺธิสํ, ทุกฺขนิตฺถรณญฺเจน นาวาสทฺธิสํ, สมสสาสนญฺเจน สงคามสุโร, ภัยปฺริตตาทญฺเจน สุปรินาปฺริกฺขิตตณฺครํ, มจฺเจรมลาคทฺธิ อนุปลิตตญฺเจน ปทุมํ, เตสํ นิทหนญฺเจน ชาตเวโท, ทุราสทญฺเจน อาสิวิโส, อสนตาสญฺเจน สีโห, พลวนตญฺเจน หตฺถิ, อภิภมฺกสสมมตญฺเจน เสตอุสโก, เขมมตญฺเจน สมนปาปนญฺเจน วลาหโก อสสรราชา. ทานญฺหิ โลเก รชชสิริ เทติ จกฺกวตติสมปตฺติ สกฺกสมปตฺติ มารสมปตฺติ พรหมสมปตฺติ สวากปารมีญาณํ ปจฺเจกโฬธินาณํ สมมาสมโฬธินาณํ เทตฺติติ เอวมาทิตานคุณปปฏิสยฺตตถกถํ.

“คำว่า ทานกถ์ (เรื่องทาน) คือ เรื่องที่เกี่ยวกับคุณของท่านเป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่าทานนี้ เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นรากฐานของสมบัติ เป็นที่ตั้งของโภคทรัพย์ เป็นเครื่องรักษา ที่หลบภัย ที่หลีกเลี่ยง และที่พึ่งพิงของผู้ที่ไม่มั่นคง, ที่พึ่ง, ที่พึ่งหนัก, ที่ยึดเหนี่ยว, ที่ดำเนินทาน, ที่หลบภัย, ที่หลีกเลี่ยง และที่พึ่งพิง เช่นกับทานนี้ ย่อมไม่มีในโลกนี้และโลกหน้า

กล่าวโดยละเอียดว่า ทานเหมือนสิ่งเหล่านี้ คือ

ก. รัตนสิงหาสน์ เพราะเป็นที่พึ่ง

ข. มหาปฐพี เพราะเป็นที่พำนัก

ค. เชือกสำหรับยึด เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

ฅ. นาวา เพราะเป็นที่ข้ามทุกข์

ง. ผู้กล้าหาญในสงคราม เพราะเป็นที่โล่งใจ

จ. นครแวดล้อมด้วยคูโดยรอบ เพราะเป็นที่ดำเนินทานภัยรอบด้าน

ฉ. ดอกปทุม เพราะไม่แปดเปื้อนด้วยความตระหนี่เป็นต้น

ช. ไฟ เพราะเผาผลาญคือความตระหนี่เป็นต้นเหล่านั้น

ฅ. อสรพิษ เพราะเข้าใกล้ได้ยาก

ญ. ราชสีห์ เพราะไม่สะดุ้งกลัว

ฎ. ช้าง เพราะทรงพลัง

ฐ. พญาโคเผือก เพราะชาวโลกสมมุติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง

ฑ. พญาม้าวลาหก เพราะส่งไปให้ถึงพื้นที่ปลอดภัย ดังจะเห็นได้ว่า ทานยอมให้

สิริราชสมบัติในโลก ให้จักรพรรดิสมบัติ สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สวากขารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และสัมมาสัมโพธิญาณ”

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ.อ. ๑/๑๗๔-๗๕) มีข้อความว่า

ทานํ นาม สุขาทินํ นิทานํ ปรมํ มตํ

นิพพานํ ปน โสปานํ ปติภูจจาติ ปุจจติ.

“ขึ้นชื่อว่าทานกล่าวว่าเป็นมูลเหตุสำคัญของความสุขเป็นต้น และยังกล่าวว่าเป็นที่ตั้ง

อาศัยเหมือนบันไดสู่พระนิพพาน”

ทานํ ตาณํ มนุสสานํ ทานํ พนฺธุ ปฺรายนํ

ทานํ ทุกขาธิปนฺนํ สตตฺตานํ ปฺรมา คติ.

“ท่านเป็นอุปกรณ์เครื่องป้องกันของมนุษย์ ท่านเป็นเผ่าพันธุ์ที่พิภพ ท่านเป็นที่หลัก
ออกอันสำคัญของสัตว์ที่ถึงความทุกข์”

ทุกชนิดตถรณภูเจน ทานํ นาวาติ ทิปิตํ
ภยรทกษณโต ทานํ นครนติ จ วณณิตํ.

“ท่านเรียกว่านาวา เพราะช่วยให้ข้ามความทุกข์ และผู้รู้สรรเสริญท่านว่าเป็นนคร
เพราะป้องกันภัยได้”

ทานํ ทุราสทภูเจน วุตตมาสีวิโสติ จ
ทานํ โลกมลาทีหิ ปทุมํ อนุปลิตตโต.

“ท่านเรียกว่าอสรพิษ เพราะเป็นสิ่งที่เข้าใกล้ได้ยาก ท่านเป็นดั่งดอกปทุม เพราะไม่
แปดเปื้อนด้วยมลทินคือความโลภเป็นต้น”

นตถิ ทานสโม โลก ปุริสสส อวสสโย
ปฏิปชชถ ตสมา ตํ กิริยาชฌาเสณ จ.

“ที่พึ่งพาอาศัยของบุรุษอันเสมอด้วยท่าน ไม่มีในโลก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย
จงดำเนินชีวิตด้วยการบำเพ็ญทานและด้วยการสั่งสมอบรมในทาน”

สคคโลกนิตานานิ ทานานิ มตฺตมา อิท
โก หิ นาม นโร โลก น ทเทยย หิตเรโต.

“ใครเล่าผู้มีปัญญายินดีประโยชน์เกื้อกูลในโลกนี้ จะไม่พึงบริจาคทานอันเป็นเหตุแห่ง
สวรรค์เล่า”

สุตฺวา เทเวสุ สมปตฺตี โก นโร ทานสมภวํ
น ทชชา สุขปฺปทํ ทานํ ทานํ จิตตปฺปโมทนํ.

“ใครเล่าเมื่อได้ยินว่าท่านเป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติในเทวดาทั้งหลาย จะไม่พึงบริจาคทาน
อันมอบความสุขให้ ท่านทำให้จิต[ของผู้ให้]รื่นเริง”

ทาเนน ปฏิปนเนน อจฺจราปริวาริโต
รมเต สุจิริ กาลิ นนทเน สุรนนทเน.

“ชนบำเพ็ญทานแล้วมีเทพอัปสรแวดล้อม อภิรมย์อยู่ในนั้นทวันสวนสวรรค์ อันเป็น
แหล่งสำเร็จสำราญของทวยเทพตลอดกาลนาน”

ปีติมุฬาริ วินทติ ทาตา คารวมสมิ คจจติ โลก
กิตติมนนตํ ยาทิ จ ทาตา วิสฺสสนิโย โหติ จ ทาตา.

ทานนั้นเปรียบได้กับรากไม้ที่ก่อให้เกิดดอกและผลในภพต่างๆ แม้ว่าบางคนจะเกิดมาตกต่ำเพราะผลกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน ก็อาจไปเกิดในภพภูมิชั้นสูงได้ในชาติต่อไปด้วยอำนาจของทานกุศล โดยเกิดเป็นพระราชามหากษัตริย์บ้าง เศรษฐีมีทรัพย์บ้าง เทวดาหรือเทพธิดาผู้มีศักดิ์ใหญ่บ้าง ในสมัยพุทธกาลมีกุลบุตรคนหนึ่งชื่อว่าสุปปพุทธะ เขาเป็นคนยากไร้เชื่องในโลภมนุษย์นี้ แต่เมื่อเขาเสียชีวิตแล้วได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ในสวรรค์ อยู่ในตำแหน่งที่สูงส่งกว่าเทวดาจำนวนมาก^{๓๔๐}

ดังนั้น ทานจึงเป็นบุญที่ช่วยให้ไม่ตกต่ำในชาตินี้และชาติต่อไป ที่จริงแล้วการให้ทานเป็นสิ่งที่ไม่ทำได้ง่าย ทุกคนสามารถทำได้ เช่น การถวายดอกไม้เพียงดอกเดียวแก่พระพุทธเจ้าก็เป็นทานกุศล การถวายน้ำเพียงแก้วเดียวก็เป็นทานกุศล ทานกุศลจึงไม่ใช่สิ่งที่ไม่ทำได้ยาก ขอให้

“ผู้ให้ย่อมได้ปีติอันโอฬาร ย่อมได้รับความเคารพในโลกนี้ ผู้ให้ย่อมได้รับเกียรติอย่างมากมาย ผู้ให้ย่อมเป็นผู้ที่มหาชนไว้วางใจ”

ทตฺวา ทานํ ยาทิ นโร โส โภคสมิทธี ทิฆณฺจาย
 สุตฺตมปิ จ วินทติ รูปิ สคฺเค สทธี กิฬติ เทเวหิ
 วิมานेषฺ จตฺวา นานา- มตฺตมยฺราก็ริเตสุ.

“นรชนนั้นให้ทานแล้วย่อมเข้าถึงความมั่นคงถาวรแห่งโภคะ และมีอายุยืน ย่อมมีเสียงไพเราะ และรูปสมบัติอันงดงาม อยู่ในวิมานที่น่ายกย่องนานาชนิดลุ่มหลงยินดีร้องเสียงเจื้อยแจ้ว เล่นสนุกสนานกับทวยเทพในสวรรค์”

โจราริราโชทกปาวกานํ ธนํ อสาธารณเมว ทานํ
 ททาทิ ตํ สวากถฺยานญฺมิ ปจฺเจกญฺมิ ปน พุทฺธญฺมิ.

“ทานเป็นทรัพย์ที่ไม่ทั่วไปแก่โจร ศัตรู พระราชา น้ำ และไฟ ทานนั้นย่อมให้สาวกญาณภูมิ ปัจเจกพุทธภูมิ และพุทธภูมิ”

^{๓๔๐} พุ.ธ.อ. ๑/๖๖/๓๕๔-๕๕, พุ.อ.อ. ๔๓/๓๐๔

เราทุกคนพยายามทำทานกุศลในลักษณะนี้ให้มากเท่าที่จะสามารถทำได้

บรรลอรหัตตมรรคด้วยการให้ทาน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มนาปทายีสุตระ^{๓๔๓} มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่ง อุคคคฤหบดีได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธองค์พร้อมทั้ง ภิกษุสงฆ์ โดยได้กล่าวว่าตนถวายทานด้วยเจตนาที่จะได้รับสิ่งที่ปรารถนายิ่งเป็นรางวัล ในขณะที่อุคคคฤหบดีถวายทานนั้น เขาได้บรรลุเป็นพระอนาคามีแล้ว และสิ่งที่เขาปรารถนาเหลือเกินก็คืออรหัตตมรรค และอรหัตตผลซึ่งเป็นมรรคผลขั้นสูงขึ้นไป เมื่อเขาสิ้นชีพลงแล้วได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหม ไม่นานหลังจากนั้นก็ได้รับบรรลุเป็นพระอรหันต์ ในวันหนึ่งเขาได้ระลึกถึงพระพุทธองค์จึงมาเข้าเฝ้า

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “เธอได้รับสิ่งที่ปรารถนายิ่งแล้วหรือ”

อุคคพรหมกราบทูลว่า “ได้รับแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

นี้แสดงว่าพระอนาคามีอาจบรรลุมรรคผลโดยอาศัยทานที่ได้บำเพ็ญในขณะที่มีชีวิตอยู่ในกามภูมิ ๖ แม้ว่าอรหัตตมรรคจะสามารถบรรลุได้ด้วยการบำเพ็ญทาน แต่การบรรลุอรหัตตมรรคจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองโดยปราศจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พระอนาคามีจะต้องเจริญกรรมฐานด้วยเจตนาเพื่อจะบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล จึงจะสามารถถึงนิพพานได้โดยอาศัยทานกุศลหนุนให้บรรลุอรหัตตผล

^{๓๔๓} อัง.ปัญจก. ๒๒/๔๔/๒๖

ตามต้องการ ที่จริงแล้วกุศลจากการถวายทานแด่พระอรหันต์ผู้เป็น
ทักษิณียบุคคลเป็นทางลัดที่จะทำให้บรรลุพระนิพพานได้เร็ว จะเห็น
ได้ว่า พระพุทฺธคัตตติสสะได้เคยใส่บาตรถวายอาหารแด่พระอรหันต์
ในชาติก่อน จึงได้บรรลุธรรมในชาตินี้ แม้กรรมเก่าที่ฆ่านกจะทำให้ท่าน
เกิดโรคในร่างกายได้รับความทุกข์ทรมาน ก็ยังได้บรรลุธรรมเป็น
พระอรหันต์ในที่สุด^{๑๔๖} ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ปุณฺณมิกิเลสคือราคะ
โทสะ และโมหะ จึงไม่ใช้นาบุญอันยอดเยี่ยม พระอรหันต์ขจัดกิเลส

^{๑๔๖} ตสเสกทิวสํ รสโภชนเณ ปกฺกเณ เอโก ชีณาสโว ปิณฺฑทนาย จรณโต เคหทวารเณ อฏฺฐาสิ.
โส เถรํ ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาເตว “มยา พหุ ปาณา มาเรตฺวา ขาทิตฺตา, อโยโย จ เม เคหทวารเ
ธิตฺโต, อนโตเคเห จ รสโภชนํ สวิขติ ปิณฺฑทปาตมสฺส ทสฺสามิตฺติ ตสฺส ปตฺตํ อาทาย ปุเรตฺวา
รสปิณฺฑทปาตํ ทตฺวา เถรํ ปณฺจปติฏฺฐิตฺเตน วนฺทิตฺวา “ภนฺเต ตุมฺहेหิ ทิฏฺฐธมฺมสฺส มตฺถกํ
ปาปุณฺเณยฺยนติ อาท. เถโร “เอวํ โหตุติ อนฺโมหนํ อกาสิ. “ภิกฺขเว ตทา กตฺถมมวเสเนตํ
ติสฺสสฺส นิปฺพนํ สกฺุณํ อฏฺฐิภทฺทนิสฺสนฺเทน ติสฺสสฺส คตฺตณฺจ พุทฺธิกํ ขาตํ อฏฺฐิณี จ
ภินฺนานิ ชีณาสวสฺส รสปิณฺฑทปาตทานนิสฺสนฺเทน อรหตฺตํ ปตฺโตติ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๔๑/๒๓๙)

“วันหนึ่ง เมื่อโภชนะคือน้ำซूपของเขาสุกแล้ว พระชีณาสพองค์หนึ่งเที่ยวไปเพื่อ
บิณฑบาต ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา เขาเห็นพระเถระแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใส คิดว่า สัตว์มี
ชีวิตมากมาย ถูกเรารฆ่าตาย และพระผู้เป็นเจ้าของเราก็ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเรา อีกทั้งโภชนะ
คือน้ำซूपก็มีอยู่พร้อมภายในเรือน เราจะถวายบิณฑบาตแก่ท่าน ดังนี้แล้ว จึงรับบาตรของ
พระชีณาสพนั้น ใส่โภชนะคือน้ำซूपนั้นให้เต็มบาตรแล้วถวายบิณฑบาตคือน้ำซूपแล้วไหว้
พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าพึงถึงที่สุดแห่งธรรมที่ท่าน
เห็นเถิด พระเถระได้ทำอนุโมทนาว่า จงเป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ผล (ทั้งหมด) นั้นสำเร็จแล้วแก่ติสสะ ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ติสสะ
ทำแล้วในกาลนั้นนั่นเอง กายของติสสะเกิดเน่าเปื่อย และกระดูกทั้งหลายแตก ก็ด้วยผลของ
การทูปกระดูกทั้งหลาย ติสสะบรรลุอรหัตผล ก็ด้วยผลของการถวายบิณฑบาตคือน้ำซूप
แก่พระชีณาสพ ดังนี้แล”

เหล่านั้นที่เปรียบเสมือนหญ้าทำลายนา จึงเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ดัง
คัมภีร์ธรรมบทกล่าวว่

ดิณโทสานิ เขตตานิ	ราคโทสา อัย ปชา
ตสฺมา หิ วิตราเคสุ	ทินนํ โหติ มหปผลํ.
ดิณโทสานิ เขตตานิ	โทสโทสา อัย ปชา
ตสฺมา หิ วิตโทเสสุ	ทินนํ โหติ มหปผลํ.
ดิณโทสานิ เขตตานิ	โมหโทสา อัย ปชา
ตสฺมา หิ วิตโมหเสสุ	ทินนํ โหติ มหปผลํ. ^{๑๔๓}

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีราคาเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในทานผู้ปราศจากราคะแล้วจึงมีผลมาก”

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีโทษเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในทานผู้ปราศจากโทษแล้วจึงมีผลมาก”

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีโมหะเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในทานผู้ปราศจากโมหะแล้วจึงมีผลมาก”

ทานไม่สร้างภพชาติ

บางคนกล่าวว่า ทานและศีล หมายถึง ปุญญาภิสังขาร และเนื่อง
จากปุญญาภิสังขารมีวิชาเป็นปัจจัย จึงย่อมนำพาให้เกิดภพใหม่ และ
ทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารทุกข์อย่างไม่รู้จบ ความเห็นดังกล่าวนี้เป็น

^{๑๔๓} พ.ธ. ๒๕/๓๕๖-๕๗/๕๕

ความห็นผิดที่เกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) เพราะหากการให้ทาน รักษา ศีล และเจริญภาวนาโดยตั้งความปรารถนาว่า อิหํ เม ปุณฺณํ นิพพานสฺส ปจฺจโย โหตุ (ขอให้กุศลของข้าพเจ้านี้จงเป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุพระนิพพาน) หรือ อิหํ เม ปุณฺณํ อาสวกฺขยาวหํ โหตุ (ขอให้กุศลของข้าพเจ้านี้จงนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ) นั้นมีความปรารถนานิพพานเป็นแรงจูงใจก็จะส่งผลให้เกิดใหม่เป็นผู้มีปัญหา และช่วยให้บรรลุความปรารถนาที่สูงสุดได้ พระสารีบุตรและสาวกองค์อื่นๆ ก็บรรลุพระนิพพานด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตทั้งสิ้น แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายท่านก็บรรลุด้วยบุญดังกล่าวเช่นเดียวกัน บุญกุศลที่กระทำเพื่อความหลุดพ้นจากวัฏสงสารนี้เรียกว่า กุศลที่อาศัยวิวิญญู (วิวิญญูนิสสิตกุศล)^{๓๔๔}

แม้พระโพธิสัตว์เองก็ได้บรรลุด้วยการปฏิบัติอย่างเดียวกันนี้ โดยอธิษฐานให้การบำเพ็ญบารมีเป็นไปเพื่อเป็นเหตุของการบรรลุ สัพพัญญุตญาณโดยกล่าวว่า อิหํ เม ปุณฺณํ สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปจฺจโย โหตุ (ขอให้บุญกุศลของข้าพเจ้านี้จงเป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุสัพพัญญุตญาณเถิด) ในกรณีนี้การปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ย่อมประกอบด้วยเหตุ ๓ คือ อโมหะ อโทสะ และอโลภะ อนึ่ง ในปฏิสนธิจิตดังกล่าวยังแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ ปฏิสนธิจิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ (โสมนัส)

^{๓๔๔} ยํ ปน กิณฺจิ วิวิญฺญู นิพพานํ ปตฺถเถตฺวา ปวตฺติตํ อนตฺมโส อหฺงกฺยาคุมตฺตทานมปิ ปณณฺมุจฺจิทานมตฺตมปิ, สพฺพํ ตํ วิวิญฺญูปกฺขิยํ วิวิญฺญูนิสสิตํ. (ส.นิ.อ. ๒/๓/๒๒)

“กุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลปรารถนาวิวิญญูคือพระนิพพานแล้วให้เป็นไป แม้โดยอย่างต่ำเป็นเพียงการให้ข้าวยาคุกระบวยหนึ่งบ้าง หรือเพียงการให้หญ้ากำมื่อหนึ่งบ้าง กุศลทั้งหมดนั้นอาศัยวิวิญญู อยู่ในฝ่ายวิวิญญู”

อย่างหนึ่ง และปฏิสนธิจิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉย (อุเบกขา) อีกอย่างหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นจิตที่เกิดเองโดยไม่มีอาการชักนำ กล่าวคือเป็นปฏิสนธิจิตที่เปี่ยมด้วยพลังความตั้งใจที่แรงกล้า (อสังขาริก) หรือเป็นจิตที่ไม่กระตือรือร้นในการทำความคิด (สสังขาริก)

ในคัมภีร์อรรถกถาฉบับก่อน (มหาอรรถกถา) กล่าวไว้ว่า ปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์เกิดพร้อมด้วยความโสมนัส เพราะพระองค์ทรงมีความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะช่วยเหลือมวลมนุษย์ทั้งปวง ทั้งอุปถัมภ์ด้วยความเมตตาต่อสรรพสัตว์อย่างไม่มีประมาณ ความเมตตาที่แรงกล้านั้นมักจะประกอบด้วยโสมนัส ดังนั้นปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส^{๑๕๕}

อีกความเห็นหนึ่ง คือ พระมหาสิวเถระสันนิษฐานว่า ปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์น่าจะเกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ในความเห็นของท่านนั้นจิตของพระโพธิสัตว์มีความแน่วแน่และลึกซึ้ง จึงมีลักษณะของอุเบกขามากกว่าโสมนัส^{๑๕๖} ไม่ว่าจะประกอบด้วยอุเบกขาหรือโสมนัสก็ตาม ปฏิสนธิวิญญาณของพระโพธิสัตว์ย่อมเริ่มต้นมาจากการทำความดีที่มีความปรารถนาจะตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นแรงจูงใจ ดังนั้นแม้ปัญญาภิสังขารที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้นี้จะนำไปสู่การเกิดใหม่ก็ตาม แต่ก็ไม่ทำให้สังสารวัฏยืดยาวออกไป หากกลับจะช่วยให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏได้เสียอีก

^{๑๕๕} ที.อ. ๒/๑๗/๒๕

^{๑๕๖} ที.อ. ๒/๑๗/๒๕

มีผู้กล่าวว่า การให้ทานที่ประกอบด้วยปัญญานั้นจะต้องมีการระลึกรู้ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ของผู้ให้ ของผู้รับ และของวัตถุทานด้วย มตินี้มีนำมาจากคัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎก ชื่ออัฐสาลินี ดังข้อความว่า

ยथा ปน ตาติเสเนว วตถุणा รตนตตยสส ปุชฺช กตวา ‘อโย วณฺโณ
ขโย คจฉิสสตี, วโย คจฉิสสตีติ ขยวโย ปฏฐเปติ, ตทา ภาวนามโย โหติ.’^{๑๔๗}

“เมื่อใด บุคคลบูชาพระไตรรัตน์ด้วยวัตถุเช่นนั้นแล้วเจริญ
ความเสื่อมสิ้นไปโดยดำริว่า สิ้นจักถึงความเสื่อมสิ้นไป เมื่อนั้นย่อมเป็น
ภาวนามโย”

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงการกำหนดรู้ความไม่เที่ยงของทุกสิ่งหลังจาก
จากการบริจาคทาน คำกล่าวนี้หมายถึงการกำหนดรู้หลังจากการบริจาค
ทานเท่านั้น ไม่ใช่ในเวลาก่อนให้และขณะให้ นอกจากนั้น วัตถุประสงค์
ในการให้ทานก็มีใช่เพื่อให้เกิดปัญญา แต่เป็นการทำกุศลเพื่อเป็นพื้นฐาน
ในการปฏิบัติวิปัสสนา ถ้าการให้ทานที่ประกอบด้วยปัญญาหมายถึง
การให้ที่มีการกำหนดรู้ดังกล่าวเท่านั้น การให้ทานของศาสนิกชนอื่นๆ
นอกพุทธศาสนาก็ต้องจัดว่าเป็นทานที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาทั้งสิ้น
ความเห็นเช่นนี้ย่อมเป็นความเห็นที่ปราศจากเหตุผล จะเห็นได้ว่าในการ
บริจาคทานของพระโพธิสัตว์มิได้กล่าวถึงการกำหนดรู้ดังกล่าว และ
พระพุทธองค์ก็ได้ทรงระบุให้ปฏิบัติเช่นนั้นในขณะที่ให้ทาน ในพระบาลี
ตรัสแต่เพียงว่าอานิสงส์ของทานจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับคุณธรรมของ
ผู้รับเท่านั้น เราจึงควรปฏิบัติตามคำสอนนี้ เพราะถ้าผู้ให้และผู้รับเป็น

^{๑๔๗} อภ.สง.อ. ๑/๑/๑๒๓

เพียงกระแสรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ก็จะไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้ให้และผู้รับ การให้ทานย่อมไม่ก่อให้เกิดความปิติยินดี และไม่มีอานิสงส์มากนัก

วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการให้ทานนั้น มิใช่เพื่อเจริญวิปัสสนา แต่เป็นการสั่งสมบารมีของผู้ให้ทาน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าทานจะมีอานิสงส์มากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับผู้รับทานหรือปฏิคาหก และเนื่องด้วยปัญญาที่เชื่อกรรมและผลของกรรมในขณะให้ทานเป็นสำคัญ ดังข้อความว่า

ยฆมานานํ มนุสสานํ	ปุณณเปกขาน ปาณินํ
กโรตํ โอปธิกํ ปุณณํ	สงฆเ ทินนํ มหปผลํ. ^{๑๔๘}

“เมื่อเหล่าสัตว์ผู้เป็นมนุษย์ปรารถนาบุญบูชาอยู่ ทำบุญซึ่งให้เกิดผล ทานที่ให้แล้วแก่พระสงฆ์มีผลมาก”

สีลวโต โข มหาราช ทินนํ มหปผลํ, โน ตถา ทุสสีเล.^{๑๔๙}

“มหาบพิตร ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลมีผลมาก ทานที่ให้ในผู้ทุศีลไม่มีผลมาก”

วิเจยย ทานํ สุกตปสสตถิ
 เย ทกขิณเณยยา อธิ ชิวโลเก
 เอเตสุ ทินนานิ มหปผลานิ
 พีชานิ วุตตานิ ยถา สุขเขตเต.^{๑๕๐}

^{๑๔๘} ส.ส. ๑๕/๒๖๒/๒๘๑

^{๑๔๙} ส.ส. ๑๕/๑๓๕/๑๑๘

^{๑๕๐} ส.ส. ๑๕/๓๓/๒๔

“ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่าใด ควรแก้ทักษิณามีอยู่ในโลกคือหมุ่สัตว์นี้ ทานที่บุคคลเลือกให้แล้วแก่ บุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก เหมือนเมล็ดพืชที่บุคคลหว่านลงในนาชั้น ดี ฉะนั้น”

ครั้งหนึ่ง นางวิสาขามหาอุบาสิกาได้กราบทูลขอพร ๘ ประการ ต่อพระพุทธองค์ คือ ขอถวายทาน ๘ อย่างจนตลอดชีพของนางทาน เหล่านั้นปรากฏในคัมภีร์มหาวรรคว่า

๑. ผ้าอาบน้ำฝนเพื่อภิกษุสงฆ์
๒. ภัตเพื่อภิกษุอาคันตุกะ
๓. ภัตเพื่อภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไกล
๔. ภัตเพื่อภิกษุอาพาธ
๕. ภัตเพื่อภิกษุที่พยาบาลพระอาพาธ
๖. เกสซ์เพื่อภิกษุอาพาธ
๗. ยาคุเพื่อพระสงฆ์
๘. ผ้านุ่งอาบน้ำเพื่อภิกษุณีสงฆ์

ดังข้อความว่า

อิจฉามหิ ภนเต สงฆสส ยาวซีวี วสสิกสาฎิกิ ทาตุ, อากนตูกภตติ ทาตุ, คมิกภตติ ทาตุ, คิลานภตติ ทาตุ, คิลานุปฎฐากภตติ ทาตุ, คิลานเภสชช ทาตุ, ฐวยาคุ ทาตุ, ภิกขุณีสงฆสส อุทกสาฎิกิ ทาตุ^{๑๕๑}

^{๑๕๑} วิ.ม. ๕/๓๕๐/๑๖๐

“นางวิสาขามีคารมาตากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉัน ประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิภภัต ถวายคิลานภัต ถวายคิลานุปัฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายธูวยาคุ แก่พระสงฆ์ และถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีวิต”

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสถามว่า “เธอเห็นอนิสงส์อย่างไรจึงขอ พร ๘ ประการเหล่านี้” นางได้กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า เมื่อออก พรรษาแล้ว ภิกษุทั้งหลายจากที่ต่างๆ จักมาสู่พระนครสาวัตถีเพื่อ เฝ้าพระองค์ แล้วจักทูลถามว่า ภิกษุมีชื่อนี้ถึงมรณภาพแล้ว ท่านมีคติ อย่างไร พระองค์จักทรงพยากรณ์ภิกษุนั้นในมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์จักเข้าไปหาภิกษุพวกนั้นแล้วเรียนถามว่าพระคุณเจ้ารูปนั้น เคยมาพระนครสาวัตถีหรือ ถ้าท่านเหล่านั้นตอบว่า ภิกษุนั้นเคยมา พระนครสาวัตถี ข้าพระองค์จักทูลถามว่าพระคุณเจ้ารูปนั้นผู้ได้บรรลุป เป็น พระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งคงได้ใช้สอยผ้าอาบน้ำฝนหรือทานอย่างอื่น ของข้าพระองค์บ้างเป็นแน่ เมื่อข้าพระองค์ระลึกถึงกุศลนั้นอยู่ก็จักมีใจ อีบอิม เป็นเหตุให้เกิดความสงบ เกิดความตั้งมั่น และเป็น การอบรม พัฒนาจิต ข้าพระองค์เห็นอนิสงส์นี้ จึงขอประทานพร ๘ ประการจาก พระองค์ พระเจ้าข้า”

จะเห็นได้ว่า นางวิสาขผู้บรรลุดุธรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว มิได้ กล่าวถึงการกำหนดรู้ความไม่เที่ยงแห่งรูปนามของภิกษุที่ถึงมรณภาพ และพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแนะนำให้ทำเช่นนั้น แต่นางวิสาขาได้ระบุ ถึงระดับการบรรลุดุธรรมของท่านเหล่านั้น และเน้นที่การพิจารณาเพื่อ ให้เกิดความอิมเอิบใจและการพัฒนาจิต ดังนั้น สิ่งสำคัญที่ควรระลึกรู้ ในขณะให้ทานก็คือคุณธรรมที่บรรลุแล้วของผู้ที่รับทาน เช่น ในขณะที่

น้อมถวายดอกไม้เพื่อบูชาพระพุทธรูปก็ควรระลึกถึงพระพุทธคุณมีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้น หรือในขณะที่ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุสงฆ์ก็ควรระลึกถึงการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ เป็นต้น

ลักษณะเป็นต้นของท่าน

ท่านมีลักษณะเป็นต้นดังนี้ คือ

๑. ลักษณะ คือ การบริจาคน
๒. หน้าที่ คือ การขจัดความโลภในไทยธรรม
๓. ปัจจุปัญฐาน^{๑๕๒} คือ การไม่ยึดติดในวัตถุอันควรบริจาคน

^{๑๕๒} ส่วนใหญ่ปัจจุปัญฐานใช้ในความหมายว่า อากาการปรากฏ แต่ในที่บางแห่งก็มีความหมายว่า ผล โดยทั่วไปในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาใช้ความหมายแรกเป็นหลัก แต่เมื่อมีการแสดงปัจจุปัญฐาน ๒ อย่างของธรรมอย่างเดียวกัน ปัจจุปัญฐานอย่างแรกจัดเป็นอากาการปรากฏ อย่างหลังเป็นผล คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า รูปนามทั้งหมดจำแนกตามลักษณะ รสะปัจจุปัญฐาน และปทัชฐาน ดังนี้

๑. ลักษณะ คือ สภาวะหรือลักษณะเฉพาะตัวที่รูปนามอื่นไม่มี เช่น การรับรู้อารมณ์เป็นลักษณะของจิต การกระทบอารมณ์เป็นลักษณะของผัสสะ เป็นต้น เหมือนความร้อนของไฟ

๒. รสะ คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์ หมายถึง หน้าที่อันเกิดขึ้นด้วยสภาวะธรรมนั้น เหมือนการที่ไฟทำให้สุก หรือความบริบูรณ์ของหน้าที่ คือ สภาพที่ได้รับเพราะการทำให้เกิดขึ้น เหมือนแสงสว่างของไฟ

๓. ปัจจุปัญฐาน คือ อากาการปรากฏแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติ หมายถึง ความถึงพร้อมที่เกิดขึ้น หรือผล คือ สิ่งที่ถูกทำให้เกิดขึ้น เหมือนควันไฟ

๔. ปทัชฐาน คือ เหตุใกล้ หมายถึง ปัจจัยเฉพาะไม่ทั่วไปเพื่อทำให้เกิดขึ้น เหมือนคนก่อไฟ

ตั้งข้อความว่า

หรือความบริบูรณ์แห่งภพสมบัติ

๔. ปทัฏฐาน คือ วัตถุอันควรบริจาค

ตั้งข้อความว่า

ตสมา ปริจจาคลกขณา ทานปารมี เทยยธมเม โลภวิทฺธฺสนรสา
อนาสตติปจฺจุปฺภูจฺจนา ภววิภวสมปตติปจฺจุปฺภูจฺจนา วา ปริจจชิตพฺพ-
วตฺถุปฺทฺฐานา. (ขุ.จรียา.อ. ๑๒๒/๓๒๘)

สามณณิ วา สภาโว วา	ธมมานํ ลกขณํ มตํ
กิจจํ วา ตสส สมปตติ	รโสติ ปริทีปิโต.
ผลํ วา ปจฺจุปฺภูจฺจนํ	อุปฺภูจฺจนนิโยปี วา
อาสนนการณํ ยํ ตํ	ตํ ปทฺฐานสณณิตํ. (อภิ.วตฺตาร ๖๓๓-๓๔)

“ลักษณะ คือ สภาวะธรรม (สภาวะลักษณะ) หรือความเสมอกันของธรรม[มีความไม่เที่ยงเป็นต้น] (สามัญญลักษณะ)

รสะ คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์ของหน้าที่

ปัจจุปัฏฐาน คือ ผล[ที่เกิดพร้อมกันกับเหตุหรือภายหลังจากเหตุ] หรืออาการปรากฏ
[แก้ปัญญาของผู้ปฏิบัติ]

ปทัฏฐาน คือ เหตุไถ่”

ตตฺตสภาโว ลกขณํ	กิจจสมปตติโย รโส
คยหากาโร ผลํ วาปี	ปจฺจุปฺภูจฺจนสณณิตํ.
อาสนนการณํ ยํ ตํ	ปทฺฐานนติ ตํ มตํ
ธมมานํ ววตถานาย	อลํ เอเต วิพฺพุธิโน. (ปรมตถ.ฎีกา ๑/๑๓/๑๔)

“ลักษณะ คือ สภาวะของรูปนามนั้นๆ

รสะ คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์

ปัจจุปัฏฐาน คือ อาการ[ปรากฏ]ที่ปัญญาพึงรับรู้ หรือผล

ปทัฏฐาน คือ เหตุไถ่

ธรรมเหล่านั้น [ลักษณะ รสะ ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐาน] ย่อมสมควรที่บัณฑิตชน
จะพึงกำหนดรู้”

“เพราะเหตุนี้ ทานบารมี มีลักษณะคือการบริจาค มีหน้าที่ขจัดความโลภในไทยธรรม ปราภฏ[แก้แค้นของผู้ปฏิบัติ]ด้วยการไม่ยึดติด [ในวัตถุอันควรบริจาค] หรือมีความบริบูรณ์แห่งภพสมบัติเป็นผล มีวัตถุอันควรบริจาคเป็นปทัฏฐาน”

ธรรมที่ขัดขวางการให้ทาน

ธรรมที่ขัดขวางการให้ทานมีหลายประการ เช่น ความตระหนี่ (มัจฉริยะ) คือ ความหวงแหนสมบัติของตนด้วยคิดว่าถ้าเราให้ทานสมบัติของเราจะหมดสิ้นไป หรือคิดว่าเราและคนในครอบครัวจะไม่ได้กินไม่ได้ใช้สมบัติเหล่านั้น นอกจากนั้น ความประมาท (ปมาทะ) ในวัยและชีวิตด้วยคิดว่าเรายังอายุน้อย อาจทำบุญได้ในอนาคต หรือชีวิตของเราจะอยู่อีกนาน ค่อยทำทานในยามแก่ก็ได้ สรุปความว่า ความตระหนี่และความประมาทที่เป็นการหลงลืมสติเป็นเหตุหลักของการไม่ให้ทาน ดังพระพุทธดำรัสว่า

มจฺเจรา จ ปมาทา จ	เอวํ ทานํ น ทิยติ
ปฺยุถมากงฺขมาเนน	เทยฺยํ โหติ วิชานตา. ^{๑๕๓}

“บุคคลให้ทานอย่างนี้ไม่ได้ เพราะความตระหนี่และความประมาท บุคคลผู้หวังบุญเข้าใจอยู่จึงให้ทานได้”

ยสฺเสว ภิโต น ททาติ มจฺฉรี	ตเทวาททโต ภยํ
ชិฆจฺฉา จ ปิปาสา จ	ยสฺส ภายติ มจฺฉรี
ตเมว พาลํ ผุสฺติ	อสมิ โลเก ปรมฺหิ จ.

^{๑๕๓} ส.ส. ๑๕/๓๒/๑๔

ตสฺมา วิเนยฺย มจฺเณรํ
 ปุณฺณานิ ปฺรโลภสฺมี

ทชฺชา ทานํ มลาภิกฺกุ
 ปติภฺฐา โหนฺติ ปาณินิ.^{๑๕๔}

คนตระหนี่กลัวสิ่งใดแล้วไม่ให้ทาน สิ่งนั้นนั่นเองเป็นภัยแก่เขา
 ผู้ไม่ให้ ความหิวและความกระหายที่คนตระหนี่กลัว ย่อมมากระทบเขา
 นั่นเองซึ่งเป็นคนเขลา ทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า

ฉะนั้น บุคคลควรกำจัดความตระหนี่ ครอบงำมลทินแล้วให้ทาน
 เกิด เพราะบุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”

เย นํ ททฺนฺติ สทฺธาย
 ตเมว อนฺนํ ภชฺติ

วิปฺปสฺนเนน เจตฺสา
 อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ.

ตสฺมา วิเนยฺย มจฺเณรํ
 ปุณฺณานิ ปฺรโลภสฺมี

ทชฺชา ทานํ มลาภิกฺกุ
 ปติภฺฐา โหนฺติ ปาณินิ.^{๑๕๕}

“ชนเหล่าใดมีใจเลื่อมใสให้ข้าวนั้นด้วยศรัทธา ข้าวนั้นเองย่อม
 ค้ำชูชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เพราะเหตุนั้น บุคคลพึงกำจัดความตระหนี่ ครอบงำมลทินแล้ว
 ให้ทานเกิด เพราะบุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”

คนตระหนี่ที่กลัวจะอดอยากจึงไม่ให้ทาน มักจะพบกับความ
 อดอยากที่ตนหวาดกลัว ความตระหนี่จึงเป็นธรรมหลักที่ขัดขวางการให้
 ทาน นอกจากความตระหนี่แล้วยังมีธรรมอื่นที่ขัดขวางการให้ทานอีก

^{๑๕๔} ส.ส. ๑๕/๓๒/๑๔

^{๑๕๕} ส.ส. ๑๕/๑๐๔/๔๖

เช่น ความโลภที่ยึดติดผูกพันในสมบัติของตน (โลภะ) ความโกรธที่ไม่พอใจผู้รับทาน (โทสะ) ความริษยาที่เกรงว่าผู้รับทานจะมีสุขมากกว่าตัวเอง (อิจฉา) ความเห็นผิดในตัวตน (ทิฏฐิ) และความลึกลับในคุณของพระรัตนตรัยและกรรมรวมไปถึงผลกรรม (วิจิจจนา) เป็นต้น ก็เป็นเครื่องขัดขวางการให้ทานเช่นกัน ดังข้อความว่า

โส ทิ เทยวตถุโน ปริตตกตตา อปฺปกมปิ ททฺนโต อตฺตโน ปน จิตฺตสมปตฺติยา เขตตสมปตฺติยา จ พหุ อฺพารปฺณณํ ปวทฺเตนโต พหุวิธํ โลก-โทส-อิจฺฉา-มจฺฉริย-ทิฏฺฐิ-วิจิจจนาทิเภทํ ตปฺปฏิปกฺขํ อภิกฺวาติ, ตโต เอว จ ตํ มหปผลํ โหติ มหานิสฺสํ. อฏฺฐกถายํ ปน “มจฺฉริ มทฺติจฺเจว วุตฺตํ, ตสฺส ปน อชฺฐวิจฺจนิกภาวโต.”^{๑๕๖}

“กล่าวโดยละเอียดว่า เขาแม้ให้สิ่งเล็กน้อย เพราะไทยธรรมมีน้อย ก็ยังบุญอันใหญ่หลวงมากมายให้เพิ่มพูนได้ด้วยมีจิตบริบูรณ์และเพราะผู้รับทานบริบูรณ์[ด้วยคุณธรรม] จึงข่มปฏิปกขธรรมซึ่งจำแนกเป็นความโลภ ความโกรธ ความริษยา ความตระหนี่ ความเห็นผิด และความลึกลับ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ทานนั้นจึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แต่ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวเพียงว่า มจฺฉริ มทฺตติ (ข่มความตระหนี่) เพราะความตระหนี่เป็นข้าศึกโดยตรงแก่ทานนั้น”

อย่างไรก็ตาม ความตระหนี่เป็นเหตุหลักที่สำคัญในเรื่องนี้ คัมภีร์ฎีกาจึงกล่าวว่ามีธรรมที่ทราวมว่าความตระหนี่ เพราะขัดขวางการให้ทานอันเป็นมูลเหตุของสมบัติทุกอย่างมีโภคสมบัติ เป็นต้น เนื่องจากครอบงำคุณธรรมทุกประการ ดังข้อความว่า

^{๑๕๖} ส.ส.อ. ๑/๓๓/๑๑๑

มจฉริยสทิสณฺหิ กุจฉิตํ สพฺพหีนํ นตฺถิ สพฺพคฺุณฺาภิภูตตฺตา
โภคสมปตฺติอาทิสพฺพสมปตฺตินํ มฺลภุตสส ทานสส นิสฺเสโต.^{๑๕๗}

“ที่จริงแล้วธรรมอันน่ารังเกียจที่ทรามกว่าธรรมทุกอย่างเช่นกับความตระหนี่ย่อมนิไม่มี เพราะเพราะขัดขวางการให้ทานอันเป็นมูลเหตุของสมบัติทุกอย่างมีโภคสมบัติเป็นต้น เนื่องจากครอบงำคุณธรรมทุกประการ”

ทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล

บางคนให้ทานโดยยกตนข่มท่านเพื่อโอ้อวดความร่ำรวยของตน หรือให้ทานโดยต้องการให้สังคมยกย่อง หรือให้ทานโดยหวังผลตอบแทนคือมนุษย์สมบัติหรือสวรรค์สมบัติในชาติต่อไป ทานของเขาเรียกว่า วิภวณิสสติกุศล คือ กุศลที่อาศัยวิภวณะ ไม่ใช่บารมีกุศล เพราะยังประกอบด้วยตัณหา คือ ความพอใจในภพ, มานะ คือ การทะนงตน และทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดว่าภพเที่ยงหรือขาดสูญ โดยบางคนเข้าใจว่ามีวิญญาณที่แอบแฝงอยู่ในร่างกาย เมื่อบุคคลตายแล้ววิญญาณก็ไปเกิดหรือขาดสูญไป

ส่วนทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล เป็นบุญที่ทำเพื่อให้ตนพ้นไปจากทุกข์คือการเวียนตายเวียนเกิด เรียกว่า วิภวณิสสติกุศล คือ กุศลที่อาศัยวิภวณฺ์ ทานชนิดนี้ต้องมีเมตตา กรุณา และมูทิตาเป็นบาทฐาน มีศรัทธานำหน้าโดยต้องการจะอนุเคราะห์ชาวโลกอย่างจริงจัง ไม่หวัง

^{๑๕๗} ส.ส.ฎีกา ๑/๔๙/๑๓๔

ผลตอบแทนเป็นโภคสมบัติหรือภพสมบัติ อีกทั้งประกอบด้วย
กัมมสกตาญาณ คือ ปัญญาที่เข้าใจกฎแห่งกรรมอย่างชัดเจน ทาน
ดังกล่าวจึงจะเป็นวิวัฏฏนิสสิตกุศล ดังข้อความว่า

ตณฺหามาณาทีมณฺณตฺร อูปายกุสเลน ยา
ณฺาณน ปรีคฺคหิตา ปารมี สา วิภาวิตา.

ตณฺหามาณาทีนา หิ อนุปหตา กรุณฺูปายโกสลลปรีคฺคหิตา
ทานาทโย คุณสงฺขาตา เอตา กิริยา “ปารมี”ติ วิภาวิตา.^{๑๕๘}

“กุศลใดแวดล้อมด้วยปัญญาและความเข้าใจวิธี[บำเพ็ญบุญ]
โดยปราศจากตัณหาและมานะเป็นต้น กุศลนั้นชื่อว่า บารมี

ดังจะเห็นได้ว่า กิริยาคือคุณความดีมีทานเป็นต้นเหล่านี้ที่
แวดล้อมด้วยกรุณาและความเข้าใจวิธี[บำเพ็ญบุญ] ซึ่งไม่ถูกรบกวนด้วย
ตัณหาและมานะเป็นต้น ชื่อว่า บารมี”

ปรมาณํ ปณฺทิตานํ กมฺมํ ปารมี, ปารํ นิพฺพานํ อินฺติ คจฺฉนฺติ
เอตาหิตี ปารมี.^{๑๕๙}

“บารมี คือ การกระทำของผู้ประเสริฐ คือผู้มีปัญญา

บารมี คือ กุศลที่ทำให้บุคคลเข้าถึงฝั่งคือพระนิพพาน”

ประเภทของท่านตามพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม

^{๑๕๘} ที.สี.อภิธรรมฎีกา ๑/๑๐/๒๔๗

^{๑๕๙} ชินา.ฎีกา ๔

ทานตามนัยที่พบในพระสูตรมี ๑๐ ประเภท คือ

๑. อन्नทาน ให้ข้าวและกับข้าว
๒. ปานทาน ให้เครื่องดื่ม ๘ อย่าง คือ น้ำมะม่วง น้ำหว่า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะทราบาง น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น น้ำเหง้าบัว น้ำมะพร้าวหรือลิ้นจี่
๓. วัตถุทาน ให้ผ้า
๔. ยานทาน ให้ยานพาหนะคือช้างเป็นต้นรวมไปถึงรองเท้า
๕. มาลาทาน ให้ดอกไม้
๖. คันธทาน ให้ของหอม
๗. วิเลปนทาน ให้เครื่องลูบไล้
๘. เสยยทาน ให้ที่นอนคือเตียงตั้ง
๙. อาวสถทาน ให้ที่พักคือที่อยู่อาศัย
๑๐. ปทีเปยยทาน ให้เครื่องประทีป คือ น้ำมัน ใส้ กระเบื้อง ถ้วย ใส่น้ำมัน เป็นต้น

ตั้งข้อความว่า

โส อนันฺ เทติ ฯ ปานํ เทติ ... วัตถุํ เทติ ... ยานํ เทติ ... มาลํ เทติ ... คันธํ เทติ ... วิเลปนํ เทติ ... เสยยํ เทติ ... อาวสถํ เทติ ... ปทีเปยยํ เทติ. โส กายสฺส เกทา ปรี มรณา วลาหกกายิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ.^{๑๖๐}

^{๑๖๐} ส.ข. ๑๗/๕๕๑/๑๑๘

“เขาให้ข้าว ... ให้เครื่องต้ม ... ให้ผ้า ... ให้ยานพาหนะ ... ให้ดอกไม้ ... ให้ของหอม ... ให้เครื่องลูบไล้ ... ให้ที่นอน ... ให้ที่ปัก ... ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพวลาหก

มาลนจ คนธนจ วิเลปนนจ
 ปทีปียํ เสยยมุปสสยนจ
 อจฉาหนํ สายนมนนพานํ
 สกกจจํ ทานานิ อทมท ตตถ.^{๑๖๑}

“ฉันและพระสวามีได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอน ที่ปัก ฝ้านุ่งห่ม ฝ้ายปูลนอน ข้าว และน้ำโดยเคารพ”

อนนํ ปานํ ชรํ วตถํ ยานํ มาลา วิเลปนํ
 คนโร เสยยา ปทีเปยยํ ทานวตถุ สियํ ทส.^{๑๖๒}

“ทานวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ข้าว ปาน (เครื่องต้ม) ที่อยู่อาศัย ยานพาหนะ ดอกไม้ เครื่องลูบไล้ ของหอม ที่นอน และเครื่องประทีป”

ส่วนทานตามนัยที่พบในพระวินัยและพระอภิธรรมมี ๔ ประเภท และ ๖ ประเภทตามลำดับ กล่าวคือ ในพระวินัยมีทาน ๔ ประเภท ได้แก่

๑. จีวรทาน การให้จีวร
๒. ปิณฑปาตทาน การให้ปิณฑปาต

^{๑๖๑} พุ.ชา. ๒๘/๑๖๑๘/๒๕๒

^{๑๖๒} อภิธาน. ๒/๔๒๒

๓. เสนาสนทาน การให้เสนาสนะ

๔. เกสัชชทาน การให้เกสัช

ตามพระอภิธรรมมีทาน ๖ ประเภท ได้แก่

๑. รูปทาน การให้รูปารมณ

๒. สัทททาน การให้สัททารมณ

๓. คันธทาน การให้คันธารมณ

๔. รสทาน การให้รสารมณ

๕. โผฏฐัพพทาน การให้โผฏฐัพพารมณ

๖. ธรรมทาน การให้ธรรมารมณ

ตั้งข้อความว่า

ตตถ จีวราทิสฺ จตุสฺ ปจฺจเยสฺ รูปาทิสฺ วา ฉสฺ อารมฺมเณสฺ
อนฺนาทิสฺ วา ทสฺสฺ ทานวตฺถุสฺ ตํ ตํ เทนตสฺสฺ เตสํ เตสํ อุปฺปาทนโต
ปญฺจาย ปุพฺพภาเค ปริจจาคกาเล ปจฺฉา โสมนสฺสจิตฺเตน
อนุสฺสรณกาเล จาติ ทิสฺ กาเลสฺ ปวตฺตา เจตนา ‘ทานมยํ ปุณฺณกิริยวตฺถุ’
นาม.^{๑๖๓}

“บุญกิริยาวัตถุคือทาน เป็นเจตนาที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือ ใน
กาลเบื้องต้น ในขณะที่บริจาค และในขณะที่ตามระลึกถึงด้วยจิตโสมนัสใน
ภายหลัง ตั้งแต่การเกิดขึ้นแห่งปัจจัยเป็นต้นนั้นๆ มีแก่บุคคลผู้ให้ปัจจัย
เป็นต้นในบรรดาปัจจัยทั้ง ๔ มีจีวรเป็นต้น หรือในอารมณ ๖ มีรูปเป็นต้น
หรือในทานวัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้นนั้น”

^{๑๖๓} อภิ.ส.อ. ๑/๑๕๖-๔/๒๐๘

การถวายสังฆทาน

การถวายสังฆทานในเมืองไทยมีความเข้าใจต่างกันออกไป บางท่านกล่าวว่า การใส่บาตรแก่ภิกษุที่มาจากจตุรทิศโดยไม่เลือกภิกษุถือว่าเป็นการถวายสังฆทาน เพราะมิได้เจาะจงภิกษุ บางท่านกล่าวว่า การนำของไปถวายสงฆ์ในวัดโดยมีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือภิกษุ ๔ รูปในวัดเป็นผู้รับ ก็จะเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน เพราะถือว่าเป็นตัวแทนของสงฆ์ แต่ความเข้าใจดังกล่าวยังไม่ถูกต้องตามข้อความในพระสูตรและพระวินัยที่เกี่ยวกับสังฆทาน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ทักขิณาวีรังคสูตร มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงกรอด้ายและทอจีวรเพื่ออุทิศถวายแด่พระผู้มีพระภาค พระนางได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า

อิหิ เม ภนเต นวํ ทุสสยัคํ ภควนตํ อุททิสส สามิ กนตํ สามิ วายิตํ, ตํ เม ภนเต ภควา ปฏิกคณหาตุ อนุกมปิ อุปาทาย.^{๑๖๔}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าใหม่คู่นี้ หม่อมฉันกรอด้ายเอง ทอเอง ตั้งใจอุทิศถวายพระผู้มีพระภาค ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ รับผ้าใหม่คู่นั้นของหม่อมฉันเถิด”

^{๑๖๔} ม.อ. ๑๔/๓๗๖/๓๒๑

ในขณะนั้นพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

สงฆะ โคตมิ เทหิ. สงฆะ เต ทินเน อหณเจว ปุชิตो ภวิสสามิ
สงโฆ จ.^{๑๖๕}

“โคตมิ ขอพระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อพระนางถวายสงฆ์แล้ว
จักเป็นอันบูชาอาตมภาพและสงฆ์”

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์มิได้ทรงรับจีวรของพระนางมหาปชาบดี
โคตมิ แต่ทรงแนะนำให้พระนางถวายสงฆ์ ตามข้อความในพระสูตร
ข้างต้น สังฆทาน คือ ทานที่ถวายภิกษุสงฆ์โดยไม่ระบุบุคคลว่าเป็น
ภิกษุรูปใด แต่เป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่มีอยู่ในวัด หรือภิกษุที่สงฆ์คัดเลือก
แล้วจัดสรรให้ การถวายสังฆทานนี้มีอานิสงส์มาก เพราะไม่จำกัด
ด้วยศีล สมาธิ ปัญญาของภิกษุผู้รับทาน แต่เป็นองค์รวมของภิกษุทั้งหมด
เนื่องจากสงฆ์ในสังฆทานเป็นหมู่ภิกษุที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
สงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีแต่ผู้ประเสริฐ เพราะภิกษุทุศีลพ้น
จากความเป็นภิกษุแล้ว จึงไม่นับเข้าในสาวกของพระพุทธเจ้า ดังคัมภีร์
ฎีกาของมัชฌิมนิกายกล่าวว่า

สงโฆ ทิ ทุสสีโล นาม นตถิ.^{๑๖๖}

“โดยแท้จริงแล้ว สงฆ์ผู้ชื่อว่าทุศีลหาไม่มี”

แม้ในขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าสังฆทานเป็น
ทานอันเลิศด้วยพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๖๕} ม.อ. ๑๔/๓๗๖/๓๒๑

^{๑๖๖} ม.อ.ฎีกา ๔/๓๘๐/๒๓๑

อคคิหุตมุขา ยถญา	สาวิตติ ฉนทโส มุขิ
ราชา มุขิ มนุสสานิ	นทีนิ สาคโร มุขิ.
นกขตตานํ มุขิ จนโท	อาทิจโจ ตปตํ มุขิ
ปุลณํ อากงขมานานํ	สีโฆ เว ยชตํ มุขนติ. ^{๑๖๗}

“การบูชาไฟเป็นการบูชายัญอันประเสริฐ สาวิตรีฉันทเป็น
ประธานของพระเวท พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย
สมุทรรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย

ดาวนักรัศมีทั้งหลาย มีดวงจันทร์เด่นสกาบ มวลความร้อนมีดวง
อาทิตย์เป็นเจ้า หมู่ชนผู้มุ่งแสวงบุญอยู่มีพระสงฆ์เท่านั้นเป็นทางเจริญ
แห่งบุญแท้จริงของผู้บูชา”

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสว่าการถวายสังฆทานมีผลมาก แต่การ
ที่ผู้ถวายวางใจให้เป็นกลางในภิกษุสงฆ์ที่นิมนต์มารับทานโดยไม่จำแนก
บุคคลว่าเป็นพระอรหันต์ พระเถระผู้ทรงศีล หรือภิกษุทุศีล เป็นสิ่งที่
ทำได้ยาก มีเรื่องที่ถูกคะคหนติ ชาวหมู่บ้านหัตถิกคาม แคว้นวัชชี สามารถ
วางใจเป็นกลางได้ในภิกษุผู้รับทาน แม้จะมีเทวดามาแจ้งให้ทราบว่ามีภิกษุ
รูปนั้นเป็นพระอรหันต์ รูปนั้นเป็นผู้ทรงศีล หรือรูปนั้นเป็นผู้ทุศีล ท่าน
ก็มีใจสม่ำเสมอในภิกษุสงฆ์ที่มารับทาน จัดเป็นความอัศจรรย์อย่าง
หนึ่งในความอัศจรรย์ ๘ ประการของท่าน ดังข้อความว่า

อนจกรียํ โข ปน เม ภนเต สัมเม นิมนติตเต เทวตา อุปสงกมิตวา
อาโรเจนติ “อโสโก คหปติ ภิกขุ อุกโตภาควิมุตโต, อโสโก ปณณาวิมุตโต,

^{๑๖๗}
พ.ศ. ๒๕/๕๗๔-๗๕/๒๗๗

อสุโก กายสกชี, อสุโก ทิฏฐิปปตโต, อสุโก สทธาวิมุตโต, อสุโก
 ธมมานุสारी, อสุโก สทธานุสारी, อสุโก สีลวา กลยาณธมโม, อสุโก
 ทุสสีโล ปาปธมโมติ. สัมมิ โข ปนาหิ ภนเต ปริวิสนโต นาภิขานามิ
 เอวํ จิตตํ อุปปาเทนโต “อิมสส วา โลกํ เทมิ, อิมสส วา พหุกนติ. อถ
 ขวาหิ ภนเต สมจิตโตว เทมิ. อยํ โข เม ภนเต ฉฏฺโฐ อจฺฉริโย อพฺภูโต
 ธมโม สวิชชติ.”^{๑๖๘}

“ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่เมื่อโยมนิมนต์พระสงฆ์มาแล้ว พวก
 เทวดาเข้ามาหาโยม แล้วบอกว่า ‘ท่านคบดี ภิกษุรูปนั้นเป็น
 อุภโตภาควิมุต^{๑๖๘} ปัญญาวิมุต^{๑๗๐} กายสกชี^{๑๗๑} ทิฏฐิปปตตะ^{๑๗๒}

^{๑๖๘} อก.อฎฐก. ๒๗/๒๒/๑๑๔

^{๑๖๘} ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้ว
 เพราะเห็นด้วยปัญญา หมายเอาพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นอุปสมบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญา
 วิมุตติ

^{๑๗๐} ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้วเพราะ
 เห็นด้วยปัญญา หมายเอาพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติก็สำเร็จเลยทีเดียว)

^{๑๗๑} ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว คือ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วย
 กาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายเอาพระอริยบุคคลผู้บรรลุ
 โสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ที่มีสมาธิในทรีย์แก่กล้าในการ
 ปฏิบัติ

^{๑๗๒} ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วนก็สิ้น
 ไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายเอาพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็น
 ผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ที่มีปัญญาในทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

สัทธาวิมุต^{๑๗๓} อัมมานุสสารี^{๑๗๔} สัทธานุสสารี^{๑๗๕} รูปโน้นเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม รูปโน้นเป็นผู้ทุศีล มีบาปกรรม' ท่านผู้เจริญ เมื่ออังกาส พระสงฆ์ โยมไม่รู้สึกรู้สีกให้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า 'จะถวายแก่ท่านรูปนี้น้อย หรือจะถวายแก่ท่านรูปนี้มาก' แท้จริงโยมวางจิตสมาธิเสมอถวาย นี้ แลเป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏประการที่ ๖ ที่โยมมีอยู่”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทักษิณาวิภังคสูตรกล่าวว่า การถวาย สังฆทานประเภทนี้แม้ผู้รับจะเป็นปุถุชนหรือคนทุศีลก็มีอานิสงส์มากกว่า การถวายทานแก่พระอรหันต์ เหตุที่เป็นดังนี้ก็เนื่องจากว่าผลทานไม่ถูก จำกัดด้วยศีล สมาธิ และปัญญาของบุคคลผู้รับนั่นเอง ดังข้อความว่า

อิติ ภควตา พุทธปปมุเข สงฺฆเ ทินฺนทกฺขิณาปิ คุณฺสงฺขาย อสงฺ
 เขยฺยยาติ วุตฺตํ. กาสาวกณฺจสงฺฆเ ทินฺนทกฺขิณาปิ คุณฺสงฺขายเ ว อสงฺเขยฺย
 ยาติ วุตฺตา. สงฺฆคตา ทกฺขิณา หิ สงฺฆเ จิตฺตีการํ กาดุํ สกฺโกนตฺสส โหติ,
 สงฺฆเ ปน จิตฺตีกาโร ทุกฺกโร โหติ.^{๑๗๖}

^{๑๗๓} ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วน ก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำหน้า หมายถึงเอาพระอริยบุคคลผู้บรรลุ โสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

^{๑๗๔} ผู้แล่นไปตามธรรม หรือผู้แล่นตามไปด้วยธรรม คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุ โสดาปัตติผล ที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทวิภูมิตะ

^{๑๗๕} ผู้แล่นไปตามศรัทธา หรือผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุ โสดาปัตติผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุ ผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต

^{๑๗๖} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๒๓๒

“ดังนั้น แม้ทักษิณาที่บุคคลถวายในสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประมุข พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า มีผลนับไม่ได้โดยการนับด้วยคุณ แม้
ทักษิณาที่บุคคลถวายในสงฆ์ที่มีผ้ากาสาวะพันคอ พระองค์ก็ตรัสว่า มี
ผลนับไม่ได้โดยการนับด้วยคุณเหมือนกัน แท้จริงแล้วทักษิณาที่ถึงใน
สงฆ์ย่อมมีแก่บุคคลผู้สามารถทำความยำเกรงในสงฆ์ แต่การทำความ
ยำเกรงในสงฆ์ก็เป็นสิ่งทำได้ยาก”

พระพุทธองค์ทรงจำแนกทานที่ถวายเฉพาะบุคคล (ปาฏิปุคคลิก
ทาน) ๑๔ ประเภทไว้ในทักษิณาวិภังคสูตร ดังนี้

๑. ทานที่ถวายในพระพุทธเจ้า
๒. ทานที่ถวายในพระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. ทานที่ถวายในพระอรหันต์
๔. ทานที่ถวายในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล
๕. ทานที่ถวายในพระอนาคามี
๖. ทานที่ถวายในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามีผล
๗. ทานที่ถวายในพระสกทาคามี
๘. ทานที่ถวายในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุสกทาคามีผล
๙. ทานที่ถวายในพระโสดาบัน
๑๐. ทานที่ถวายในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล หมายถึง

ฆราวาสและภิกษุ

ตั้งข้อความว่า

จตุทส โข ปนิมานนท ปาฏิปุคคลิกา ทกฺขิณา. กตมา จตุทส.
ตถาคเต อรหนเต สมมาสมพุทฺθε ทานํ เทติ, อยํ ปจฺมา ปาฏิปุคคลิกา

ทกขิณา. ปจเจกสมพุทเธ ทานํ เทติ, อัยํ ทุตติยา ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา.
 ตถาคตสาวเก อรหนเต ทานํ เทติ, อัยํ ตติยา ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา.
 อรหตตผลสจฉิกริยาย ปฎิปนเน ทานํ เทติ, อัยํ จตตถิ ปาฏิปุคคลิกา
 ทกขิณา. อนาคามิสส ทานํ เทติ, อัยํ ปณจมี ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา.
 อนาคามิผลสจฉิกริยาย ปฎิปนเน ทานํ เทติ, อัยํ ฉฎฐิ ปาฏิปุคคลิกา
 ทกขิณา. สกทาคามิสส ทานํ เทติ, อัยํ สตตมี ปาฏิปุคคลิกา
 ทกขิณา. สกทาคามิผลสจฉิกริยาย ปฎิปนเน ทานํ เทติ, อัยํ อฎฐมี
 ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา. โสตาปนเน ทานํ เทติ, อัยํ นวมิ ปาฏิปุคคลิกา
 ทกขิณา. โสตาปตติผลสจฉิกริยาย ปฎิปนเน ทานํ เทติ, อัยํ ทสมิ
 ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา. พาหิรเก กามesu วิตราเค ทานํ เทติ, อัยํ
 เอกาทสมิ ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา. ปุถุชชนสีลวนเต ทานํ เทติ, อัยํ
 ทวาทสมิ ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา. ปุถุชชนทุสสีเล ทานํ เทติ, อัยํ
 เตรสมิ ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณา. ตिरจฉานคเต ทานํ เทติ, อัยํ จุททสมิ
 ปาฏิปุคคลิกา ทกขิณาติ.^{๑๗๗}

“อานนทํ ทักขิณาเป็นปาฏิปุคคลิก (การถวายทานเจาะจงบุคคล)
 นี้ มี ๑๔ ประการ ทั้ง ๑๔ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลย่อมถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
 นี้เป็นทักขิณาปาฏิปุคคลิกประการที่ ๑

๒. บุคคลย่อมถวายทานในพระปัจเจกพุทธะ นี้เป็นทักขิณา
 ปาฏิปุคคลิกประการที่ ๒

^{๑๗๗}
 ม.อ.อ. ๓/๓๗๙/๓๒๓-๒๔

๓. บุคคลย่อมถวายทานในพระสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๓

๔. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๔

๕. บุคคลย่อมถวายทานในพระอนาคามี นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๕

๖. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๖

๗. บุคคลย่อมถวายทานในพระสกทาคามี นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๗

๘. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๘

๙. บุคคลย่อมถวายทานในพระโสดาบัน นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๙

๑๐. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๑๐

๑๑. บุคคลย่อมถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิกประการที่ ๑๑

๑๒. บุคคลยอมให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล๑ นี้เป็นทักษิณาปาฏิ
บุคคลิกประการที่ ๑๒

๑๓. บุคคลยอมให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิบุคคลิก
ประการที่ ๑๓

๑๔. บุคคลยอมให้ทานในสัตว์ดิรัจฉาน นี้เป็นทักษิณาปาฏิ
บุคคลิกประการที่ ๑๔

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล คือ
ผู้ที่ดำรงอยู่ในไตรสรณคมน์โดยมีพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
เป็นที่พึ่ง นอกจากนั้นยังหมายรวมถึงอุบาสกผู้รักษาศีล ๕, อุบาสก
ผู้รักษาศีล ๑๐, สามเณร, ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วในวันนั้น, ภิกษุผู้อุปสมบท
แล้วที่สมบูรณ์ด้วยวัตร, ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา (ในระดับญาณ ๑-๑๐)
ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา (ในระดับญาณ ๑๑) และท่านผู้บรรลุโสดาปัตติ
มรรค ดังข้อความว่า

โสดาปัตติผลสจฉิกิริยาย ปฏิปนเนติ เอตถ เหมจิมโกภิยา
ติสรณํ คโต อุปาสโกปิ โสดาปัตติผลสจฉิกิริยาย ปฏิปนโน นาม,
ตสมิ ทินนทานมปิ อสงเขยยํ อปปเมยยํ. ปญจสีเล ปติภูจิตสส ตโต
อุตตริ มหปผลํ. ทสสีเล ปติภูจิตสส ตโต อุตตริ ตทหุพพชิตสส
สามเณรสส, ตโต อุตตริ อุปสมปนฺนภิกฺขุโน, ตโต อุตตริ อุปสมปนฺนส
เสว วตตสมปนฺนสส, ตโต อุตตริ วิปสสกสส, ตโต อุตตริ อารท-
วิปสสกสส, ตโต อุตตริ อุตตมโกภิยา ปน มคฺคสมงฺคิ โสดาปัตติผล-
สจฉิกิริยาย ปฏิปนโน นาม.^{๑๗๘}

๑๗๘

ม.อุ.อ. ๓/๓๗๙/๒๒๙

“ในคำว่า (โสดาปัตติผลสัจฉิกิริยาย ปฏิปนเน) ในท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล หมายความว่า :-

๑. แม้อุบาสกผู้ถึงไตรสรณะเป็นอย่างต่ำ ก็ชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล แม้ทานที่ให้ในอุบาสกนั้นก็นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้
๒. ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ดำรงมั่นอยู่ในศีล ๕ มีผลมากกว่าทานนั้น
๓. ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล ๑๐ มีผลมากกว่าทานนั้น
๔. ทานที่ถวายแก่สามเณรผู้บวชในวันนั้น มีผลมากกว่าทานนั้น
๕. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว มีผลมากกว่าทานนั้น
๖. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วที่สมบูรณ์ด้วยวัตร มีผลมากกว่าทานนั้น
๗. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา[ในระดับต่ำกว่าสังขารุเปกชาญาณ] มีผลมากกว่าทานนั้น
๘. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา[ในระดับสังขารุเปกชาญาณ] มีผลมากกว่าทานนั้น
๙. ท่านประกอบด้วยมรรคเป็นอย่างสูง ชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล ทานที่ถวายแก่ท่านผู้นี้มีผลมากกว่าทานที่กล่าวมานั้นแน่นอน”

๑๑. ทานที่ให้แก่มุชลินอกศาสนา ผู้ปราศจากความกำหนดในกาม คือ ผู้บรรลุนิพพาน ๕ ได้แก่ ฤๅษีผู้บรรลุนิพพานอภิญญา การถวายทานแก่มุชลินี่มีอานิสงส์น้อยกว่าผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน

๑๒. ทานที่ให้แก่มุชลินผู้มีศีล

๑๓. ทานที่ให้แก่มุชลินผู้ทุศีล

๑๔. ทานที่ให้แก่มุชลินผู้วิจรณ

จะเห็นได้ว่าใน ๑๔ ข้อนี้ ไม่มีข้อใดที่กล่าวถึงสังฆทานที่ให้แก่มุชลินผู้เดียวแล้วจะจงถึงพระสงฆ์ นอกจากนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงอานิสงส์ของทานที่ให้แก่มุชลินเหล่านั้น ดังนี้

๑. บุคคลผู้ให้ทานในสัตว์วิจรณ ได้รับอานิสงส์ ๑๐๐ อัฐภาพ

๒. ให้ทานในผู้ทุศีล ได้รับอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัฐภาพ

๓. ให้ทานในมุชลินผู้มีศีล ได้รับอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัฐภาพ

๔. ให้ทานในมุชลินอกศาสนาผู้บรรลุนิพพานอภิญญา ได้อานิสงส์แสนโกฏิอัฐภาพ

๕. ให้ทานในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน มีอานิสงส์นับไม่ได้

๖-๑๔. ทานที่ให้ในพระโสดาบัน, ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสัทธาคามิผล, พระสัทธาคามิ, ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล, พระอนาคามิ, ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล, พระอรหันต์,

พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอานิสงส์นับไม่ได้ตามลำดับ

ตั้งข้อความว่า

ตตรานนท ตีรจฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคฺณฺยา ทกฺขิณฺยา
 ปาฎิกงฺขิตพฺพา. ปุณฺณชชนทฺสสีเล ทานํ ทตฺวา สหสฺสคฺณฺยา ทกฺขิณฺยา
 ปาฎิกงฺขิตพฺพา. ปุณฺณชชนสีลวฺนเต ทานํ ทตฺวา สตสหสฺสคฺณฺยา ทกฺขิณฺยา
 ปาฎิกงฺขิตพฺพา. พาหิรเก กามเมสุ วิตฺราเค ทานํ ทตฺวา โภกฺขิสฺตสหสฺสคฺณฺยา
 ทกฺขิณฺยา ปาฎิกงฺขิตพฺพา. โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยา ย ปฏิปนฺเน ทานํ
 ทตฺวา อสงฺเขยฺยา อปฺปเมยฺยา ทกฺขิณฺยา ปาฎิกงฺขิตพฺพา. โภ ปน วาโท
 โสตาปนฺเน. โภ ปน วาโท สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยา ย ปฏิปนฺเน. โภ
 ปน วาโท สกทาคามิสฺส. โภ ปน วาโท อนาคามิผลสจฺฉิกิริยา ย ปฏิปนฺเน.
 โภ ปน วาโท อนาคามิสฺส. โภ ปน วาโท อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยา ย
 ปฏิปนฺเน. โภ ปน วาโท อรหฺนเต. โภ ปน วาโท ปจฺเจกสมฺพุทฺธ. โภ
 ปน วาโท ตถาคเต อรหฺนเต สมฺมาสมฺพุทฺธ.^{๑๗๙}

“อานนท ในทักษิณาปาฏิปุคคสิก ๑๔ ประการนั้น :-

๑. บุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานแล้ว ฟังหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัฒภาพ
๒. ให้ทานในปุณฺณชชนผู้ทุศีลแล้ว ฟังหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัฒภาพ

^{๑๗๙} ม.อ.อ. ๓/๓๗๙/๓๒๔

๓. ให้ทานในปุถุชนผู้มีศีลแล้วพึงหวังทักษิณานิสงส์
๑๐๐,๐๐๐ อัฐภาพ
๔. ถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัด
ในกามทั้งหลายแล้ว พึงหวังทักษิณานิสงส์แสนโกฏิอัฐภาพ
๕. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลแล้วพึงหวัง
ทักษิณานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้
๖. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระโสดาบัน
๗. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้
แจ้งสกทาคามีผล
๘. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระสกทาคามี
๙. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้
แจ้งอนาคามีผล
๑๐. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระอนาคามี
๑๑. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ
ทำให้แจ้งอรหัตตผล
๑๒. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระสาวกของตถาคต
ผู้เป็นพระอรหันต์
๑๓. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระปัจเจกพุทธเจ้า

๑๔. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทานที่ให้เฉพาะบุคคลซึ่งเรียกว่า ปาฏิบุคลิกทานแล้ว ได้ทรงจำแนกถึงสังฆิกทาน คือ ทานที่ถวายแต่สงฆ์ มี ๗ ประเภท คือ

๑. บุคคลยอมถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข (พุทธปมุข อุทิสงฆเม ทานํ เทติ)

๒. เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้วบุคคลยอมถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (ตถาคตปรินิพพุเต อุทิสงฆเม ทานํ เทติ)

๓. บุคคลยอมถวายทานในภิกษุสงฆ์ (ภิกษุสงฆเม ทานํ เทติ)

๔. บุคคลยอมถวายทานในภิกษุณีสงฆ์ (ภิกษุณีสงฆเม ทานํ เทติ)

๕. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจอะจงให้ภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุและภิกษุณี]สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกษุ จ ภิกษุณีโย จ สงฆโต อุทิสสเถติ ทานํ เทติ)

๖. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจอะจงให้ภิกษุจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุ] สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกษุ สงฆโต อุทิสสเถติ ทานํ เทติ)

๗. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจอะจงให้ภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุณี]สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกษุณีโย สงฆโต อุทิสสเถติ ทานํ เทติ)

ตั้งข้อความว่า

สตต โข ปนิมานนท สงฆคตา ทกฺขิณา. กตมา สตต. พุทฺธปปมุเข
 อุกฺโกตสงฺฆเ ทานํ เทติ, อัยํ ปจฺจมา สงฆคตา ทกฺขิณา. ตถาคเต
 ปรีนินฺทพฺพเต อุกฺโกตสงฺฆเ ทานํ เทติ, อัยํ ทฺติยา สงฆคตา ทกฺขิณา.
 ภิกฺขุสงฺฆเ ทานํ เทติ, อัยํ ตติยา สงฆคตา ทกฺขิณา. ภิกฺขุณีสงฺฆเ
 ทานํ เทติ, อัยํ จตฺตถิ สงฆคตา ทกฺขิณา. เอตตเก เม ภิกฺขุ จ ภิกฺขุณีโย จ
 สงฺฆโต อุทฺทิสสเถติ ทานํ เทติ, อัยํ ปณฺจมี สงฆคตา ทกฺขิณา.
 เอตตเก เม ภิกฺขุ สงฺฆโต อุทฺทิสสเถติ ทานํ เทติ, อัยํ ฉฎฺฐิ สงฆคตา
 ทกฺขิณา. เอตตเก เม ภิกฺขุณีโย สงฺฆโต อุทฺทิสสเถติ ทานํ เทติ, อัยํ
 สตตมี สงฆคตา ทกฺขิณา.^{๑๘๐}

“อานนท ทักขิณาที่ถวายในสงฆ์ ๗ ประการเหล่านี้ ทั้ง ๗ ประการ
 มีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลย่อมนถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
 นี้เป็นทักขิณาที่ถวายในสงฆ์ประการที่ ๑

๒. เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้วบุคคลย่อมนถวายทานในสงฆ์
 ๒ ฝ่าย นี้เป็นทักขิณาที่ถวายในสงฆ์ประการที่ ๒

๓. บุคคลย่อมนถวายทานในภิกษุสงฆ์ นี้เป็นทักขิณาที่ถวาย
 ในสงฆ์ประการที่ ๓

๔. บุคคลย่อมนถวายทานในภิกษุณีสงฆ์ นี้เป็นทักขิณาที่ถวาย
 ในสงฆ์ประการที่ ๔

^{๑๘๐} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๔-๒๕

๕. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทันที่ถวายในสงฆ์ประการที่ ๕

๖. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทันที่ถวายในสงฆ์ประการที่ ๖

๗. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทันที่ถวายในสงฆ์ประการที่ ๗”

จะเห็นได้ว่า ในทานที่ถวายสงฆ์ ๗ ประการเหล่านี้ ไม่มีข้อที่กล่าวว่าบุคคลถวายภิกษุรูปใดรูปหนึ่งแล้วตั้งใจอุทิศสงฆ์ก็นับเข้าเป็นสังฆทาน หากแต่ต้องเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในวัด อาจจะเป็นเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุทุเทศ (ผู้แจกภัต) แล้วขอนิมนต์ภิกษุจากบุคคลดังกล่าว ดังเช่นบางท้องถิ่นในประเทศไทยและสหภาพพม่ามีการถวายสลากภัตโดยนิมนต์ภิกษุจากวัดมารับสลากภัต จัดเป็นการถวายสังฆทานเจาะจงภิกษุที่ได้รับเลือกมาจากวัดแล้ว

หลังจากพระพุทธองค์ตรัสสังฆทาน ๗ ประเภทแล้ว ได้ตรัสต่อไปว่า

ภวิสสนติ โข ปนนานนท อนาคตมทุธานัน โคตรกฺโข กาสาวกณฺหา ทุสสีลา ปาปธมฺมา. เตสุ ทุสสีเลสุ สมนํ อุททิสฺส ทานํ ทสฺสนติ, ตทาปาหํ อานนท สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ อสงฺเขยฺยํ อปฺปเมยฺยํ วทามิ, น เตววาหํ

อานนท เกนจิ ปรียาเยน สงฆคตาย ทกขินาย ปาฏิปุคคลิกั ทานั
มหปผลตรั วทามิ.^{๑๘๑}

“อานนท ในอนาคตกาลจักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาვე
พันคอ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ซนทั้งหลายจักถวายนานเจาะจง
สงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก้ยังกล่าวทักษิณาที่
ถวายนในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่เราไม่กล่าวทาน
ให้เจาะจงบุคคลว่ามีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายนในสงฆ์ด้วยเหตุใดๆ”

ข้อนี้หมายความว่า ในอนาคตกาลเมื่อภิกษุหมดสิ้นไป มีเพียง
พระโคตรภู คือ ภิกษุผู้รักษาศระกุล พวกเขาประกอบอาชีพการงาน
มีครอบครัว เลี้ยงบุตรภรรยาเหมือนชาวบ้านทั่วไป แต่เป็นวงศ์ตระกูล
ซึ่งสืบทอดมาจากเหล่าภิกษุในกาลก่อน พวกเขาซึ่งชาวโลกถือว่าเป็น
ภิกษุนั้นมีผ้ากาสาვეพันคอ เรียกว่าพระโคตรภู

ในขณะนั้นแม้บุคคลจะถวายนแก่พระโคตรภูภิกษุโดยเจาะจง
สงฆ์ ก็นับว่าเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน เพราะพระโคตรภูเหล่านั้นเป็น
ตัวแทนซึ่งผู้ถวายนขอมาจากภิกษุสงฆ์ จึงจะนับว่าเป็นสังฆทานได้
ในอรรถกถาของทักษิณาวีถังคสูตร^{๑๘๒} มีเรื่องเล่าว่า มีเศรษฐีท่านหนึ่ง

^{๑๘๑} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕

^{๑๘๒} ตตถ ทิ เอโก วิหารสามิ กุฎุมพีโก “สงฆคตํ ทกขินํ ทสสามิติ สงฆโต อุททิสิตวา
เอกั ภิกขุ เทถาติ ยาจิ. โส เอกั ทุสสิลภิกขุ ลภิตวา นิสินนญจัน โอปุลลชาเปตวา อาสนั
ปณณาเปตวา อุปริ วิदानั พนธิตวา คนธธุมปูเปเทหิ ปุเชตวา ปาเท โหวิตวา เตเลน มกเขตวา
ทุทสส นิจจการั กโรนโต วิย สงเม จิตติกาเรน เทยยธมมํ อทาสิ. โส ภิกขุ ปจฉาภตตํ
วิหารชคคนตถาย กุทาลกั เทถาติ ฆรทวารั อากโต อุปาสโก นิสินโนว กุทาลั ปาเทน

ได้รับภิกษุทุศีลจากสงฆ์ แต่ท่านต้อนรับอย่างนอบน้อม ถวายอาหาร อันประณีต ทำให้ภิกษุนั้นเข้าใจว่าเศรษฐีเลื่อมใสตน ครั้นถึงเวลาเย็นได้เข้าไปหาเศรษฐีเพื่อขอจอบไปตายหญา เศรษฐีจึงเอาเท้าเขี่ยจอบให้ โดยกล่าวว่าจงรับไปเถิด ทำให้ชาวบ้านสงสัยจึงสอบถาม เศรษฐีตอบว่า เมื่อเช้าฉันถวายภิกษุที่เป็นตัวแทนของสงฆ์ แต่เย็นวันนี้ฉันให้ภิกษุทุศีล จึงทำอากัปกิริยาต่างกัน

จะเห็นได้ว่า การถวายสังฆทานนี้มีอานิสงส์มาก ก็เพราะว่ามีได้เจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการเจาะจงสงฆ์ ในอรรถกถาของทักษิณาวินิจฉัยสูตรและกัณฑ์ชาวิตถรณีได้จำแนกสังฆทาน โดยย่อ ๒ ประเภท คือ

ขิปิตวา “คนหาดี อทาสี. ตเมณั มนุสสา อาหุสุ “ตุมเหติ ปาโตว เอตสส กตสกกาโร วตตุ น สกกา อิทานิ อุปจรมตตคมปิ นตถิ ก็ นามेतนต์. อุปาสโก “สงฆสส โส ออยยา จิตตีกาโร น เอตสชาติ อาห. (ม.อุ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕)

“ในบรรดาอุบาสกเหล่านั้น อุบาสกคนหนึ่งเป็นกมุทเจ้าของวิหารคิดว่า ‘เราจักถวายทักษิณาที่ถึงในสงฆ์’ จึงร้องขอว่า ‘ขอท่านทั้งหลายจงให้ภิกษุรูปหนึ่ง เจาะจงจากสงฆ์เถิด’ เขาได้ภิกษุทุศีลรูปหนึ่ง เชื้อเชิญไปสู่สถานที่นั่ง ปลูกดอกอาสนะ กั้นเพดานเบื้องบน บูชาด้วยของหอม ธูปและดอกไม้แล้ว ล้างเท้าทำด้วยน้ำมัน เป็นตุจทำความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ได้ถวายไทยธรรมด้วยความยำเกรงในสงฆ์

ในเวลาเย็นภิกษุรูปนั้นมายังประตูเรือนพร้อมกับกล่าวว่า ขอท่านจงให้จอบเพื่อประโยชน์แก่การดูแลวิหาร อุบาสกนั่งอยู่นั่นเองใช้เท้าเขี่ยจอบถวายโดยกล่าวว่า ท่านจงถือเอาเถิด

มนุษย์ทั้งหลายได้กล่าวกับเขาว่า ใครๆ ไม่อาจพูดถึงสักการะที่ท่านทำแก่ภิกษุนั้น แต่เขารู้ได้ บัดนี้ แม้เพียงมารยาทก็ไม่มี นี่มันเรื่องอะไรกัน

อุบาสกกล่าวว่า แน่ะนาย นั่นเป็นการทำความยำเกรงต่อสงฆ์ ไม่ใช่การทำความยำเกรงต่อภิกษุนี้”

๑. สังฆทานที่ถวายภายในวัด
๒. สังฆทานที่ถวายภายนอกวัด

สังฆทานที่ถวายภายในวัด คือ การถวายแก่ภิกษุสามเณรทุกรูปที่อยู่ในวัด โดยนับรวมสามเณรเข้าในสงฆ์อีกด้วย และภิกษุสามเณรเหล่านั้นต้องอยู่พร้อมหน้ากันภายใน ๑๒ ศอกในวัดที่มีรั้วล้อม ถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม ให้นับ ๑ เลททุกบาท คือ สถานที่ขวางก้อนดินออกไปสุดแรงของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง

สังฆทานที่ถวายภายนอกวัด คือ การถวายนอกวัดโดยทายกไปขอนิมนต์ภิกษุจากเจ้าอาวาส หรือพระภิกษุทุตฺตเทสก์ (พระแจกภัก) ผู้รับกิจนิมนต์แทนสงฆ์ แล้วนำภิกษุหรือสามเณรที่ตนได้จากสงฆ์นั้นไปฉันที่บ้านหรือศาลาในหมู่บ้าน ดังนั้น การนิมนต์พระจากวัดไปฉันเข้าหรือฉันเพลที่บ้านก็ตาม การทำสลากภัตแล้วรับภิกษุสามเณรที่ได้รับสลากไปฉันที่บ้านก็ตาม จัดเป็นสังฆทานประเภทนี้

สังฆทานประเภทที่ ๒ ต้องเป็นการถวายภายนอกวัดเท่านั้น ถ้าทายกนิมนต์พระบางรูปที่อยู่ในวัดแล้วถวายอาหารหรือสิ่งของไม่จัดเป็นสังฆทาน เพราะสังฆทานประเภทแรกต้องเป็นการถวายภิกษุและสามเณรทั้งหมดวัดเท่านั้น ส่วนสังฆทานประเภทที่ ๒ ต้องเป็นการถวายภายนอกวัดเท่านั้น และผู้ถวายต้องเจาะจงสงฆ์เป็นหลักด้วยใจเป็นกลาง ถ้าผู้ถวายรู้สึกดีใจที่พระเถระมารับทาน หรือรู้สึกเสียใจที่สามเณรน้อยมารับทาน ก็ไม่จัดเป็นสังฆทาน แต่นับว่าเป็นปาฏิปุคคสิกทาน คือ ทานเจาะจงบุคคล

ตั้งข้อความว่า

ภิกขุสงฺฆเถติ อปริจฉินฺนกมหาภิกขุสงฺฆเอ.^{๑๘๓}

“คำว่า ภิกขุสงฺฆ (ในภิกขุสงฺฆ) คือ ในหมู่ภิกขุจำนวนมากที่มีได้
ระบุจำนวน”

“เอตตกาเยว ภิกขุ อุทฺทิสถาติ เอวํ ปริจเฉทสส อกรณณ
อุปจารสีมาปริยาปนนานํ เขตตปริยาปนนานํ วเสน อปริจฉินฺนก-
มหาภิกขุสงฺฆเอ.^{๑๘๔}

“คำว่า ในหมู่ภิกขุจำนวนมากที่มีได้ระบุจำนวน คือ ในหมู่ภิกขุ
จำนวนมากที่มีได้ระบุจำนวนโดยเนื่องด้วยหมู่ภิกขุที่อยู่ในเขตวัดที่นับ
เข้าในอุปจารสีมา (เขตวัดที่มีรั้วล้อมรอบหรือถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม
ให้นับ ๑ เลททุกบาท) โดยไม่ทำการระบุจำนวนอย่างนี้ว่า ‘จงเจาะจงให้
ภิกขุเพียงเท่านั้น’ ”

สงฺฆสส เทตฺติ เอตถ วิหารํ ปวิสิตวา “สงฺฆสส ทมมีติ ทินนํ
อุปจารสีมาคตानญจ ตโต พหิทฺธาปิ เตหิ สทฺธิ เอกาพทฺธานญจ
ปาปุณาติ, ตสฺมา เตสํ คาหเก สติ อสมปตฺตานมปิ ภาโค ทาทพฺโพ.
ยํ ปน พหิ อุปจารสีมาย ภิกขุ ทิสวา “สงฺฆสสาติ ทียติ, ตํ เอกาพทฺธ-
ปริสาย ปาปุณาติ. เย ปน ทฺวาทสฺหิ หตฺเถหิ ปริสํ อสมปตฺตา, เตสํ
น ปาปุณาติ.^{๑๘๕}

^{๑๘๓} ม.อุ.อ. ๓/๓๘๐/๒๓๐

^{๑๘๔} ม.อุ.ฎีกา ๓/๓๘๐/๔๘๔

^{๑๘๕} กงขา. ๑๙๒

“ในคำว่า สงฆสส เทติ (ถวายแก่สงฆ์) นี้ ฟังทราบเนื้อความดังนี้
 สิ่งของที่ทนายเข้าไปวัดแล้วถวายโดยกล่าวว่า สงฆสส ทมมิ
 (กระผมถวายแก่สงฆ์) ย่อมถึงแก่ภิกษุผู้อยู่ในอุปัชฌาย์ และภิกษุผู้
 เนื่องเป็นแถวกันกับภิกษุเหล่านั้นแม้ในภายนอกอุปัชฌาย์นั้น ดังนั้น
 เมื่อมีผู้แทนของภิกษุเหล่านั้น ต้องให้ส่วนแบ่งแม่แก่ภิกษุผู้ยังมาไม่ถึง

ส่วนสิ่งของใดทนายเห็นภิกษุในภายนอกอุปัชฌาย์แล้วถวายว่า
 สงฆสส ทมมิ (กระผมถวายแก่สงฆ์) สิ่งของนั้นย่อมถึงแก่บริษัทผู้เนื่อง
 เป็นแถวเดียวกัน แต่ภิกษุเหล่าใดยังไม่ทันถึงบริษัทภายใน ๑๒ ศอก
 สิ่งของนั้นย่อมไม่ถึงแก่ภิกษุเหล่านั้น”

เอกาทศตดา เจตถ ทวาทสทตถพจนตรโต ปริจฉินทิตพพา.
 เตนาท “เย ปนาตืออาทิ.”^{๑๘๖}

“อนึ่ง ความเนื่องเป็นอันเดียวกันในเรื่องนี้ บุคคลพึงกำหนดด้วย
 ระหว่าง ๑๒ ศอก ฉะนั้นจึงกล่าวว่า เย ปน (แต่ภิกษุเหล่าใด) เป็นต้น”

อนึ่ง คำว่า สงฆ์ ในคัมภีร์อรรถกถาจำแนกไว้ ๒ ลักษณะ^{๑๘๗} คือ

๑. ทักขิณยสงฆ์ คือ สงฆ์ผู้ควรรับทักษิณา ได้แก่ พระอริยบุคคล
 ๔ คู่ ๘ จำพวก ซึ่งเป็นภิกษุหรือฆราวาส สงฆ์ประเภทนี้พบในคำว่า
 สงฆ์ สรณิ คจฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง) คำว่า สงฆ์ มี
 ความหมาย ๔ ประการในคัมภีร์อรรถกถา ฐีกา และไวยากรณ คือ

^{๑๘๖} กงขา.อภินวฎีกา ๓๑๕

^{๑๘๗} กงขา.อภินวฎีกา ๓๑๕

ก. ผู้ประชุมกันด้วยความเสมอกันแห่งทิฐฐิ[คือปัญญาอันเกิดจากการบรรลุมรรคผล) และศีล[อันมั่นคง แม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ทำผิดศีล] = ทิฐฐิสีลสามณณ สหโตติ สงโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = ประชุมกัน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ คล้อยตามอรรถของ หน ธาตุ) <วิ.มหา.อ. ๑๕/๑๗๔, ที.สี.อ. ๒๕๐/๒๐๖, ม.มุ.อ. ๑/๕๖/๑๔๑, อง.จตุกกก.อ. ๑/๑๖/๑๘>

ข. ผู้กำจัดกิเลสความเร่าร้อนโดยชอบแล้วด้วยมรรคผลนั้นๆ = เตหิ เตหิ มคคผลเลหิ สมมเทว กิเลสทรเถ หนิตถาติ สงโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = เบียดเบียน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ มีอรรถว่า โดยชอบ) <กงขา.อภิณวฎีกา ๑๒๙>

ค. ผู้กำจัดกิเลสด้วยดาบคือมรรคนั้นๆ ด้วยดี = สฎฐุ กิเลสเหนติ เตน เตน มคคาสินา มาเรตีติ สงโฆ (นิตติ.ธาต. ๑๕๔)

ฆ. ผู้ที่กำจัดกิเลสความเร่าร้อนโดยชอบ = สมมเทว กิเลสทรเถ หนตีติ สงโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = เบียดเบียน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ มีอรรถว่า โดยชอบ) <รูป. ๗/๕๙๕>

๒. สมมุติสงฆ์ คือ สงฆ์โดยสมมุติ หมายถึง ภิกษุผู้ได้รับการอุปสมบทตามวินัยกรรม ซึ่งอาจจะเป็นปุถุชนหรือพระอริยบุคคล และใช้ในคำว่า สังฆทาน คือ ทานที่ถวายสงฆ์ ซึ่งหมายถึง ถวายแต่สมมุติสงฆ์ดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นพระอริยะ ปุถุชน สามเณร และยังหมายรวมถึงภิกษุทุศีลอีกด้วย ถ้าเขาได้รับมอบหมายจากสงฆ์ให้ไปรับทาน ก็จัดเป็นสงฆ์เช่นเดียวกัน คำว่า สงฆ ตามความหมายนี้มีรูปวิเคราะห์ว่า

สำหฺนติ สมหคคํ กมมํ สมุปกจฉตฺติ สงฺโฆ^{๑๘๘} (ผู้เข้าถึงกรรมโดยพร้อมเพรียงกัน ชื่อว่า สงฆ์)

ตั้งข้อความว่า

สงฺโฆติ อิมินา ปน ปเทน กิญจาปี อวิเสสโต ปุคฺคสฺมุโห วุตโต, อถ โข โส ทกฺขิณฺเอยยสงฺโฆ สหฺมุติสงฺโฆ จาติ ทฺวิโร โหติ. ตตถ ทกฺขิณฺเอยยสงฺโฆติ อฏฺฐอรียปุคฺคสฺมุโห วุจฺจติ. สหฺมุติสงฺโฆติ อวิเสเสน ภิกฺขุสฺมุโห โส อีธ อธิปฺเปโต.^{๑๘๙}

“อนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสถึงกลุ่มบุคคลโดยสามัญทั่วไปด้วยบทว่า สงฺโฆ (สงฆ์) นี้ก็จริง แต่สงฆ์นั้นจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ทักขิณฺเอยยสงฺฆํ (สงฆ์ผู้ควรแก่ทักษิณา) คือ กลุ่มอริยบุคคล ๘
๒. สหฺมุติสงฺฆํ (สงฆ์โดยสมมติ) คือ หมู่ภิกษุโดยทั่วไป [หมายถึง พระภิกษุผู้ได้รับการอุปสมบทตามวินัยกรรม ซึ่งอาจจะเป็นปุถุชนหรือพระอริยบุคคลก็ได้]

พระพุทธองค์ทรงประสงค์เอาสมมุติสงฆ์นั้นในญัตติของอุโบสถนี้ [ว่า สฺนนาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ]

ตั้งข้อความว่า

โส จ สงฺโฆ ทฺวิโร สหฺมุติสงฺโฆ, ทกฺขิณฺเอยยสงฺโฆติ. ตตถ สหคฺเคน สงฺเขน กตํ อุปสมฺปทา กมมํ สหฺมุติ นาม. ตาย สหฺมุติยา อุปสมฺปนฺนญฺมึ

^{๑๘๘} รฐ. ๗/๕๙๕, นิตฺติ.ธาท. ๑๕๔

^{๑๘๙} กงฺขา. ๑๐๖

ปตวา จิโต ภิกขุสงฺโฆ สมมุติสงฺโฆ นาม. โส วินยกมฺเมสุ ปสิทฺโธ.
 ทกฺขิณฺเอยยสงฺโฆ นาม อฏฺฐอรียบุคคลสมฺภูโ. โส ปน กิณฺจาปี
 สมมุติสงฺเขปี อนโตคฺโธเยว โหติ. ตถापि สรณคฺมน วนฺทนา มาณ
 ปุชฺชาสกการานุสฺสตีฏฺฐาเนสุ อนุตฺตรปฺุณฺณกเขตฺตวิเสสปริคฺคหตฺถํ
 ภควตา ตถา ตถา สํวณฺเณตวา โส วิสุํ วุตฺโตติ ทฏฺฐพฺโพ. ปุณฺณชนสงฺโฆ
 หิ ปฺุณฺณกเขตฺตํ สฺมาโนปี อนุตฺตรํ ปฺุณฺณกเขตฺตํ น โหติ. กสฺมา.
 สาลิกฺเขตฺเต ตินานํ วิย เขตฺตทฏฺฐจฺานํ สกฺกายทีฏฺฐิ วิจิกิจฺฉานุสฺยานํ
 สพฺภาวาติ.^{๑๙๐}

“สงฆ์มี ๒ ประเภท คือ สมมุติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมุติ) และทักษิณฺเอยยสงฆ์ (สงฆ์ผู้ควรรับทักษิณา)

คำว่า สมมุติ คือ อุปสมบทกรรมอันสงฆ์พร้อมเพรียงกันกระทำ

สมมุติสงฆ์ คือ ภิกษุสงฆ์ผู้ถึงฐานะของผู้อุปสมบทด้วยสมมุติกรรม
 สมมุติสงฆ์นั้นปรากฏในวินัยกรรม

ทักษิณฺเอยยสงฆ์ คือ หม่อรียบุคคล ๘

แม้ทักษิณฺเอยยสงฆ์จัดว่าเป็นสมมุติสงฆ์ แต่ก็ได้รับการยกย่องโดย
 ประการนั้นๆ แล้วกล่าวไว้เฉพาะ เพื่อกำหนดนาบุญอันประเสริฐในฐานะ
 ที่เข้าถึงสรณะ นบโหวิ เคารพบูชา สักการะ และระลึกถึงเป็นนิตยํ จริง
 อยู่ สงฆ์ปุณฺณชนแม้เป็นนาบุญก็หาใช้นาบุญอันประเสริฐไม่

ถามว่า : เหตุใดสงฆ์ปุณฺณชนจึงไม่ใช้นาบุญอันประเสริฐ

^{๑๙๐} ปรมตต.ฎีกา ๑/๗/๑๒

มหาปริจาค ๕

การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาหลายแห่ง แต่มีข้อความไม่ตรงกัน ซึ่งสรุปความได้ว่า

๑. การบริจาคอวัยวะ (องคปริจาค) และดวงตา (นยนปริจาค) ใช้แยกกันเป็น ๒ ข้อ พบในอรรถกถาของทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และมหานิทเทส อีกในทั้งฎีกาของมูลปณณาสก์ ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจาค)
- ๒) บริจาคดวงตา (นยนปริจาค)
- ๓) บริจาคทรัพย์ (ธนปริจาค)
- ๔) บริจาคราชสมบัติ (ราชชปริจาค)
- ๕) บริจาคบุตรภรรยา (ปุตตหารปริจาค)

ดังข้อความว่า

อถวา ยถา วิปสสี ภควา ฯเปฯ ยถา กสสโป ภควา ทานปารมี
 ปุเรตวา สีลเนกขมมปณณาวิริยชนตีสจจอธิฏฐานเมตตาอุเปกขาปารมี
 ปุเรตวา อีมา ทส ปารมีโย ทส อุปปารมีโย ทส ปรมตถปารมีโยติ
 สมตีสปารมีโย ปุเรตวา องคปริจาคํ นยนธนราชชปุตตหารปริจาคนติ
 อีเม ปณจ มหาปริจาคเค ปริจจชิตวา ปุพพโยคปุพพจริยธมมกขาน-
 ญาตตถจริยาทโย ปุเรตวา พุทฺธจริยาย โภฎี ปตวา อาคโต, ตถา
 อมหากมปิ ภควา อาคโต.^{๑๙๑}

^{๑๙๑} ที.สี.อ. ๑/๗/๕๙, ม.ม.อ. ๑/๑๒/๕๐, อ.อ.อ.อ. ๑/๑๗๐/๙๔, ป.ม.อ. ๑๔/๑๗๔

“อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ ทรงบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีแล้ว ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศนี้ คือ บารมี ๑๐ อุบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงกระทำมหาบริจาต ๕ ประการนี้ คือ ๑) บริจาคอวัยวะ ๒) บริจาคทรัพย์ ๓) บริจาคบุตร ๔) บริจาคภรรยา ๕) บริจาคชีวิต แล้วทรงบำเพ็ญปุพพโยคะ (ความเพียรเป็นเบื้องต้นแรก), ปุพพจริยา (ความประพฤติเป็นเบื้องต้นแรก) และ รัมมกขานะ (ธรรมที่แสดงด้วยการยังเหล่าสัตว์ให้ตั้งมั่นและให้อบรมในโพธิญาณสาม) พร้อมด้วยญาติตถจริยา (ความประพฤติประโยชน์แก่ญาติ) เป็นต้น เสด็จมาถึงที่สุดด้วยพุทธจริยาแล้วโดยประการใด แม้พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายก็เสด็จมาแล้วโดยประการนั้น”

องคปริจจาคโค นยนธรรชชปุตตทวารปริจจาคโคติ ปญจ
มหาปริจจาคา.^{๑๙๒}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจาคดวงตา ๒) บริจาคทรัพย์ ๓) บริจาคราชสมบัติ ๔) บริจาคบุตร ๕) บริจาคภรรยา”

๒. การบริจาคดวงตาเข้าในการบริจาคอวัยวะ เพราะดวงตาก็เป็นอวัยวะอย่างหนึ่ง และแยกการบริจาคบุตรภรรยาเป็นสองข้อ พบในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาและปรีตตฎีกา ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

^{๑๙๒} ม.ม.ฎีกา ๑/๑๒/๑๒๔

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจจาค)
- ๒) บริจาคทรัพย์ (ธนปริจจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (ราชขปริจจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทวารปริจจาค)

ตั้งข้อความว่า

ปณจมหาปริจจาคโ	วุตโต เสฏฐชนสส จ
วเสน ปุตตทวารานํ	ราชสสงคานเมว จ. ^{๑๔๓}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ กล่าวไว้โดยจำแนกเป็นทรัพย์อันประเสริฐ บุตร ภรรยา ราชสมบัติ และอวัยวะ”

ปณจ มหาปริจจาคเคติ องครณภริยาปุตตรชวเสน ปณจ เอว อุตตมภูเจณ มหันทา, ปริจจชิตพพภูเจณ ปริจจาคา, เต.^{๑๔๔}

“คำว่า ปณจ มหาปริจจาค (การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕) หมายความว่า ของ ๕ อย่าง คือ อวัยวะ ทรัพย์ ภรรยา บุตร และราชสมบัติ ชื่อว่า มหา เพราะเป็นสิ่งที่สูงสุด และชื่อว่า การบริจาค เพราะเป็นสิ่งที่ควร สละ [เจริญพระพุทธคุณคือ]การบริจาคใหญ่เหล่านั้น”

๓. การบริจากร่างกาย (อตตปริจจาค) ใช้แทนการบริจาคอวัยวะ พบในอรรถกถาของอติวุตตกะ ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

^{๑๔๓} อภิธาน. ๒/๔๒๑

^{๑๔๔} ปริตตฎีกา ๓๓

- ๑) บริจาคร่างกาย(องคปริจาค)
- ๒) บริจาคดวงตา (นยนปริจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทารปริจาค)

ดังข้อความว่า

อตตปริจาโค นยนธรรชชปุตตทารปริจาโคติ ปญจ มหา-
ปริจาคา.^{๑๙๕}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจาคร่างกาย ๒) บริจาคดวงตา
๓) บริจาคราชสมบัติ ๔) บริจาคบุตร ๕) บริจาคภรรยา”

๔. การบริจาคอวัยวะ ใช้แทนการบริจาคทรัพย์ พบในฎีกาของ
คัมภีร์สคาถวรรค ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจาค)
- ๒) บริจาคชีวิต (ชีวิตปริจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทารปริจาค)

ดังข้อความว่า

องคปริจจาคโค, ชีวิต, รชช, ปุตต, ทารปริจจาคโคติ ปณจ
มหาปริจจาคา.^{๑๔๖}

“การบริจจาคใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจจาคอวัยวะ ๒) บริจจาคชีวิต
๓) บริจจาคราชสมบัติ ๔) บริจจาคบุตร ๕) บริจจาคภรรยา”

๕. การบริจจาคชีวิต (ชีวิตปริจจาค) ใช้แทนการบริจจาคดวงตา
พบในอรรถกถาของพุทธวงศ์ ตามความเห็นนี้ การบริจจาคใหญ่มี
๕ อย่าง คือ

- ๑) บริจจาคอวัยวะ (องคปริจจาค)
- ๒) บริจจาคชีวิต (ชีวิตปริจจาค)
- ๓) บริจจาคทรัพย์ (ธนปริจจาค)
- ๔) บริจจาคราชสมบัติ(รชชปริจจาค)
- ๕) บริจจาคบุตรและภรรยา (ปุตตทารปริจจาค)

ตั้งข้อความว่า

กถิ ภควา ตถา อากโตติ ตถาคโต. ยถา เยน อภินิหารเณ
ทานปารมี ปุเรตวา สีลเนกขมมปณณาวีริยขนตีสจจจอิฏฺฐานเมตตุ-
เปกฺขาปารมี ปุเรตวา อีมา ทส ปารมีโย ทส อุปปารมีโย ทส ปรมตถ-
ปารมีโยติ สมตตีส ปารมีโย ปุเรตวา องคปริจจาคํ ชีวิตปริจจาคํ

^{๑๔๖} ส.ส.ฎีกา ๑/๑/๓๗

ธรรชชปุตตทวารปริจจาคนติ อิเม ปณจ มหาปริจจาคะ ปริจจชิตวา
 ยถา วิปสสีอาทโย สมมาสมพุทธา อาคตา ตถา อมหากมปิ ภควา
 อากโตติ ตถาคโต.^{๑๔๗}

“พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะเสด็จมาโดย
 ประการนั้นอย่างไร คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระวิปัสสีเป็นต้น
 ทรงบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี
 ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี
 แล้ว ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศเหล่านี้ คือ บารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐
 พรหมัตถบารมี ๑๐ ทรงกระทำมหาบริจจาค ๕ ประการนี้ คือ ๑) บริจจาค
 อวัยวะ ๒) บริจจาคชีวิต ๓) บริจจาคทรัพย์ ๔) บริจจาคราชสมบัติ ๕) บริจจาค
 บุตรและภรรยา เสด็จมาแล้วโดยประการใด แม้พระผู้มีพระภาคของเรา
 ทั้งหลายก็เสด็จมาแล้วโดยประการนั้น”

๖. ในคัมภีร์อรรถกถาของเวสสันดรชาดก พบการบริจจาคใหญ่ ๕
 อย่าง คือ

- ๑) บริจจาคทรัพย์ (ธนบริจจาค)
- ๒) บริจจาคอวัยวะ (องคบริจจาค)
- ๓) บริจจาคบุตร (ปุตตบริจจาค)
- ๔) บริจจาคภรรยา (ภริยาบริจจาค)
- ๕) บริจจาคชีวิต (ชีวิตบริจจาค)

^{๑๔๗}
 ขุ.พุทธ.อ. ๒/๒๒

ตั้งข้อความว่า

สพพโพธิสตาตันิ ธนปริจจาคิ อองคปริจจาคิ ปุตตปริจจาคิ
ภริยปริจจาคิ ชีวิตปริจจาคนติ อิเม ปณจ มหาปริจจาคเ อปริจจชิตวา
พุทธภูตปุโพ นาม นตถิ.^{๑๙๘}

“ในบรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งปวง ผู้ที่มีได้บริจาคการบริจาคใหญ่
ทั้ง ๕ เหล่านี้ คือ ๑) บริจาคทรัพย์ ๒) บริจาคอวัยวะ ๓) บริจาคบุตร
๔) บริจาคภรรยา ๕) บริจาคชีวิต ขึ้นชื่อว่าได้เคยเป็นพระพุทธเจ้า
หาไม่มี”

ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ ความเห็นของอรรถกถาชาดกน่าจะ
สมบูรณ์ที่สุด เพราะกล่าวถึงการบริจาคที่ทำได้ยากตามลำดับ คือ ทรัพย์
อวัยวะ บุตร ภรรยา และชีวิต ที่จริงแล้ว การบริจากราชสมบัติตาม
ที่พบในบางคัมภีร์ได้นับเข้าในทรัพย์ และการบริจาคร่างกายก็คือ
การบริจาคชีวิตนั่นเอง ความเห็นที่กล่าวถึงการบริจาคชีวิตจึงสมบูรณ์
เพราะการบริจาคชีวิตจัดเป็นปรมัตถบารมีของท่านตามหลักฐาน
ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตถ ทานปารมียิ ตาว พาทิรภณชปริจจาโค ปารมียิ นาม, อองค-
ปริจจาโค อุปปารมียิ นาม, ชีวิตปริจจาโค ปรมตถปารมียิ นามาติ.^{๑๙๙}

“ในเรื่องนั้น ลำดับแรกในทานบารมี การบริจาคของใช้ภายนอก
ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า
ปรมัตถบารมี”

^{๑๙๘} พ.ชา.อ. ๑๐/๒๑๕๙/๓๙๖

^{๑๙๙} พ.พุทธ.อ. ๗๖-๗/๙๗

พาหิรภณฑปริจจาโค ทานบารมี นาม, องคปริจจาโค ทาน-
อุปบารมี นาม, ชีวิตปริจจาโค ทานปรมตถบารมี นาม.^{๒๐๐}

“การบริจาคนอกใช้ภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะ
ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมตถบารมี”

บุตตทธารณาทีอุปกณปริจจาโค ปน ทานบารมี, อตตโน
องคปริจจาโค ทานอุปบารมี, อตตโน ชีวิตปริจจาโค ทานปรมตถบารมี.^{๒๐๑}

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า
ทานบารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาค
ชีวิตของตน ชื่อว่า ทานปรมตถบารมี”

บุตตทธารณาทีอุปกณปริจจาโค ปารมีโย. อตตโน องคปริจจาโค
อุปบารมีโย. อตตโนว ชีวิตปริจจาโค ปรมตถบารมีโย.^{๒๐๒}

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า บารมี
การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิตของตนนั้น
แหละ ชื่อว่า ปรมตถบารมี”

แม้ความเห็นเกี่ยวกับบารมีและอุปบารมีของท่านจะต่างกัน
ในบางที่ แต่ความเห็นเกี่ยวกับปรมตถบารมีเป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น
การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ จึงต้องมีการบริจาคชีวิตร่วมด้วยจึงจะสมบูรณ์

^{๒๐๐} ขุ.ชา.อ. ๑/๔๐

^{๒๐๑} ที.สี.ฎีกา ๑/๗/๑๑๓

^{๒๐๒} อง.อฎฐก.ฎีกา ๓/๑๒/๒๗๐

กฐินทาน

ความหมายของกฐิน พบในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (หน้า ๕) ดังนี้

“กฐิน คือ ผ้าพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุสงฆ์เฉพาะ กฐินกาล ตามศัพท์แปลว่า ไม้สะดึง คือ ไม้แบบสำหรับซึ่งผ้าที่จะเย็บเป็นจีวร คำ กฐิน นี้ใช้ประกอบกับคำอื่นอันเนื่องด้วยพิธีกฐิน ผ้าที่ถวายแก่ภิกษุสงฆ์ในพิธีนี้ เรียกว่า ผ้ากฐิน ในฤดูกาลเรียกว่า กฐินกาล [กะถินนะกาล] คือระยะเวลาตั้งแต่ แรมค่ำหนึ่ง เดือน ๑๑ ถึงกลางเดือน ๑๒ ระยะเวลานี้เรียกเป็นสามัญว่า เทศกาลกฐิน[เทศสะกานกะถิน]”

อย่างไรก็ตาม ความหมายว่า ไม้สะดึง ตามคำอธิบายข้างต้น ไม่พบในวรรณกรรมบาลีใดๆ ตามคำอธิบายในสารัตถทีปนี วิมตฺติวินทนี และกัณฑ์ภาฎกาใหม่ กล่าวว่ คำว่า กฐิน เป็นอนิปผันนปาฏิพทิกะ คือนามศัพท์ที่ไม่สำเร็จด้วยความเป็นสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ จึงตั้งรูปวิเคราะห์ไม่ได้ ดังคำว่า ฆฎ (หม้อ), ปฎ (ผ้า) เป็นต้น หรือชื่อว่า รุฬหีศัพท์ คือศัพท์ที่ยกขึ้นกล่าวโดยไม่มองหาเนื้อความตามรากศัพท์^{๒๐๓}

^{๒๐๓} รุฬหีสทโทติ สมาสตัทธิตกิตกวิกคเหหิ อนิปผันโน ปาฏิพทิกสทโท. วุตตถจ-

นิปผันโน จ อนิปผันโน โส ปาฏิพทิกโย ยถา

นิปผันโน การโกตยาหิ- ตโร ฆฎปาฎาทิก

ตตัทธิตาทิตตยาสิทโร นิปผันโน อิตโร มโต. (นิรุตติ.มณฑุสาฎีกา ๔๘๖)

“คำว่า รุฬหีสทโท (รุฬหีศัพท์) คือ นามศัพท์ที่มีได้สำเร็จด้วยรูปวิเคราะห์ที่เป็นสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ สมจริงดังคำกล่าวว่

‘ปาฏิพทิกศัพท์นั้นจำแนกเป็นนิปทิกะ และอนิปผันนปาฏิพทิกะ นิปผันนปาฏิพทิกะ เช่น การโก (ผู้ทำ) เป็นต้น และจำแนกเป็นอนิปผันนปาฏิพทิกะอื่นมิได้สำเร็จด้วยตัทธิตเป็นต้น

คำว่า กฐิน มีความหมายว่า มั่นคง หมายความว่า

๑. สามารถทำให้อานิสงส์ของกฐิน ๕ ประการอยู่ภายในวัดที่
ภิกษุกรานกฐินนั้น ถ้าภิกษุย้ายวัดไปหลังกรานกฐินแล้วโดยตั้งใจว่าจะ
ไม่กลับมาอีกก็จะไม่ได้รับอานิสงส์กฐิน เรียกว่า ตัดอวาสปลิโพธ คือ
ความห่วงใยในวัด

๒. รับเอาอานิสงส์ของกฐิน ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่นจากวัดที่
ภิกษุกรานกฐิน

ตั้งคำอธิบายในคัมภีร์ฎีกาเหล่านั้นว่า

กถินนติ ปญจานิสเส อนโตกรณสมตถตาย ถรินติ อตเถติ
คณธิปเทสุ วุตต^{๒๐๔}.

“ในคัมภีร์คณฐิบททั้งหลายกล่าวไว้ว่า คำว่า กฐิน หมายความว่า
มั่นคง โดยสามารถทำอานิสงส์ ๕ ในภายใน[วัดที่ภิกษุกรานกฐิน]”

ทั้ง ๓ อย่างปผันนปาฏิ เช่น ฆฏ (หม้อ) และปฏ (ผ้า) เป็นต้น นิปผันนปาฏิปฏิบัติกะอื่นพึงทราบ
ว่า สำเร็จด้วยตัทธิต เป็นต้นทั้ง ๓ อย่าง ”

ธาดุจันตตาย เย มุตตา อนิพณนาติ เต มตา
เต จาปิ พหโว สนติ ปิตโลहितกาทโย. (นิตฺติ.ธาดุ. ๔๙๔)

“นามศัพท์เหล่านี้ได้พ้นแล้วจากการจำแนกธาดุ นามศัพท์เหล่านั้นชื่อว่าอนิพผันนนะ
อนึ่ง แม้ศัพท์เหล่านั้นก็มีจำนวนมาก มีศัพท์ว่า ปิต และ โลहित เป็นต้น”

รุษหิขยาด นิปาตณฺจ- ปสคคาลปนี ตถา
สพพนามิกเมตฺส น กโต วิคคโท ฉสุ. (วินยา.ฎีกา ๒/๘๐)

“รูวิเคราะห์ในบท ๖ ประเภทเหล่านี้ คือ รุษหิศัพท์ อาชยาด นิบาตอุปสรรค อาลปนนะ
และสรรพนาม บุคคลกระทำไม่ได้”

^{๒๐๔} สารตถ.ฎีกา ๓/๓๐๖/๔๐๓

กถินนติ ปญจานิสเส อนโตกรณสมตถตตาย ถิรนติ อตโถ.^{๒๐๕}

“คำว่า กฐิน หมายความว่า มั่นคง โดยสามารถทำอานิสงส์ ๕ ในภายใน[วัดที่ภิกษุกรานกฐิน]”

ปญจานิสเส อถยตถ คนตุ อทตวา สงคณหนฎุเจน กถิน, ถิรนติ อตโถ.^{๒๐๖}

“ชื่อว่า กฐิน โดยความหมายว่า รับเอาอานิสงส์ ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่น[จากวัดที่ภิกษุกรานกฐิน] หมายความว่า เป็นของมั่นคง”

อีกอย่างหนึ่ง ตามความเห็นของคัมภีร์วินยาลังการ (เล่ม ๒ หน้า ๘๐) คำว่า กถิน จัดเป็นนิปผันนปาฏิพทิกะ คือ นามศัพท์ที่สำเร็จด้วย รูปวิเคราะห์ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. วินัยกรรมที่รวมเอาอานิสงส์ ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่น = ปญจานิสเส อถยตถคนตุ อทตวา กถติ สงคณหาตีติ กถิน (กถ ธาตุ = รวมเอา + อิน ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

๒. วินัยกรรมที่มีความมั่นคง = กถติ กิจฉเนน ชิวตีติ กถิโน, รุกโข, ตสส เอโสติกถิโน, ถิรภาโว, โส เอตสส อตถีติ กถิน (กถิน ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัถิตัทธิต)

๓. วินัยกรรมที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญไว้ = กถียเต สิลามเต ปัสสียเตพุทธาทีหีติ กถิน (กถ ธาตุ <กถเน = สรรเสริญ> + อิน ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

^{๒๐๕} วิมตี.ฎีกา ๒/๓๐๖/๒๕๒

^{๒๐๖} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๐

กฐินเป็นประเพณีที่อยู่คู่กับพุทธศาสนิกชนไทยมาช้านานตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะเป็นวินัยบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือนแล้ว สามารถรับมานุ่งห่มได้ โดยคำว่า การกรานกฐินจัดเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่งตามพระวินัยบัญญัติเถรวาทที่มีกำหนดเวลา คือพระสงฆ์สามารถกระทำสังฆกรรมนี้ได้นับแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เท่านั้น โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการอนุเคราะห์ภิกษุผู้ทรงคุณที่มีจีวรชำรุด ดังนั้นกฐินจึงจัดเป็นเรื่องเกี่ยวกับสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ

การได้มาของผ้าไตรจีวรอันจะนำมากรานกฐินตามพระวินัยบัญญัติของเถรวาทนี้ พระพุทธองค์ไม่ทรงห้ามการรับผ้าจากผู้ศรัทธาเพื่อนำมากรานกฐิน ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เกิดทานพิธีการถวายผ้ากฐิน หรือการทอดกฐินของพุทธศาสนิกชนขึ้น และด้วยการที่การถวายผ้ากฐินนั้น จัดเป็นสังฆทาน คือถวายแก่คณะสงฆ์โดยไม่เจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เพื่อให้คณะสงฆ์นำผ้าไปอุปโลกน์ ยกให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งตามที่คณะสงฆ์ลงมติด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา และจัดเป็นกาลทานที่มีกำหนดเขตเวลาถวายแน่นอน คณะสงฆ์วัดหนึ่งๆ สามารถรับได้ครั้งเดียวในรอบปี จึงทำให้ประเพณีการทอดกฐินเป็นบุญประเพณีนิยมที่สำคัญของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

กฐินทานมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. มีภิกษุผู้จำพรรษาดัน
๒. สงฆ์ผู้ร่วมกรานกฐินต้องมีไม่ต่ำกว่า ๕ รูป

๓. เวลากรานกฐินเป็นจีวรกาล คือ ระยะเวลา ๑ เดือนหลังออกพรรษาแล้ว

๔. ภิกษุได้รับกฐินจีวรโดยชอบธรรม

ชาวพุทธเชื่อว่ากฐินทานเป็นบุญใหญ่ เหตุที่กฐินทานเป็นบุญใหญ่ก็เพราะว่ามีข้อพิเศษต่างจากทานอย่างอื่น ๗ ประการ คือ

๑. จำกัดผู้รับ หมายความว่า ภิกษุผู้รับกฐินต้องอยู่จำพรรษาแรกครบ ๓ เดือน และได้ปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๑ ถ้าเป็นภิกษุผู้ไม่ได้จำพรรษา หรือว่าขาดพรรษา หรือว่าไม่ได้ปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๑ ก็ไม่อาจรับกฐินได้ ในวัดที่เราไปทอดกฐินนั้นอาจมีภิกษุจำพรรษาเพียง ๑ รูป ก็รับกฐินได้ เพราะคัมภีร์อรธกถาและฎีกาของพระวินัยระบุว่า ภิกษุที่จำพรรษาอยู่เพียงรูปเดียวในวัดแห่งหนึ่งก็รับกฐินได้เช่นเดียวกัน แต่ในเวลากรานกฐินนั้นจะต้องนิมนต์ภิกษุจากวัดอื่นมาอีก ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูปเพื่อกกรานกฐิน คือ การประกาศต่อสงฆ์ว่าภิกษุนั้นได้รับผ้ากฐินแล้ว หลังจากที่ทำทานได้กรานกฐินแล้วก็จะได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ดังข้อความว่า

คณนวเสน ตาว ปจฉิมโกภฺยิยา ปญจ ชนา ลภนติ, อุทฺธํ สตสทสสมปี. ปญจนนํ เหมจฺจา น ลภนติ. วุตถวสสวเสน ปุริมิกาย วสฺสํ อุปคฺนตฺวา ปจฺมปวารณาย ปวาริตา ลภนติ, ฉินฺนวสฺสา วา ปจฉิมิกาย อุปคฺตา วา น ลภนติ. อญฺญสฺมี วิหาเร วุตถวสฺสาปี น ลภนตีติ มหาปจจฺริยํ วุตตํ.^{๒๐๗}

^{๒๐๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๔๒

“ในคัมภีร์มหาปัจจริกกล่าวว่า ภิกษุ ๕ รูปยอมได้กฐินตามจำนวน เป็นอย่างต่ำก่อน แม้ตั้งแสนรูปยอมได้กฐินอย่างสูง แต่ต่ำกว่า ๕ รูป ลงมาย่อมไม่ได้

ว่าด้วยอำนาจภิกษุผู้อยู่จำพรรษา ภิกษุผู้เข้าจำพรรษาต้นแล้ว ปวารณาในวันปวารณาต้นยอมได้กฐิน ส่วนภิกษุผู้มีพรรษาขาดหรือภิกษุ ผู้อยู่จำพรรษาหลังยอมไม่ได้ แม้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในวิหารอื่นก็ไม่ได้ กฐิน”

สเจ ปุริมิกาย อุปคตา จตตารโ วา โหนติ ตโย วา เทว วา เอโก วา, อิตเร คนปุรกะ กตวา กถินิ อตถริตพพิ. อถ จตตารโ ภิกขุ อุปคตา, เอโก ปริปุณณวสโส สามเณโร, โส เจ ปจฉิมิกาย อุปสมปชชติ, คนปุรกะ เจว โหติ อานิสสงฺส ลภติ. ตโย ภิกขุ เทว สามเณรา, เทว ภิกขุ ตโย สามเณรา, เอโก ภิกขุ จตตารโ สามเณราติ เอตถापि เอเสว นโย.^{๒๐๘}

“ถ้าพวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาต้นมี ๔ รูป ๓ รูป ๒ รูป หรือรูปเดียว ฟังนิมนต์พวกภิกษุนอกนี้มาเป็นคนปุรกะแล้วกรานกฐิน อนึ่ง ถ้าภิกษุ ๔ รูปจำพรรษาต้น หากสามเณรรูปหนึ่งมีพรรษาครบถ้วนบวชในพรรษา หลัง สามเณรเป็นทั้งคนปุรกะและได้รับอานิสงส์ ฟังทราบนัยนี้นั้นเทียว แม้ในข้อความนี้ว่า

ถ้าภิกษุ ๓ รูปจำพรรษา ถ้าสามเณร ๒ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช ในพรรษาหลัง สามเณรเป็นทั้งคนปุรกะและได้รับอานิสงส์

^{๒๐๘} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒-๑๓

ถ้าภิกษุ ๒ รูปจำพรรษา ถ้าสามเณร ๓ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช
ในพรรษาหลัง

ถ้าภิกษุ ๑ รูปจำพรรษา ถ้าสามเณร ๔ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช
ในพรรษาหลัง สามเณรเป็นทั้งคณปุรณะและได้รับอาณิสงส์”

ปถจนน์ ชน่าน์ วฏฏตีติ ปจฉิมโกฎฐยา จตตารโ กถินทุสสสส
ทายกา, เอโก ปฏิกคาคาหโกติ ปถจนน์ ชน่าน์ วฏฏตีติ. เกจิ ปน
“ปถจวคคกรณียตตาร ‘ปถจนน์ ชน่าน์ วฏฏตีติ วุตตนติ วทนติ,
ตํ เตสํ มติมตตํ “ตตร ภิกขเว ยวายํ จตวคโค ภิกขุสงโฆ ฐเปตวา
ตีณิ กมมานิ อุปสมปทํ ปวารณํ อพภานนติ จมเปยยกขนธเก วุตตตตาร.”^{๒๐๙}

“คำว่า ปถจนน์ ชน่าน์ วฏฏตีติ (ควรแก่ภิกษุ ๕ รูป) หมายความว่า
ควรแก่ภิกษุ ๕ รูป คือ ภิกษุ ๔ รูปโดยจำนวนต่ำสุดเป็นผู้ให้ผ้ากฐิน
รูปหนึ่งเป็นผู้รับ

บางท่านกล่าวว่า คำว่า ปถจนน์ ชน่าน์ วฏฏตีติ กล่าวไว้เพราะเป็น
กรรมที่สงฆ์ปัจฉิมวรรคพึงกระทำ คำกล่าวนั้นเป็นเพียงความเห็นของ
ท่านเหล่านั้น เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ในจัมเปยยขันธกะว่า

‘ภิกษุทั้งหลาย ในสงฆ์เหล่านั้น สงฆ์จตุวรรคพร้อมเพรียงกันโดย
ธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม ๓ อย่าง คือ อุปสมบท ปวารณา
อัพภาน’ ”

๒. จำกัดไทยธรรม หมายความว่า กฐินต้องมีจีวร ๑ ผืนขึ้นไป
เป็นอย่างน้อย อาจจะเป็นสบง จีวร หรือสังฆาฎก็ได้ ส่วนไทยธรรมอื่นๆ

^{๒๐๙} กงขา.อภินวฎฐิกา ๒๙๑

ถือว่าเป็นบริวารกฐิน การถวายจีวรแก่สงฆ์มีอันสูงส่งที่สุดแก่สตรีผู้ถวาย คือได้รับเครื่องประดับมहाลดาที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ตั้งแต่ศีรษะคลุมถึงหลังเท้า มีราคา ๙ โกฏี ในสมัยพุทธกาลมีสตรี ๓ ท่านที่มีเครื่องประดับประเภทนี้ก็คือ นางวิสาขามหาอุบาสิกา นางมัลลิกาภรรยาของพันธุเสนาบดี และธิดาของเศรษฐีในกรุงพาราณสี ส่วนอันสูงส่งที่สุดที่เกิดแก่บุรุษผู้ถวาย คือได้รับบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ในเวลาออกบวช ในสำนักของพระพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

กิสส ปน นิสสนเทน ตาเยตํ ปสาธน์ ลทฺธนติ? สา กิร กสสปสมมาสมพุทฺธกาเล วิสติยา ภิกขุสหสฺसानํ จีวรสาฎกํ ทตฺวา สุตตมปิ สุจิโยปิ รชนมปิ อตฺตโน สนตกเมว อทาสี. ตสส จีวรทานสส นิสสนเทน อิมํ มหาลดาปสาธน์ ลภี. อิตถินญฺหิ จีวรทานํ มหาลดาปสาธนภณฺฑเทน มตถกํ ปปโปติ ปุริसानํ อิทธิมยปตฺตจีวเรนาติ.^{๒๑๐}

“ถามว่า เครื่องประดับนั้น อันนางวิสาขานั้นได้แล้ว เพราะผลแห่งกรรมอะไร ? แก้วว่า ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า นางถวายจีวรสาฎกแก่ภิกษุ ๒ หมื่นรูปแล้ว ได้ถวายด้วยบ้าง เข็มบ้าง เครื่องย้อมบ้าง ซึ่งเป็นของตนนั่นเอง นางได้เครื่องประดับนี้เพราะผลแห่งจีวรทานนั้น จีวรทานของหญิงทั้งหลาย ย่อมถึงที่สุดด้วยเครื่องประดับชื่อมหาลดาปสาธน์ จีวรทานของบุรุษทั้งหลายย่อมถึงที่สุดด้วยบาตรและจีวรอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์”

^{๒๑๐} พ.ธ.๑/๕๓/๒๙๒

๓. จำกัดเวลา หมายความว่า เวลาทอดกฐินนั้นมีระยะเวลาเพียง ๑ เดือน ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ดังข้อความว่า

จิวรกาลสมโย นาม อนตถเต กจิเน วสสานสส ปจฉิโม มาโส,
อตถเต กจิเน ปญจ มาสา.^{๒๑๑}

“ที่ชื่อว่า สมัยที่เป็นจิวรกาล คือ เมื่อยังไม่ได้กรานกฐินมีเวลาทำย
ฤดูฝน ๑ เดือน เมื่อกรานกฐินแล้ว ขยายเวลาออกไปอีกเป็น ๕ เดือน”

ยาว จิวรกาลสมยนิติ อนตถเต กจิเน ยาว วสสานสส ปจฉิโม
มาโส อตถเต กจิเน ยาว ปญจ มาสา ตาว นิกขิปิตพพิ.^{๒๑๒}

“คำว่า ยาว จิวรกาลสมย (ถึงสมัยที่เป็นจิวรกาล) หมายความว่า
พึงเก็บจิวรได้จนถึงทำยฤดูฝน ๑ เดือนเมื่อยังไม่ได้กรานกฐิน แต่เมื่อ
กรานกฐินแล้ว พึงเก็บจิวรได้จนถึง ๕ เดือน”

ดังนั้น กฐินจึงนับว่าเป็นกาลทาน ก็คือทานที่ให้ในเวลาอันควร
เช่น ทานที่ให้แก่คนเดินทางบ้าง คนเจ็บป่วยบ้าง หรือให้ในเวลาข้าวยาก
หมากแพงบ้าง เป็นต้น การให้กาลทานนั้นมีอานิสงส์ก็คือ ทำให้เจ้าของ
ทานสามารถบริโภคใช้สอยทรัพย์สินสมบัติของตนได้ในเวลาอันควรตั้งแต่
ปฐมวัยเป็นต้นไป หมายความว่า เขาจะอยู่ดีมีสุขร่ำรวยเงินทองตั้งแต่
ยังเด็กๆ จนกระทั่งแก่ชรา คนที่ไม่ได้ให้กาลทานนั้น บางคนอาจได้รับ
ทรัพย์สินในเวลาที่ดินแก่ชราตีมิกินไม่ได้ ก็ถือว่าอานิสงส์กฐินนี้ทำให้เรา
ได้รับทรัพย์สินตั้งแต่ยังอยู่ในปฐมวัยเป็นต้นไป ในเวลาที่สามารถบริโภค

^{๒๑๑} วิมหา. ๒/๖๔๙/๙๕

^{๒๑๒} กงขา. ๘/๒๒๓

ใช้สอยทรัพย์เหล่านั้นได้ เพราะกฐินทานจัดว่าเป็นกาลทานนั่นเอง
ดังข้อความว่า

กาเลน โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส ทานสฺส
วิปาโก นิพพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺตฺธโน มหาโกโค, กาลาคตา จสฺส
อตถา ปริปุรา โหนติ.^{๒๑๓}

“ครั้นให้ทานตามกาลอันควรแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก
มีโภคะมาก และเป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ที่
ทานนั้นผลัดผล”

๔. จำกัดสถานที่ หมายความว่า บุคคลผู้ถวายนั้นจะต้องถวาย
กฐินภายในวัดที่ภิกษุจำพรรษาเท่านั้น จะนิมนต์ภิกษุที่จำพรรษาไป
ถวายกฐินที่วัดอื่นหรือที่บ้านของเราก็ได้ ดังข้อความว่า

อถฺยสฺมี วิหาเร วุตถวสฺสาปิ น ลกฺนติ.^{๒๑๔}

“แม้พวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในวิหารอื่นก็ได้กฐิน”

๕. กฐินดังกล่าวนี้เป็นสังฆทาน คือทานที่ถวายแต่สงฆ์ ซึ่งรวมไป
ถึงภิกษุและสามเณรทุกรูปที่อยู่ในวัด อย่างไรก็ตาม ในเวลาที่ถวายกฐิน
นี้ อาจจะมีภิกษุหรือสามเณรจากวัดอื่นมาร่วมงานด้วย ทั้งหมดนั้นจะ
ต้องอยู่ในพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน เพราะถือว่าเป็นสังฆทานที่ต้องมีภิกษุ
สามเณรทุกรูปอยู่ร่วมพิธีในสถานที่แห่งเดียวกัน และสังฆทานนี้ก็นับว่า
เป็นทานอันสูงสุดเช่นเดียวกัน

^{๒๑๓} อง.ปณจก. ๒๒/๑๔๘/๕๔

^{๒๑๔} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๕๒

สังฆทานนั้นเป็นทานที่ถวายแต่สงฆ์โดยไม่จำกัดบุคคล ใน
 ทักขิณาวิภังคสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า สังฆทานเป็นทานอันยิ่งใหญ่
 ก็เนื่องจากรวมได้จำกัดด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ของผู้รับทานนั่นเอง
 สังฆทานนี้แตกต่างกับบุคคลิกทาน ก็คือทานที่ให้เฉพาะบุคคล เช่น
 ถ้าเราให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉาน แก่คนที่ไม่มีศีล แก่คนที่มีศีล หรือแก่
 พระอริยบุคคลเป็นต้นไป ผลทานของเราก็มีความแตกต่างกัน โดยขึ้น
 อยู่กับความประพฤติหรือศีล สมาธิ และปัญญาของบุคคลผู้รับนั้น
 แต่สังฆทานนี้มีได้จำกัดด้วย ศีล สมาธิ และปัญญาของผู้รับแต่อย่างใด
 เพราะภิกษุสงฆ์เป็นหมู่บรรพชิตสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ออกบวชตาม
 คำสอนของพระพุทธองค์

มีตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า ครั้งหนึ่งเปรตอดีตมารดาของท่าน
 พระสารีบุตรได้มาหาท่านแล้ว ขอให้ท่านช่วยทำบุญอุทิศส่วนบุญให้
 ท่านพระสารีบุตรได้นิมนต์พระทั้งวัดมาถวายสังฆทาน แล้วอุทิศส่วนบุญ
 ให้นางเปรต ส่งผลให้นางพ้นจากภาวะของเปรตไปเกิดเป็นเทพธิดา จะ
 เห็นได้ว่า ในเรื่องนี้ท่านพระสารีบุตรมิได้ถวายแก่ท่านพระโมคคัลลานะ
 หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่นิมนต์พระทั้งวัดมารับทาน ก็เนื่องจากรวม
 ต้องการให้ทานของท่านนั้นมีอานิสงส์สูงสุดนั่นเอง ดังข้อความว่า

มาตุยา วจัน สุตวา

อุปติสโส นุกมโปโก

อามนตยิ โมคคัลลานิ

อนรุทธณจ กบปินิ.

จตสโส กุฎิโย กตวา

สัเม จาตุททิสเ อทา

กุฎิโย อนนปानณจ

มาตุ ทกขินมาทิสิ.

สมนนตราอนุทฎิฎเ
โกชนั ปานียั วตถั

วิปาโก อุทปชชถ
ทกขินาย อิทั ผลั.^{๒๑๕}

“พระสารีบุตรเถระฟังคำของมารดาแล้วคิดจะช่วยเหลือ
จึงปรึกษาพระมหาโมคคัลลานเถระ พระอนรุทธะ และพระกัปปินะ

ได้สร้างกุฎิ ๔ หลัง แล้วถวายกุฎิ ข้าว และน้ำแด่พระสงฆ์ผู้มา
จากทิศทั้ง ๔ อุทิศส่วนบุญให้มารดา

ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง วิบากคือ อาหาร
น้ำดื่ม และเครื่องนุ่งห่มก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี่เป็นผลแห่งทักษิณา”

มีอีกตัวอย่างหนึ่งว่าการถวายสงฆ์มีอานิสงส์มาก พบในคัมภีร์
อรรถกถาของธรรมบทว่า

อถ นั สตถา “เอวั กิร เสฎฐีติ ปุจฉิตวา “อาม ภนเตติ วุตเต
“อุปาสก ปุณณั นาม อปปกนติ น อวมณณิตพพิ. มาทิสสส พุทธปมฺขสส
ภิกขุสงฆสส ทานั ทตวา อปปกนติ น อวมณณิตพพิ. ปณติตมนุสสา
หิ ปุณณั กโรนตา วิวฎฐาชนั วีย อุทเกน อนุกกเมน ปุณเณน
ปุรณติเยวาติ วตวา อนุสนธิ ฆฎฐวา ธมมึ เทเสนโต อิมิ คาถมาห-

มามณเณถ ปุณณสส
อุทพินทุนิปาเตน
ธโร ปุรติ ปุณณสส

น มนทั อากมิสสติ
อุทกมโกปิ ปุรติ
โถกั โถกมปิ อาจินั.^{๒๑๖}

^{๒๑๕} ขุ.เป. ๒๖/๑๒๒-๒๔/๑๒๙

^{๒๑๖} ขุ.ธ.อ. ๒/๑๒๒/๑๕

“ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเศรษฐีนั้นว่า นัยว่า เป็นอย่างนั้นหรือ? เศรษฐี เมื่อเขากราบทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า ตรัสว่า อุบาสก ชื่นชื่อว่าบุญ อันใครๆ ไม่ควรดูหมิ่นว่า นิดหน่อย อันบุคคลถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเช่นเราเป็นประธานแล้วไม่ควรดูหมิ่นว่า เป็นของนิดหน่อย ด้วยว่า บุรุษผู้บัณฑิตทำบุญอยู่ ย่อมเต็มไปด้วยบุญโดยลำดับแน่แท้ เปรียบเหมือนภาชนะที่เปิดปากเต็มไปด้วยน้ำ เมื่อจะทรงสืบนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลไม่ควรดูหมิ่นบุญว่า นิดหน่อย จักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำยังเต็มด้วยหยาดน้ำที่ตกลงมา (ที่ละหยาดๆ) ได้ฉับใด ธีรชน (ชนผู้มีปัญญา) สั่งสมบุญแม้ทีละน้อยๆ ย่อมเต็มด้วยบุญได้ ฉะนั้น”

มีข้อความอื่นที่กล่าวว่าการถวายสังฆทานมีอานิสงส์มากกว่าการถวายบุคคลิกทานในวรรณกรรมบาลี ดังนี้

มโนภาวนีโย ภิกขุ	สนทิกฺโข เม ปุเร อหุ
ตาทิ ภตฺเตน นิมนเตสี	เรวตํ อตฺตณฺณฺมํ.
โส เม อตฺถปุเรกฺขาโร	อนุกมฺปาย เรวโต
สํเม เทหิติ มํโวจ	ตสฺสาทิ วจันํ กรี.
สา ทกฺขิณา สํฆคตา	อปปเมยฺเย ปตฺติภูจิตา
ปุคฺคเลสุ ตยา ทินนา	น ตํ ตว มหปฺพลํ.

อิทาเนวาทิ ชานามิ	สัเม ทินนั มหปผลั
สาห์ คนตวา มนุสสตตั	วทณญ วิตมจจรา
สัเม ทานานิ ทสสามิ	อปปมตตา ปุนปปุน. ^{๒๑๗}

(สุภัทราเทพธิดาตอบว่า)

“ชาติก่อนดิฉันได้พบภิกษุรูปหนึ่ง น่าเจริญใจ จึงได้นิมนต์ภิกษุรูปนั้น คือพระเรวตะ เป็นรูปที่ ๘ ให้ฉันภัตตาหาร

พระเรวตะเถระนั้นมุ่งจะอนุเคราะห์ให้เกิดประโยชน์แก่ดิฉัน จึงบอกดิฉันให้ถวายสงฆ์ ดิฉันได้ทำตามคำแนะนำของท่าน

ทักษิณาของดิฉันนั้นถวายเป็นสังฆทาน มีผลประมาณมิได้ ส่วนทานของพี่ที่ถวายเป็นรายบุคคลนั้นมีผลไม่มาก”

(ภัทราเทพธิดาเมื่อจะรับรองความข้อนั้นจึงกล่าวว่า)

“พี่เพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เอง ทานที่ถวายเป็นสังฆทานนี้มีผลมาก เมื่อพี่นั้นไปเกิดเป็นมนุษย์อีก จักรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ไม่ประมาท ถวายสังฆทานบ่อยๆ”

สงฆะ เทหิติ มโวจาติ “ยทิ ตวั สุภทเท อฏฺฐนฺนั ภิกฺขุณฺโณ ทาตุกามา ยสฺมา ปุคฺคคฺคตยา ทกฺขิณาย สงฺฆคฺคา เอว ทกฺขิณา มหปผลตรา, ตสฺมา สงฆะ เทหิ สงฺฆั อุตฺทิสฺส ทานันฺ เทหิติ มโ อภาสิ.^{๒๑๘}

^{๒๑๗} พ.วิ. ๒๕/๖๓๑-๓๔/๔๕

^{๒๑๘} พ.วิ.อ. ๖๓๒-๓/๑๗๑-๗๒

“บาทคาถาว่า สงฆะ เทหิติ มิวัจ หมายความว่า พระคุณเจ้า เรวตะได้บอกฉันว่า ดูก่อนสุภทัตทา หากว่าท่านประสงค์จะถวายทาน แก่ภิกษุ ๘ รูปไซ้ร้ เพราะการถวายทานที่เป็นไปในสงฆ์มีผลมากกว่า การถวายทานที่เป็นไปในบุคคล ฉะนั้น ท่านจงถวายทานในสงฆ์เถิด จงถวายทานเฉพาะสงฆ์เถิด”

ภวิสสนติ โข ปนานนท อนาคตมทธานัน โคตรภูโน กาสาวกณฐา ทุสสีลา ปาปธมมา. เตสุ ทุสสีเลสุ สัม อุตทิสส ทานัน ทสสนติ, ตทาปาหิ อานนท สงฆคตํ ทกขิณํ อสงเขยยํ อปปเมยยํ วทามิ, น เตววาหิ อานนท เกนจิ ปริยาเยน สงฆคตาย ทกขิณาย ปาฏิปุคคฺลิกํ ทานัน มหปผลตรํ วทามิ.^{๒๑๘}

“อานนท ในอนาคตกาลจักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาจะ พันคอ เป็นผู้ทาศิล มีธรรมเลวทราม ชนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจง สงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทาศิลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เรายังกล่าวทักษิณาที่ ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่เราไม่กล่าวทาน ให้เจาะจงบุคคลว่ามีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ด้วยเหตุใดๆ”

เถโร จริตฺวา ปิณฑาย
เอกขณฺเฑ สนนิปตีสฺสุ

เถโร สพุเพปิ เต อาห
สงฆมตฺตํ กริสฺสามิ

ภิกขุ อญฺเญ จ ทฺวาทส
ภตฺตวิสสคฺคการณา.

ยถา ลทฺธํ ททาถ เม
อนุกมฺปาย ณาตินํ.

^{๒๑๘}
ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕

นียยาทยีสุ เณรสส	เถโร สัมมิ นิมนตติ
ทตวา อนวาทิสี เถโร	ปีตุ มาตุ จ ภาตุนโน
อิหิ เม ภาตินัน โหตุ	สุชิตา โหนตุ ภาตโย.
สมนนตรานุกิฏฺเฐ	โกชนํ อุปปชชถ
สุจี ปณินตํ สมปนนํ	อนนกรสพยณชนํ.
ตโต อุททสสตี ภาตา	วณณวา พลวา สุชี
ปหุตํ โภชนํ ฆนเต	ปสส นคคมหเส มย
ตถา ฆนเต ปรกุกม	ยถา วตถํ ลภามหเสติ.
เถโร สงการกุกฺโขโต	อุจฺจินิตวาน นนตเก
ปีโลติกํ ปญฺํ กตวา	สํฆเ จาตุทฺทิสเ อทา.
ทตวา อนวาทิสี เถโร	ปีตุ มาตุ จ ภาตุนโน
อิหิ เม ภาตินัน โหตุ	สุชิตา โหนตุ ภาตโย.
สมนนตรานุกิฏฺเฐ	วตถานิ อุปปชชิสฺสุ
ตโต สุวตถวสโน	เณรสส ทสสยิตฺตุมิ. ^{๒๒๐}

“พระเถระและภิกษุอื่นอีก ๑๒ รูป เทียววิณฑบาตแล้วกลับมาประชุมกัน เพราะต้องทำภัตกิจร่วมกัน

พระเถระกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้งหมดว่า ขอท่านทั้งหลายจงให้ภัตตอาหารตามที่ได้มาแก่ผมเถิด ผมจักทำสังฆภัตเพื่ออนุเคราะห์ญาติทั้งหลาย

^{๒๒๐} พ.เป. ๒๖/๔๑๖-๒๗/๑๓๑-๗๒

ภิกษุเหล่านั้นจึงมอบถวายพระเถระ พระเถระจึงนิมนต์สงฆ์มา แล้วถวายทาน

ครั้นถวายแล้วอุทิศส่วนกุศลให้ว่า ขอผลทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย คือ มารดา บิดา และพี่ชายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุขเถิด

ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง โภชนะสะอาด ประณีต สมบูรณ์ พร้อมด้วยกับมึรต่างๆ ก็เกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้น

หลังจากที่ได้ของกินนั้น เปรตผู้เป็นพี่ชายมีผิวพรรณดี มีกำลัง มีความสุข ก็มาแสดงตนกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ดูเอาเถิด โภชนะมีมากมาย แต่พวกเรายังเปลือยกายอยู่ ขอท่านจงพยายามที่จะให้พวกเราได้ผ้านุ่ม ผ้าห่มเถิด

พระเถระเลือกเก็บผ้าเก่าจากกองขยะ เย็บผ้าเก่าให้เป็นจีวร แล้วได้ถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔

ครั้นถวายแล้ว ได้อุทิศส่วนกุศลให้ว่า ขอผลทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย คือ มารดา บิดา และพี่ชายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุขเถิด

ในขณะที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง ผ้าทั้งหลายก็เกิดมีแก่เปรตเหล่านั้น

หลังจากได้ผ้าแล้ว เปรตผู้เป็นพี่ชายนุ่งห่มผ้าสวยงาม มีผิวพรรณดี มีกำลัง มีความสุข ได้มาแสดงตนแก่พระเถระ ”

๖. เป็นทานที่ห้ามขอ หมายความว่า ตามปกติแล้วภิกษุสามารถขอบาตรและจีวรเป็นต้นได้ สิ่งของอะไรก็ตาม ก็สามารถขอได้จากโยมอุปัฏฐาก หรือบิดามารดา แต่กฐินทานนี้เป็นข้อยกเว้น ซึ่งภิกษุไม่อาจขอจากทุกคนรวมไปถึงบุคคลเหล่านั้นก็คือโยมอุปัฏฐากก็ตาม บิดามารดาก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการขอโดยตรงก็ตามหรือการขอโดยอ้อมก็ตาม หากว่าภิกษุขอโดยตรงหรือขอโดยอ้อมเช่นนี้ กฐินทานนั้นไม่จัดว่าเป็นกฐิน ถือว่าผิดวินัยและทำให้กฐินทานนั้นไม่สำเร็จได้ ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยว่า

กถินํ นาม อติอุกกุฏञ्ชํ วฏฺฐติ, มาตรมปิ วิณฺญาเปตุํ น วฏฺฐติ, อากาสโต โอตินฺณสทิสเมว วฏฺฐตฺติ.^{๒๒๑}

“ชื่อว่าผ้ากฐินควรให้บริสุทธีย่างยิ่ง แม้แต่โยมมารดาของตนก็ไม่ควรออกปากขอ ผ้ากฐินควรจะเป็นดุษฎีมาจากรากอากาศเลยทีเดียว”

๗. เป็นทานที่ทำให้ภิกษุพ้นจากอาบัติบางข้อได้ หมายความว่า ภิกษุผู้กรานกฐินนั้นได้รับพุทธานุญาตพิเศษ โดยทำให้ได้รับอานิสงส์คือ ข้อยกเว้นตามหลักพระวินัยอีก ๕ ข้อ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑ จนถึง ๑๕ ค่ำเดือน ๔ เป็นเวลา ๔ เดือน ดังข้อความว่า

เต ตโต ปฏฺจาย ยาว กถินสสุพฺพการา อนามนตจฺจโร, อสมาทานจฺจโร, ยาวตตถจิวรํ, คณฺโฆชนํ, โย จ ตตถ จิวรูปปาโท, ตสฺมี อาวาเส

^{๒๒๑} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๘/๑๙๗

สงฆสส อุปปนจิวรณจาติ อิเม ปญจานิสเส ลภนติ, อัย ตาว
กถินตถาโร.^{๒๒๒}

“ภิกษุเหล่านั้นย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ตั้งแต่การกราน
และอนุโมทนานั้นจนถึงการถอนกฐิน ดังนี้

- ๑) การเที่ยวไปโดยไม่บอกลา (จาริตตสิกขาบท)
- ๒) การเที่ยวไปโดยไม่นำจีวรไป (อุทิสิตสิกขาบท)
- ๓) การเก็บจีวรไว้ตามต้องการ (ปฐมกถินสิกขาบท)
- ๔) การรับโภชนะร่วมกันของหมู่ภิกษุ (คณโภชนสิกขาบท)
- ๕) จีวรที่เกิดขึ้นในสีมาที่กรานกฐินนั้น และจีวรที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์
ในวัดนั้น [จักเป็นของภิกษุเหล่านั้น]

ทั้งหมดนี้เป็นการกรานกฐินก่อน”

มีคำอธิบายง่ายๆ เกี่ยวกับข้อยกเว้นทางพระวินัย ๕ ข้อเหล่านี้
ดังต่อไปนี้

- ๑) ไม่ต้องบอกกล่าวภิกษุรูปอื่นในวัดแล้วไปรับภิกษุนิมนต์ตาม
บ้านได้ (อนามนตจาโร) หมายความว่า เมื่อภิกษุได้รับนิมนต์จากชาว
บ้านเพื่อฉันภัตตาหาร ชาวบ้านที่มานิมนต์ภิกษุนั้นควรใช้ถ้อยคำที่
สมควร เช่นกล่าวว่า ขอนิมนต์ฉันภัตตาหาร อย่าพูดว่าขอนิมนต์ฉันข้าว
หรือขอนิมนต์ฉันปลา ฉันเนื้อ เป็นต้น เพราะหากกล่าวเช่นนั้น ถือว่า
เป็นการกล่าวด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร

ถ้าภิกษุรับนิมนต์ไปฉันอาหารด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร ก่อนจะไปฉันจะต้องขออนุญาตภิกษุรูปอื่นก่อน หากว่าไม่ขออนุญาตจะต้องอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่เรียกว่าจาริตตสิกขาบท๒๒๓ แต่หากว่าผู้ที่นิมนต์ฉันภัตตาหารได้กล่าวด้วยถ้อยคำที่เหมาะสมเรียกว่ากัปปยโฆหาร เช่นนี้ภิกษุที่ไปฉันก็ไม่ต้องอาบัติ

อย่างไรก็ตาม แม้ฆราวาสไม่เข้าใจ จะกล่าวนิมนต์ว่าขอนิมนต์ไปฉันข้าว ขอนิมนต์ฉันปลา ฉันเนื้อ เป็นต้น แล้วภิกษุรับไปฉัน ก็ไม่ต้องอาบัติภายในช่วง ๔ เดือนนี้ ด้วยอานิสงส์จากกฐินที่เราได้รับเป็นข้อแรกนี้ ก็คือ อนามนตจาโร หมายความว่าเป็นการออกจากวัดไปโดยที่ไม่ต้องขออนุญาตภิกษุรูปอื่น ดังข้อความว่า

ตตถ อนามนตจาโรติ ยาว กถินัน น อุทธรियติ, ตาว อนามนตเตตวา จรณํ กปปีสสติ, จาริตตสิกขาปเทน อนापตติ ภาวิสสตีติ อตโถ.^{๒๒๔}

“ในข้อนั้น คำว่า อนามนตจาโร (เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา) หมายความว่า สงฆ์ยังไม่รู้ (เดาะ) กฐินเพียงใด การเที่ยวไปไม่บอกลา จักควรเพียงนั้น คือไม่ต้องอาบัติ เพราะจาริตตสิกขาบท”

^{๒๒๓} โย ปน ภิกขุ นิมนตโต สภโต สมานो สนตํ ภิกขุ อนาปุจจา ปุเรกตตํ วา ปจจภกตตํ วา กุเลสฺ จาริตตํ อาปชเขยย อณฺเฏตร สมยา ปาจิตตियํ. ตตถายํ สมโย- จีวรทานสมโย จีวรการสมโย, อยํ ตตถ สมโยติ. (วิ.มหา. ๒/๒๔๗/๒๕๗)

“อนึ่ง ภิกษุได้รับนิมนต์ไว้แล้ว มีภัตตาหารอยู่แล้ว ไม่บอกลาภิกษุที่มีอยู่เที่ยวสัญจรไปในตระกูลทั้งหลายก่อนเวลาฉันภัตตาหาร หรือหลังเวลาฉันภัตตาหารนอกสมัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สมัยในข้อนั้น คือ สมัยที่ถวายจีวร สมัยที่ทำจีวร นี่เป็นสมัยในข้อนั้น”

^{๒๒๔} วิ.ม.อ. ๗/๓๐๖/๑๙๒

ตตถ อนามนตจาโร นาม ปณจนนํ โภชนานํ อณตเรน
นิมนติตสส สนตํ ภิกขุํ อนุปุจจา กุเลสุ จาริตตาปชชนํ.^{๒๒๕}

“ในเรื่องนั้น การเที่ยวไปโดยไม่บอกลา คือ การไม่บอกลาภิกษุ
ที่มีอยู่แล้วถึงการเที่ยวไปในสกุลของภิกษุผู้ได้รับนิมนต์ด้วยโภชนะ ๕
อย่างใดอย่างหนึ่ง”

๒) ออกเดินทางได้โดยไม่ต้องนำจีวรไปให้ครบ ๓ ผืน (อสมาทาน
จาโร) หมายความว่า ภิกษุสามารถออกจากวัดไปได้โดยไม่ต้องถือเอา
จีวรให้ครบ ๓ ผืน กล่าวคือ เวลาที่ภิกษุอธิษฐานจีวรนี้ จะต้องระบุ
ชื่อจีวรด้วยตามหลักของเตจิวริกอธิษฐาน ก็คือระบุว่า

- ก. อิมํ อุตตราสงคํ อธิฐามิ (ข้าพเจ้าขออธิษฐานผ้าอุตตราสงคฺนี้)
- ข. อิมํ อนตราวาสกํ อธิฐามิ (ขออธิษฐานผ้าอันตราวาสกนี้)
- ค. อิมํ สงฆาฎี อธิฐามิ (ขออธิษฐานผ้าสังฆาฎีนี้)

การอธิษฐานในลักษณะนี้เรียกว่าการอธิษฐานโดยระบุชื่อ เมื่อ
ภิกษุอธิษฐานจีวรโดยระบุชื่อดังที่กล่าวมานี้ ถ้าค้างคินนอกวัดจะต้อง
นำจีวรให้ครบ ๓ ผืนไปด้วย ถ้านำจีวรไม่ครบ ๓ ผืนไปจะต้องอาบัติ
นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ตามอุทิสตสิกขาบท๒๒๖ แต่หากว่าได้รับอาณิสงส์
กฐินก็สามารถออกเดินทางได้ภายในช่วงนี้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องนำผ้าให้

^{๒๒๕} กงขา.อภินวฎีกา ๒๔๔

^{๒๒๖} นิฎจิตจิวรสมี ภิกขุณา อุพภตสมี กถิเน เอกรตตมปิ เจ ภิกขุ ติจิวเรน วิปฺปวเสยย,
อณตฺตร ภิกขุสมมุตฺติยา นิสสคคฺยิ ปาจิตตฺยิ. (วิ.มหา. ๒/๔๗๕/๕)

“เมื่อจีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว เมื่อกฐินถูกถอนแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวร
แม้เพียงราตรีหนึ่ง เว้นสมมติที่สงฆ์ให้แก่ภิกษุ[อาพวธ] ต้องอาบัตินิสสัคคีย์ปาจิตตีย์”

ครบ ๓ ผืน ถือเพียงจีวรกับสบง ๒ ผืนก็เพียงพอ ถ้าผ้าสังฆาฏิหนัก หรือผืนใหญ่ ก็ทิ้งไว้ที่วัดได้โดยไม่ต้องนำติดตัวไปด้วย ดังข้อความว่า

อสมาทานจาโรติ ติจีวรํ อสมาทาย จรณํ, จีวรวิปวาโส
กบปิสสตีติ อตโถ.^{๒๒๗}

“คำว่า อสมาทานจาโร (ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำหรับ) หมายความว่า เทียวไปไม่ต้องเอาไตรจีวรไปด้วย อธิบายว่า การอยู่ปราศจากจีวรจักควร”

อสมาทานจาโร นาม นามเนาธิฏฐิตสส จีวรสส อสมาทานจรณํ, นามเนาธิฏฐิตานํ ตินณํ จีวรานมณณตฺรํ จีวรํ ยตถ กตถจิ นิกขิปิตวา อณณตถ อรุณฺฎฐาปนนติ อตโถ, จีวรวิปวาโสติ วุตตํ โหติ.^{๒๒๘}

“การเทียวไปโดยไม่นำจีวรไป คือ การเทียวไปไม่ถือเอาจีวรที่อธิษฐานโดยระบุชื่อไว้ หมายถึง การเก็บจีวรผืนใดผืนหนึ่งในจีวร ๓ ผืนที่อธิษฐานโดยระบุชื่อไว้ในที่ใดที่หนึ่งแล้วยังอรุณให้ขึ้นในสถานที่อื่น ความหมายคือ การอยู่ปราศจากจีวร”

๓) เก็บจีวรที่ได้รับมาโดยไม่ต้องทำวินัยกรรมที่เรียกว่าอธิษฐานหรือวิกัปปนา (ยาวทตถจีวรํ) หมายความว่า จีวรตามที่ต้องการตามหลักพระวินัยนั้น เมื่อภิกษุได้รับจีวรแล้วจะต้องทำอธิษฐานภายใน

^{๒๒๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

^{๒๒๘} กงขา.อภิวินยฎีกา ๒๙๔

๑๐ วัน ^{๒๒๕} ถ้าไม่ทำอธิษฐานก็ต้องทำวิกัปปนาภายในเวลานั้น ^{๒๓๐} หากว่า

^{๒๒๕} จีวรที่ภิกษุอธิษฐานว่าเป็นสมบัติของตน ชื่อว่า จีวรที่ทำอธิษฐาน การอธิษฐานเป็นไตรจีวร (ไตรจีวรอธิษฐาน) คือ การกล่าวระบุผ้าที่จะอธิษฐานทีละผืนไปโดยกล่าวว่า

- อิมิ สงฆาญิ อธิญจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าสังฆาญิ (ผ้าห่มซ้อน) นี้
- อิมิ อุตตราสงคิ อธิญจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าอุตตราสงคิ (ผ้าจีวร) นี้
- อิมิ อนตราวาสคิ อธิญจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าอันตราวาสคิ (ผ้าสบง) นี้

^{๒๓๐} วิกัปปนา คือ การทำเป็นสองเจ้าของ เหมือนฝากให้ภิกษุรูปอื่น แล้วขออนุญาตใช้เองได้ ภิกษุจึงทำวิกัปปนาว่า อิมิ จีวรึ วิกปเปมิ (เราทำวิกัปปนาจีวรนี้) สาเหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ทำวิกัปปนาโดยระบุชื่อว่า สังฆาญิ เป็นต้น ก็เพราะว่า ผ้าสังฆาญิเป็นต้นได้ชื่อดังกล่าวด้วยการอธิษฐานเท่านั้น ถ้ายังไม่อธิษฐานตามแบบอธิษฐานไตรจีวร ผ้าเหล่านั้นก็ได้ชื่อทั่วไปว่าเป็นผ้า ไม่ใช่ผ้าสังฆาญิ

วิกัปปนามี ๒ ประเภท คือ

๑. สัมมุขวิกัปปนา : วิกัปปนาด้วยปากของตน = สสส มุขิ สัมมุขิ, สัมมุขเณ วิกัปปนา สัมมุขวิกัปปนา.

สัมมุขวิกัปปนา คือ การพูดด้วยตนเอง มีวิธีทำดังนี้

ภิกษุผู้มอบ : อิมิ จีวรึ ตฺยหิ วิกปเปมิ (ข้าพเจ้าทำวิกัปปนาจีวรนี้แก่ท่าน)

ผู้รับมอบ : มยหิ สนตคิ ปริญฺช วา วิสสชเซหิ วา ยถาปจฺจยิ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของข้าพเจ้า จงทำตามเหตุปัจจัย)

ภิกษุผู้มอบหรือผู้ทำวิกัปปนานั้น เมื่อกล่าวประโยคว่า อิมิ จีวรึ ตฺยหิ วิกปเปมิ (ข้าพเจ้าทำวิกัปปนาจีวรนี้แก่ท่าน) แล้ว ก็อาจเก็บจีวรนั้นไว้ได้เกิน ๑๐ วัน แต่ไม่อาจใช้สอยหรือสละให้แก่ผู้อื่นได้ เพราะถือว่ามีมอบให้แก่ผู้อื่นแล้ว ถ้าใช้สอยก็ต้องอาบัติตามวิกัปปนาสิกขาบทในปาจิตตีย์ วรรค ๖ ข้อ ๔ ดังนั้น จึงต้องให้ผู้รับมอบทำปัจจุธรรมก่อน คือ ถอนวิกัปปนาว่า มยหิ สนตคิ ปริญฺช วา วิสสชเซหิ วา ยถาปจฺจยิ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของข้าพเจ้า จงทำตามเหตุปัจจัย) เมื่อทำดังนี้แล้วจึงใช้สอยหรือสละให้แก่ผู้อื่นได้

๒. ปรมมุขวิกัปปนา : วิกัปปนาด้วยปากของผู้อื่น = ประสส มุขิ ปรมมุขิ, ปรมมุขเณ วิกัปปนา ปรมมุขวิกัปปนา.

ปรมมุขวิกัปปนา คือ การมอบจีวรหรือบาตรให้แก่พระวินัยธรแล้วให้พระวินัยธรนั้นพูดแทนตน เพราะภิกษุนั้นไม่รู้วินัยหรือมีเหตุที่จะออกเสียงไม่ได้ มีวิธีทำดังนี้

ไม่ทำอธิษฐานหรือวิกัปนาดังกล่าวก็จะต้องอาบัตินิสัคคีย์ปาจิตติย์ตามปฐมกฐินสิกขาบท^{๒๓๑} แต่เมื่อได้รับอาณิสงส์กฐินแล้ว ภิกษุสามารถ

ภิกษุผู้มอบ : อิมํ จีวรํ ตฺยหํ วิกัปนตถาย ทมมิ (ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่ท่านเพื่อทำวิกัปนา)

ผู้รับมอบ : อหํ อิมํ จีวรํ ติสสสส ภิกษุโน ทมมิ (ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่พระตีสสะ), ติสสสส สนตํ ปริภุช วา วิสสชฺเชหิ วา ยถาปจฺยํ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของพระตีสสะ จงทำตามเหตุปัจจัย)

อนึ่ง ก่อนทำวิกัปนาพระวินัยธรต้องถามก่อนว่าภิกษุผู้จะทำวิกัปนาต้องการจะมอบจีวรให้แก่ใครในสหธรรมิก ๕ เมื่อทราบว่าเป็นพระตีสสะแล้วจึงทำวิกัปนาโดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่พระตีสสะ” หลังจากนั้นจึงทำปัจจุทธรณ์ว่า “ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของพระตีสสะ จงทำตามเหตุปัจจัย”

คำอธิบายเกี่ยวกับวิกัปนาที่กล่าวมานี้อาศัยความในกัณฑ์ชาวิตรณิ วิกัปนาสิกขาบท (หน้า ๒๘๔) แต่ต้นฉบับกัณฑ์ชาวิตรณิพบรูปว่า สมมุขวิกัปนา, ปรมมุขวิกัปนา รูปดังกล่าวไม่สอดคล้องกับรูปวิเคราะห์ในกัณฑ์ชาฎีกาใหม่ว่า

สมมุขเณ วิกัปนา สมมุขวิกัปนา, ปรมมุขเณ วิกัปนา ปรมมุขวิกัปนา. (กงชา. อภินวฎีกา ๔๓๐)

“วิกัปนาด้วยปากของตน ชื่อว่า สัมมุขวิกัปนา

วิกัปนาด้วยปากของผู้อื่น ชื่อว่า ปรมมุขวิกัปนา”

แม้ในชุดทสิกขาฎีกาใหม่ก็กล่าวว่า

สมมุขา ปรมมุขาคิ สสส มฺหิ, ปรสส มุขนติ วิกคโห, สมมุขเณ ปรมมุขเณติ อตโถ. (ชุดท.อภินวฎีกา ๓๑/๒๒๑)

“คำว่า สมมุขา ปรมมุขา (ด้วยปากของตน และด้วยปากของผู้อื่น) มีรูปวิเคราะห์ว่า ปากของตน [ชื่อว่า สัมมุขะ] ปากของผู้อื่น [ชื่อว่า ปรมมุขะ] หมายความว่า ด้วยปากของตน และด้วยปากของผู้อื่น”

^{๒๓๑} นิฎฐิตจีวรสมิ ภิกษุณา อุพทตสมิ กถิเน ทสาหปรมิ อติเรกจีวรํ ธาเรตพฺพํ, ตํ อติกกามยโต นิสสคคีย์ ปาจิตติยํ. (วิ.มหา. ๒/๔๖๒/๒)

เก็บผ้าจีวรตามที่ต้องการได้เกิน ๑๐ วันโดยที่ไม่ต้องอธิษฐานและไม่ต้องอาบดินิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ด้วย ถือว่าเป็นอาณิสงส์ข้อที่ ๓ ดังข้อความว่า

ยาวทตถจีวรนติ ยาวตเกณ จิวเรน อตโถ, ตาวตกั อนธิฏฐิตัง อวิกัปปีตัง กบปิสุสตีติ อตโถ.^{๒๓๒}

“คำว่า ยาวทตถจีวร (ทรงอธิษฐานจีวรไว้ได้ตามต้องการ) หมายความว่า ต้องการจีวรเท่าใด จีวรเท่านั้นไม่ต้องอธิษฐาน ไม่ต้องวิกัปปี จักควร”

ยาวทตถจีวรนติ ยาวตา จิวเรน อตโถ โหติ, ตาวตกั อนธิฏฐิตัง อวิกัปปีตัง จีวรธารณัง, ทสาหมตักกมิตวา จีวรสส ฐปนนติ อตโถ.^{๒๓๓}

“คำว่า ยาวทตถจีวร หมายความว่า ความต้องการจีวรมีอยู่เพียงใด ก็เก็บจีวรไว้เพียงนั้นไม่ต้องทำอธิษฐานหรือวิกัปปนา ความหมายคือการเก็บจีวรไว้เกิน ๑๐ วัน”

๔) ฉันทตอาหารที่ผู้ถวายได้ระบุชื่อว่า นิมนต์ฉันปลา ฉันทเนื้อ เป็นต้นได้ (คนโภชน) อาณิสงส์ข้อนี้เกี่ยวกับการรับนิมนต์ของภิกษุ ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปรับนิมนต์ด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควรว่า ขอนิมนต์ฉันข้าว

“เมื่อจีวรสำเร็จแล้ว เมื่อกรฐินถูกถอนแล้ว ภิกษุพึงเก็บอธิษฐานจีวร (จีวรที่ไม่ได้ทำอธิษฐานหรือวิกัปปนา) ไว้ ๑๐ วันเป็นอย่างมาก เมื่อภิกษุยังจีวรนั้นให้พ้น ๑๐ วันนั้นไปต้องอาบดินิสสัคคีย์ปาจิตตีย์”

^{๒๓๒} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

^{๒๓๓} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๔

ขอนิมนต์ฉันปลา ขอนิมนต์ฉันเนื้อในบ้านของข้าพเจ้า แล้วไปฉันอาหาร
ถือว่าทำให้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ตามคณโกชนสิกขาบท^{๒๓๔} แต่ถ้าภิกษุได้
รับอานิสงส์กฐิน ก็จะทำให้หลุดพ้นจากสิกขาบทข้อนี้ คือแม้ฆราวาส
ผู้นิมนต์จะนิมนต์ด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร ก็สามารถไปฉันได้โดยไม่ต้อง
อาบัติ ดังข้อความว่า

คณโกชนนติ คณโกชนมปิ กบปิสสติ.^{๒๓๕}

“คำว่า คณโกชน (การฉันเป็นคณะ) คือ แม้การฉันเป็นคณะก็จัก
ควร”

คณสส โกชน คณโกชน. คโณติ เจตถ จตตารโ วา ตตตตริ วา
ภิกขุ. เตส วิณยตติโต วา นิมนตนโต วา ลทสส โอทนาทีน ปณจนน
อณตตรโกชนสส สห คหณนติ อตโธ.^{๒๓๖}

“การรับโภชนะร่วมกันของหมู่ภิกษุ ชื่อว่า คณโภชนะ อนึ่ง
ภิกษุ ๔ รูปหรือยิ่งกว่านั้นชื่อว่า หมู่ภิกษุ ในเรื่องนี้ หมายความว่า
การที่ภิกษุเหล่านั้นรับโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่งในโภชนะ ๕ อย่างมีข้าว
สุกเป็นต้น ซึ่งภิกษุได้รับด้วยการขอหรือการนิมนต์[ที่ไม่สมควร]”

^{๒๓๔} คณโกชนเน อณตตร สมยา ปาจิตตีย์. ตตถาย สมโย: คิลานสมโย จีวรทานสมโย
จีวรการสมโย อทธานคณสมโย นาวาภิรทสมโย มหาสมโย สมณภตตสมโย. อย์ ตตถ
สมโย”ติ. (วิ.มหา. ๒/๒๑๗/๒๑๙)

“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันคณโภชนะนอกสมัย สมัยในข้อนั้น คือ สมัยที่เป็น
ใช้ สมัยที่ถวายจีวร สมัยที่ทำจีวร สมัยที่เดินทางไกล สมัยที่โดยสารเรือ มหาสมัย สมัยที่เป็น
ภัตตาหารของสมณะ นี่เป็นสมัยในข้อนั้น”

^{๒๓๕} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

^{๒๓๖} กงขา.อภิวินยฎีกา ๒๙๔-๙๕

๕) การได้รับภจฺฉินและจิวรที่ถวายเป็นสงฆ์ในงานภจฺฉิน (โย จ ตตถ จิวรูปปาโท, ตสฺมี อวาเส สงฺฆสฺส อุปฺปนฺนจิวรณฺจ) หมายความว่า จิวรที่เกิดขึ้นในวัดนั้นเป็นจิวรที่เกิดขึ้นแต่พระสงฆ์ในวัดที่จำพรรษานั้นนั่นเอง เป็นจิวรที่เกี่ยวกับภิกษุผู้จำพรรษา หมายความว่าหลังจากออกจากพรรษาแล้ว ภายในช่วง ๔ เดือนนี้ หากว่ามีญาติโยม มีทายก มาถวายจิวรแต่พระสงฆ์ จิวรที่ถวายเป็นสงฆ์ในช่วงนี้ ถือว่าเป็นจิวรที่ต้องแบ่งปันให้แก่ภิกษุผู้จำพรรษาเท่านั้น ภิกษุที่มาจากวัดอื่นมิได้จำพรรษาในวัดนี้ไม่มีสิทธิ์ที่จะได้รับจิวรภายในช่วงนี้ เพราะว่าถือว่าเป็นอนิสงส์พิเศษเป็นอนิสงส์ประการที่ ๕ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้เพื่อให้ภิกษุได้อยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือนนั่นเอง ดังข้อความว่า

โย จ ตตถ จิวรูปปาโทติ ตตถ กถินตถตสึมายิ มตฺกจิวริ วา โหตุ สฺมิ อุตฺทิสฺส ทินฺนํ วา สฺมิเกน ตตฺรูปปาเทน อภตฺติ วา, เยน เกนจิ อากาเรน ยิ สฺมิกํ จิวริ อุปฺปชฺชติ, ตํ เตสํ ภวิสฺสตีติ อตฺโถ.^{๒๓๗}

“คำว่า โย จ ตตถ จิวรูปปาโท (จิวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น) หมายความว่า จะเป็นจิวรของภิกษุสามเณรผู้มรณภาพในสีมาที่ได้กรานภจฺฉินนั้น จิวรที่ทายกถวายเฉพาะสงฆ์ หรือจิวรที่จ่ายมาด้วยค่ากัลปนาของสงฆ์ที่เกิดขึ้นในวิหารนั้นก็ตาม จิวรใดเป็นของสงฆ์ เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง จิวรนั้นจักเป็นของพวกเธอ”

โย จ ตตถ จิวรูปปาโทติ ตตถ กถินตถตสึมายิ มตฺกจิวริ วา โหตุ, สงฺฆิ อุตฺทิสฺส ทินฺนํ วา สงฺมิเกน ตตฺรูปปาเทน อภตฺติ วา เยน เกนจิ

^{๒๓๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๔๒

อาภาเรน ยัม สงฆิกัม จีวรํ อุปปชชติ, ตัม เตสํ ภวิสสตีติ อตฺถโธ. เตนาห
 “ตสมิ อวาเส สงฆสส อุปปนนจีวรณจาทิ.^{๒๓๘}

“คำว่า โย จ ตตถ จีวรูปปาโท (จีวรที่เกิดขึ้นในสีมาที่กรานกฐิน
 นั้น) หมายความว่า จีวรได้อันเป็นของสงฆ์เกิดขึ้นด้วยลักษณะอย่างใด
 อย่างหนึ่ง คือ จีวรเพื่อผู้ตายในสีมาที่กรานกฐินนั้น, จีวรที่ถวายระบุงสงฆ์
 หรือจีวรที่นำมาด้วยวัตถุสิ่งของอันเกิดขึ้นในวัดนั้นอันเป็นของสงฆ์
 จีวรนั้นจักเป็นของภิกษุเหล่านั้น ฉะนั้นจึงตรัสว่า ตสมิ อวาเส สงฆสส
 อุปปนนจีวรณจ (และจีวรที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ในวัดนั้น)”

สิทธิพิเศษ ๔ ข้อแรกนี้ทำให้ภิกษุไม่ต้องอาบัติที่เกี่ยวกับการบอก
 กล่าว การออกเดินทาง การฉันภัตตาหาร การเก็บจีวร ทั้ง ๔ ข้อนี้
 ส่วนข้อที่ ๕ นั้นทำให้ภิกษุนั้นได้รับลาภก็คือจีวรมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้
 ท่านไม่ลำบาก ทำให้ภิกษุผู้รับกฐินนั้นได้รับสิทธิพิเศษ ๕ ข้อ เราก็จะได้
 รับานิสงส์ ๕ ข้อที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

- ๑) ออกเดินทางไปไหนมาไหนได้โดยปราศจากอันตราย
- ๒) สิ่งของใช้สอยของเราเองแม้จะไม่อยู่กับเรา คนอื่นก็นำไป
 ครอบครองไม่ได้ ศัตรูไม่สามารถรบกวนได้
- ๓) ได้รับอาหารเครื่องบริโภคที่ดีเลิศกว่าคนทั่วไป อาหารไม่เป็น
 พิษและยาพิษก็ไม่กล้ำกลาย
- ๔) สิ่งของอุปโภคบริโภคที่เป็นของรานั้นแม้เราจะลืมไปเป็นเวลา
 นาน ก็ยังคงอยู่ไม่หายไป

^{๒๓๘} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๕

๕) ได้รับทรัพย์มากกว่าผู้อื่น มีลาภสักการะมากกว่าคนอื่น ในขณะที่ทำงานหรือประกอบอาชีพการงานอย่างเดียวกัน มีความพยายามเท่ากัน มีสติปัญญาเท่ากัน ก็จะได้รับผลที่แตกต่างออกไป

ดังโบราณจารย์กล่าวว่

สคามาวจรโ ภาร-
เนกโกชนลาภี จ

นิกเขโป พหุตถิโก
นาทินนาทานโกควา.

ปญจตเถเต ลภิสสนติ
ทูลลภํ กถินํ ทานํ

ยสฺมา กถินทายิโน
ทเทยฺยํ พุทฺธวณฺณิตํ.^{๒๓๑}

“การเดินทางตามความต้องการของตน การปล่อยวางภาระคือกิเลส มีเสื้อผ้ามาก ได้รับโภชนาหารจำนวนมาก มีโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นแย่งชิงไปไม่ได้”

ทาน ๓ ประเภท

ทานมี ๓ ประเภท ดังนี้

๑. อามิสทาน คือ อามิสทาน คือ การให้สิ่งของเป็นทาน จำแนกออกเป็นสิ่งของภายในและสิ่งของภายนอก สิ่งของภายในคืออวัยวะของตน สิ่งของภายนอก คือ ปัจจัย ๔ ตามทานในพระวินัย หรือการให้ทานวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักอาศัย และเครื่องประทีป ตามทานในพระสูตร

^{๒๓๑} สัทธัมมการี ๒/๑๘๓

หรือการให้รูปารมณเป็นต้น ๖ ประการตามทานในพระอภิธรรม นอกจากนั้น ยังรวมไปถึงการให้ทรัพย์สินสมบัติต่างๆ นานาประการ เช่น แก้วมณี ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วประพาฬ เป็นต้น นา สวน ที่ดิน เป็นต้น และทาสหญิง ทาสชาย โค กระบือ เป็นต้น ที่จริงแล้วอาหาร และน้ำเป็นทรัพย์สินโดยปริมาตร สิ่งอื่นเป็นทรัพย์สินโดยบัญญัติเพราะเกิดจากการสมมุติของของคนที่ทำให้เกิดความจำเป็น เช่น เสื้อผ้าไว้ใส่กันอายุ เงินทองเพชรที่กินไม่ได้เหมือนอาหาร

๒. อภัยทาน คือ การยกโทษด้วยการไม่พยายามจองเวร รวมไปถึงการให้ความคุ้มครองผู้อื่นจากภัยอันตรายต่างๆ เช่น ผู้ปกครอง ประเทศ โจร ไฟ น้ำ คนมีเวรกัน สัตว์ร้ายมีราชสีห์และเสือ เป็นต้น รวมไปถึงอมนุษย์มีนาค ยักษ์ รากษส และปีศาจ เป็นต้น บัณฑิตกล่าวเป็นทานที่ได้ยากที่สุด โดยเฉพาะการให้อภัยศัตรูหรือผู้ที่ทำร้ายตนอย่างสาหัส

อภัยทานเป็นการให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวร ไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์

การให้อภัยเป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย แต่สำหรับคนที่ทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม และประพฤติปฏิบัติธรรมบ่อยๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นคุณประโยชน์ของการให้อภัย แล้วจะทำได้ง่ายขึ้น

หากมองเผินๆจะดูเหมือนว่าการให้อภัยเป็นการให้ประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นมีความสุขสบายใจ แต่แท้ที่จริงแล้ว ผู้ที่ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุดก็คือตนเอง เพราะทุกครั้งที่ให้อภัยได้ จะรู้สึกปลอดโปร่ง เบากายเบาใจ สดชื่นแจ่มใส มีความสุข

นอกจากนี้ การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย พ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การปล่อยสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าให้พ้นจากการถูกฆ่า ดังประเพณีปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็นอภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มีภัย ให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น

การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยการไม่เบียดเบียน จัดเป็นการให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า มหาทาน ซึ่งจัดไว้ในเรื่องศีล ส่วนการให้อภัย คือ ทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเอง ใครที่สามารถสละภัยคือโทษออกจากใจได้ มีจิตใจสงบ สะอาด จิตจะประกอบไปด้วยเมตตา เมื่อทำไปถึงระดับหนึ่งแล้วจัดว่าเป็นการภาวนา ซึ่งเรียกว่า เมตตาภาวนา ซึ่งมีอานิสงส์สูงยิ่งดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

๓. ธรรมทาน คือ การให้คำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่ดี บอกศิลปวิทยาที่ดี รวมถึงการอธิบายให้รู้และเข้าใจในเรื่องบุญบาป ให้ละสิ่งที่เป็นอกุศล ดำรงตนอยู่ในทางกุศล ซึ่งจะนำพาตนให้สะอาดบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน รวมไปถึงการประพฤติปฏิบัติทาน ศีล สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาอันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นด้วยตนเอง

ความรู้ที่เป็นธรรมะนั้นยังเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของทุกคนนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตจะพบแต่ความทุกข์ เตือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้ยินได้ฟังธรรมะ และนำธรรมะมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้

การให้คำสอนคือธรรมะที่ถูกต้องนั้น เปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้หรือให้ประทีปแสงสว่างที่คอยติดตามไป ดังนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า **การให้ธรรมทานเปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ หรือประทีปที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม นำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญ** เมื่อยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ ย่อมมีชีวิตที่ดีงามเกิดในสุคติภพ เมื่ออบรมบ่มบารมีแก่กล้าแล้วย่อมสละสะกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพพทานํ ฌมมทานํ ชินาติ^{๒๔๐} (การให้ธรรมทานชนะการให้ทั้งปวง)

ทาน ๓ ประเภทดังกล่าวพบในอรรถกถาของคัมภีร์จริยาปิฎกว่า

ตตถ อามิสทานํ อภยทานํ ฌมมทานนติ ทาทพพตถุวเสน ติวริทานํ.^{๒๔๑}

^{๒๔๐} พุ.ธ. ๒๕/๓๕๔/๕๕

^{๒๔๑} พุ.จริยา.อ. ๑๒๒/๓๕๒

“ในเรื่องนั้น ทานมี ๓ ประเภทโดยจำแนกตามวัตถุที่บุคคลพึงให้ คือ อามิสทาน อภัยทาน และธรรมทาน”

อามิสทาน แบ่งตามทายก คือ ผู้ให้ มี ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ทานทาสะ คือ การเป็นทาสของทาน หมายถึง การที่ทายกให้ของที่ดีกว่าของที่ตนบริโภคนิสัยเอง เช่น เมื่อได้มะม่วงมา ๓ ผล ก็เลือกผลที่เล็กที่สุดให้ไป หรือได้ ๓ ผลที่มีขนาดเท่าๆ กัน ก็เลือกผลที่ไม่ชอบใจให้ไป การให้อย่างนี้เรียก ทานทาสะ เพราะว่าใจของทายกตกเป็นทาสของความตระหนี่แล้วจึงให้ เปรียบได้กับการให้สิ่งของแก่คนที่ เป็นข้าทาสบริวาร

๒) ทานสหาย คือ การเป็นสหายของทาน หมายถึง ทายกให้ของที่เสมอกันกับที่ตนบริโภคนิสัย ตนบริโภคนิสัยของอย่างไร ถึงคราวจะให้ผู้อื่นก็ให้ของอย่างนั้นเช่น ได้มะม่วงมา ๓ ผล ก็ให้ผลที่ดีเช่นเดียวกับที่ตนจะบริโภค เหมือนการให้สิ่งของแก่คนที่ เป็นมิตรสหาย

๓) ทานบดี คือ ผู้เป็นใหญ่ในทาน หมายถึง เป็นผู้มีจิตใจที่ไม่ถูกความตระหนี่ครอบงำ เป็นอิสระในทานนั้น ไม่ตกเป็นทาสหรือสหายของความตระหนี่ แต่เป็นใหญ่ในทานนั้นสม่ำเสมอทุกเวลา กล่าวคือ ทายกให้ของที่ดีประณีตกว่าของที่ตนบริโภคนิสัย โดยเลือกเอาสิ่งของที่ดีที่สุดให้ไป ซึ่งชาวพุทธทั้งหลายเวลาจะให้ก็ให้ทานประเภทนี้เป็นส่วนมาก เช่น เวลาจะตักบาตรพระจะคดข้าวปากหม้อ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่ดีที่สุดเอาไว้ถวายพระก่อน หรือเวลาเลี้ยงภิกษุสามเณร จะตักแต่งข้าว

ปลาอาหารอย่างประณีตบรรจงกว่าที่ตนเองบริโภคถวายท่าน หรือเวลาที่จะให้ของแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง แม้ว่าจะมีฐานะเสมอหรือต่ำกว่าเรา ก็เลือกของที่ดีที่สุดที่ชอบใจให้ไป อย่างนี้เรียกว่าทานบดี เพราะใจของผู้ให้เอาชนะความตระหนี่ เป็นนาย เป็นเจ้าของ เป็นอิสระ แล้วจึงให้ทาน เหมือนให้สิ่งของแก่คนที่ตนเคารพหรือมีพระคุณแก่ตน เช่น บิดา มารดา ครูบา อาจารย์ และภิกษุสงฆ์

ดังข้อความว่า

ทานบดีติ ยัม ทานัม เทติ, ตสส ปติ หุตวา เทติ, น ทาโส น สหาโย. โย หิ อตตนา มจฺรํ ภูณชติ, ปเรสํ อมจฺรํ เทติ, โส ทานสงฺขาตสส, เทยยธมมสส ทาโส หุตวา เทติ. โย ยัม อตตนา ภูณชติ, ตเทว เทติ, โส สหาโย หุตวา เทติ. โย ปน อตตนา เยน เกนจิ ยาเปติ, ปเรสํ มจฺรํ เทติ, โส ปติ เขฏฺฐโก สามิโก หุตวา เทติ, อยัม ตาติโสติ อตฺโถ.^{๒๔๒}

“คำว่า ทานบดี (ทรงเป็นทานบดี) หมายความว่า เป็นนายของทานที่ตนให้ ไม่เป็นทาส ไม่เป็นสหาย อธิบายว่า ผู้ใดบริโภคของอร่อยด้วยตนเอง ให้ของไม่อร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นทางการแห่งไทยธรรมคือทาน ผู้ใดบริโภคสิ่งใดด้วยตนเอง ก็ให้สิ่งนั้นนั้นแหละ ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นทางการสหายทาน ส่วนผู้ใดตนเองดำรงชีพด้วยอาหารตามมีตามเกิด ให้ของอร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นทางการ เป็นเจ้าของผู้เจริญที่สุด พระเจ้ามหาวิฆิตพระองค์นี้ทรงเป็นเช่นนั้น”

อามิสทาน แบ่งตามเจตนาของผู้ให้ มี ๒ ประเภท คือ

^{๒๔๒} ที.สี.อ. ๑/๓๔๐/๒๖๗

๑) ปาฏิบุคคลิกทาน คือ ทานที่ให้เฉพาะเจาะจงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่น เราทำบุญถวายพระที่นิมนต์มารับทาน

๒) สังฆทาน คือ ทานที่ให้แก่หมู่คณะ ไม่เฉพาะเจาะจงผู้ใดผู้หนึ่ง เมื่อผู้ให้ต้องการถวายปัจจัยไทยธรรม (สิ่งของที่ควรถวายพระ) ก็เต็มใจถวายแก่ภิกษุทั้งนั้นด้วยความเคารพยำเกรงในสงฆ์คือหมู่ภิกษุ โดยมีได้เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่ง เช่น เมื่อจะนิมนต์พระไปทำบุญบ้าน ก็เข้าไปหาเจ้าอาวาสหรือเจ้าหน้าที่รับนิมนต์ของวัด กราบเรียนท่านว่าจะทำบุญบ้าน ขอนิมนต์พระสงฆ์ไปรับไทยธรรม ทางวัดจะส่งพระรูปใดรูปหนึ่งไปรับไทยธรรม ครั้นได้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมาแล้ว ผู้ถวายก็มีความเคารพยำเกรงในภิกษุรูปนั้น ยินดีว่าได้สงฆ์มาแล้ว ก็เต็มใจถวายทานนั้น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าสังฆทาน อีกอย่างหนึ่ง ทายกอาจจะนิมนต์ภิกษุสงฆ์ทั้งวัดมารับทานพร้อมกัน ก็นับว่าเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน

ยัญญสัมปทา

ผู้ให้ทานจะต้องทำให้ครบด้วยเจตนาที่มีองค์ ๓ ทานจึงจะมีผลมาก องค์ ๓ เหล่านี้เรียกว่า ยัญญสัมปทา คือ ความถึงพร้อมแห่งทาน องค์ ๓ ดังกล่าว คือ

๑. บุพเจตนา คือ เจตนาก่อนจะให้ทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติ โสมนัสว่าเราจะได้ทำบุญด้วยการให้ทาน หมายความว่า ตั้งแต่เวลาที่แสวงหาสะสมทรัพย์ก่อนจะให้ทาน บุคคลคิดว่าทานเป็นเหตุทำให้ได้รับสมบัติฝ่ายโลกียะและโลกุตตระทุกอย่าง เขาปราศจากโทษของทาน คือความตระหนี่หวงแหน (มัจฉริยะ) ความผูกพันในสิ่งของ (โลภะ) ความ

ไม่พอใจคนบ้านใกล้เรือนเคียง เพื่อนร่วมงาน หรือผู้รับทาน (โทสะ) และความไม่เข้าใจอันสงสของทานอย่างแท้จริง (โมหะ) การยกตนเพื่อโอ้อวด (อวดตักกังสนะ) การชมผู้อื่นให้ต่ำกว่าตน (ปรวัมภนะ) เป็นต้น

๒. มุญจเจตนา คือ เจตนาในขณะที่กำลังให้วัตถุสิ่งของแก่ผู้รับทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติโสมนัสว่าเรากำลังเปลี่ยนสมบัติที่ไร้แก่นสารให้เป็นเสบียงทิพย์ติดตามตัวในชาติต่อไป

๓. อปรเจตนา คือ เจตนาหลังจากที่ให้ทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติโสมนัสว่าเราได้ดำเนินรอยตามปฏิบัติของผู้มีปัญญาในกาลก่อนที่สรรเสริญทานไว้ ไม่รู้สึกความร้อใจหรือนึกเสียดายสิ่งที่ให้ไปแล้ว มีแต่ความแช่มชื่นเบิกบานใจ นึกถึงบุญเมื่อใดก็มีความสุขใจเมื่อนั้น

ผู้ที่ให้ทานโดยเปรียบพร้อมด้วยเจตนา ๓ ย่อมจะได้รับอานิสงส์ของทานอย่างสูงสุด ดังข้อความว่า

อถ โข ภูทนต์สส พุราหุณฺณสส เอตทโหสิ “สุตฺ โข ปน เมตฺตสมฺโน โคตโม ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬสปริกฺขารํ ชานาตีติ. น โข ปนาหํ ชานามิ ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬสปริกฺขารํ, อิจฺฉามิ จาหํ มหાયถฺยํ ยชิตฺตุํ, ยนฺนุนาหํ สมณํ โคตมํ อุปสงฺกमितฺวา ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬสปริกฺขารํ ปุจฺเจยฺยนฺติ.”^{๒๔๓}

“ลำดับนั้น พราหมณ์ภูทนต์คิดว่า เราได้ยินมาว่า พระสมณโคดมทรงทราบยัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วนเราไม่รู้เลย

^{๒๔๓} ที.สี. ๙/๓๒๘/๖๗

แต่ปรารธนาจะบูชามหาอัณู ทางที่ดี เราควรไปเข้าเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามอัณูสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๖”

อถ โข พราหมณ ปุโรหิตโต พราหมโณ รณโณ มหาวิชิตสส ปุพเพว ยณณา ติสโส วิธา เทเสสิ ‘สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายณณั ยัญญุกามสส โภจิวา วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิคจฉิสสตีติ, โส โภตา รณณา วิปปฏิสาโร น กรณียโ. สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายณณั ยชมานสส โภจิวา วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิคจฉีตีติ, โส โภตา รณณา วิปปฏิสาโร น กรณียโ. สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายณณั ยัญญสส โภจิวา วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิคโตตีติ, โส โภตา รณณา วิปปฏิสาโร น กรณียโติ. อีมา โข พราหมณ ปุโรหิตโต พราหมโณ รณโณ มหาวิชิตสส ปุพเพว ยณณา ติสโส วิธา เทเสสิ.^{๒๔๔}

“ลำดับนั้น พราหมณ์ปุโรหิตแสดงอัณูพิธี ๓ ประการถวายแด่ พระเจ้ามหาวิชิตราชก่อนจะทรงบูชาอัณูว่า

๑. เมื่อพระองค์ปรารธนาจะทรงบูชามหาอัณูก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราจักสิ้นเปลือง

๒. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหาอัณูอยู่ก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรากำลังสิ้นเปลืองไป

๓. เมื่อพระองค์ทรงบูชามหาอัณูแล้วก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราได้สิ้นเปลืองไปแล้ว

พราหมณ์ปุโรหิตแสดงยัญพิธี ๓ ประการดังกล่าวนี้ถวายแด่
พระเจ้ามหาวชิตราชก่อนจะทรงบูชายัญ”

ปุพฺพเว ทานา สุมโน

ททํ จิตฺตํ ปสาทเย

ทตฺวา อตฺตมโน โทติ

เอสา ยถฺยสส สมฺปทา.^{๒๔๕}

“ทายกมีใจดีก่อนจะให้ เมื่อกำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้
แล้วก็มิเฝือกบาน นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งทาน”

ทักษิณาที่พร้อมด้วยองค์ ๖ อันมีผลยิ่งใหญ่ ซึ่งในด้านทายกหรือ
ทายิกา คือฝ่ายผู้ให้ มีองค์ ๓ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น และฝ่ายผู้รับ
มีองค์ ๓ คือ

๑. เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ
๒. เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ
๓. เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

ในอังคุตตรกัถาย ฉกฺกนิบาต ทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสปรารภ
การถวายทานของนันทมาตา ชาวเมืองเวฬุกันทกะ ซึ่งถวายทาน
อันประกอบด้วยองค์ ๖ เหล่านั้นแก่หมู่ภิกษุมิพระสารีบุตรและ
พระโมคคัลลานะเป็นประธานว่ามีอันสงฆ์มากไม่อาจนับประมาณได้
เหมือนบุคคลไม่อาจนับจำนวนน้ำในมหาสมุทรได้ว่า น้ำมีจำนวน ๑๐๐
กระบุง หรือ ๑,๐๐๐ กระบุง หรือ ๑๐๐,๐๐๐ กระบุง ดังข้อความว่า

^{๒๔๕}

อง.ฉก.ก. ๒๒/๓๗/๑๘๕

กถยจ ภิกขเว ฉพงคสมนนาคตา ทกขินา โหติ? อธิ ภิกขเว ทายกสส ตีณงคานิ โหนติ, ปฏิกคาหกานํ ตีณงคานิ. กตมานิ ทายกสส ตีณงคานิ? อธิ ภิกขเว ทายโก ปุพเพว ทานา สมโน โหติ, ททํ จิตตํ ปสาเทติ, ทตวา อตตมโน โหติ. อิมานิ ทายกสส ตีณงคานิ.

กตมานิ ปฏิกคาหกานํ ตีณงคานิ? อธิ ภิกขเว ปฏิกคาหกา วิตราคา วา โหนติ รากวินยาย วา ปฏิปนนา, วิตโทสา วา โหนติ โทสวินยาย วา ปฏิปนนา, วิตโมหา วา โหนติ โมหวินยาย วา ปฏิปนนา. อิมานิ ปฏิกคาหกานํ ตีณงคานิ. อิติ ทายกสส ตีณงคานิ, ปฏิกคาหกานํ ตีณงคานิ. เอวํ โข ภิกขเว ฉพงคสมนนาคตา ทกขินา โหติ.

เอวํ ฉพงคสมนนาคตาย ภิกขเว ทกขินาย น สุกโร ปุณณสส ปมาณํ คเหตุ “เอตตโก ปุณณภิสนโท กุสลาภิสนโท สุขสสาหาโร โสวคคิโก สุขวิปาโก สคคสวัตตนิโก อัญญา ย กนตาย มนาปาย หิตาย สุขาย สวัตตตีติ. อถ โข อสงขเยโย อปปเมโย มหาปุณณกชนโรเตวว สงข์ คจฉติ.

เสยยถาปิ ภิกขเว มหาสมุทเท น สุกโร อุทกสส ปมาณํ คเหตุ “เอตตกานิ อุทกาพหกานีติ วา “เอตตกานิ อุทกาพหกสตานีติ วา “เอตตกานิ อุทกาพหกสทสสานีติ วา “เอตตกานิ อุทกาพหก- สตสทสสานีติ วา, อถ โข อสงขเยโย อปปเมโย มหาอุทกกชนโรเตวว สงข์ คจฉติ, เอวเมว โข ภิกขเว เอวํ ฉพงคสมนนาคตาย ทกขินาย น สุกโร ปุณณสส ปมาณํ คเหตุ “เอตตโก ปุณณภิสนโท กุสลาภิสนโท สุขสสาหาโร โสวคคิโก สุขวิปาโก สคคสวัตตนิโก อัญญา ย กนตาย

มนาปาย หิตาย สุขาย สิวตตตีติ. อถ โข อสงขเยโย อปปเมโย
มหาปุณณกชนโรเตว ^{๒๔๖}สงขิ คจจตีติ.

ทักษิณานันประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างไร คือ ฝ่ายทายก(ผู้ให้)
มีองค์ ๓ ประการ ฝ่ายปฎิคาหก (ผู้รับ) มีองค์ ๓ ประการ องค์ ๓ ประการ
ของทายกมีอะไรบ้าง คือ ทายกในธรรมวินัยนี้:-

๑. ก่อนให้ก็มีใจดี
๒. กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส
๓. ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน

เหล่านี้คือองค์ ๓ ประการของทายก

องค์ ๓ ประการของปฎิคาหกมีอะไรบ้าง คือ ปฎิคาหกในธรรม
วินัยนี้

๑. เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ
๒. เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ
๓. เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

นี่คือองค์ ๓ ประการ ของปฎิคาหก

องค์ ๓ ประการของทายก องค์ ๓ ประการของปฎิคาหก มีด้วย
ประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทักษิณานันประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย การกำหนดประมาณบุญแห่งทักษิณอันประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า “ห้วงบุญ ห้วงกุศลมีประมาณเท่านี้ นำความสุขมาให้ มีอารมณ์ดีเลิศ มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีใช้ทำได้ง่าย แท้จริง ห้วงบุญ ห้วงกุศลแห่งทักษิณานั้นถึงการนับว่าเป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้

อุปมาเหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำมีปริมาณเท่านี้ กระบุง น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐ กระบุง น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑,๐๐๐ กระบุง หรือน้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กระบุง มีใช้ทำได้ง่าย แท้จริง น้ำในมหาสมุทรนั้นถึงการนับว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย การกำหนดประมาณบุญแห่งทักษิณอันประกอบด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า ห้วงบุญ ห้วงกุศลมีประมาณเท่านี้ นำความสุขมาให้ มีอารมณ์ดีเลิศ มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีใช้ทำได้ง่าย แท้จริง ห้วงบุญ ห้วงกุศลของทักษิณานั้น ถึงการนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ฉันนั้น”

การที่ชาวโลกจะพูดรับปากคนอื่นว่าเราจะให้สิ่งที่หวงแหนแก่ผู้อื่น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แม้การขจัดความผูกพันในวัตถุสิ่งของแล้วให้ทางตามที่ได้รับปากไว้ ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งกว่า นอกจากนั้น แม้การรักษาใจให้ไม่เสียดายสิ่งของที่ได้ให้ทานไป ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด

ดังนั้น ผู้ให้ทานควรรักษาใจของตนไม่ได้เสียดายหรือนึกเสียใจทานที่ได้
ให้ไปแล้วเพื่อไม่ได้ปรารถนาเสียหาย ดังข้อความว่า

ทเทยย ปุริโส ทานํ	อปปี วา ยทิวา พหุ
โย จ ทตฺวา นานุตฺตปเป	ตํ ทุกฺกรตรํ ตโต
สพฺพณฺณํ สุกฺรํ ฌานํ	เอวํ ชานาหิ มทฺทว. ^{๒๔๗}

“ทานจะน้อยหรือมากก็ตาม คนก็ควรจะให้ แต่ว่าผู้ใดเมื่อให้แล้ว
ภายหลังไม่เดือดร้อน การให้ของผู้นั้นทำได้ยากกว่า เหตุอื่นทั้งหมดทำได้
ง่าย ขอเดชะพระเจ้ามัททวะผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้”

ผลกรรมของเจตนาทั้ง ๓

เจตนาทั้ง ๓ ที่สม่าเสมอกันสามารถส่งผลให้เป็นผู้มีอายุยืนได้
ดังเรื่องในทสกนิบาต มหาธัมมपालชาดก มีเรื่องเล่าว่าบุตรชายของ
อาจารย์ทิสปาโมกข์ที่เมืองตักกสิลาเสียชีวิตในวัยเด็ก ศิษย์ที่เรียนอยู่
ชื่อว่าธัมมपालะกล่าวว่าในตระกูลของข้าพเจ้าไม่มีคนที่เสียชีวิตในวัย
เด็ก แต่จะเสียชีวิตในวัยชรา อาจารย์ทิสปาโมกข์ไม่เชื่อคำของศิษย์
จึงแกล้งนำกระดูกสัตว์ไปหมู่บ้านของธัมมपालะแล้วพูดว่าบุตรชาย
ของท่านเสียชีวิตแล้ว ข้าพเจ้านำกระดูกมาเป็นหลักฐาน แต่บิดาของ
ธัมมपालะที่ชื่อว่ามหาธัมมपालพราหมณ์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ของเรา
ทั้งหลายไม่เชื่อ และกล่าวว่าคนในตระกูลของเราไม่เสียชีวิตในวัยเด็ก
อาจารย์ทิสปาโมกข์จึงสอบถามเรื่องนี้ว่า

^{๒๔๗} พ.ชา. ๒๗/๔๔/๑๖๗

ก็ เต วตฺ กิ ปน พรหมจรรย์
 กิสส สุจิณฺณสฺส อัย วิปาโก
 อกฺขาหิ เม พฺราหฺมณฺ เอตมตถิ
 กสฺมา นุ ตุมหํ ทหราน มียฺเยเร.^{๒๔๘}

วัตรของท่านเป็นอย่างไร อนึ่ง พรหมจรรย์ของท่านเป็นอย่างไร นี่เป็นผลแห่งวัตรและพรหมจรรย์ที่ท่านประพฤติดีแล้วอย่างไร พราหมณ์ ขอท่านโปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าว่า เพราะเหตุไรหนอ พวกท่านจึงไม่ตายแต่หนุ่มๆ

มหาธัมมपालพราหมณ์ตอบว่าเพราะคนในตระกูลให้ทานโดยมีเจตนาในกาลทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ทาน ขณะให้ทาน และหลังให้ทาน ดังข้อความว่า

ปุพฺเพว ทานา สุมนา ภวาม
 ททปิ เว อตตมฺนา ภวาม
 ทตฺวาปิ เว นานุตฺปปาม ปจฺฉา
 ตสฺมา หิ อมหํ ทหราน มียฺเยเร.^{๒๔๙}

“ก่อนจะให้ทาน พวกเราก็ดีใจ แม้ขณะให้ก็พอใจ แม้ให้ไปแล้วก็ไม่เดือดร้อนในภายหลัง เพราะฉะนั้น พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่มๆ”

ในอรรถกถาของทีฆนิกายกล่าวว่าผลทานจะมีกำลังมากก็ต่อเมื่อเจตนาในกาล ๓ สมบูรณ์แล้วเท่านั้น ถ้าเจตนาก่อนจะให้ทาน ขณะให้

^{๒๔๘} พุ.ชา. ๒๓/๙๒/๒๒๔

^{๒๔๙} พุ.ชา. ๒๓/๙๕/๒๒๕

ทาน หรือหลังจากให้ทานแล้วบกพร่อง ผลทานก็ไม่อาจให้ผลอย่างสมบูรณ์ได้ ดังข้อความว่า

วิปปฏิสาร์โ น กรณียโติ “โกคานํ วิคมเหตุโก ปจฉานุตตาโป น กาทพโพ, ปุพพเจตนา ปน อจลา ปติฏฐเปตพพา, เอวํ ทิ ทานํ มหปผลํ โหตีติ ทสเสติ. อิตเรสุปิ ทวีสุ ธาเนสุ เอเสว นโย. มุณจนเจตนาปิ ทิ ปจฉาสมนุสสรณเจตนาปิ นิจจลาว กาทพพา. ตถา อกรโณตสส ทานํ น มหปผลํ โหติ, นาปิ อุฬาระสุ โภเคสุ จิตตํ นมตี, มหาโรรุวํ อุปปนนสส เสฏฐิจหปติโน วีย.^{๒๕๐}

“คำว่า **วิปปฏิสาร์โ น กรณียโ** (ไม่ควรทำความเดือดร้อน) แสดงว่า ไม่ควรทำความเดือดร้อนในภายหลัง อันมีความสิ้นเปลืองไปแห่ง โภคสมบัติเป็นเหตุ แต่บุรพเจตนาควรให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เพราะทาน อย่างนี้ย่อมมีผลมาก ในฐานะ ๒ อย่างแม้นอกนี้ก็มียันนี้เหมือนกัน

อนึ่ง เจตนาที่กำลังบริจาக்கี่ดี เจตนาที่ระลึกถึงในภายหลังก็ดี ควรทำมิให้หวั่นไหว เมื่อไม่กระทำเช่นนั้น ทานย่อมไม่มีผลมาก ทั้งจิต ก็จะไม่แน่นอมไปในโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ เหมือนทานของเศรษฐีคหบดี ผู้ไปเกิดในโรรวรณะนั้น”

ผู้บกพร่องจากบุพเจตนาอาจยากจนตรากตรำลำบากหรือถูก ทำร้ายจนทรัพย์สินวิบัติไปในปฐมวัย หรืออาจมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ดังตัวอย่างของบุคคล ๒ คน คือ

^{๒๕๐} ที.สี.อ. ๑/๓๔๒/๒๖๘

๑) พระเจ้ากุสะที่มีหน้าตาอัปลักษณ์ พบในกุสชาดก^{๒๕๑} ในชาติก่อนพระเจ้ากุสะเสวยพระชาติเป็นน้องเขย วันหนึ่งพี่สะใภ้ นำขนมของตนไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงไม่พอใจและแย่งขนมคืนจากบาตรด้วยโทสะ ด้วยผลกรรมนี้ทำให้ท่านมีหน้าตาอัปลักษณ์เหมือนยักษ์ เพราะบุพเจตนาในการให้ทานไม่ดี ดังข้อความว่า

มหาสโตปิ อุตยานโต นครํ ปวิสิตวา อลงกตปาสาทํ อภิริทฺธิ.
 โพิสฺตตตฺถทฺธิ สํ ปุพฺพปตฺถนาวเสน น อิจฺฉิ โสปี ปุพฺพกมฺมวเสนเนว
 วิรูโป อโหสิ. อตีเต กิร พาราณสียํ ทวารคามา อุปฺริมวียา จ
 เหมจิมวียา จ ทเว กุลานิ วสึสุ. เอกสฺส กุลสฺส เทว ปุตฺตา อหสิ.
 เอกสฺส เอกาว ธิตา อโหสิ. ทวีสุ ปุตฺเตสุ โพิสฺตโต กนิฏฺฐโ. ตํ
 กุมาริกํ เขมฺมจกสฺส อทฺสุ. กนิฏฺฐโ อทรรภโรณ ภาตฺ สนฺติเกเยว วสิ.
 อถกทิวสํ ตสฺมี ฆเร อติรสกฺปูเว ปจีสฺ. โพิสฺตโต อรณฺณํ คโต โหติ.
 ตสฺส ปุวํ จเปตฺวา อวเสเส ภาเชตฺวา ขาทิสฺ. ตสฺมี ขณฺเ ปจฺเจกพุทฺโธ
 ภิกฺขาย ฆรทวารํ อคมาสิ. โพิสฺตตสฺส ภาตฺขายา “จฺหปติโน อณฺณํ
 ปุวํ ปจิสฺสามิตฺติ ตํ คเหตุวา ปจฺเจกพุทฺธสฺส อทาสิ. โสปี ตํ ขณฺณเวย
 อรณฺณโต อากจฺฉิ. อถ นํ สา อาห:- “สามิ จิตฺตํ ปสาเทหิ ทว โภจฺจาโส
 ปจฺเจกพุทฺธสฺส ทินฺโน”ติ. โส “ตว โภจฺจาสํ ขาทิตฺวา มม โภจฺจาสํ
 เทสิ อหํ ก็ ขาทิสฺสามิตฺติ กุทฺโธ ปจฺเจกพุทฺธํ อนุคนฺตฺวา ปตฺตโต ปุวํ
 คณฺหิ. สา มาตฺ ฆรํ คนฺตฺวา นววิสิ นํ จมฺปกฺปฺพวณฺณํ สปี อหริตฺวา
 ปจฺเจกพุทฺธสฺส ปตฺตํ ปุเรสิ ตํ โอภาสํ มฺยจฺ. สา ตํ ทิสฺวา ปตฺถนํ
 ปฏฺจเปสิ:- “ภนฺเต อิมินา ทานพฺเลน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตญฺจฺานเน เม สรโร

^{๒๕๑} พุ.ชา. ๒๘/๑-๔๑/๓๙-๔๗

โอภาสชาติ โทตุ อุตตมรูปธรา จ ภเวยย์ อิมินา จ เม อสปุริเสน
 สทธิ เอกภูจाने वासो मा ओहोसि. อิติ सा อิมิสสา पुपुपत्तनय
 वसेन तं न अजि. पोธिसत्तोपि तं पुव तसमी स्पपिपत्ते ओสีथापेतवा
 पत्तनं ปฏฐเปสิ- “ภนเต อิมं โยชนสते वसनติมปิ อาเนตวา มม
 पाथปริजारिकं गातुं समतो भवेयन्ति. तत्त यं सो कुतो कन्तवा पुवं
 कन्हि तसस पुपुपुगम्मसस वसेन विरुपो ओहोสิ पुपुपत्तनय सा ज
 तं न अजि^{๒๕๒}ติ.

“กล่าวโดยละเอียดว่า พระนางมิได้ทรงมีความยินดีพระโพธิสัตว์เจ้า
 ด้วยอำนาจการที่ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในปางก่อน แม้พระโพธิสัตว์
 นั้นที่มีพระรูปกายไม่งดงามก็ด้วยอำนาจบุญกรรมขอพระองค์เอง

ได้ยินมาว่า ในอดีตกาล มีหมู่บ้านอันตั้งอยู่ข้างประตูเมือง
 พาราณสีตระกูล ๒ ตระกูล คือ ตระกูลที่อาศัยอยู่ข้างถนน หน้าหมู่บ้าน
 ตระกูล ๑ อาศัยอยู่ข้างถนนหลังหมู่บ้านตระกูล ๑ ตระกูลหนึ่งมีลูกชาย
 ๒ คน ตระกูลหนึ่งมีลูกสาว ๑ คน ในบรรดาบุตรชายทั้ง ๒ คนนั้น
 พระโพธิสัตว์เป็นน้องชาย มารดาบิดาได้ไปขออนางกุมาริกานั้น มาให้แก่
 พี่ชาย พระโพธิสัตว์ผู้เป็นน้องชาย ยังไม่มีภรรยา จึงอาศัยอยู่ในบ้านของ
 พี่ชาย

อยู่มาวันหนึ่งพี่สะใภ้ได้ทอดขนมที่มีรสชาติอร่อยยิ่งนัก ใน
 เรือนนั้นแต่พระโพธิสัตว์ได้ไปป่าเสีย พี่สะใภ้จึงได้แบ่งขนมไว้ให้แก่
 พระโพธิสัตว์นั้นส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือนั้นก็แจกกันบริโภคนจนหมด

^{๒๕๒} พ.ช.อ. ๘/๑/๑๓๕-๓๖

ในขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถึงประตูเรือนเพื่อภิกษาที่สะเกไ่ของพระโพธิสัตว์ จึงคิดว่า เราจักค่อยทำขนมให้น้องผิวใหม่ ดังนี้แล้ว จึงถือเอาขนมส่วนที่เก็บไว้ให้พระโพธิสัตว์นั้น ไปถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสีย แม้พระโพธิสัตว์นั้น ก็กลับมาจากป่าในขณะนั้นพอดี

ตอนนั้น นางจึงพูดกับพระโพธิสัตว์นั้นว่า น้องชายเอ๋ยจงทำจิตใจให้ผ่องใสเถิดหนา ขนมอันเป็นส่วนของฉัน พี่ได้ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นกลับโกรธว่า เจ้ากินขนมอันเป็นส่วนของฉันหมดแล้ว กลับมาเอาขนมอันเป็นส่วนของฉันไปถวายพระชัชเช่ แล้วข้าจักกินอะไรเล่า จึงรีบตามพระปัจเจกพุทธเจ้าไปเอาขนมจากบาตรกลับคืนมา

ที่สะเกไ่นั้น จึงรีบไปยังเรือนมารดาแล้ว นำเอาเนยใสที่ยังใหม่และใสสะอาดมีสีคล้ายดอกจำปามาแล้ว ใส่บาตรจนเต็มถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าแทน เนยใสนั้นได้แผ่เป็นรัศมีออกไปแล้ว นางพอได้เห็นรัศมีนั้นแล้ว จึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในที่ที่ดิฉันจะเกิดแล้วข้างหน้า ขอให้ร่างกายของดิฉันจงเกิดมีรัศมีเปล่งปลั่ง และมีรูปร่างสดสวยงดงามเป็นอย่างยิ่งเถิด อนึ่ง ขออย่าให้ดิฉันได้อยู่ร่วมในที่แห่งเดียวกันกับคนที่เป็นอัสตบุรุษดั่งน้องผิวของดิฉันคนนี้เลย พระนางประภาวดี มิได้ทรงยินดีชอบใจพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ด้วยอำนาจความปรารถนา ที่ทรงตั้งไว้แล้วในกาลก่อนด้วยประการฉะนี้

แม้พระโพธิสัตว์ ก็ใส่ขมมนั้นลงในบาตรที่เต็มด้วยเนยใสแล้ว ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พี่สะใภ้ของข้าพเจ้าคนนี้ แม้จะอยู่ในที่ไกลแสนไกลตั้งร้อยโยชน์ก็ตาม ขอให้ข้าพเจ้าพึงมีความสามารถไปนำมาเป็นบาทบริจาริกาของข้าพเจ้าให้จงได้เถิด ด้วยอำนาจแห่งบุรพกรรมที่พระโพธิสัตว์นั้นโกรธ แล้วเอาขมมกลับคืนมานั้น พระโพธิสัตว์เจ้าจึงได้เป็นผู้มีรูปร่างอันไม่งดงาม น่าเกลียดแล้วแล ฝ่ายพระนางประภาวดีนั้น ก็ได้ทรงปรารถนาพระโพธิสัตว์นั้นเลย”

๒) นางปัญจปาปี คือ นางอัปลักษณ์ ๕ ประการ ได้แก่ มีองอเท่างอ ปากเบี้ยว ตาเหล่ และจมูกแหง่ง พบในอรรถกถาของกุนาชาดก มีเรื่องเล่าว่า ในชาติก่อนนางเกิดเป็นนางกุมารีคนหนึ่งกำลังขยำดินเหนียวฉาบทาฝาเรือนอยู่ ขณะนั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง กุฎิที่ท่านอาศัยมีรูโหว่ ท่านจึงออกแสวงหาดินเหนียวไปอุดรูกุฎิของท่าน เมื่อท่านผ่านมาเห็นนางกุมารีนางนี้กำลังขยำดินเหนียวอยู่ ท่านจึงถือบาตรเดินตรงไปหานางกุมารีนั้นเพื่อขอขมขบดินเหนียวใส่บาตรมาสักก้อน นางกุมารีเห็นดังนั้นก็โกรธคิดว่า “สมณะเหล่านี้ตอนเช้าเที่ยวเดินขอข้าวชาวบ้านชาวเมืองกินยังไม่พอ ตัวเรานี้สู้สุดส่ำที่ไปขุดดินเหนียวหอบหิ้วมานั่งขยำ กว่าจะได้ที่ก็ต้องขยำแทบมีองอเท่างอ สมณะนี้กลับมาเย็นเฝ้าจะขอดินที่เราขยำดีแล้วไปอีก ช่างไม่รู้จักไปหาเองเอาเสียเลย” คิดดังนี้แล้วก็ค่อนข้างวิตก เียดจมูก ปากบ่นอุบอิบพึมพำ เพื่อให้พระปัจเจกพุทธเจ้าล่วงรู้อาการว่านางไม่เต็มใจจะให้ จะได้ไปเสีย ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีความเมตตาอารีอยากจะไปรดนางกุมารีน้อย ให้ได้ทำบุญ จึงสร้างทำเป็นไม้ทราบอาการของนาง ยืนนิ่งเปิดบาตรรอ

รับการบริจาคของนางต่อไป นางกุมารีเห็นดังนั้นก็คิดว่า “ชะรอยสมณะองค์นี้ถ้าไม่ได้อะไรคงจะไม่ไปแน่” นางจึงโกรธกระทัดกระพืดปั่นดินได้ก้อนหนึ่งก็โยนใส่บาตรโดยไม่เคารพ พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อได้ดินแล้วท่านก็เดินจากไปเพื่อทำกิจของท่าน

นางกุมารีนั้นเมื่อตายจากชาตินั้นได้มาเกิดในตระกูลคนจน มีอวัยวะที่บิดเบี้ยวอัปลักษณ์ ๕ แห่งคือ มือ เท้า ปาก ulynta จมูก จึงมีชื่อเรียกว่านางปัญญาปาย แปลว่านางอัปลักษณ์ ๕ ประการ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่านางมีความโกรธเมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ามาบิณฑบาตดินเหนียว นางคิดว่าเราสู้สุดส่าห์ไปขุดดินเหนียวมาขยำแถมมือองอเท้าอง สมณะนี้กลับจะมาขอเอาไปเฉยๆ เพราะเหตุนี้จึงทำให้นางมีมือและเท้างอคดอัปลักษณ์ไม่น่าดู และก็นีองจากนางใช้ดวงตาค้อนควักใช้จมูกเข็ดใส่ ใช้ปากบ่นอุบอิบพึมพำให้พระปัจเจกพุทธเจ้า นางจึงมีดวงตา จมูก และปากบิดเบี้ยวพิกลอัปลักษณ์ ฉะนั้นนางจึงมีชื่อว่าปัญญาปาย

อย่างไรก็ตาม ด้วยอานิสงส์การถวายนเหนียวก่อนนั้นแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีผลอันยิ่งใหญ่แก่นาง คือทำให้ร่างกายผิวพรรณของนางนั้นมีความนุ่มเนียนเรียบสึ่นน่าสัมผัสเปรียบประดุจสัมผัสอันเป็นทิพย์ของนางฟ้านางสวรรค์ ใครถูกต้องนางจะติดใจไม่สามารถตัดใจจากนางได้ ด้วยผลบุญที่นางได้ถวายนเหนียว ทำให้นางได้เป็นอัครมเหสีของพระราชาถึง ๒ พระองค์ คือพระเจ้าพกะ และพระเจ้าที่ปาวาริกะ

ตั้งข้อความว่า

อปโรปี อตีเต พาราณสียํ โปก นาม ราชา ธมเมน รชชํ กारेสิ.
 ตทา พาราณस्या ปาจिनทวารวาสีโน เอกสส ทลิตทสส ปญจปาปี
 นาม อีตา ओहसि. सा गिर पुपुपेपि एका तलित्थिता मत्तिकं मत्थित्वा
 केहे गित्ती विलिपति. ओगे पज्जेकपुत्तो ओत्तโน पण्णारपरिणत्तरणत्तं
 “กหं มตติกं ลภิสสามีติ จินเตตวา “พาราณสียํ ลทฺธुํ สกุกาติ จีวรํ
 ปารูปิตวา ปตตहतโถ นครํ ปวิสิตวา ตสสา อวิทฺทูเร อฏฺฐาสิ. सा
 गुञ्जित्वा ओल्लोकेनती पत्तुञ्जेन मनसा “มตติกมปิ गिक्खत्तीति ओवोञ्.
 पज्जेकपुत्तो निज्जलो ओहसि. ओ सा पज्जेकपुत्तं निज्जलित्तं तिसฺวา पुन
 जित्तं पसातेตวา “समणे मत्तिकमपि न लभसिती वत्तวา महन्त्तं मत्तिकापिण्णं
 ओहित्वा ปत्ते जเปสิ. सो ताय मत्तिकाय पण्णारे परिणत्तमกาสิ.
 सा नजिरसฺसेว तโต जवित्वा ตस्मिंเยव नकरे पहित्त्वारคา मे तुคคत्तिट्ठिया
 गुञ्जिमहि ปग्गิสฺสน्हि कण्हि. सा तस्मासज्जेयेन मात्तु गुञ्जितो निग्गมิ. ตससा
 मत्तिकापिण्णफलเण सरिं ผस्सสมปนन् ओहसि गुञ्जित्वा ओล्लอกิตตता
 ปน हत्तปาथमुखगिक्खिनासानि पापानि विरुपानि ओहेสุ. तेन तं “पญ्जปาपी
 เตव्व สणฺขานิสุ.^{๒๕๓}

เรื่องอื่นยังมีอยู่อีก ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า พกะ ทรง
 ครองราชในพระนครพาราณสีโดยธรรม ในครั้งนั้น มีหญิงคนหนึ่ง
 ชื่อ ปญฺจปาปี เป็นธิดาของคนยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านข้างประตู
 บูรพาของเมืองพาราณสี เล่ากันมาว่า ในชาติก่อนนางเกิดเป็นธิดาของ

^{๒๕๓}
 พ.ชา.อ. ๘/๓๑๒/๓๕๒

คนยากไร้คนหนึ่ง กำลังนั่งขยำดินเหนียวยาฝางเรือ่นอยู่ ขณะนั้นมี พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง คิดว่า เราจักหาดินเหนียวละเอียดได้จาก ที่ไหนหนอมาอาบทาเงื่อมฝางที่อยู่อาศัย ครั้นตัดสินใจว่า สามารถหาได้จากในเมืองพาราณสี ดังนี้แล้ว จึงห่มคลุมถือบาตรเข้าไปในเมืองไปยืน อยู่ใกล้หญิงนั้น พอนางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้นก็โกรธ จึงพูดขึ้น ด้วยโทสะว่า กระทั่งดินก็ยังขอ พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นิ่งมิได้หวั่นไหว นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้หวั่นไหว จึงมีจิตเลื่อมใสเกิดขึ้นมาอีก แล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่สมณะ ท่านต้องการดินเหนียวหรือ กล่าวแล้วก็ยกก้อนดินเหนียวก้อนใหญ่ใส่ลงในบาตร พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นำดินเหนียวนั้นไปอาบทาเงื่อมฝางที่อาศัย ไม่นานนักนางก็ตายจากอภัพนั้น ไปถือปฏิสนธิในครรภ์ของหญิงยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวบ้านใกล้ประตู เมืองนั้นนั่นเอง เมื่อครบ ๑๐ เดือนแล้ว นางก็ออกจากครรภ์ ด้วยผลแห่งกรรมที่ถวายเป็นดินเหนียวเรือ่นกายของนาง จึงประกอบด้วยสัมผัสอัน ดีเลิศยิ่งนัก แต่เพราะวิบากแห่งกรรมที่แลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความโกรธ มือ เท้า ปาก ตา หู และจมูก ๕ แห่ง จึงวิกลผิดปกติไป ดังนั้น คนทั้งหลายจึงพากันตั้งชื่อให้นางว่า ปัญจปาปี”

ผู้บกพร่องจากมูญจเจตนาอาจเกิดเป็นคนที่มือวิยวะคือมือเท้า พิการ หรือเกิดในสกุลต่ำ หรือมีชีวิตตกต่ำไร้เกียรติยศชื่อเสียงตลอด ชีวิต

ผู้บกพร่องจากอปรเจตนา แม้จะเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งมีโภคะมาก ก็ไม่มีใจน้อมไปเพื่อบริโศกคามคุณ ๕ ที่ประณีต ที่เป็นของดีจริงๆ ขึ้นไป หรือได้รับภัยพิบัติที่ทำให้โภคทรัพย์วิบัติไปฉับพลัน หรืออาจถูกปลด

ออกจากตำแหน่งหน้าที่การงาน รวมไปถึงภัยพิบัตินานาประการ ดังตัวอย่างของบุคคล ๒ คน คือ

ก. อุตตกเศรษฐี มีเรื่องเล่าว่า อุตตกเศรษฐี แปลว่า เศรษฐี ผู้ไม่มีบุตร เขาเป็นชาวเมืองสาวัตถีในอดีตชาติได้สั่งให้จัดเตรียมอาหาร บิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี ด้วยผลกรรม นั้นจึงบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ต่อมาด้วยเศษผลของกรรมนั้น จึงไปเกิดเป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ๗ ครั้ง แต่ในภายหลังเขาได้มีความ เสียตายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาหรือกรรมกรบริโภคน่าดีกว่า ส่งผลให้ในชาตินี้เขาไม่คิดอยากบริโภคอาหารอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ผ้า เครื่องนุ่งห่มอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ยานพาหนะอย่างโอ้อ่า ไม่คิดอยาก บริโภคกามคุณ ๕ ที่ดีๆ เขาเพียงบริโภคปลายข้าวกับน้ำผักดอง ใช้ผ้า เครื่องนุ่งห่มคือผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้ยานพาหนะ คือรถเก๋าๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้ ต่อมาเมื่อเขาเสียชีวิตแล้วพระเจ้า ปเสนทิโกศลรับสั่งให้ขนทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรนั้นมาไว้ในพระราชวัง เฉพาะเงินเท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ส่วนเครื่องเงินนั้นไม่ต้อง พุดถึง

นอกจากนี้ในชาติก่อนเขายังปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุอีกด้วย ด้วยผลกรรมนั้นทำให้เขาถูกไฟเผา อยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ทรัพย์สมบัติที่ ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกขนเข้าคลังหลวงนี้เป็นครั้งที่ ๗ และในชาตินี้ บุญเก่าของเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันนี้ เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรรวนรก

ตั้งข้อความในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค อปุตตกสูตรที่ ๒
ดังต่อไปนี้

อด โข ราชา ปเสนทิโกสลโล ทิวา ทิวสส เยน ภควา เตนุปสงกมิ,
อุปสงกมิตวา ภควนตํ อภิวาเทตวา เอกมนตํ นิสีทิ. เอกมนตํ นิสินนํ
โฆ ราชานํ ปเสนทิโกสลลํ ภควา เอตทโวจ “หนท กุโต นุ ตวํ มหาราช
อาคจฉสิ ทิวา ทิวสสาติ.

อิธ ภนเต สาวตถิยํ เสฏฐิ คหปติ กาลกโต, ตมหนํ อปุตตกํ
สาปเตยยํ ราชนเตปุรํ อติหริตวา อาคจฉามิ. สตํ ภนเต สตสทสทานิ
หิรณยสเสว, โก ปน วาโท รุปียสส. ตสส โฆ ปน ภนเต เสฏฐิสส
คหปตีสส เอวรูโป ภตตโกโค อโหสิ. กณชาทํ ภูยชติ พิลงคหุติยํ,
เอวรูโป วตถโกโค อโหสิ: สาณํ ธาเรติ ติปกขวสนนํ, เอวรูโป ยานโกโค
อโหสิ. ชชชรรถเคน ยาติ ปณณจฉตตเคน ธาเรียนาเนนาติ.

เอวเมตํ มหาราช เอวเมตํ มหาราช, ภูตบุพพ์ โส มหาราช เสฏฐิ
คหปติ ตครสิชี นาม ปจเจกสมพุทฺธํ ปิณฑปาเตน ปฎิปาเทสิ “เทถ
สมณสส ปิณฑนติ วตวา อญฺญาสาสนา ปกคามิ. ทตวา จ ปน ปจฉา
วิปฎิหารี อโหสิ “วรเมตํ ปิณฑปาตํ ทาสา วา กम्मกรา วา
ภุญเชยฺยุนติ. ภาตุ จ ปน เอกํ ปุตตกํ สาปเตยฺยสส การณา ซีวิตา
โวโรเปสิ.

ยํ โฆ โส มหาราช เสฏฐิ คหปติ ตครสิชี ปจเจกสมพุทฺธํ
ปิณฑปาเตน ปฎิปาเทสิ, ตสส กम्मสส วิปาเกน สตตกขตตํ สุกตี
สคคํ โลกํ อุปปชชิ, ตสเสว กम्मสส วิปากาวเสเสน อิมิสสาเยว

สาวตถิยา สดตถกขตตํ เสฏฐจิตตํ กาทเรสิ. ยํ โข โส มหาราช เสฏฐี
 คหปติ ทตวา ปจฉา วิปปฏิสารี อโหสิ “วรเมตํ ปิณฑปาตํ ทาสา วา
 กम्मกรา วา ภูณเชยฺยุนติ. ตสฺส กम्मสฺส วิปาเกน นาสสุฬาราย
 ภตตโภคาย จิตตํ นมตี, นาสสุฬาราย วตถโภคาย จิตตํ นมตี,
 นาสสุฬาราย ยานโภคาย จิตตํ นมตี, นาสสุฬารานํ ปญจนนํ
 กามคฺณานํ โภคาย จิตตํ นมตี. ยํ โข โส มหาราช เสฏฐี คหปติ ภาตุ จ
 ปน เอกํ ปุตตํ สาปเตยฺยสฺส การณา ซีวิตา โวโรเปสิ, ตสฺส กम्मสฺส
 วิปาเกน พหุณี วสฺสานิ พหุณี วสฺสสตานิ พหุณี วสฺสสทฺสทานิ พหุณี
 วสฺสสทฺสทฺสทานิ นิริเย ปจฺจิตถ, ตสฺเสว วสฺสสตานิ พหุณี กम्मสฺส
 วิปากาวเสเสน อิทํ สดตมํ อปุตตํ สาปเตยฺยํ ราชโกสํ ปเวเสตี. ตสฺส
 โข ปน มหาราช เสฏฐิสฺส คหปติสฺส ปุราณญจ ปุณณํ ปริกฺชีณํ
 นวญจ ปุณณํ อนุปจิตํ, อชช ปน มหาราช เสฏฐี คหปติ มหาโรรุเว
 นิริเย ปจฺจตีติ. เอวํ ฆนเต เสฏฐี คหปติ มหาโรรุवं นิริยํ อุปปนโนตี.
 เอวํ มหาราช เสฏฐี คหปติ มหาโรรุवं นิริยํ อุปปนโนตี.^{๒๕๔}

“ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 แต่ย้งวัน ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้
 ตรัสกับพระเจ้า ปเสนทิโกศลดังนี้ว่า เชิญเถิด มหาบพิตร พระองค์เสด็จ
 มาจากไหนแต่ย้งวัน

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คหบดี
 ผู้เป็นเศรษฐี ในกรุงสาวัตถีนี้ ถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพระองค์ให้ชนทรัพย์

^{๒๕๔} ส.ส. ๑๕/๑๓๑/๖๙-๗๐

สมบัติที่ไม่มีบุตรนั้นมาไว้ในพระราชวังแล้วก็มาเข้าเฝ้า เฉพาะเงินเท่านั้น มี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องเงินนั้น ไม่ต้องพูดถึง อนึ่ง คหบดีผู้เป็น เศรษฐีนั้น ได้บริโภคอาหารเช่นนี้ คือ บริโภคปลายข้าว กับน้ำผักดอง ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเช่นนี้ คือ นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชั้น เย็บติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเช่นนี้ คือ ใช้รถเก๋าๆ กันร่มทำด้วยใบไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น มหาบพิตร ข้อนี้ เป็นอย่างนั้น เรื่องเคยมีมาแล้ว คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้ จัดเตรียมบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขิวา ท่านทั้งหลายจงถวายอาหารบิณฑบาตแก่สมณะ แล้วลุกจากอาสนะเดิน จากไป ภายหลังได้มีความเสียดายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาหรือ กรรมกรบริโภคยังดีกว่า นอกจากนี้ เขายังปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียว ของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุอีกด้วย

มหาบพิตร ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น สั่งให้จัด เตรียมอาหาร บิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี เขาจึงบังเกิดในสุคติโลก สวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยเศษผลของกรรมนั้นเหมือนกัน ได้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้ แหะละถึง ๗ ครั้ง

มหาบพิตร ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถวายอาหาร บิณฑบาตแล้ว ภายหลังได้มีความเสียดายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาหรือ กรรมกรบริโภค ยังดีกว่า เขาจึงไม่คิดอยากบริโภคอาหารอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ยานพาหนะอย่างโอ้อ่า ไม่คิดอยากบริโภคกามคุณ ๕ ที่ดีๆ

มหาบพิตร อนึ่ง ด้วยผลของกรรมที่คบตีผู้เศรษฐีนั้นปลิดชีวิต บุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุ เขาจึงถูกไฟเผา อยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยเศษผลของ กรรมนั้นเหมือนกัน ทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกชนเข้าคลังหลวง นี้เป็นครั้งที่ ๗

มหาบพิตร บุญเก่าของคบตี ผู้เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และ บุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันที่ คบตีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถูกไฟเผาอยู่ใน มหาโรรวนรก

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คบตี ผู้เป็นเศรษฐี บังเกิดในมหาโรรวนรกอย่างนั้นหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่างนั้น มหาบพิตร คบตีผู้เป็น เศรษฐี บังเกิดในมหาโรรวนรกแล้ว”

ข. เรื่องพระนางปทุมวดี มเหสีของพระเจ้าพาราณสี พบใน อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย^{๒๕๕} และอรรถกถาของเถรีคาถา^{๒๕๖} พระนาง ได้ถวายข้าวตอกกับดอกปทุมในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เมื่อ พระปัจเจกพุทธเจ้าไปได้หน่อยหนึ่ง นางก็คิดขึ้นว่า “ธรรมดาบรรพชิต ทั้งหลายไม่ต้องการดอกไม้ เราจักไปเอาดอกไม้มาประดับ” แล้วไปเอา ดอกไม้จากมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วคิดอีกว่า “ถ้าพระผู้เป็นเจ้า จักไม่ต้องการดอกไม้ ท่านคงจะไม่ให้วางดอกไม้นั้นไว้บนบาตร พระผู้

^{๒๕๕} อัง.เอกก.อ. ๑/๒๓๗/๓๐๖-๑๓

^{๒๕๖} ขุ.เถรี.อ. ๒๓๗/๙๔

เป็นเจ้าของกิจการแน่แท้” จึงไปวางไว้บนบาตรอีกแล้วให้พระปัจเจกพุทธเจ้ายกโทษให้ ด้วยผลกรรมที่อปรเจตนาเสียหาย ทำให้นางถูกใส่ร้ายว่าเป็นนางยักษ์นี่แล้วถูกขับไล่ออกจากพระนคร

อานิสงส์ของเจตนาบริสุทธิ์

เมื่อผู้ใดมีเจตนาบริสุทธิ์ครบทั้ง ๓ ระยะเวลาอย่างนี้ ย่อมได้บุญมาก มีความสุขสมบูรณ์ตลอดชีวิต อีกทั้งได้รับภพสมบัติและโภคสมบัติในภพต่อๆ ไปอีกหลายชาติ เพราะบุญเจตนามีอานุภาพส่งผลให้เกิดปฏิสนธิ ๑ ภพ ส่วนเจตนาที่เป็นบุพเจตนาและอปรเจตนามีอานุภาพส่งผลให้เกิดปฏิสนธิในภพต่อๆ ไปได้ จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์เถรคาถามีเรื่องที่ว่าบางคนถวายดอกไม้เพียงดอกเดียวก็ไปเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์นับพันชาติ หรืออุปตตกเศรษฐีได้สั่งให้ถวายอาหารบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี จึงบังเกิดในสวรรค์ ๗ ครั้ง แล้วไปเกิดเป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ๗ ครั้ง การไปเกิดในชาติต่างๆ หลายชาตินี้มีได้ด้วยอำนาจของบุพเจตนาและอปรเจตนา เพราะบุญเจตนาดวงเดียวส่งผลให้ไปเกิดได้ภพเดียว ดังข้อความว่า

เอตถ จ เอกเจตนา เอกเมว ปฏิสนธิ เทติ. ปวตติวิปากัม ปน
อสงขเยยเยสุปี ภเวสุ เทติเยว. เอตถ สียา-

เอกปุพม์ ยชิตวาน

สทสสกปปโกฏิโย

เทเวสุ จ มนุสเสสุ

เสเสน ปรีนิพพุโตติ

หิ วุตตํ. ตสฺมา เอกา เจตนา เอกเมว ปฏฺิสนธิ เทตฺติ อิทํ น
 ยุชชตฺติ. น น ยุชชติ. ปุพฺพปรเจตนาหิ สหฺธิ สหสฺสกปฺปโกฏฺิปริมาณสส
 วตตพฺพตฺตา. จิตตณฺหินาม เอกจฺจรกฺขณฺปิ อเนกสทสสโกฏฺิสงฺข
 อฺุปฺปชชติ. ตโต จิรตเรกาลเ วตตพฺพเมว นตฺถิตฺติ. สหสฺสกปฺปโกฏฺิโยติ จ
 สหสสอายุกปฺปโกฏฺิโย สหสสอตตภาวโกฏฺิโยติ เนตฺติอฏฺุจกถายํ วุตตํ.
 ปุพฺพปรเจตนาณจ ปฏฺิสนธิทานภาโว โกสลสํยุตตเคน ทิเปตพฺโพ.
 เอกปิณฺชปาททานสมฺมิตฺติ เอกา เจตนา เทว ปฏฺิสนธิโย น เทติ.
 ปุพฺพปจฺฉิมเจตนาวเสน สตตกฺขตฺตํ สคฺเค สตตกฺขตฺตํ เสฏฺุจิกฺเล
 นิพฺพตฺโตติ หิ สํยุตตฏฺุจกถายํ วุตตํ.^{๒๕๗}

“ในเรื่องนี้ เจตนาดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิคราวเดียว แต่ให้ผลใน
 ปรวัติกาลได้ในภพชาตินับไม่ถ้วน

ถามว่า : ข้อความว่า “เจตนาดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิคราวเดียว”
 นี้ ย่อมไม่สมควร มิใช่หรือ ดังหลักฐาน[ในเถรคาถา]ว่า

เอกปุพฺผํ ยชิตวาน	สหสฺสกปฺปโกฏฺิโย
เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ	เสเสน ปรีนิพฺพุโต. ^{๒๕๘}

“เราบูชาดอกไม้ดอกหนึ่งแล้วท่องเที่ยวไปมนุษย์และเทวดาตลอด
 พันโกฏิกัป ได้ปรินิพพานด้วยผลที่เหลือ”

ตอบว่า : ข้อความนั้นย่อมสมควร เพราะอาจกล่าวจำนวนพันโกฏี
 กัปด้วยบุพเจตนา (เจตนาเก่า) และอปรเจตนา (เจตนาหลังทำ) ความ

^{๒๕๗} ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๕๓/๒๒๘

^{๒๕๘} ชุ.เถร. ๒๖/๙๖/๒๘๑

จริงจิตย่อมเกิดขึ้นนับได้แสนโกฏิขณะมากมายในช่วงคืนนี้มือคราวหนึ่ง จึงไม่ควรกล่าวถึงเวลาที่นานกว่านั้น ดังหลักฐานในอรรถกถาของ เนตติปกรณ์ว่า

สหสสกัปโกฏิโยติ จ สหสสอายุกัปโกฏิโย สหสสอตตภาว-
โกฏิโย.^{๒๕๙}

“คำว่า ตลอดพันโกฏิกับ หมายความว่า ตลอดอายุกัปพันโกฏิ คือ ตลอดอัฐภาพพันโกฏิ”

พึงแสดงการที่บุพเจตนาและอปรเจตนาให้ผลปฏิสนธิได้ด้วย โทสลสังยุต หมายความว่า เจตนาดวงหนึ่งในขณะให้ก่อนชั่วคำหนึ่ง ย่อมไม่ให้เกิดปฏิสนธิ ๒ คราว ดังสาธก ในอรรถกถาสังยุตว่า

บุพพจฉิมเจตนาเวเสน สตตกขตตํ สคเค สตตกขตตํ เสฎฐิกุเล
นิพพตโต.^{๒๖๐}

“อุปุตตกเศรษฐินั้นไปเกิดในสวรรค์ ๗ คราว ในสกุลเศรษฐี ๗ คราวด้วยอำนาจของบุพเจตนาและอปรเจตนา”

กุศลของผู้ให้ทานที่ประกอบด้วยเจตนา ๓ เหล่านี้ ชื่อว่าอุกักัฐฐ-
กุศล คือ กุศลอย่างยิ่งยวด เนื่องจากแวดล้อมด้วยบุพเจตนาและอปร
เจตนาที่เป็นกุศลในขณะก่อนทำและหลังทำ แต่ถ้าบุพเจตนาหรืออปร
เจตนาบกพร่องไป กุศลนั้นจัดเป็นโอมกกุศล คือ กุศลอย่างอ่อน เพราะ
แวดล้อมไปด้วยอกุศลในขณะก่อนทำและหลังทำ

^{๒๕๙} ขุ.เนตติ.อ. ๙๕/๒๔๙

^{๒๖๐} ส.ส.อ. ๑/๑๓๑/๑๕๔

ตามหลักพระอภิธรรม มีเจตสิก ๓ ดวงที่อยู่ในฝ่ายกุศลเหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ซึ่งอโมหเหตุในที่นี้คือปัญญาที่เรียกว่า กัมมสกตาปัญญา คือ ปัญญาที่เข้าใจว่าเหล่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน เหตุเหล่านี้เหมือนรากไม้ที่ทำให้ต้นไม้เติบโตแข็งแรงผลิดอกออกผลได้เต็มที่ โดยทำให้บุญกุศลของผู้ทำมั่นคงและให้ผลเต็มที่เหมือนรากไม้ กุศลจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ เรียกว่า ทวิเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๒ ส่วนกุศลจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ เรียกว่า ตีเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๓

จะเห็นได้ว่า เด็กน้อยที่ยังไม่เข้าใจกรรมและผลกรรมอาจทำบุญใส่บาตร ให้ของแก่คนอื่น หรือยกมือไหว้พระตามคำแนะนำของมารดา บิดา การทำบุญของเขาจัดเป็นทวิเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๒ เพราะไม่ประกอบด้วยปัญญา แต่คนทั่วไปที่เข้าใจกรรมและผลกรรม เมื่อทำบุญโดยประกอบด้วยปัญญาในลักษณะนี้ เรียกว่า ตีเหตุกุศล ตีเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๓ เพราะไม่ประกอบด้วยปัญญา

ดังข้อความว่า

ตตถาปี ตีเหตุกมุกกุฏฐิ กุสลํ ตีเหตุกํ ปฏิสันธิ ทตฺวา ปวตฺเต
โสฬส วิปากานิ วิปจฺจติ. ตีเหตุกโมมกํ ทวิเหตุกมุกกุฏฐญจ กุสลํ
ทวิเหตุกํ ปฏิสันธิ ทตฺวา ปวตฺเต ตีเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส วิปากานิ
วิปจฺจติ. ทวิเหตุกโมมกํ ปน กุสลํ อเหตุกเมว ปฏิสันธิ เทติ, ปวตฺเต จ
อเหตุกวิปากาเนว วิปจฺจติ.^{๒๖๑}

“ในกามาวจรกุศลกรรมเหล่านั้น กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่าง ยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓ แล้วก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๖ ดวงใน ๖ วัตติกาล [ปฏิสนธิจิตที่มีเหตุ ๓ คือ มหาวิปากจิตที่ประกอบด้วยญาณ ๔ ส่วนวิปากจิต ๑๖ ดวงใน ๖ วัตติกาล คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ และ มหาวิปากจิต ๘]

กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างอ่อน และที่มีเหตุ ๒ อย่างยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ แล้วก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวงยกเว้นที่มีเหตุ ๓ ใน ๖ วัตติกาล [ปฏิสนธิจิตที่มีเหตุ ๒ คือ มหาวิปากจิตที่ไม่ประกอบด้วยญาณ ๔ ส่วนวิปากจิต ๑๒ ดวงใน ๖ วัตติกาล คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ และมหาวิปากจิตที่ไม่ประกอบด้วยญาณ ๔]

กุศลกรรมที่มีเหตุ ๒ อย่างอ่อน ย่อมให้ผลปฏิสนธิเป็นอเหตุกจิต และก่อให้เกิดอเหตุกวิปากจิตใน ๖ วัตติกาลเท่านั้น [อเหตุกจิต คือ อุเบกขาสันตிரณจิตที่เป็นกุศลวิปากจิต ส่วนอเหตุกวิปากจิตใน ๖ วัตติกาล คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘]

อุกกุฏจันติ กุศลปริวารลาภโต, ปจฉา อาเสวนปวัตตติยา วา วิสิฏฺจํ. ยณฺหิ กมฺมํ อตตโน ปวัตตติกาเล บุริมปจฉาภาคปวัตตเตหิ กุสลกมฺเมหิ ปริวาริตํ, ปจฉา วา อาเสวนลาเภณ สมฺทาจิณฺณํ, ตํ อุกกุฏฺจํ. ยํ ปน กรณฺกาลे อกุสลกมฺเมหิ ปริวาริตํ, ปจฉา วา “ทุกกุฏเมตํ มยาตี วิปปฏิสาร์ูปาถเนน ปริภาวิตํ, ตํ โอมกนฺติ ทฎฺฐพฺพ^{๒๖๒}.”

^{๒๖๒} วิกาวินี ๕/๗๑-๒/๒๕๔

“คำว่า อุกกฏฐิ (อย่างยิ่งยวด) หมายความว่า โดยพิเศษ เพราะได้รับเครื่องแวดล้อมคือกุศล หรือมีอาเสวนปัจจัยดำเนินไปในภายหลัง กล่าวคือ กรรมที่ถูกแวดล้อมด้วยกุศลกรรมที่ดำเนินไปก่อนและหลัง เวลาที่ตนเกิดขึ้น หรือกรรมที่ถูกสั่งสมไว้เสมอเพราะได้รับอาเสวนปัจจัย ในภายหลัง เรียกว่า กรรมอย่างยิ่งยวด ส่วนกรรมที่ถูกแวดล้อมด้วย อุกุศลกรรมในขณะที่ทำ หรือถูกอบรมด้วยการก่อให้เกิดวิปฏิสารใน ภายหลังว่า เราทำไว้ไม่ดี ฟังทราบว่าเป็นกุศลอย่างอ่อน”

ติเหตุกมุกกฏฐนติ อุกกฏฐภูตํ ปณิตภูตํ จตฺตพฺพิธํ ติเหตุกํ.
 ติเหตุกปฏิสนธินติ จตฺตพฺพิธํ ติเหตุกปฏิสนธิวิปากํ. ๗เปฯ ติเหตุกํปิ
 กम्मํ ปฏิปกฺเขหิ อภิภุชฺชยมาณํ วิหตฺตสามตฺถิยํ หุตฺวา ติเหตุกวิปากํ
 ชเนตฺตํ น สกโกติ. น จ ตํ อติหุพฺพลํปิ สมานํ โกสลลสงฺขาเตน ญาเณน
 ยุตฺตตตฺตา อติพฺยามุพฺพหปัจจัยภูตํ ชจจนฺธาทีวิปตฺติสหิตํ อเหตุกวิปากํ
 ชเนตฺตีติ วุตฺตํ ติเหตุกโมมกนฺตืออาที.^{๒๖๓}

“คำว่า ติเหตุกมุกกฏฐิ (กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างยิ่งยวด) คือ กุศลกรรมที่มี เหตุ ๓ อย่างยิ่งยวดรวม ๔ ประเภท [คือกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และโลกุตตรกุศล]

คำว่า ติเหตุกปฏิสนธิ (ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓) คือ ผลปฏิสนธิที่มี เหตุ ๓ รวม ๔ ประเภท ฯลฯ

เมื่อกรรมที่มีเหตุ ๓ ถูกปฏิปักษ์ธรรมครอบงำอยู่ก็ถูกกำจัด กำลังไป จึงให้ผลที่มีเหตุ ๓ ไม่ได้ ทั้งกรรมนั้นแม้จะมีกำลังน้อยก็ไม่ให้

^{๒๖๓} ปรมตฺถ.ฎีกา ๕/๑๕๓/๒๒๘

ผลที่ไม่มีเหตุอันเกิดร่วมกับวิบัติมีความเป็นคนตาบอดเป็นต้นซึ่งทำให้เกิดเป็นความหลงยิ่งนัก เพราะประกอบด้วยปัญญาที่เรียกว่า ความฉลาด ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ตีเหตุกโมมกั (กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างอ่อน และที่มีเหตุ ๒ อย่างยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ แล้วก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวงยกเว้นที่มีเหตุ ๓ ในปวัตติกาล) เป็นต้น”

บุคคลผู้รับทาน

อนึ่ง การที่ผู้ให้จะมีเจตนาบริสุทธิ์ในกาลทั้ง ๓ ก็จำต้องมีผู้รับทานที่เรียกว่า บุคคลบริสุทธิ์อีกด้วย เพราะถ้าผู้รับทานเป็นคนทุศีลก็จะส่งผลให้อปรเจตนาบกพร่องไปตามสมควร ด้วยเหตุนี้ ผู้ให้ควรเลือกหาผู้รับทานที่มีศีลาจารวัตรตรงงาม มีคุณธรรมสูง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ในขุททกนิกาย เขตตูปมเปตวัตถุว่า พระอรหันต์ผู้รับทานเปรียบเหมือนนาที่มีดินดี ผู้ถวายเปรียบเหมือนชาวนา สิ่งของที่ถวายเปรียบเหมือนพืช ดังข้อความว่า

เขตตูปมา อรหนโตะ

พีชูปมัม เทยยธมมัม

เอตัม พีชัม กสิ เขตตัม

ตัม เปตา ปริภุชชนติ

อิเธว กุสลัม กตวา

สคคณจ กมตี ฐานัม

ทายกา กสสกุปมา

เอตโต นิพพตตเต ผลัม.

เปตานัม ทายกสส จ

ทาทา ปุณเณน วฑฒติ.

เปเต จ ปฏิปุชีย

กมมัม กตวาน ภาททกัม.^{๒๖๔}

^{๒๖๔} ขุ.เปต. ๒๖/๑-๓/๑๑๗-๑๘

พระอรหันต์ทั้งหลายเปรียบเหมือนนา ทายกทั้งหลายเปรียบเหมือนชาวนา ไทยธรรมเปรียบเหมือนพืช ผลทานย่อมเกิดจากการที่ ทายกบริจาคไทยธรรมแก่ปฎิคาหก

เหตุ ๓ อย่างนี้ คือ พืช การหว่าน นา ย่อมมีอุปการะแก่พวกเปรต และทายก เปรตทั้งหลายย่อมบริโภคนั้น ทายกย่อมเจริญด้วยบุญ

ทายกทำกุศลในอรรถภาพนี้แล้วอุทิศให้พวกเปรต ครั้นทำกรรมดีแล้วย่อมไปสวรรค์”

เมื่อชาวนาหว่านพืชลงในนาที่ดี ผลย่อมไพบูลย์ คือ มีผลมาก ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พิจารณาถึงนาบุญหรือบุญเขตตามปกติไร่นามี ๓ ระดับ คือ ระดับไม่ดี ระดับดีปานกลาง และระดับดีมาก ผู้รับทานก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้รับทานปราศจากกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ ผลทานของผู้ให้ก็มีมาก เหมือนการหว่านพืชในไร่นาที่ปราศจากวัชพืช ย่อมทำให้ต้นกล้าเติบโตได้ดี และถ้าผู้รับทานมีคุณธรรมสูงด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ผลทานของผู้ให้ก็จะยังมีมากเพียงนั้น เหมือนการหว่านพืชในไร่นาที่มีปุ๋ยอุดมสมบูรณ์ ย่อมทำให้ต้นกล้าเติบโตอย่างรวดเร็ว

ในสังยุตตนิกาย อีสัตถสูตร มีเรื่องเล่าว่า ในปฐมโพธิกาลหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควางไม้โพธิ์แล้ว ^{๒๖๕}

^{๒๖๕} ปฐมโพธิกาล คือ เวลาเริ่มตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีความเห็นต่างกัน ๒ มติ คือ ๑. ภายใน ๑๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านับแต่ตรัสรู้ พบในฎีกาของสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า

ภิกษุสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ามีลาภสักการะเกิดขึ้นมากมาย ส่งผลให้
 เดียรถีย์เสื่อมจากลาภสักการะ พวกเดียรถีย์จึงปล่อยข่าวว่าพระสมณโคต
 มกล่าวว่ บุคคลควรถวายทานแก่ตถาคตและสาวกเท่านั้น ไม่ควรถวาย
 ทานแก่นักบวชในศาสนาอื่น ทานที่ถวายแก่ตถาคตและสาวกเท่านั้น

อภิมุขภาเวน สมมเทว สพฺพธมฺเม พุชฌตีติ อภิสฺมโพธิ, สพฺพญฺตญฺญานํ, เตน
 สมณนาคตตตฺตา จ ภควา อภิสฺมพุทฺโธติ วุจจติ. ตสฺส ปณฺจจตฺตาสีสาย วสเสสุ อาทิตฺโต
 ปนฺนรส วสฺสานิ ปจฺมโพธิ. (ส.ส.ฎีกา ๑๓๗/๒๑๔)

“อภิสัมโพธิ คือ ญาณที่รู้แจ้งธรรมทั้งปวงโดยชอบเฉพาะหน้า คือ พระสัมพัญญตญาณ
 และพระผู้มีพระภาคเรียกว่า อภิสัมพุทโธ (ผู้รู้แจ้งโดยชอบเฉพาะหน้า) เพราะทรงเพียบพร้อม
 ด้วยญาณนั้น เวลา ๑๕ ปีแรกใน ๔๕ พรรษาของพระองค์ เป็นปฐมโพธิกาล”

๒. ภายใน ๒๐ พรรษา พบในอรรถกถาของพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า

ภควโต หิ ปจฺมโพธิยํ วิสตีวสสพฺพนตเร นิพฺตุฏฺฐาโก นาม นตฺถิ. (วิ.มหา.อ.
 ๑/๑๖/๑๘๑)

“กล่าวโดยละเอียดว่า ในช่วง ๒๐ พรรษา ครั้งปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคไม่มีภิกษุ
 ผู้ปฏิบัติกรากประจำพระองค์”

ตสฺมา อมฺหากมฺปิ ภควา ปจฺมโพธิยํ วิสตีวสสมตฺตเมว อิทํ โอวาทปาติโมกฺขํ อุตฺทิสฺสิ.
 (วิ.มหา.อ. ๑/๑๙/๑๙๒)

“เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคของพวกเราทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์นี้ตลอดเวลา
 ๒๐ ปีในปฐมโพธิกาล”

อปฺปณฺตเต สิกฺขาปเทติ ปจฺมปาราชิกสิกฺขาปเท อฏฺฐปิเต. ภควโต กิร ปจฺมโพธิยํ
 วิสตีวสฺสานิ ภิกฺขุ จิตฺตํ อารายฺยีสฺสุ, น เอรูปี อชฌาจารย์มกฺกํสุ. ตํ สนฺธาเยว อิทํ สุตฺตมาท
 “อารายฺยีสฺสุ วต เม ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอกํ สมยํ จิตฺตนฺติ. (วิ.มหา.อ. ๑/๓๖/๒๒๑)

“คำว่า อปฺปณฺตเต สิกฺขาปเท (ยังมีได้ทรงบัญญัติสิกขาบท) หมายความว่า เมื่อ
 พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงบัญญัติปฐมปาราชิกสิกขาบท ได้สืบมาว่า ตลอด ๒๐ พรรษา
 ในปฐมโพธิกาลของพระผู้มีพระภาค ภิกษุทั้งหลายทำพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคให้ทรง
 ยินดี มิได้ทำอชฌาจารย์เห็นปานนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งข้อนั้น จึงตรัสพระสูตรนี้ว่า
 อารายฺยีสฺสุ วต เม ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอกํ สมยํ จิตฺตํ (ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากได้
 ทำให้เรามีจิตยินดีแล้วหนอ)”

มีผลมาก ทานที่ถวายแก่นักบวชในศาสนาอื่นไม่มีผลมาก เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้สดับข่าวนั้นจึงทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า บุคคลควรให้ทานแก่ใคร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลควรให้ทานแก่ผู้ที่ตนเคารพเลื่อมใส อย่างไรก็ตาม การถวายทานแก่ผู้ที่กำจัดนิวรณ์ ๕ ได้ ก็ยังมีผลมากกว่า ส่วนการถวายทานแก่ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระ ๕ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นคุณธรรมของพระอรหันต์ มีอานิสงส์มากที่สุด ดังข้อความว่า

เอวเมว โข มหาราช ยสมา เจปิ गुला ओकारसुमा ओनकारियं
 पपुषितो होति, सो ज होति पणज्जकविपपीणे पणज्जकसमननाको, तस्मि
 तिनं महफलं होति. गतमानि पणज्जकानि पीनानि होन्ति? गामज्जनो
 पीणे होति, पुयापातो पीणे होति, धम्मिणो पीणे होति, उच्छेदज्जुकुज्जं
 पीणे होति, विज्जिज्जा पीणा होति. ओमानि पणज्जकानि पीनानि होन्ति.
 गतमेहि पणज्जकेहि समननाको होति? ओसैकेण सीलक्खणेण
 समननाको होति, ओसैकेण समाधिक्खणेण समननाको होति,
 ओसैकेण पणญาक्खणेण समननाको होति, ओसैकेण विमุตติक्खणेण
 समननाको होति, ओसैकेण विमุตติญาณत्तसन्नक्खणेण समननाको
 होति. ओमेहि पणज्जकेहि समननाको होति. इति पणज्जकविपपीणे
 पणज्जकसमननाके तिनं महफलंति.^{๒๖๖}

“ฉันนั้นนั่นแล มหาบพิตร แม้หากว่ากุลบุตรออกจากเรือนบวช
 เป็นบรรพชิต จากตระกูลใด และกุลบุตรนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ เป็น

^{๒๖๖} ส.ส. ๑๕/๑๓๕/๗๔

ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ทานที่ให้แล้วในกุลบุตรนั้นจากตระกูลนั้น ย่อมมีผลมาก

องค์ ๕ อะไรบ้างอันกุลบุตรนั้นละได้ คือ

๑. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) อันกุลบุตรนั้นละได้
๒. พยาบาท (ความคิดปองร้าย) อันกุลบุตรนั้นละได้
๓. ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อันกุลบุตรนั้นละได้
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) อันกุลบุตรนั้นละได้
๕. วิจิกิฉา (ความลังเลสงสัย) อันกุลบุตรนั้นละได้

องค์ ๕ นี้แลอันกุลบุตรนั้นละได้

กุลบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อะไรบ้าง คือ กุลบุตรนั้น

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นของพระอเสขะ
๒. เป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิชั้นของพระอเสขะ
๓. เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาชั้นของพระอเสขะ
๔. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติชั้นของพระอเสขะ
๕. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นของพระอเสขะ

มีพระสูตรจำนวนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้บุคคลเลือกให้ทานแก่ผู้ทรงศีลทรงธรรม ยิ่งผู้รับมีคุณธรรมสูงเพียงใด ผู้ถวายย่อมได้รับอานิสงส์มากเพียงนั้น จะเห็นได้ว่า การถวายทานแก่พระอรหันต์แล้ว อธิษฐานให้บรรลุธรรม เป็นพลวปัจจัยที่สามารถส่งผลให้บรรลุธรรม

เป็นพระอรหันต์ได้ในชาติต่อไป ดังเรื่องพระติสสะผู้ฆ่ามาก ได้เคยถวายทานแก่พระอรหันต์ ในชาติสุดท้ายได้ออกบวช แม้ท่านจะเจ็บป่วยด้วยกรรมเก่าที่ได้หักกระดูกนกไว้ ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ก่อนจะเสียชีวิต พระพุทธองค์จึงแนะนำให้เลือกถวายวัตถุทานแก่ภิกษุสงฆ์ที่เหมาะสม เช่น พระสงฆ์สาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระอริยสงฆ์ เพราะพระอริยสงฆ์เป็นบุญเขต คือเป็นเนืองนาบุญที่ยอดเยี่ยมที่สุดในโลก การถวายทานแก่พระอริยสงฆ์ผู้เป็นอริยบุคคลย่อมมีผลมากกว่าให้ทานแก่บุคคลทั่วไป เพราะพระอริยสงฆ์มีคุณสูงกว่าบุคคลทั่วไปนั่นเอง แม้ในพระสูตรอื่นๆ ก็ตรัสถึงการเลือกถวายทานแก่ผู้ทรงศีลโดยเฉพาะพระอริยสงฆ์ไว้ ดังต่อไปนี้

อปิจ วิเจยย ทานปี สารุทานัน
 วิเจยย ทานัน สุกตปปสตถัน
 เย ทกขิณเณยยา อธิ ชิวโลก
 เอเตสุ ทินนานิ มหปผลานิ
 วิชานี วุตตานิ ยถา สุขเขตเต.^{๒๖๗}

“อนึ่ง แม้ทานที่บุคคลเลือกให้ก็เป็นทานให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่าใดควรแก้ทุกขีณามีอยู่ในโลกคือหมู่มสัตว์นี้ ทานทั้งหลายที่บุคคลเลือกให้แล้วในบุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้งหลายที่บุคคลหว่านลงในนาชั้นดี ฉะนั้น”

^{๒๖๗} ส.ส. ๑๕/๓๓/๑๖

ยถาปี ภาททเก เขตเต
สมมาธาร์ ปเวจฉนเต

พีช อปปมปี โรปีตัม
ผล โตเสติ กสสกัม.

ตเถว สีลวนเตสุ
อปปกปี กตัม การัม

คุณวนเตสุ ตาทิสสุ
ปุณณัม โหติ มหปผลนติ.

วิเจยย ทานัม ทาทพพิ
วิเจยย ทานัม ทตวาน

ยตถ ทินนัม มหปผลัม
สคคัม คจฉนติ ทายกา.

วิเจยย ทานัม สุกตปปสมุจฉิ
เย ทกขิณเยยยา อธิ ชีวโลเก
เอเตสุ ทินนานิ มหปผลานิ
พีชานิ วุตตานิ ยถา สุขเขตเต.^{๒๖๘}

“พีชเมื่อน้อยที่บุคคลหว่านลงในนาดี เมื่อฝนตกสม่ำเสมอ ผลย่อม
ทำชาวนาให้ปลื้มใจ ฉันทใด

อุปการะเมื่อน้อยที่บุคคลทำแล้วในท่านผู้มีศีล มีคุณความดี ผู้คงที่
บุญย่อมกลับมีผลมาก ฉันทนั้นเหมือนกัน

ควรเลือกให้ทานในเขตที่บุคคลให้แล้วมีผลมาก ทายกเลือกให้
ทานแล้ว จึงไปสู่สวรรค์

ทานที่เลือกให้พระสุคตทรงสรรเสริญ ทานที่ทายกให้ใน
ทักษิณียบุคคลทั้งหลายซึ่งยังอยู่ในมนุษยโลกนี้ ย่อมมีผลมาก เหมือน
พีชที่หว่านลงในนาดี”

^{๒๖๘} พุ.เปต. ๒๖/๓๒๗-๓๐/๑๔๗

มหาทาน ๕

นอกจากนั้น เจตนาที่เป็นเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นมหาทาน เป็นทานที่ยิ่งใหญ่ดังที่ตรัสไว้ใน ปุณฺณยาสันตสูตร อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาตว่า

๑. การงดเว้นจากปาณาติบาต คือ การไม่ฆ่าสัตว์ทั้งด้วยตนเอง และใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์

๒. การงดเว้นจากอกุศลนาทาน คือ การถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ทั้งโดยตนเอง และใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

๓. การงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร คือการประพฤตินิโคตติในบุตตร ภรรยา หรือสามีของผู้อื่น ชื่อว่าให้ความบริสุทธิ์แก่บุตตร ภรรยา สามีของผู้อื่น

๔. การงดเว้นจากมุสาวาท คือการกล่าวเท็จ กล่าวไม่จริง ชื่อว่าให้ความจริงแก่ผู้อื่น

๕. การงดเว้นจากสุรา เมรัย และของมึนเมาเสพติด อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ชื่อว่าให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง คือให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์ แก่ทรัพย์สินของผู้อื่น แก่บุตตร ภรรยา สามีของผู้อื่น และให้แต่คำพูดที่เป็นจริงแก่ผู้อื่น ทั้งนี้เพราะผู้ที่มีเมวมแล้ว ย่อมขาดสติ เป็นผู้ประมาท สามารถจะประพฤติล่วงศีลได้ทุกข้อ รวม

ทั้งประพจน์ผิดอื่นๆ ด้วย ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่อัครคัตขาดแคลนทรัพย์สิ่งของที่จะนำออกให้เป็นทานก็ไม่ควรเดือดร้อนใจ เพราะเราสามารถจะบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่เป็นมหาทาน เป็นทานที่ไม่เจาะจง เป็นทานที่แผ่ไปยังสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ด้วยการรักษาศีล ๕ ยิ่ง ถ้าสามารถจะทำได้ทั้งสองอย่างก็ยิ่งประเสริฐ

ตั้งข้อความว่า

ปณฺจิมานิ ภิกฺขเว ทานานิ มหาทานานิ อคฺคณฺณานิ รตตณฺณานิ
 วสณฺณานิ โปราณานิ อสงฺกิณฺณานิ อสงฺกิณฺณปุพฺพานิ น สงฺกियนฺติ น
 สงฺกียิสฺสนฺติ, อปฺปฏิกฺกฺจฺจานิ สมณฺเหติ พฺราหฺมณฺเหติ วิญญฺหิ. กตฺมานิ ปณฺจ?

๑. อิทฺ ภิกฺขเว อริยสวโก ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา
 ปฏฺวิโรโต โหติ. ปาณาติปาตา ปฏฺวิโรโต ภิกฺขเว อริยสวโก อปริมาณานํ
 สตฺตานํ อภยํ เทติ, อเวรํ เทติ, อพฺยาปชฌํ เทติ. อปริมาณานํ สตฺตานํ
 อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อพฺยาปชฌํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส
 อเวรสฺส อพฺยาปชฌสฺส ภาคี โหติ. อิทํ ภิกฺขเว ปจฺมํ ทานํ มหาทานํ
 อคฺคณฺณํ รตตณฺณํ วสณฺณํ โปราณํ อสงฺกิณฺณํ อสงฺกิณฺณปุพฺพํ น สงฺกียติ
 น สงฺกียิสฺสตี, อปฺปฏิกฺกฺจฺจํ สมณฺเหติ พฺราหฺมณฺเหติ วิญญฺหิ. อยํ ภิกฺขเว
 จตฺตโต ปุณฺณภิสฺสนฺโท กุสลาภิสฺสนฺโท สุขสสาหาโร โสวคฺคิโก สุขวิปาโก
 สคฺคสํวตฺตนิโก อิญฺจาย กนฺตาย มนาปาย หิตาย สุขาย สํวตฺตตี.

๒. ปุณฺ จปรํ ภิกฺขเว อริยสวโก อทินฺนาทานํ ปหาย
 อทินฺนาทานา ปฏฺวิโรโต โหติ ฯเปฯ

๓. กาเมสุ มิจฺฉาจารํ ปหาย กาเมสุ มิจฺฉาจารา ปฏฺวิโรโต โหติ
 ฯเปฯ

๔. มุสาวาทิ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวีโรโต โหติ ฯเปฯ

๕. สุราเมрымมชชปมาทฏจानํ ปหาย สุราเมрымมชชปมาทฏจानา ปฏิวีโรโต โหติ. สุราเมрымมชชปมาทฏจानา ปฏิวีโรโต ภิกขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สตตานํ อภยํ เทติ, อเวรัม เทติ, อพยาปชฌํ เทติ. อปริมาณานํ สตตานํ อภยํ ทตฺวา อเวรัม ทตฺวา อพยาปชฌํ ทตฺวา อปริมาณสส อภยสส อเวรสส อพยาปชฌสส ภาคี โหติ. อิทํ ภิกขเว ปณจम् ทานํ มหาทานํ อคคณณํ รตตณณํ วัสณณํ โปราณํ อสงกิณณํ อสงกิณณปุพฺพํ น สงกียติ น สงกียิสสตี, อปปฏิกุฏจํ สมณเหติ พราหมณเหติ วิณญูหิ.^{๒๖๔}

ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อริยสาวก ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว เชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่มุ่งปองร้ายแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่มุ่งปองร้าย อันไม่มีประมาณ นี่เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูก

^{๒๖๔} อัง.อฎฐก. ๒๗/๓๔/๑๓๑-๓๒

สมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน นี่เป็นห้วงบุญกุศลประการที่ ๔ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อ เกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ

๓. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตินิโคตติในกาม ฯลฯ

๔. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ ฯลฯ

๕. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการเสพของ มีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่มุ่งปองร้ายแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความ ไม่มีเวร ความไม่มุ่งปองร้ายอันไม่มีประมาณ นี่เป็นทานประการที่ ๕ เป็นมหาทานที่ รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ ถูกกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกกลบล้าง ในปัจจุบัน ไม่ถูกกลบล้าง ในอนาคต ก็จักไม่ถูกกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ ผู้รู้คัดค้าน”

ขอกล่าวถึงทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ทานของอัสตบุรุษ และทานของสัตบุรุษ ตามที่แสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อัสปปริสทานสูตร และสัปปริสทานสูตร ดังต่อไปนี้

ทานของอัสตบुरुช ๕

ทานของคนไม่ดี มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ให้โดยไม่เคารพ ๑ ให้โดยไม่ยำเกรง ๑ ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยทิ้งขว้าง ๑ ไม่เห็นผลในอนาคตแล้วให้ ๑ ดังข้อความว่า

ปณจิมานิ ภิกขเว อสปฺปฺริสทานานิ. กตมานิ ปณจ? อสกกจฺจํ เทติ, อจิติ กตฺวา เทติ, อสทตฺถา เทติ, อปฺวิภูจฺจํ เทติ, อนาคมนทิกฺกุจฺจิกอ เทติ. อิมานิ โข ภิกขเว ปณจ อสปฺปฺริสทานานิ.^{๒๗๐}

“อัสปฺปฺริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ให้โดยไม่เคารพ
๒. ให้ด้วยความไม่อ่อนน้อม
๓. ไม่ให้ด้วยมือตนเอง
๔. ให้ของที่เป็นเดน
๕. ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้

ภิกษุทั้งหลาย อัสปฺปฺริสทาน ๕ ประการนี้แล”

ทานของสัตบुरुช ๕ นัยที่ ๑

๑. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยความเต็มใจ ไม่ได้ให้ด้วยความเกรงกลัวหรือจำใจให้ เวลาให้ก็ให้ด้วยกิริยาที่นอบน้อมยิ้มแย้มแจ่มใส

๒. ให้ทานโดยยำเกรง คือ เคารพในทานของตนและเคารพในผู้รับ การเลือกให้แต่ของดี ของมีประโยชน์ ของสะอาดมีรสดีเป็นต้น ชื่อ

^{๒๗๐} อัง.ปณจก. ๒๒/๑๔๗/๔๔

ว่าเคารพทานของตน อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ให้ของที่พอใจ ย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ที่ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ที่ให้ของที่ดี ย่อมได้ของดี ผู้ที่ให้ของที่ประเสริฐย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี ให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้นจะบังเกิดในที่ใดๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ นี้เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า

การเลือกผู้รับที่สมควรแก่ของ และเลือกผู้รับที่เป็นผู้มีศีล มีคุณธรรม ชื่อว่าเคารพในผู้รับ ข้อนี้มีได้หมายความว่าถ้าผู้รับเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเป็นผู้ไม่มีศีลแล้ว ไม่ต้องให้ ควรให้ทั้งสิ้น แต่ของที่ดี ของที่ประณีต ของที่สะอาด มีรสเลิศ ย่อมสมควรแก่ผู้รับที่เลิศ คือผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรม ผู้มีศีลยิ่งกว่าผู้อื่น ยิ่งให้แก่ผู้มีศีลจำนวนมากเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้มีศีลจำนวนมาก ที่เรียกว่าสังฆทาน ยังมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ

๓. ให้ด้วยมือของตน ข้อนี้หมายความว่า เวลาที่เราเป็นมนุษย์ มีมือ มีเท้า มีอวัยวะครบบริบูรณ์ เราจึงควรทำทานนั้นด้วยมือตนเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นทำแทนอยู่เสมอๆ ถ้าจะใช้ก็ควรใช้เป็นบางครั้งบางคราว ในเวลาจำเป็น นอกจากนั้นแล้วควรทำทานด้วยมือของตนเอง เพราะนอกจากจะทำให้เกิดเจตนาที่เป็นบุญในขณะที่กำลังให้แล้ว ในวิภวภูมิตันอันยาวนานนี้ เราไม่อาจทราบได้ว่าเราจะเกิดเป็นคนมือขาดเท้าขาดเมื่อใด ถ้าเราเกิดเป็นคนมือขาดแล้ว แม้ของมีอยู่และเราอยากให้ทานด้วยมือของเราเอง เราจะให้ได้อย่างไร นอกจากจะอาศัยผู้อื่นทำแทนเท่านั้น

๔. ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ข้อนี้หมายถึงไม่ทิ้งขว้างการให้ คือให้อยู่โดยสม่ำเสมอ ให้อยู่เป็นประจำ

๕. เห็นผลในอนาคตจึงให้ หมายความว่า ให้เพราะเชื่อว่า ท่านมีจริง ผลของท่านมีจริง ท่านทำให้เกิดในสวรรค์ได้จริง แม้เกิดเป็นมนุษย์ ก็เป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน หรือเชื่อว่าท่านเป็นการขัดเกลาความตระหนี่ เป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์และมรรคผล นิพพานได้ สัตบุรุษท่านเชื่ออย่างนี้จึงให้ท่าน ถ้าเป็นท่านของอสัตบุรุษ ก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวนี้ ดังข้อความว่า

ปณจิมานิ ภิกขเว สปปุริสทานานิ. กตมานิ ปณจ? สกุกจจํ เทติ, จิตี กตวา เทติ, สหตถา เทติ, อนปวิภูจํ เทติ, อาคมนทิกฺกุจโก เทติ. อิมานิ โข ภิกขเว ปณจ สปปุริสทานานิติ.^{๒๗๑}

“ภิกษุทั้งหลาย สปปุริสทาน(ทานของสัตบุรุษ) ๕ ประการนี้

สปปุริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ให้โดยเคารพ
๒. ให้ด้วยความอ่อนน้อม
๓. ให้ด้วยมือตนเอง
๔. ให้ของที่ไม่เป็นเดน
๕. เห็นผลที่จะพึงมาถึงจึงให้

ภิกษุทั้งหลาย สปปุริสทาน ๕ ประการนี้แล”

^{๒๗๑} อัง.ปณจก. ๒๒/๑๔๗/๙๔

ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๒

๑. ให้ทานโดยศรัทธา คือ ผู้ที่เป็นสัตบุรุษนั้นยอมให้ทานเพราะเชื่อกรรม และผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณงดงามในที่ๆ ทานนั้นแผ่สัตว์ผล

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยกิริยาที่เคารพนอบน้อม ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส และคนใช้หรือคนงาน เป็นผู้เคารพเชื่อฟัง สนใจสดับรับฟังคำสั่ง ตั้งใจใคร่รู้ในที่ๆ ทานนั้นแผ่สัตว์ผล

๓. ให้ทานตามกาลอันควร ครั้นให้แล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และยอมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ ในที่ๆ ทานนั้นแผ่สัตว์ผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมาตั้งแต่วัยเด็ก สามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรง สติปัญญาเฉียบแหลม ไม่ใช่ได้ทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกายและกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

กาลทานที่ให้ในกาลอันควรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ใน กาลทานสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่ามีอยู่ ๕ อย่าง๒๗๒ คือ

^{๒๗๒} ปณจิมานี ภิกขเว กาลทานานี. กตมานี ปณจ? อาคนตุกสส ทานํ เทติ, คมิกสส ทานํ เทติ, คิลานสส ทานํ เทติ, ทุพภิกเข ทานํ เทติ, ยานี ตานี นวสสทานี นวผลานี, ตานี ปณมสิลวันเตสุ ปตัญญาเปติ. อิมานี โข ภิกขเว ปณจ กาลทานานีติ. (อง.ปณจก. ๒๒/๓๖/๒๑)

“ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้

กาลทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑) อาคันตูกทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน หมายความว่า ผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ ยังไม่รู้จักสถานที่และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พักหรือข้าวของต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบาย

แม้ภิกษุที่จรมาจากที่อื่น ท่านยังไม่รู้จักทางที่จะไปบิณฑบาต เป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อนหรืออุบาสก อุบาสิกา ก็ช่วยอนุเคราะห์ท่าน ด้วยการถวายอาหารบิณฑบาต และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะ ทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อน อย่างนี้จัดเป็น อาคันตูกะทาน และเป็นกาลทาน

๒) คมิกทาน คือทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไป หมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษย่อมสงเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้น ด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคที่สมควร

๓) ทุพภิกขทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากมากแพง ผู้คนอดอยาก ได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วม ไฟไหม้ ผู้คนเดือดร้อนไร้ที่อยู่ การให้ที่พักอาศัย และข้าวของ เครื่องใช้ข้าวปลาอาหาร ในเวลานั้น ก็จัดเป็นกาลทาน

-
๑. ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน
 ๒. ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป
 ๓. ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้
 ๔. ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก
 ๕. ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล
- ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้แล”

๔) นวสัสสถาน การให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕) นวผลทาน การให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

การที่ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทาน ก็เพราะว่าข้าวใหม่ก็ดีผลไม้ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดี มิใช่จะมีอยู่เสมอตลอดปี มีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษย่อมนำข้าวใหม่และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคนเองต่อภายหลัง ท่านที่เคยมีชีวิตอยู่ในชนบทคงจะเคยพบเห็นว่า เวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน้ามน ชาวนา ก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยากถวายพระ ข้าวแก่อีกนิดก็เอามาทำเป็นข้าวเม่า ข้าวสุกแล้วก็เอามาสีเป็นข้าวสารหุงถวายภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ชาวสวนเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็จะเก็บเอามาถวายพระเสียก่อน แล้วจึงนำออกขายหรือบริโภคนเอง คนที่มีใจชานาชาสวนบางคน เมื่อเห็นข้าวใหม่หรือผลไม้ออกใหม่วางขายตามตลาด ก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อนแล้วจึงบริโภคน นับว่าท่านเหล่านี้ ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างดี ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดา ในข้อกาลทาน บางแห่งท่านรวมเอาการให้ข้าวใหม่ และการให้ผลไม้ใหม่ไว้เป็นข้อเดียวกัน แล้วเพิ่มคิลานทาน คือการให้ท่านแก่คนเจ็บไข้ ไร่ที่พึ่ง ด้วยยา และอาหารเป็นต้น ซึ่งคิลานทาน นี้ก็สมควรจะเป็นกาลทานได้เช่นกัน เพราะเหตุที่กาลทาน เป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัดทำไม่ได้โดยสม่ำเสมอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเป็นทานที่มีผลมาก ยิ่งให้ในผู้มีศีลผู้ประพฤติตรงยิ่งมีผลมาก แม้บุคคลผู้อนุโทษาต่อทานของผู้นั้น หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้นั้นสำเร็จผล ก็ได้รับผล ทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมาก ทั้งยังติดตามไปเป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

๔. มีจิตไม่ผูกพันในวัตถุสิ่งของ หมายความว่า สัตบุรุษนั้น เมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบาก ขาดแคลนสิ่งใด ก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้นด้วยความเต็มใจ โดยไม่หวังผลตอบแทนโดยไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขาแล้ว เขาจะต้องตอบแทนคุณของเรา แต่ช่วยเหลือเพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีโอกาสมาก และเป็นผู้มีจิตโน้มไปเพื่อบริโศกคามคุณ ๕ ที่สูงๆที่ประณีต ที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

๕. ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น หมายความว่า ไม่กระทบคุณงามความดีของตน และไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่น บางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมากๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็กๆ น้อยๆ ตามฐานะของตน คนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่น ชอบบอกล่าววาจาถูกผู้อื่นที่ทำน้อยกว่า เป็นการยกตนชมท่าน อย่างนี้ชื่อว่าทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง เพราะเราอุตสาหะความตระหนี่ นำทรัพย์สินเงินทองออกทำบุญให้ทาน แต่แล้วเราก็กลับทำลายความดีของเราเองด้วยการเพิ่มกิเลส คือดูถูก ดูหมิ่นผู้อื่น ทั้งผู้ที่ทำบุญให้ทานน้อยนั้นเกิดได้ยินคำพูดอันไม่เพราะหูนั้นเข้า ถ้าเขาขาดโยนิโสมนสิการ จิตใจที่เป็นกุศลของเขาก็ดับวูบลง แล้วอกุศลคือความโทมนัสเสียใจก็จะเกิดขึ้นแทน อย่างนี้ชื่อว่าทำลาย คุณงามความดีของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสื่อมจากคุณความดี คือกุศลที่มีอยู่ หรือบางคนเป็นผู้รักษาศีล ๕ โดยเคร่งครัด แต่ได้ให้สุรายาเมาเป็นทานแก่ผู้อื่นไม่ว่าจะด้วยกรณีใดๆ ก็ตาม ทำให้ผู้รับมีเมา ขาดสติ สามารถจะกระทำบาปอกุศลต่างๆ มีการฆ่าสัตว์เป็นตนได้ อย่างนี้ก็เป็นทำให้ที่กระทบ

ความดีของตนและผู้อื่นเช่นกัน เพราะเราเป็นผู้มีศีลอยู่แล้ว แทนที่จะ ชักชวนคนอื่นให้เขามีศีลอย่างเรา กลับทำให้เขาเสื่อมเสียจากศีล ท่าน อย่างนี้สัตบุรุษท่านไม่กระทำ สัตบุรุษครั้งให้ท่านโดยไม่กระทบตนและ ผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และโภคทรัพย์นั้น ย่อมไม่เป็นอันตรายจากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากทายาทหรือ จากคนที่ไม่เป็นที่รักในที่ๆ ท่านนั้นให้ผล นี่คือการให้ทานของสัตบุรุษ ถ้าตรงกันข้ามก็เป็นทานของอสัตบุรุษ ดังข้อความว่า

ปณจิมานิ ภิกขเว สปปุริสทานานิ. กตมานิ ปณจ? สทถาย ทานํ เทติ, สกุกจจํ ทานํ เทติ, กาเลน ทานํ เทติ, อนคคหิตจิตโต ทานํ เทติ, อตตานญจ ปณจ อนุปหจจ ทานํ เทติ.

สทถาย โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโก, อภิรุโป จ โหติ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมณฺนาคโต.

สกุกจจํ โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโก, เย ปิสฺส เต โหนติ “ปุตฺตาทิ วา “ทาราติ วา “ทาสาติ วา “เปสฺสาติ วา “กมฺมกราติ วา, เตปิ สฺสฺสสนฺติ, โสตํ โอทหนฺติ, อณฺญาจิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ.

กาเลน โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโก, กาลาคตา จสฺส อตถา ปริปุรา โหนติ.

อนคคหิตจิตโต โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส
 ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน มหาโภโก, อุฬารสฺสุ
 จ ปณฺจสฺส กามคฺเณสฺส โภคาย จิตฺตํ นมตี.

อตฺตานณฺจ ปณฺจ อนุปฺพจฺจ โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ
 ยตถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺทฺธโน
 มหาโภโก, น จสฺส กุโตจิ โภคานํ อุปฺฆาโต อากจฺฉติ อคฺคิโต วา
 อุทกโต วา ราชโต วา โจรโต วา อปฺปิยโต วา ทายาทโต วา. อิมานิ
 โข ภิกขเว ปณฺจ สปฺปริสทานานีติ.^{๒๗๓}

“ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสสถาน ๕ ประการนี้ สัปปุริสสถาน ๕ ประการ
 อะไรบ้าง คือ

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา
๒. ให้ทานโดยเคารพ
๓. ให้ทานตามกาลอันควร
๔. เป็นผู้มีจิตไม่ผูกพัน
๕. ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น

ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษครั้งให้ทานด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมเป็นผู้
 มั่งคั่ง มีทรัพย์ มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส
 มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักในที่ที่ทานนั้นแผ่ถึงผล

^{๒๗๓} ๐ง.ปณจก. ๒๒/๑๔๘/๙๔

ครั้นให้ทานโดยเคารพแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโศคะมาก และเป็นผู้ที่บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้

ครั้นให้ทานตามกาลอันควรแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโศคะมาก และเป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นเป็นผู้มีจิตไม่ผูกพันในวัตถุสิ่งของ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโศคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโศคกามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้น ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโศคะมาก และเป็นผู้มีโศคทรัพย์ ไม่มีภยันตรายมาแต่ที่ไหน ๆ คือ จากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากโจร จากคนไม่เป็นที่รัก หรือจากทายาทในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน ๕ ประการนี้แล”

การให้ทาน ๘ ประเภท

การให้ทานมีลักษณะ ๘ ประเภท คือ

๑. ให้ทานตามจารีตประเพณีแก่ผู้ที่บ้าน
๒. ให้ทานเพราะเกรงว่าผู้รับทานจะทำอันตรายถ้าไม่ได้รับทาน แม้การเกรงว่าจะถูกตำหนิหรือกลัวภัยในนรกก็นับเข้าในเรื่องนี้

๓. ให้ทานเพราะคิดว่าผู้รับทานจะให้ทานคืน แม้การให้ทานโดยหวังว่าจะได้รับทรัพย์สมบัติในภพต่อไปเมื่อเกิดในสุคติภูมิ ก็นับเข้าในข้อนี้

๔. ให้ทานเพื่อตอบแทนคนอื่นที่เคยให้สิ่งของแก่เรามาก่อน

๕. ให้ทานตามประเพณีของบิดามารดา ปู่ย่าตายาย

๖. ให้ทานด้วยคิดว่าชนเหล่าอื่นไม่ได้หุงอาหาร

๗. ให้ทานด้วยความต้องการจะได้รับคำชมเชยว่าเป็นทานบดี

๘. ให้ทานเพื่อเป็นบาทฐานของการเจริญสมณะและวิปัสสนาด้วยความปรารถนาจะบรรลุมรรคผลที่พ้นไปจากวิภวัญจะ

การให้ทานประเภทที่ ๘ เป็นทานอันสูงสุด ดังข้อความว่า

อฎฐิมานิ ภิกขเว ทานานิ. กตมานิ อฎฐ. อาสซช ทานํ เทติ.
ภยา ทานํ เทติ, “อทาสี เมติ ทานํ เทติ, “ทสสติ เมติ ทานํ เทติ,
“สาหุ ทานนติ ทานํ เทติ, “อหํ ปจามิ, อิเม น ปจนติ, นารหามิ ปจนโต
อปจนตานิ ทานํ น ทาตุนติ ทานํ เทติ, “อิมํ เม ทานํ ททโต กลยาโณ
กิตติสทโท อพุกุคจจตตีติ ทานํ เทติ, จิตตาลงการจิตตปริกขารตถํ
ทานํ เทติ.^{๒๗๔}

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทานมี ๘ ประการ เหล่านี้ ทานทั้ง ๘ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลบางคนให้ทานเพราะประสบเข้า

^{๒๗๔} อจ.อฎฐก. ๒๓/๓๑/๑๒๖

๒. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความกลัว
 ๓. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว
 ๔. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาจักให้แก่เรา
 ๕. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี
 ๖. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร
 ๗. บุคคลบางคนให้ทานด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป
 ๘. บุคคลบางคนให้ทานเพื่อทำให้จิตงดงามและเป็นอุปการะแก่จิต [คือสมณะและวิปัสสนา]
- ภิกษุทั้งหลาย ทานมี ๘ ประการเหล่านี้”

อานิสงส์ของทาน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทานานิสังสสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของทาน ๕ ประการ คือ

๑. เป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามขจรขจายไปทั่ว

๔. ไม่เห็นห่างจากธรรมของคฤหัสถ์ คือมีศีล ๕ ไม่ขาด
๕. เมื่อเสียชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ตั้งข้อความว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว ทาเน อานิสฺสา. กตเม ปณฺจ? พหุโน ชนสฺส
 ปิโย โหติ มนาโป, สนฺโต สปุริสา ภขนฺติ, กลยาโณ กิตฺติสทฺโท
 อพฺภุคฺคจฺจติ, คิหิธมา อนปคฺโต โหติ, กายสฺส เมทา ปรมมรณา
 สุกฺตี สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชติ, อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ ทาเน อานิสฺสาติ.^{๒๗๕}

“ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้

อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรไป
๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้แล

ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต สีหเสนาบตีสูตร พบแสดงอานิสงส์
 ของทาน ๗ ประการ คือ

๑. ได้รับการอนุเคราะห์จากพระอรหันต์ทั้งหลายก่อนบุคคลอื่น
๒. เป็นผู้ที่พระอรหันต์เข้าไปหาก่อนบุคคลอื่น

^{๒๗๕} อก.ปณฺจก. ๒๒/๓๕/๒๑

๓. ได้รับโอกาสถวายทานแก่พระอรหันต์ก่อนบุคคลอื่น
 ๔. ได้รับโอกาสฟังธรรมจากพระอรหันต์ก่อนบุคคลอื่น
 ๕. มีกิตติศัพท์อันงามจรจายไป
 ๖. เป็นผู้องอาจ ไม่เก้อเขินเข้าไปยังบริษัทนั้นๆ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ คหบดี หรือสมณะ
 ๗. เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์หลังจากเสียชีวิตแล้ว
- ตั้งข้อความว่า

ยานิมานิ ภนฺเต ภควตา ฉ สนฺทิฎฺฐิกานิ ทานผลานิ อกฺขาทานิ,
 นาหิ เอตถ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิ. อหิปี เอตานิ ชานามิ- อหิ ภนฺเต
 ทายโก ทานปติ, มํ อรหนฺโต ปจฺมํ อนุกมฺปนฺตา อนุกมฺปนฺติ. อหิ ภนฺเต
 ทายโก ทานปติ, มํ อรหนฺโต ปจฺมํ อุปสงกมฺนฺตา อุปสงกมฺนฺติ. อหิ
 ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหิ อรหนฺโต ปจฺมํ ปฏิกุคฺคณฺหนฺตา
 ปฏิกุคฺคณฺหนฺติ. อหิ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหิ อรหนฺโต ปจฺมํ ฌมฺมํ
 เทเสฺนฺตา เทเสฺนฺติ. อหิ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหิ กลยาโณ
 กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต “สีโห เสนาปติ ทายโก การโก สํมุปฏฺฐาโกติ.
 อหิ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, ยถฺยทฺเว ปริสํ อุปสงกมามิ ยฺหิ ชตฺตฺติย-
 ปริสํ ยฺหิ พฺราหฺมณฺปริสํ ยฺหิ คหปติปริสํ ยฺหิ สมณฺปริสํ, วิสารโท
 อุปสงกมามิ อมฺงกุฏฺโต. ยานิมานิ ภนฺเต ภควตา ฉ สนฺทิฎฺฐิกานิ
 ทานผลานิ อกฺขาทานิ, นาหิ เอตถ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิ. อหิปี
 เอตานิ ชานามิ. ยถฺจ โข มํ ภนฺเต ภควา เอวมาห “ทายโก สีห

ทานปติ กายสส เกทา ปรมมรณา สุกตี สคคํ โลกํ อุปปชชตีติ เอตาทัน
น ชานามิ, เอตถ จ ปนาหํ ภควโต สทฺธาย คจฉามิติ.^{๒๗๖}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ
อีกด้วย

๑. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะ
อนุเคราะห์ ย่อมอนุเคราะห์ข้าพระองค์ก่อน

๒. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะเข้าไปหา
ย่อมเข้าไปหาข้าพระองค์ก่อน

๓. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะรับทาน
ย่อมรับทานของข้าพระองค์ก่อน

๔. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะแสดง
ธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ก่อน

๕. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี กิตติศัพท์อันงามของ
ข้าพระองค์จรไปแล้วว่า ‘สีหะเสนาบดี เป็นการกบคคล เป็นผู้อุปฐาก
พระสงฆ์’

๖. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะ
เป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม

^{๒๗๖} อก.สตตก. ๒๓/๕๗/๔๔

สมณบริษัทก็ตาม ย่อมเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ไม่ก่อเขินเข้าไปยังบริษัทนั้นๆ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการพระผู้มีพระภาค ตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการนั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบอีกด้วย

๗. ส่วนผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองประการที่ ๗ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘สึหะ ทายก ทานบตี หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ ข้าพระองค์ยังไม่ทราบ แต่ข้าพระองค์เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้”

ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ

ศีล คือ ข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุข เพื่อให้เป็นกติกาคือข้อห้ามที่ใช้แก้ปัญหาขั้นพื้นฐาน ๕ ปัญหาหลัก ซึ่งทำให้เกิดความสงบสุข และไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคม

ประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่มุ่งปองร้ายตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้

ศีลแบ่งออกเป็นหลายประเภท เช่น ศีล ๕ ศีล ๑๐ ศีลเหล่านี้จัดเป็นวินัย คือ กฎหมายสากลที่ทำให้เราเคารพสิทธิของผู้อื่น สำหรับผู้ที่อยู่ในสังคม ก่อนที่ประเทศต่างๆ จะตั้งกฎหมายขึ้นมา ศีล ๕ เป็นกฎหมายที่มีมานานแต่ครั้งบรรพกาล ไม่ว่าจะจะมีพระพุทธเจ้าอุบัติหรือไม่มี ก็เป็นสิ่งที่ชาวโลกควรรักษาอยู่เสมอ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ก็จะแนะนำให้ชาวโลกรักษาศีล ในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้มีปัญญา มักชักชวนชาวโลกให้รักษาศีล ดังนั้น ศีล ๕ จึงเป็นกฎหมายสากลอย่างแท้จริง ดังข้อความว่า

ปยจกตสงคสีลํ ตาว สีลเมว. ตํ ทิ พุทธเอ อุปปนเนปิ อนุปปนเนปิ โลเก ปวตตติ. อุปปนเน พุทธเอ ตสมิ สีเล พุทธาปิ สวากาปิ มหาชนิ สมาทเพนติ, อนุปปนเน พุทธเอ ปจเจกพุทธา จ กम्मวาทีโน จ ฌมมิกา สมณพราหมณา จกกวตตี จ มหาราชาโน มหาโพธิสตดา จ สมาทเพนติ, สามมปิ ปณชิตา สมณพราหมณา สમાทียนติ. เต ตํ กุสลํ ฌมมํ ปริปุเรตวา เทเวสุ จ มนุสเสสุ จ สมปตตี อนุโณนติ.^{๒๑๖๗}

“ศีลที่มีองค์ ๕ และที่มีองค์ ๑๐ ชื่อว่าศีลทั้งนั้น ศีลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติหรือยังไม่ทรงอุบัติ ย่อมเป็นไปในโลก เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกย่อมให้มหาชนสมาทานศีลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมเป็นกรรมวาที พระเจ้าจักรพรรดิ

^{๒๑๖๗} วิ.มหา.อ. ๑/๔๕/๒๕๙

มหาราช และมหาโพธิสัตว์ยอมให้มหาชนสมาทาน เหล่าสมณพราหมณ์
ผู้เป็นบัณฑิต สมาทานด้วยตนเองบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นบำเพ็ญ
กุศลธรรมแล้วยอมส่วยสมบัติในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

สัตว์ดิรัจฉานทั่วไปไม่มีศีล สัตว์ที่อ่อนแอจึงตกเป็นเหยื่อของสัตว์
ที่แข็งแรงกว่า แต่มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่มีศีล ศีลจึงทำให้มนุษย์ต่าง
จากสัตว์ดิรัจฉาน

ดังนั้น ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้จึงเป็นกฎหมายสากลที่ทำให้เราไม่ล่วงละเมิด
สิทธิของผู้อื่น เปรียบได้กับกฎจราจร ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเข้าใจกฎจราจร
หรือไม่ ถ้าเขาปฏิบัติตามกฎจราจร อุบัติเหตุก็จะไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเขาไม่
ประพฤติตามกฎจราจร อุบัติเหตุก็เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

ก่อนจะกล่าวถึงศีลโดยละเอียด ผู้วิจัยประสงค์จะกล่าวถึงบท
มหานมัสการและการรับไตรสรณคมน์ก่อน เพราะผู้ที่สมาทานศีล
จากภิกษุ หรือสมาทานศีลด้วยตนเองต่อหน้าพระพุทธรูปต้องว่าบท
มหานมัสการและการรับไตรสรณคมน์เป็นลำดับแรกก่อนที่จะสมาทาน
ศีล

บทมหานมัสการ

บทมหานมัสการ คือ ประโยคว่า นโม ตสส ภควโต อรหโต
สมมาสมพุทธสส (ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส
ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น) การที่บทธวดนี้เรียกว่า
มหานมัสการ ก็เพราะว่าเป็นบทนอบน้อมอันยิ่งใหญ่ เนื่องจากเป็นบท

แรกที่ชาวพุทธนิยมสวดนอบน้อมพระพุทธเจ้าก่อนจะรับไตรสรณคมน์ และสมาทานศีล นอกจากนั้น ยังเป็นบทที่ครอบคลุมพระพุทธคุณทั้ง ๓ ประการ คือ

๑. พระมหากรุณาคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า ภควโต (พระผู้มีพระภาค, พระผู้มีการจำแนกธรรม)
๒. พระวิสุทธิคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า อรหโต (ผู้ไกลจากกิเลส)
๓. พระปัญญาคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า สมมาสมพุทฺธสฺส (ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง)

คำว่า ตสฺส (พระองค์นั้น) หมายถึง พระพุทธเจ้าโคตมะที่ตรัสรู้ในภัทรกัปนี้ มิใช่หมายถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ เพราะ ต ศัพท์จัดเป็นปสิทวิสัย คือ มีเนื้อความที่ประจักษ์เป็นวิสัย ดังนั้นจึงระบุถึงพระพุทธเจ้าโคตมะพระองค์นี้เป็นหลัก ดังข้อความว่า

โส ภควาติ เอตถ โสติ ปสิทฺธิยํ. โย โส สมตฺตีส ปารมิโย
 ปุเรตฺวา สพฺพกิเลสสฺส ภาณชิตฺวา ทสฺสทสฺสีโลกธาคู กมฺเปนโต อนุตฺตรํ
 สมมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ, โส โลกเ อติปากโฏติ “โส ภควาติ วุตตํ.”^{๒๗๘}

“บทว่า โส ในคำว่า โส ภควา (พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น) เป็นไปในพระพุทธเจ้าผู้ประจักษ์ กล่าวว่าเป็นพระโคตมพุทธเจ้าผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ ขจัดกิเลสทั้งปวงแล้วยังหมั่นโลกธาตุให้วันไหวอยู่ ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ทรงปรากฏยิ่งนักในโลก ดังนั้น จึงทรงพระนามว่า พระผู้มีพระภาค”

^{๒๗๘} วมติ.ฎีกา ๑/๑/๕๖

ชื่อเรียกว่ามหานมัสการนี้พบในสัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา) ที่แต่ง
ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ว่า

ปาฐะ มหานมกการ-
สมปทานะ นโมโยเค

สงขาเต สารุณนทเน
อายาเทโส น ทิสฺสติ.^{๒๗๙}

“อาเทศคือ อาย ย่อมไม่ปรากฏท้ายศัพท์ที่ประกอบกับ นโม
ในสัมปทาน ในปาฐะที่เรียกว่า มหานมัสการ อันเป็นที่ชอบใจของ
สาธุชน”

นอกจากนั้น บทนี้อาจเรียกว่า ปณามอุทาน คือ คำอุทานด้วย
ความนอบน้อม หมายความว่า คำอุทานเป็นคำที่เปล่งออกด้วยความปิติ
โสมนัสโดยไม่มุ่งหมายเพื่อแสดงธรรมให้ผู้ฟังคนใดคนหนึ่ง หรือเป็นคำ
ที่เปล่งออกด้วยธรรมสังเวช คือ ความสลัดใจในธรรม ดังข้อความว่า

อุทานํ อุทานะสีติ อุทาหรํ อุทาหรี. ยถา หิ ยํ เตลฺลํ มานํ คเหตุํ
น สกโกติ, วิสสนทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ “อวเสโกติ วุจฺจติ. ยถจ ชลํ ตพากํ
คเหตุํ น สกโกติ, อชโณตถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ “โอโฆติ วุจฺจติ, เอวเมว
ยํ ปิติวจฺฉนํ หทยํ คเหตุํ น สกโกติ, อธิกํ หุตฺวา อนโต อสณฺจทิตฺวา
พหิ นิกขมติ, ตํ “อุทานนติ วุจฺจติ, เอวรूपํ ปิติมยํ วจฺฉนํ นิจฺฉาเรสีติ
อตฺถเ.^{๒๘๐}

“คำว่า อุทานํ อุทานะสีติ แปลว่า ทรงเปล่งอุทาน อุปมาเหมือน
น้ำมันที่ล้นเครื่องตวงจนไม่สามารถตวงได้ เขาเรียกว่าน้ำมันล้น ฉั่นใด
และน้ำที่ท่วมสระจนไม่สามารถขังอยู่ได้ เขาก็เรียกกันว่าน้ำล้น ฉั่นใด

^{๒๗๙} นีติ.ปท. ๒๑๗

^{๒๘๐} ที.สี.อ. ๑/๑๕๐/๑๒๘

คำว่า ปิติที่เปี่ยมใจจนไม่สามารถเก็บไว้ได้ ตั้งอยู่ในใจไม่ได้ล้นออกมาภายนอก นั้น ท่านก็เรียกว่าคำอุทาน ฉะนั้น พระราชาทรงเปล่งคำที่สำเร็จด้วยปิติเห็นปานนี้”

อุทานํ อุทานะสีติ สเวควเสน อุทานํ อุทานะสี สเวควสปปวัตตํ
วาจํ นิจฺฉาเรสีติ อตฺถโณ.^{๒๘๑}

“ปาฐะว่า อุทานํ อุทานะสี (เปล่งอุทานแล้ว) หมายความว่า เปล่งอุทานแล้วด้วยความสังเวช ความหมายก็คือ เปล่งคำที่เป็นไปด้วยความสังเวช”

คำอุทานดังกล่าวเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าบ้าง พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเถระหรือพระเถรีบ้าง อุบาสกหรืออุบาสิกาบ้าง เทวดาบ้าง ผู้กล่าวบทมหานมัสการนี้พบในพระบาลีและอรรถกถา ๘ ท่าน คือ

๑. ท้าวสักกะ พบในทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. ๒/๓๗๑/๑๔๗)

๒. พระเจ้าปเสนทิโกศล พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปิยชาติกสูตร (ม.ม. ๑๓/๓๕๗/๒๕๖)

๓. พรหมายุพราหมณ์ พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พรหมายุสูตร (ม.ม. ๑๓/๓๘๘/๒๗๙)

๔. ชาณุโสณิพราหมณ์ พบในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จุฬหัตถิปโทปมสูตร (ม.ม. ๑๓/๒๙๐/๑๖๙)

^{๒๘๑} สารตถ.ฎีกา ๓/๒๕/๒๓๓

๕. นางธัญญชานี พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
สังคารวสูตร (ม.ม. ๑๓/๔๗๓/๓๔๖)

๖. อารามทัณฑพราหมณ์ พบในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
(อง.เอกก. ๒๐/๓๘/๔๒)

๗. การณปาตีพราหมณ์ พบในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
(อง.ปัญจก. ๒๒/๑๙๕/๑๓๐)

๘. พระเจ้ามหินทะ พบในอรรถกถาธรรมบท สารีปุตตเถรวัตถุ
(ขุ.ธ.อ. ๑/๑๑-๒/๗๖)

ประโยคว่า นโม ตสส เป็นต้น แม้จะเป็นประโยคร้อยแก้วตาม
ปกติ แต่ก็จัดว่าเป็นคาถา ๕ บทตามข้อความที่กล่าวไว้ในฎีกาของ
สังยุตตนิกายว่า

“นโม ๆเปฯ สมพุทธสชาติ เอวํ วุตตา ปญจปทิกคาถา.
สตถุสสเน หิ โลกียจฉนทํ อนเปกขิตวา เอสา ปญจปทิกคาถาติ
ทฎฐพพา.^{๒๔๒}

“คาถาที่กล่าวอย่างนี้ว่า นโม ๆเปฯ สมพุทธสส เป็นคาถาที่มี
๕ บาท ที่จริงแล้วพึงทราบว่าเป็นคาถาที่มี ๕ บาทในศาสนาของ
พระศาสดาโดยไม่มองหาฉันท์ทางโลก”

บางอาจารย์แสดงความเห็นว่า เทพ ๕ ตนกล่าวบทนี้เป็น
เบื้องแรก คือ

^{๒๔๒} ส.ส.ฎีกา ๑/๑๘๗/๒๗๐

๑. สาตาคิริเทพกล่าวว่ นโม
๒. อสุรินทราหูก่่าวว่ ตสส
๓. ท้าวจาตุมหาราชก่่าวว่ ภควโต
๔. ท้าวสกกเทวราชก่่าวว่ อรหโต
๕. ท้าวมหาพรหมก่่าวว่ สมมาสมพุทสส

ความเห็นนี้พบในคัมภีร์ตถะเป็นเบื้องแรก และได้รับอ้างอิงไว้ต่อมาในกัจจายนเภทฎีกาใหม่ ดังข้อความว่า

สาตาคิริ นโม ยกุโข	ตสส จ อสุรินทโก
ภควโต มหาราชา	สกุโก จ อรหโต ตถา
สมมาสมพุท พุรهما จ	เอเต ปญจ ปติฎฐิตา. ^{๒๘๓}

อย่างไรก็ตาม บัณฑิตทั้งหลายไม่ยอมรับมตินี้ เพราะไม่มีหลักฐานอ้างอิงในพระบาลีและอรรถกถา ทั้งในพระบาลีก็ปรากฏว่เป็นคำอุทานที่บุคคลคนเดียวเปล่งออก

ไตรสรณคมน์

ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ผู้ที่จะปฎิญาณตนว่เป็นชาวพุทธต้องกล่าวประโยคเหล่านี้ ๓ ครั้งว่

๑. พุทธี สรณั คจฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทเจ้าเป็นที่พึ่ง),
- ธมมึ สรณั คจฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง),
- สงขมึ สรณั คจฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

^{๒๘๓} คมภีร์ตถ ๑๔, กจ.อภินวฎีกา ๑๐๔

๒. ทุดิยมปิ พุทธิ สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึง พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง), ทุดิยมปิ ธมม สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง), ทุดิยมปิ สงฆ สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

๓. ตติยมปิ พุทธิ สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึง พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง), ตติยมปิ ธมม สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง), ตติยมปิ สงฆ สรณ คจฉามิ (แม่ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

การกล่าวสามครั้งในการรับไตรสรณคมน์นี้เป็นการย้ำความให้ หนักแน่น ซึ่งการย้ำความดังกล่าวเป็นประเพณีของชาวอินเดียใน สมัยก่อน ข้อนี้เหมือนกับการกล่าวบทมหานมัสการ ๓ ครั้ง การกล่าว สาธุการ ๓ ครั้ง หรือการกราบไหว้ ๓ ครั้ง เป็นต้น

คำว่า สรณ แปลโดยอรรถว่า ที่พึ่ง คำนี้มีความหมายตามศัพท์ว่า สภาวะกำจัดภัยในวิภวของผู้นั้นเข้าถึงสรณะ กล่าวคือ พระรัตนตรัยกำจัด ภัยในวิภว ๓ ประการ ดังนี้

๑. กิเลสวิภว วนเวียนแห่งกิเลส ได้แก่ อวิชชา ตัณหา และ อุปาทาน

๒. กรรมวิภว วนเวียนแห่งกรรม ได้แก่ กุศลกรรม และ อกุศลกรรม

๓. วิปากวิภว วนเวียนแห่งวิปาก ได้แก่ วิญญูญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ และเวทนา อันนำไปสู่วนเวียนกิเลสและวนเวียนกรรม ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งของชาวโลกตามลำดับดังนี้ คือ

๑. พระพุทธเจ้ากำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์คือการเจริญไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา อีกทั้งห้ามสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์คือทุจริตทางกาย วาจา และใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงกำจัดภัยของเหล่าสัตว์

๒. พระธรรมกำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการทำให้ข้ามพ้นจากการเวียนตายเวียนเกิดในภพต่างๆ คือ กามภุมิ รูปภุมิ และอรุภุมิ และด้วยการให้เบาใจในภพ โดยพระโสดาบันไม่ไปเกิดในอบายภุมิ และเกิดอีกเพียง ๗ ชาติ พระสกทาคามีเกิดอีกเพียงชาติเดียว พระอนาคามีไปเกิดในรูปภุมิหรืออรุภุมิ ส่วนพระอรหันต์ไม่เกิดอีกในภพใดภพหนึ่ง ที่จริงแล้วพระธรรมคือมรรคทำให้พ้นไปจากภพด้วยการกำจัดกิเลสเป็นสมุจเฉตปหาน ส่วนพระธรรมคือผลสามารถให้ความสุขอย่างแท้จริง ดังนั้น พระธรรมจึงกำจัดภัยของเหล่าสัตว์

๓. พระอริยสงฆ์กำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการทำให้ได้รับผลอันไพบุลย์แก่ผู้ถวายบูชาวัตถุสิ่งของ

ดังข้อความว่า

อิทานิ สรณคมนาทีสุ หีสตีติ สรณํ สรณคตานิ เตเนว
 สรณคมนเนน ภยํ สนตาสํ ทุกขํ ทุกคคตี ปริกุกิเลสํ หีสตี วิธมตี นีหริตี
 นิโรเธตีติ อตโถ. อถวา หิตเต ปวตตเนน อหิตา จ นีวตตเนน สตตานิ
 ภยํ หีสตีติ พุทฺโธ ภาวนตารา อุตตรเนน อสสาสทาเนน จ ฌมโม

อุปปกานมปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรณน สงฺโฆ. ตสฺมา อิมินาปิ
ปรียาเยน ตํ รตนตฺตยํ สรณํ.^{๒๘๔}

“บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในสรณะและการถึงเป็นต้น ดังต่อไปนี้
[ที่ชื่อว่าสรณะ เพราะเบียดเบียน อธิบายว่า สรณะนั้นย่อมเบียดเบียน
กำจัด นำออก ย้ายความกลัว ความสะดุ้ง ความทุกข์ การดำเนินชีวิต
อย่างยากลำบาก และความเศร้าหมองของเหล่าชนผู้ถึงพระรัตนตรัย
เป็นสรณะด้วยการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า**พระพุทธเจ้า** เพราะกำจัดความกลัวของสัตว์
ทั้งหลายได้ ด้วยการแนะนำประโยชน์เกื้อกูล และด้วยการห้ามสิ่งที่ไม่ใช่
ประโยชน์เกื้อกูล ที่ชื่อว่า**พระธรรม** เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายข้ามจาก
ทางกันดารคือภพ และเพราะให้ความเบาใจ ที่ชื่อว่า**พระสงฆ์** เพราะทำ
สักการะแม้เล็กน้อยให้ได้ผลอันไพบุลย์ เพราะฉะนั้น พระรัตนตรัยนั้น
จึงชื่อว่าเป็นสรณะด้วยเหตุดังกล่าว”

การรับไตรสรณคมน์มี ๔ ประเภท พบในอรรถกถาของทีฆนิกาย
และขุททกปาฐะ^{๒๘๕} ดังนี้

๑. การมอบตน (อตตนิยยาตน) คือ การยอมสละตนแต่
พระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ก. อชฺชาที กตฺวา อหํ อตฺตานิ พุทฺธสฺส นียยาเทมิ, ธมฺมสฺส, สัมมสฺส.

^{๒๘๔} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๗, ขุ.ขุ.อ. ๑/๗

^{๒๘๕} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๘, ขุ.ขุ.อ. ๑/๗

“ตั้งแต่ววันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอมอบถวายตนแด่พระพุทธเจ้า
พระธรรม และพระสงฆ์”

หรือ

ภควโต อตตานิ ปริจจขามิ, ธมมสส, สัมมสส อตตานิ ปริจจขามิ.
ชีวิตฺ ปริจจขามิ, ปริจจตโตเยว เม อตตานิ, ปริจจตตฺตฺเยว เม ชีวิตฺ,
ชีวิตฺปริยณฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุทฺโธ เม สรณํ เณฺญํ ตาณํ.

“ข้าพเจ้าขอสละตนแด่พระผู้มีพระภาค ขอสละตนแด่พระธรรม
ขอสละตนแด่พระสงฆ์ ข้าพเจ้าขอสละชีวิต ตัวของข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ก็สละแล้วทีเดียว ชีวิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็สละแล้วเหมือนกัน
ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าผู้สิ้นพระชนมชีพแล้วว่าเป็นสรณะ
พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง เป็นที่ป้องกัน เป็นที่ต้านทานของข้าพเจ้า”

๒. การมีพระรัตนตรัยนั้นเป็นที่พึ่ง (ตปฺปรายนตา) คือ การกล่าว
ว่า

ก. อชชาติ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโน, ธมฺมปรายโน, สัมมปรายโนติ
มํ ธาเรถ.

“ตั้งแต่ววันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้า
มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง มีพระธรรมเป็นที่พึ่ง มีพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง”

หรือ

ข. โส อหํ วิจฺริสฺสามิ	คามา คามํ ปุรา ปุริ
นฺมสฺสามานो สมฺพุทฺธํ	ธมฺมสส จ สุธมฺมตํ.

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่มุมบ้าน จากเมืองสู่มือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็นพระธรรมอันดีงามของพระธรรม”

๓. การยอมเป็นศิษย์ (สิสฺสภาวุปกมน) คือ การยอมเป็นศิษย์โดยกล่าวอย่างนี้ว่า

ก. อชชาติ กตวา อหิ พุทฺธสฺส อนฺเตวาสิโก, ฌมฺมสฺส, สัมมสฺสาติ มํ ชาเรถ.

“ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นอันเตวาสิกของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์”

หรือ

สตถารณฺจ วตาทิ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ. สุกตณฺจ วตาทิ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ, สมฺมาสมฺพุทฺธณฺจ วตาทิ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ.

“เราพบพระศาสดา ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย เราพบพระสุคต ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย เราพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย”

๔. การกราบไหว้ (ปาณิปาโต) คือ การทำความนอบน้อมอย่างสูงในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ก. อชชาติ กตวา อหิ อภิวาทนปจฺจุจฺจนํ อณฺชสิกกมฺมสามิจิกมฺมํ พุทฺธาทีนฺเวยว ตินฺณํ วตฺถุนํ กโรมีติ มํ ชาเรถ.

“ตั้งแต่ววันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้า จะทำการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม แต่พระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น”

หรือ

ข. พรหมายุ อหิ โภ โคตม พราหมโณ, พรหมายุ อหิ โภ โคตม พราหมโณ.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายุ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายุ”

สรณคมน์มี ๒ ประเภทตามบุคคล ^{๒๘๖} คือ

๑. สรณคมน์ที่เป็นโลกิยะ เป็นการเข้าถึงสรณะของปุถุชน มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นอารมณ์ ตามหน้าที่ย่อมสำเร็จได้ด้วยการข่มความเศร้าหมองในการถึงสรณะได้ โดยองค์ธรรมคือการได้ศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธาเป็นมูลเหตุ ซึ่งเรียกว่าทิฏฐุชุกรม คือ การทำความเห็นให้ตรง ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

๒. สรณคมน์ที่เป็นโลกุตตระ เป็นการเข้าถึงสรณะของพระอริยะ ผู้เห็นแจ้งสัจจะ ๔ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ตามหน้าที่ย่อมสำเร็จได้ในพระรัตนตรัยทั้งปวง เพราะกำจัดความเศร้าหมองในการถึงสรณะได้ในขณะบรรลุมรรค

บางท่านกล่าวว่า “การกล่าวบทมหานมัสการสามครั้งนั้นเพื่อให้บรรลुบริการสมมติ อุปจารสมมติ และอัปปนาสมมติตามลำดับ” ความ

^{๒๘๖} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๘, ขุ.ขุ.อ. ๑/๗

เห็นนี้ไม่ตรงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่แสดงว่า หพุธานุสสติกรรมฐานไม่
อาจก่อให้เกิดอัปนาสมาธิได้ ดังข้อความว่า

พุทฺธคุณ อนุวิตกฺกยโต อนุวិچارยโต ปีติ อุปฺปชฺชติ. ปีติมฺนสฺส
ปีติปทฺฐานาย ปสฺสทฺธิยา กายจิตฺตทฺรธา ปฏฺิปปสฺสมภฺนติ.
ปสฺสทฺทฺรธสฺส กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ อุปฺปชฺชติ. สุขิโน พุทฺธคุณา
รมมณฺ์ หุตฺวา จิตฺตํ สมายิตฺตีติ อนุกกเมฺน เอกกฺขณฺเณ ฌานํจฺกานิ
อุปฺปชฺชนฺติ. พุทฺธคุณานํ ปน คมภีรฺตาย นานปฺปการคฺุณานุสฺสรณา-
ธิมุตฺตตฺตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปฺจารปฺตตฺเมว ฌานํ โหติ.
ตทฺheitํ พุทฺธคุณานุสฺสรณฺวเสน อุปฺปนนฺตฺตา พุทฺธานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ
คจฺฉติ.^{๒๘๗}

“เมื่อเธอหมั่นตรึกตรองพระพุทฺธคุณอยู่ ปีติย่อมเกิดขึ้น ความ
เร้าร้อนทางกายและจิตของเธอผู้มีจิตประกอบด้วยปีติย่อมสงบไป
เพราะความสงบมีปีติเป็นเหตุใกล้ เมื่อเธอระงับความเร้าร้อนได้แล้ว
สุขทางกายและใจย่อมเกิดขึ้น จิตที่มีพระพุทฺธคุณเป็นอารมณ์ย่อม
ตั้งมั่นเป็นสมาธิ โดยประการดังนี้ องค์ฌานย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน
ตามลำดับ แต่เพราะพระพุทฺธคุณลุ่มลึก หรือเพราะการน้อมจิตไป
ในการระลึกถึงคุณนานาประการ ฌานจึงไม่ขึ้นถึงอัปนา ถึงเพียง
อุปจารเท่านั้น ฌานนั้นเรียกว่าพุทฺธานุสสติ เพราะเกิดขึ้นด้วยการระลึก
ถึงพระพุทฺธคุณ”

^{๒๘๗} วิสุทธิ. ๑/๑๔๕/๒๓๒

ความหมายของศีล

คำว่า ศีล มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. สภาวะตั้งไว้ดี คือ การตั้งกายกรรมและวจีกรรมของเราไว้เป็นอย่างดี โดยไม่มุ่งปองร้ายผู้อื่นทางกายและวาจา

๒. สภาวะทรงไว้มั่น คือ การก่อให้เกิดกุศลธรรมขั้นสูง ได้แก่ สมาธิและปัญญานั้นเอง เมื่อเราเป็นผู้มีศีล เราก็ปราศจากความเดือดร้อนใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ในขณะที่ปฏิบัติธรรมก็จะทำให้เกิดสมาธิและปัญญาได้ง่าย มิฉะนั้นผู้ไม่มีศีลจะเกิดความรู้สึกเดือดร้อนใจในความผิดของตน อันจะส่งผลให้เขาปราศจากความเคารพตน เมื่อเขาตำหนิตนเอง เช่นนี้ก็จะไม่เกิดปิติในการปฏิบัติธรรม ไม่เกิดความสุข รวมทั้งวิปัสสนาปัญญาชั้นต่างๆ อันเป็นผลของการปฏิบัติธรรมที่มีศีลเป็นพื้นฐานนั่นเอง

ตั้งข้อความว่า

สีลนญฺเจณ สีลํ. กิมิทํ สีลนํ นาม. สมาธานํ วา, กายกมฺมาทินํ สุสีลยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อตฺถโถ. อุปธารณํ วา, กุสลานํ ฌมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อตฺถโถ.^{๒๘๘}

“ชื่อว่าศีลโดยความหมายว่า สีลนะ สีลนะ คืออะไร คือ การตั้งไว้ดี หมายความว่า การมีกายกรรมเป็นต้นไม่เกเรด้วยความมีศีลดีงาม หรือการทรงไว้มั่น หมายความว่า การเป็นที่รองรับกุศลธรรมโดยความเป็นที่อาศัย”

^{๒๘๘} วิสุทธิ. ๑/๗/๘

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า สีส มีความหมายตามรูปวิเคราะห์
๒ ประการ คือ

๑. สภาวะตั้งไว้ดี = สีสติ สมာธิตี กายกมมาทีนํ สุสีลยวเสน
น วิปกิริตตี สีสํ (สภาวะตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ดี คือ ไม่เกรงด้วยความ
มีศีลตังาม ชื่อว่า สีส) <สีส ธาตุ สมาริทธิ = ตั้งไว้ดี + อ ปัจจัย
ในกัตตุสาธนะ>

๒. สภาวะทรงไว้มั่น = สีเลติ กุสเล ธมเม อุปธาเรติ ปติฏฐาภาเวน
ภุโส ธาเรตตี สีสํ (สภาวะทรงกุศลธรรมไว้ยิ่งโดยความเป็นที่อาศัย
ชื่อว่า สีส <สีส ธาตุ อุปธาเรณ = ทรงไว้ยิ่ง/มั่น + เณ ปัจจัย + อ ปัจจัย
ในกัตตุสาธนะ>)

รูปวิเคราะห์ข้างต้นพบในสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (หน้า ๒๑๘)
ที่กล่าวถึง สีส ธาตุในความหมายว่า ตั้งไว้ดี (สมาริทธิ) และทรงไว้ยิ่ง
(อุปธาเรณ) โดยท่านยกข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาเป็นตัวอย่าง
ของ สีส ธาตุในความหมายทั้งสองนั้น อนึ่ง คำว่า อุปธาเรณ โดยทั่วไป
มักแปลว่า “เข้าไปทรงไว้” โดย อุป ศัพท์มีความหมายว่า อุปคมน
(เข้าไป) ดังคำว่า นิสินนํ วา อุปนิสึเทยย (พึงเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้นั่งอยู่)
แต่ในที่นี้มีความหมายว่า ภุส (ยิ่ง, มั่น) ดังคำว่า อุปาทานํ (การถือมั่น),
อุปายาโส (ความทุกข์ใจอย่างแรงกล้า), อุปนิสสโย (เหตุที่อาศัยอันมี
กำลังมาก) ตามที่สัททนีติปกรณ์กล่าวว่า ภุโส ธาเรติ (ทรงไว้ยิ่ง/มั่น)

อย่างไรก็ตาม มีบางท่านแปล สีส ศัพท์ว่า ปกติ และอธิบายว่าสีส
เป็นปกติทางกายและวาจา แม้ สีส ศัพท์อาจแปลว่า ปกติ ในที่บางแห่ง

แต่ในที่นี้ไม่ควรแปลว่า ปกติ เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่ได้อธิบายไว้ เช่นนั้น นอกจากนั้น ศิล ๕ ชื่อว่า ปกติศิลป์ คือ ศิลปกติ ในศิลปะ ประเภท ตามที่กล่าวไว้ในเนตติปกรณ์ คือ

๑. ปกติศิลป์ ศิลโดยปกติ คือ ศิลที่บุคคลรักษาโดยมิได้สมาทาน ด้วยเห็นว่าศิลปะ ๕ เป็นปกติของชาวโลก ไม่ว่าจะสมาทานหรือไม่ก็ตาม ถ้าไม่ล่วงละเมิดก็ได้รับผลดี เช่น การไม่ฆ่าสัตว์ส่งผลให้มีอายุยืน และสุขภาพดี ถ้าล่วงละเมิดก็ได้รับผลไม่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ส่งผลให้มีอายุสั้น มีโรครามาก เป็นต้น ศิลประเภทนี้เนื่องด้วยพระอริยบุคคลเป็น พิเศษ ท่านย่อมไม่ละเมิดศิลปะทั้งในภพนี้และภพต่อไปจนถึงเวลาที่ดับ ชั้นธปรินิพพาน

๒. สมาทานศิลป์ ศิลโดยการสมาทาน คือ การตั้งใจสมาทาน รักษาศิลปะจากผู้อื่น เช่น พระภิกษุสงฆ์ หรือพระพุทธรูป เป็นต้น หรือตั้งใจว่าจะงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นด้วยตนเอง

๓. ความผ่องใสแห่งจิต ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่มีจิตผ่องใสจากการฟังธรรม ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังธรรมเป็นต้น ซึ่งจิตผ่องใสปราศจากนิวรณ์ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรม ผลกรรม และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ดังนั้น แม้บุคคลนั้นจะล่วงละเมิดศิลปะมาก่อนฟังธรรม แต่เมื่อจิตของเขา ผ่องใสด้วยการฟังธรรม ก็จัดเป็นศิลปะโดยอ้อม และสามารถบรรลุธรรมได้เหมือนคนมีศิลปะบริสุทธิ์ จะเห็นได้ว่า สันตติอามาทย์แม้จะเมาสุราเป็นเวลานาน เมื่อฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้บรรลุธรรมด้วยจิตที่ผ่องใสอันนับเข้าในศิลปะประเภทนี้

๔. สมณะ ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสมณกรรมฐาน แม้เขาจะไม่ได้รับศีลโดยเฉพาะ ก็จัดว่าได้รักษาศีลโดยอ้อมแล้ว เพราะไม่คิดจะล่วงละเมิดศีลทางกายหรือวาจาด้วยอำนาจความสงบใจคือสมณะ

๕. วิปัสสนา ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน แม้เขาจะไม่ได้รับศีลโดยเฉพาะ ก็จัดว่าได้รักษาศีลโดยอ้อมแล้ว เพราะไม่คิดจะล่วงละเมิดศีลทางกายหรือวาจาด้วยอำนาจวิปัสสนาปัญญาที่ยังเห็นไตรลักษณ์

ดังข้อความว่า

เต สีสวนโต ปณจ ปุคฺคลา ปกตีสํ สมหานสิํ จิตตปฺปสาโท
สมโถ วิปสฺสนา จาติ.^{๒๘๙}

“บุคคลผู้มีศีลเหล่านั้น มี ๕ จำพวก คือ ผู้มีปกติศีล ผู้มีสมานานศีล ผู้มีความผ่องใสแห่งจิต ผู้เจริญสมณะ และผู้เจริญวิปัสสนา”

สรุปความว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงเนื้อความ ๒ ประการของศีล ศัพท์ตามหลักภาษา อีกทั้งกล่าวถึงเนื้อความอื่นของ ศีล ศัพท์ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า

เอตเทว เหตุถ อตถทวยํ สททลฺกฺขณวิฑู อนุชานนติ. อญฺเณ
ปน สิริฎฺโจ สีสตฺโถ, สีสตฺลฺกฺโจ สีสตฺโถติ เหวมาทีนาปิ นเยเนตถ อตถํ
วณฺณยนติ.^{๒๙๐}

^{๒๘๙} ขุ.เนตติ. ๑๒๕/๑๙๐

^{๒๙๐} วิสุทธิ. ๑/๗/๘

“อนึ่ง ผู้รู้ไวยากรณ่อนุญาตความหมายสองอย่างนี้เท่านั้นในที่นี้ แต่อาจารย์อื่นอธิบายเนื้อความตามนัยอย่างนี้ว่า สิริภูโจ สีสตโถ, สีสตภูโจ สีสตโถ (ความหมายว่า ศีรษะ เป็นอรรถของ สีส ศัพท์, ความหมายว่า เย็น เป็นอรรถของ สีส ศัพท์) เป็นต้นอีกด้วย”

ข้อความว่า “ผู้รู้ไวยากรณ่อนุญาตความหมายสองอย่างนี้เท่านั้น” หมายความว่า คัมภีร์ธาตุกล่าวว่่า สีส ธาตุ ภูวาทิคณะ มีรูปว่า สีสติ ใช้ในความหมายว่า สมาริมหิ (ตั้งไว้ดี) ส่วน สีส ธาตุ จุราทิคณะ มีรูปว่า สีสเลติ, สีสยติ ใช้ในความหมายว่า อุปธารณะ (ทรงไว้มั่น) ดังข้อความว่า

ตตถ อตถทวยํ สททลภขณ วิทู อนุชานนตติ อิทํ “สีล สมาริมหิ สีส อุปธารณะติ ทวिकณิกสส สีสธาตฺสส อตเถ สนธาย วุตตํ. อิมสส หิ จุราทิกณํ ปตตสส อุปธารณะ “สีเลติ, สีสยตติ รูปานิ ภวนติ, อุปธาเรตี ติปิ เตสํ อตโถ. อิช ปน ภูวาทิกณิกตตา สมาธานตเถ “สีลตติ รูปิ ภวติ, สมารियตติ ตสส อตโถ.^{๒๙๑}

“ในเรื่องนั้น คำว่า อตถทวยํ สททลภขณวิทู อนุชานนติ (ผู้รู้ไวยากรณ่อนุญาตความหมายสองอย่าง) นี้ หมายเอาความหมายของ สีส ธาตุสองคณะ คือ สีส สมาริมหิ (ตั้งไว้ดี) และ สีส อุปธารณะ (ทรงไว้มั่น) กล่าวคือ เมื่อธาตุนี้เป็นจุราทิคณะ มีรูปว่า สีสเลติ, สีสยติ [เป็นไป]ในการทรงไว้มั่น ความหมายของรูปเหล่านั้น คือ ย่อมทรงไว้มั่น แต่ในที่นี้มีรูปว่า สีสติ [เป็นไป]ในความหมายว่า ตั้งไว้ดี เพราะเป็น ภูวาทิคณะ รูปนั้นมีความหมายว่า ย่อมตั้งไว้ดี”

^{๒๙๑} นิตติ.ธาตุ. ๒๑๘

คำอธิบายข้างต้นกล่าวตามข้อความในสัททนีติ ธาตุมาลา ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจະສວາ (พ.ศ. ๑๗๗๗-๙๓) แต่ท่านผู้แต่งวิสุทธิมรรคในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม (พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕) ได้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อปาณินียธาตุปาฐะ ตามข้อความในคัมภีร์นั้นคือ ธาตุมีรูปเป็นภูวาทิคณะในความหมายว่า ตั้งไว้ดี พบในข้อ ๕๒๔ ว่า คีล สมาธา (คีล ธาตุในความหมายว่า ตั้งไว้ดี) และเป็นจฺรธาติคณะในความหมายว่า ทรงไว้มั่น พบในข้อ ๓๔๖ ว่า คีล อุปธารณ (คีล ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้มั่น)

อาจารย์อื่นที่ท่านเอ่ยถึงในเรื่องนี้ คือ พระอุปติสสะผู้แต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ในคัมภีร์นั้นได้กล่าวว่า คีล ศัพท์มีความหมายว่า ศีรษะ และเย็น เป็นต้น แต่คัมภีร์นี้ไม่เห็นด้วย เพราะถือว่ามีได้มาจากรากศัพท์ของ คีล ธาตุ มีข้อความเดิมในคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า

กิมตถํ คีลํ. สิตลตถํ เสฏฺฐตถํ คีลนตถํ สภาวตถํ สุขทุกขภาวสมปยุตตถํ สิริตถํ ปติฏฺฐานตถํ.^{๒๙๒}

“ถามว่า : คีล ศัพท์มีความหมายอะไร

ตอบว่า : คีล ศัพท์มีความหมายว่า เย็น, ประเสริฐ, ตั้งไว้ดี, มีจริง โดยปรมาตถ์, ประกอบด้วยสุขไม่มีทุกข์, ศีรษะ และเป็นที่ตั้ง[ของบุคคล]”

คำว่า สิริภูโจ คีลตโถ (ความหมายว่า ศีรษะ เป็นอรรถของ คีล ศัพท์) หมายความว่า ถ้าศีรษะขาดไป ร่างกายทั้งหมดก็พินาศไปด้วย

^{๒๙๒} วิมุตติ. ๗/๒

ฉันใด เมื่อศีลวิบัติแล้ว ร่างกายคือคุณธรรมทั้งหมดก็พินาศไป ฉะนั้น
ตามคำอธิบายนี้คำว่า สีส มีศัพท์เดิมมาจาก สิริ ที่ชนะสระ อิ ใน สี เป็น
อิ และแปลง ร เป็น ล จึงได้รูปว่า สีส หรือมาจาก สีส แปลง ส เป็น ล
จึงได้รูปว่า สีส (สภาวะเหมือนศีรชะ) = สีโร วียาติ สีสํ หรือ สีสํ วียาติ
สีลํ.

คำว่า สีตลภูโจ สีตตโถ (ความหมายว่า เย็น เป็นอรรถของ
สีล ศัพท์) หมายความว่า คำว่า สีล มาจากศัพท์เดิมว่า สีตล (เย็น) คือ
ทำให้กิเลสเร่าร้อนสงบเย็น เมื่อยลบ ต อักษรใน สีตล แล้วจึงได้รูปว่า
สีล (สภาวะเย็น)

ศีล ๕

ศีลของฆราวาสคือศีล ๕ ศีล ๘ และศีล ๑๐ ในบรรดาศีลเหล่านี้
ศีล ๕ จัดเป็นศีลประจำของฆราวาสทั่วไป เรียกว่า ปกตีสีล แปลว่า
ศีลโดยปกติ หมายความว่า เป็นศีลธรรมชาติของคนทั่วไปที่เราจะต้อง
รักษาไม่ล่วงละเมิดแน่นอน ไม่ขึ้นอยู่กับชนชาติหรือศาสนาใดๆ คือ
ไม่ว่าบุคคลนั้นจะนับถือศาสนาใด อยู่ในประเทศใด หรือแม้ไม่นับถือ
ศาสนาใดๆ เลย ไม่ว่าเขาจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจเรื่องศีล สมาทานหรือ
ไม่สมาทาน เกิดมาในยุคที่มีพระพุทธเจ้าหรือไม่มีพระพุทธเจ้า เกิด
เป็นคนหรือสัตว์ดิรัจฉาน ถ้าละเมิดศีลก็ย่อมได้รับโทษเหมือนกันหมด
แต่ถ้าเขารักษาศีลดี ก็จะได้รับอานิสงส์ คือ มีสุขภาพดี มีอายุยืน ดังนี้
เป็นต้น

แม้ศีลข้อที่ ๔ จะกล่าวถึงการงดเว้นจากการพูดเท็จ แต่ศีลข้อนี้
ยังรวมถึงการงดเว้นจากการพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ
อีกด้วย เพราะศีล ๕ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาชีวัฏฐมกศีล คือ
ศีลที่มีการเลี้ยงชีพเป็นที่ ๘ หมายถึง ศีลที่มีจำนวน ๘ ข้อเพิ่มการเลี้ยง
ชีพเป็นข้อสุดท้าย ได้แก่ กายสุจจริต ๓ (รวมการดื่มสุราเข้าในข้อ ๓)
วจีสุจจริต ๔ และสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) การรักษาอาชีวัฏฐมก
ศีลนี้มีประโยชน์เพื่อการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๓ คือ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ

แม้ชื่อว่าอาชีวัฏฐมกศีลนี้จะไม่ปรากฏโดยตรงในพระไตรปิฎก
แต่ก็พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา จึงเป็นชื่อที่โบราณจารย์ตั้งขึ้นเพื่อ
แสดงว่าศีลข้อ ๔ ยังหมายรวมถึงการงดเว้นจากการพูดส่อเสียดอีกด้วย
ดังข้อความว่า

จตุพพิธิ ปน วจีทุจจริตฺ ติวิธณจ กายทุจจริตฺ ปหาย อุภย
สุจริตฺ ปุเรนตสเสว ยสมา อาชีวัฏฐมกํ สีลํ ปุเรติ, น อิตรสส, ตสมา
ตทุกยานนตฺรํ สสมาอาชีโว วุตโต. เอว วิสุทฺธาชีเวน ปน “ปริสุทฺโธ
เม อาชีโวติ.”^{๒๑๓}

“อนึ่ง อาชีวัฏฐมกศีลย่อมบริบูรณ์แก่บุคคลผู้ละวจีทุจจริต ๔
กายทุจจริต ๓ แล้วบำเพ็ญสุจจริตทั้งสองอย่างเท่านั้น หากบริบูรณ์แก่บุคคล
อื่นไม่ ฉะนั้นจึงตรัสสัมมาอาชีวะในลำดับต่อจากสัมมาวาจาและ
สัมมากัมมันตะทั้งสองนั้น”

^{๒๑๓} ที.สี.อ. ๑/๓๗๕/๒๘๓

สุปริสุทธธานี ตีณิ กายกมmani, จตตาริ วจิกมmani, สุปริสุทธโ
อาชีโวติ อิทํ อาชีวัฏฐมกั.^{๒๙๔}

“ศีลอย่างนี้ คือ กายกรรมอันหมดจดดี ๓ วจิกกรรมอันหมดจดดี
๔ และการเลี้ยงชีพอันหมดจดดี ชื่อว่า อาชีวัฏฐมกศีล”

คำสมาทานอาชีวัฏฐมกศีล มีดังนี้คือ

ปาณาติปาตา เวรมณิสสิกขาปทํ สมာทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์”

อทินนาทานา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการลักทรัพย์”

กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการประพฤติด
ในกาม”

มุสวาธา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการพูดเท็จ”

ปิสุณวจา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการส่อเสียด”

ผรุสวจา เวรมณิสสิกขาปทํ สมาทियามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการพูดคำหยาบ”

^{๒๙๔} วิสุทธิ.ฎีกา ๑/๑๑/๓๙

สมณปปลาปา เวรมณิสึกขาบท สมาทียามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมათานสิกขาบท ทิ้งดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า”

มิจฉาชีวา เวรมณิสึกขาบท สมาทียามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมათานสิกขาบท ทิ้งดเว้นจากมิจฉาชีพ”

ในสังยุตตนิกาย สุภาสิตสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า สุภาสิตคือ ถ้อยคำดีงาม ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. สุภาสิตะ ถ้อยคำดีงาม คือ คำที่ไม่ส่อเสียดให้เกิดความแตกแยก หลีกเลียงจากปสุณวจา เป็นการพูดถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความสมัคสมานสามัคคีกัน

๒. ธรรมะ ถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรม คือ คำหลีกเลียงจากสัมผัปปลาปะ การพูดเพื่อเจ้า คือ พูดถ้อยคำที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เพราะคำพูดเพื่อเจ้ามิได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในครอบครัวและสังคมนั้น บางทีอาจหลีกเลียงจากสัมผัปปลาปะได้ยาก เช่น การเล่าเรื่องรามเกียรติ์แล้วสรุปความทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องรามาวตาร ก็นับว่าเป็นสัมผัปปลาปะ แต่ถ้าเราไม่ได้กล่าวเช่นนั้นเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด แม้จะเป็นสัมผัปปลาปะก็ไม่ทำให้ศีลขาด เป็นแต่เพียงทำให้ศีลต่างพร้อย ดังนั้น การกล่าวเพื่อเจ้าจึงมีทั้งที่ทำให้ศีลขาดคือทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด และทำให้ศีลต่างพร้อย เพราะพูดในสิ่งไม่เป็นประโยชน์ แต่ไม่มีคนเดือดร้อน

๓. ปิยะ ถ้อยคำไพเราะ คือ คำที่หลีกเลียงจากผรุสวจา การพูดคำหยาบ

๔. สัจจะ ถ้อยคำจริง คือ คำที่หลีกเลี่ยงจากมุสาวาท การพูดเท็จ

ตั้งข้อความว่า

จตุหิ ภิกขเว องเคหิ สมณนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ, โน
 ทุพฺภาสิตา, อนวชฺชา จ อนนฺวชฺชา จ วิญญฺณิ. กตเมหิ จตุหิ. อธิ ภิกขเว
 ภิกขุ สุภาสิตํเยว ภาสตี, โน ทุพฺภาสิตํ. ฌมฺมํเยว ภาสตี, โน อธมฺมํ.
 ปิยฺเยว ภาสตี, โน อปฺปิยํ. สจฺจํเยว ภาสตี, โน อลิกํ.^{๒๐๕}

“ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาสิต ไม่เป็น
 ทุพภาสิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วย
 องค์ ๔ มีอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้-

๑. กล่าวแต่วาจาดีงามอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่ดีงาม
๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็น
 ธรรม
๓. กล่าวแต่วาจาที่ไพเราะอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่ไพเราะ
๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาหละหละ”

ในสุภาสิตสูตรข้างต้น พระพุทธองค์ตรัสสอนให้หลีกเลี่ยงจากการ
 พูดส่อเสียดด้วยการพูดแต่ถ้อยคำที่ดีงาม ก่อให้เกิดความสมัคสมาน
 สามัคคี หลีกเลี่ยงจากการพูดเพื่อเจ้อด้วยการพูดถ้อยคำที่ประกอบ

^{๒๐๕} ส.ส. ๑๕/๒๑๓/๒๒๗-๒๘

ด้วยธรรม หลีกเลี้ยงจากการพูดคำหยาบด้วยการพูดคำที่ไพเราะน่าฟัง และหลีกเลี้ยงจากการกล่าวมุสาวาทด้วยการพูดความจริง

มีคำพังเพยกล่าวว่า “วิบัติเพราะปาก พิณาศเพราะกาย” คำว่า วิบัติเพราะปาก หมายความว่า เมื่อเราพูดไม่ดี คนอื่นก็ไม่พอใจ ทำให้เกิดเรื่องวุ่นวาย ในโลกนี้มีเรื่องวิวาททะเลาะเบาะแว้งเกิดขึ้นมากมายก็ เพราะคำพูดนั่นเอง ส่วนคำว่า “พิณาศเพราะกาย” หมายถึง การทำไม่ดี คือ การทำผิดศีลทางกาย

การพูดถ้อยคำไพเราะเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะก่อนที่เขาจะ กล่าวคำหยาบ เขาได้ทำร้ายตัวเองก่อน คือเกิดโทสะในใจของตนก่อน และโทสะนั้นก็ทำร้ายจิตของเขาก่อนที่จะกล่าวคำหยาบนั้นออกมาเสีย อีก กล่าวคือ ในหัวใจมีเลือดประมาณหนึ่งของมือหล่อเลี้ยงหัวใจอยู่ และ ในหัวใจนั้นก็มียัตถ์อยู่ โทสะที่เกิดขึ้นจะเผาหทัยัตถ์และเลือดที่หล่อเลี้ยงหัวใจ แต่เลือดของเราสูบฉีดอยู่ตลอดเวลาเพื่อหล่อเลี้ยง ร่างกายตั้งแต่ศีรษะถึงปลายเท้า ทำให้เกิดการเผาทั้งร่างกายด้วยโทสะ เมื่อเราเผาตัวเองอย่างนี้แล้วก็เผาผู้อื่นด้วย เปรียบได้กับการใช้ขวานฟัน ร่างกายของตนเอง ดังข้อความว่า

ปฺริสสฺส หิ ชาตสฺส

กฺุฑาริ ชายเต มุเข

ยาย ฉินฺทติ อตฺตานิ

พาโล ทุพฺภาสิตฺ ภาณิ.^{๒๑๖}

“คำหยาบเป็นเหมือนขวาน เกิดขึ้นที่ปากของบุรุษ ซึ่งทำให้คน พาลผู้กล่าวคำชั่วใช้ฟันร่างกายของตนเอง”

^{๒๑๖} ส.ส. ๑๕/๑๘๑/๑๗๙

นอกจากนั้น ในอังคตตรนิกาย ปัญจนินบาต๒๙๗ พระพุทธองค์
ตรัสถึงการกล่าวถ้อยคำของชาวพุทธว่า

๑. กาเลน วุกขามิ, โน อกาเลน (เราจะกล่าวในเวลาที่เหมาะสม
ไม่กล่าวในเวลาที่ไม่เหมาะสม) หมายความว่า รู้จักเลือกหาเวลาที่เหมาะสม
แล้วกล่าวถ้อยคำนั้น เพราะถ้อยคำบางอย่างหากพูดผิดกาลเทศะก็
ไม่น่าฟัง

๒. ภูเตน วุกขามิ, โน อลิเกน (เราจะกล่าวคำจริง ไม่กล่าวคำเท็จ)
เพราะทุกคนมีสิทธิ์ได้รับรู้ความจริง เราไม่มีสิทธิ์หลอกลวงผู้อื่น

๓. สณฺเฬน วุกขามิ, โน ผรุสฺเสน (เราจะกล่าวคำไพเราะน่าฟัง ไม่
กล่าวคำหยาบ) หมายความว่า แม้เราจะกล่าวถ้อยคำในเวลาที่เหมาะสม
เราก็จะต้องกล่าวถ้อยคำที่ไพเราะน่าฟัง ไม่ควรกล่าวถ้อยคำหยาบ
คาย

๔. อตฺถสญฺหิตฺเตน วุกขามิ, โน อนตฺถสญฺหิตฺเตน (เราจะกล่าว
ถ้อยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่กล่าวถ้อยคำที่ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์) หมายความว่า ถ้อยคำที่เรากล่าวนั้นจะต้องก่อประโยชน์ให้
กับผู้ฟัง หากเป็นคำเพื่อเจ้าไร้อสาระ เราก็ไม่ควรพูด

๕. เมตฺตจิตฺเตน วุกขามิ, น โทสนตฺโร (เราจะกล่าวด้วยเมตตา
จิต ไม่มีโทสะในใจ) นั่นก็คือ เมื่อเรากล่าวถ้อยคำที่ถูกกาลเทศะ เป็น
คำจริง ไพเราะน่าฟัง และประกอบด้วยประโยชน์ในขณะนั้นจิตของเรา

จะต้องมีเมตตาประกอบไปด้วย ถ้าเรายังรู้สึกหงุดหงิดหรือมีโทสะอยู่ ก็ไม่ควรกล่าวถ้อยคำนั้น

ทั้งหมดนี้คือลักษณะของการกล่าวถ้อยคำที่พระพุทธองค์ตรัสสอนแก่ชาวพุทธ เมื่อเรากล่าวถ้อยคำที่ติงามเช่นนั้น ทุกคนจะอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข ไม่มุ่งปองร้ายกันทางวาจา

นอกจากศีล ๕ แล้ว ฆราวาสทั่วไปอาจรักษาศีลอุโบสถ หรือศีล ๘ อีกด้วย ศีล ๘ นี้เป็นศีลที่มักรักษาในวันอุโบสถคือวันพระ นอกจากวันอุโบสถแล้วอาจรักษาศีล ๘ ในเวลาอื่นได้บ้าง เช่น ในช่วงที่ปฏิบัติธรรม เป็นต้น นอกจากนั้น ฆราวาสบางคนอาจรักษาศีลได้มากที่สุด คือ ศีล ๑๐ ซึ่งเป็นศีลของสามเณร ดังคัมภีร์ฎีกากล่าวว่า นายช่างหม้อชื่อขุฎิกการในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้รักษาศีล ๑๐ ซึ่งก็คือเพิ่มการไม่รับเงินทองอีกด้วย^{๒๙๘}

อานิสงส์ของศีล

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสอานิสงส์ของศีล ๕ ประการ ดังนี้

ปณฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา สีลวโต สีลสมฺปทาย. กตเม ปณฺจ?

^{๒๙๘} เอตถ หิ ทสชาติ สามเณเรหิ รกฺขิตพฺพสีลมาท ขุฎิกการาทินํ วिय. (สารตถ.ฎีกา ๓/๑๐๖/๓๐๙)

“อนึ่ง ในเรื่องนี้ คำว่า ทส (ศีล ๑๐) ระบุถึงศีลที่สามเณรควรรักษาเหมือนศีลของนายช่างหม้อชื่อว่าขุฎิกการะเป็นต้น”

๑. อิช ภิกขเว สีลวา สีลสมปนฺโน อปฺปมาทาธิกรณํ มหนตฺ
โภคกฺขนธํ อธิคจฺจติ. อัย ภิกขเว ปจฺโม อานิสฺโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๒. ปุณ จปรํ ภิกขเว สีลวโต สีลสมปนฺนสฺส กลยาโณ กิตติสทฺโท
อพฺภุคฺคจฺจติ. อัย ภิกขเว ทฺติโย อานิสฺโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๓. ปุณ จปรํ ภิกขเว สีลวา สีลสมปนฺโน ยถฺยทฺเว ปริสํ
อุปสงฺกมฺติ ยถิ ขตฺติยปฺริสํ ยถิ พฺราหฺมณปฺริสํ ยถิ คหปฺติปฺริสํ ยถิ
สมณปฺริสํ, วิสาร์โท อุปสงฺกมฺติ อมงฺกุฎโต. อัย ภิกขเว ตฺติโย อานิสฺโส
สีลวโต สีลสมปทาย.

๔. ปุณ จปรํ ภิกขเว สีลวา สีลสมปนฺโน อสมฺมุโพท กาลํ
กโรติ. อัย ภิกขเว จตฺตโธ อานิสฺโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๕. ปุณ จปรํ ภิกขเว สีลวา สีลสมปนฺโน กายสฺส เภทา ปรี
มรณา สุกฺคิ สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชติ. อัย ภิกขเว ปณฺจโม อานิสฺโส
สีลวโต สีลสมปทาย. อิเม โข ภิกขเว ปณฺจ อานิสฺสา สีลวโต
สีลสมปทายาติ.^{๒๐๙๙}

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล มีอานิสงส์ ๕
ประการนี้ อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์
เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑
ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

^{๒๐๙๙} อก.ปณฺจก. ๒๒/๒๑๓/๑๓๘

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้ากว่า ไม่เก้อเขินเข้าไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีลมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้แล”

คำถามที่ ๓ : อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย

คำถามข้อที่ ๓ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าคือ กิสุ หเว สารัตถ์ รसानํ (อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย) คำถามข้อนี้กล่าวถึงรสต่างๆ ซึ่งเป็นรสชาติของอาหารคาวหวาน ผลไม้ หรือของทุกสิ่งทุกอย่างก็ตาม ว่ารสอะไรเล่าจึงล้ำเลิศกว่ารสอื่นๆ

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า สจฺจํ หเว สารัตถ์ รसानํ (ความสัตย์นั้นแลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย) หมายความว่า คนทั่วไปนั้นต่างก็มีความชอบใจในรสชาติของอาหารที่มีความหลากหลายกันออกไป บางคนอาจชอบเนื้อหมู เนื้อไก่ บางคนอาจชอบผัก ผลไม้ ซึ่งแตกต่างกัน หากเราพิจารณาดูจะพบว่าสิ่งต่างๆ ที่มีรสชาติหลากหลายแตกต่างกันออกไปนั้น ไม่มีใครที่จะรับประทานอาหารเหมือนเดิม รสชาติเดิมๆ ได้ทุกมื้อ เมื่อเราบริโภคเข้าไปบ่อยๆ ซ้ำๆ ทุกวัน เราจะรู้สึกเบื่อหน่าย ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติของคนทั่วไป แต่สิ่งที่มีรสล้ำเลิศแล้วไม่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายซึ่งอาจจะแตกต่างจากความเข้าใจของคนทั่วไปและเป็นคำตอบที่ทุกคนคาดไม่ถึง นั่นคือพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ความสัตย์นั้นแล มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือสัจจวานันนั่นเอง

ความสัตย์หรือสัจจวานี้เป็นรสที่ยอดเยี่ยม มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย ทั้งนี้เนื่องจากว่า ทุกคนนั้นล้วนชอบความจริง ความซื่อสัตย์ ไม่มีใครที่อยากถูกโกหกหลอกลวง แม้กระทั่งตัวเราเองก็ชอบให้ผู้อื่นพูดความจริงกับเรา ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ต้องเป็นความ

จริง หากว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีจะต้องหาทางปรับปรุงแก้ไข ไม่ให้เกิดความผิดพลาดต่อไป ความจริงจึงถือว่ามีรสที่ล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย หากว่าเราเป็นคนที่มีความสัตย์คือเป็นผู้ที่มีความจริงใจ มีความซื่อสัตย์ พูดแต่คำจริง ไม่กล่าวคำเท็จ ไม่โกหกหลอกลวง กระทำแต่เรื่องจริง จะเป็นผู้มีความน่าเชื่อถือ คนที่ไม่พูดเท็จ ไม่พูดปดต่อผู้อื่น จะเป็นคนที่ผู้อื่นไว้วางใจ เชื่อใจ ในสังคมทั่วไปนั้น บางทีเราก็มักจะพูดปด เพราะคิดว่าอยากจะทำให้ผู้ฟังผู้อื่นสบายใจหรือแม้แต่เพื่อทำให้ตัวผู้พูดเองสบายใจ แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้เราพูดความจริงอยู่เสมอ เพราะหากบุคคลอื่นรู้ว่าเราพูดเท็จ ในภายหลังเขาก็จะเกิดความรู้สึกไม่พอใจ หมดความเชื่อถือ เพราะคนพูดเท็จคือคนไม่ซื่อสัตย์ เชื่อใจไม่ได้ คนโกหกทำความชั่วได้ทุกประการ ไม่มีบาปกรรมอันใดที่คนโกหกทำไม่ได้ สมดังพระพุทธดำรัสว่า

เอกรมมมตีสส

มุตวาทิสส ชนตฺโน

วิติณณปรโลกสส

นตถิ ปาปํ อการีย์.^{๓๐๐}

“คนที่ล่วงศีลข้อที่ ๔ มักพูดเท็จ ไม่คำนึงถึงปรโลก จะไม่มีบาปที่ทำไม่ได้”

ความสัตย์นี้เป็นสิ่งที่มีอานุภาพสูงส่งอย่างหนึ่ง ซึ่งคนทั่วไปอาจจะไม่รู้ถึงอานุภาพของความสัตย์นั้น ดังเช่นที่ปรากฏในวัฏฏกปริตรว่า ในสมัยหนึ่งขณะที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นนกคุ่ม มีไฟป่าลุกท่วม ท่านไม่สามารถที่จะบินหนีได้ จึงได้ตั้งสัจจบารมีโดยกล่าวว่า ปีกของเราแม้มีอยู่ก็บินไม่ได้ เท้าแม้มีอยู่ก็เดินไม่ได้ มารดาบิดาก็หลีกหนีไปแล้ว

^{๓๐๐} พ.ธ. ๒๕/๑๗๖/๔๗

ท่านจึงได้ตั้งสัตยาธิษฐานขอให้ไฟป่าจงหลีกไป และด้วยอำนาจของ
สัจวาจานี้ ไฟป่าก็ได้เปลี่ยนทิศไปทางอื่นห่างออกไปถึง ๑๖ กรีส
(ประมาณ ๑.๒๔ กิโลเมตร) ซึ่งเป็นอำนาจของความสัตย์ ซึ่งเป็นหนึ่ง
ในบารมี ๓๐ ทศ คือ สัจจบารมี

เวลาที่เราสวดมนต์หรือเจริญพระพุทธคุณ หลังจากที่เราได้
สรรเสริญพระพุทธคุณแล้ว จะอ้างสัจวาจาโดยกล่าวว่า ด้วยสัจวาจา
ขอข้าพเจ้าจงมีความสุขสวัสดิ สัจวาจาเป็นการอ้างความจริง
คือคุณธรรมของพระพุทธองค์ คุณธรรมของสัตบุรุษผู้ล้ำเลิศเหนือ
กว่าบุคคลใดในโลกสามนี้ และเมื่อเราได้อ้างสัจวาจาแล้ว จะทำให้
สัจวาจานั้นน้อมนำเข้ามาหาตัวเราให้เกิดความเจริญสุขสิริสวัสดิ
พิพัฒน์มงคล สมบูรณ์พูนผลในสิ่งที่ตั้งามประการต่างๆ ได้

ความจริงแล้วเราไม่อาจที่จะขอพรจากพระพุทธเจ้าได้เลย ไม่ว่าจะ
ขอให้พระพุทธเจ้าทรงดลบันดาลสิ่งต่างๆ ให้ ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้
รวมทั้งไม่ถูกต้องด้วย เนื่องจากว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานไปแล้ว การสวดมนต์นี้ไม่เหมือนกับการอ้อนวอนพระเจ้าตาม
ความเชื่อของเทวนิยมในศาสนาอื่นที่ยังมีอยู่ แต่เป็นการอ้างสัจวาจา
แล้วน้อมนำพระพุทธคุณนั้นเข้ามาหาตัวเรา

อำนาจของการสวดมนต์นั้นขึ้นอยู่กับที่เราได้อ้างสัจวาจาในขณะที่
จิตของเรามีสมาธิจากการระลึกถึงพระพุทธคุณ สมานนั้นจะต้องอยู่ใน
ระดับอุปปจารสมาธิ ซึ่งจะทำให้จิตของเราได้หมดจดจากนิวรณ์ และ
ระดับจิตที่เป็นอุปปจารสมาธินั้น จะทำให้เราได้สามารถตั้งสัจวาจานั้น

แล้วน้อมพระพุทธคุณเข้ามาหาตัวเราได้ ดังข้อความในรัตนสูตรและ
พระปริตรอื่นๆ ว่า

ยัม ภิญจิ วิตตัม อิท วา หุรัม วา
สคฺเคสุ วา ยัม รตนํ ปณีตัม
น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน
อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตัม
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.^{๓๐๑}

“ทรัพย์ในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือรัตนอันประณีตในสวรรค์
มีสิ่งใดที่จะเสมอกับพระตถาคตนั้นไม่มีเลย ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณ
อันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ด้วยสัจวาจานี้ขอข้าพเจ้าจึงมีความสวัสดี”

เต จ ตัม อภินนฺทิตฺวา โรคา มุจฺจิสฺสุ ตัมขณเณ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา.^{๓๐๒}

“พระเถระทั้งสองยินดีรับโพชนงค์นั้น หายจากโรคทันที ด้วย
สัจวาจานี้ ขอข้าพเจ้าจึงมีความสวัสดีทุกเมื่อเทอญ”

ภวตุ สพฺพมงฺคโล รกฺขณฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพพุทฺธานุภาเวเน สทา โสตฺถิ ภวณฺตุ เม.^{๓๐๓}

“ขอจงมีสรรพมงคล ขอปวงเทวดาจงคุ้มครอง ขอข้าพเจ้าจึงมี
ความสวัสดีด้วยพุทธานุภาพทั้งปวงเสมอ”

^{๓๐๑} ขุ.ขุ. ๒๕/๓/๔

^{๓๐๒} พระปริตรธรรม ๕/๓๗

^{๓๐๓} พระปริตรธรรม ๑/๓๘

มหาการุณีโก นาโถ	หิตาย สพพปาณินิ
ปุเรตวา ปารมี สพพา	ปตโต สมโพธิมุตตม
เอเตน สจจวชเชน	โสตถิ เม โหตุ สพพทา. ^{๓๐๔}

“พระโลกนาถผู้ทรงพระมหากรุณาคุณ ทรงบำเพ็ญบารมีครบถ้วน เพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ด้วยสัจวาจา^{๓๐๔}นี้ ขอข้าพเจ้าจงมีความสุขสวัสดิ์ทุกเมื่อเทอญ”

แม้พระพุทธองค์จะมีได้ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ แต่คุณธรรมของพระองค์ยังคงดำรงอยู่เสมอ คือบารมีทั้ง ๓๐ ทศที่พระองค์ได้ทรงสั่งสม บำเพ็ญไว้ตั้งแต่ทรงสร้างบารมีเรื่อยมา จนกระทั่งบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้นยังคงอยู่ในโลกนี้ และเราก็สามารถน้อมบารมีเหล่านั้น เข้ามาหาตัวเราได้ ด้วยการอ้างสัจวาจาคือกล่าวคำสัตย์นี้เอง

สรุปความว่า พระพุทธองค์ตรัสว่า ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่า รสทั้งหลาย เพราะความสัตย์นั้นทำให้บุคคลที่อยู่ร่วมกับเรามีความไว้นือเชื่อใจ มีความสบายใจ รู้สึกปลอดภัยที่ได้คบหาสมาคมด้วย นอกจากนั้น ความสัตย์นี้ยังมีพลาณภาพที่สูงส่ง หากเราอ้างความสัตย์ตามความจริงก็อาจทำให้สำเร็จประโยชน์ตามที่มุ่งหวังได้

^{๓๐๔} พระปริตรธรรม ๑/๓๔

คำถามที่ ๔ :
นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคน
ผู้เป็นอยู่อย่างไรว่าประเสริฐสุด

คำถามที่ ๔ ที่อาพวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ คือ **กถิชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐิ** (นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคนผู้เป็นอยู่อย่างไรว่าประเสริฐสุด) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ปณฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐิ** (นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้ที่อยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด) ซึ่งหมายถึง ปัญญาทางโลกและทางธรรม

ปัญญาทางโลก หมายถึง ความฉลาดที่คิดเป็นเหตุเป็นผล ความชำนาญในเรื่องราวหรือวิชาการต่างๆ เช่น หลังจากที่เราเจริญเติบโตขึ้นมา เราก็ต้องศึกษาเล่าเรียนหาวิชาความรู้ เพื่อให้ประกอบอาชีพการงาน และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้

ปัญญาทางธรรม หมายถึง ปัญญาที่เข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรม มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมที่มีในขณะนี้ ตามความเป็นจริงว่า สภาวะธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถน

มีคำพังเพยกล่าวว่า “ความไม่รู้แยกว่าความไม่มี” หมายความว่า ความไม่รู้หรือความโง่เขลานั้นอาจทำให้เราประสบความทุกข์ยากลำบากมากยิ่งขึ้นกว่าความไม่มีเสียอีก คำพังเพยนี้ให้ความสำคัญกับปัญญาว่า ปัญญาทางโลกและทางธรรมเป็นสิ่งที่เราจะต้องเรียนรู้จากโรงเรียน

ครูบาอาจารย์ หรือตำรับตำราต่างๆ มิฉะนั้น เราก็ไม่อาจจะอยู่ในสังคมนี้ได้ ทำให้เรารู้จักผิดชอบชั่วดี รู้ถึงสิ่งที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำ หรือไม่ทำอะไรด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มีสติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญให้ดีก่อนที่จะพูดหรือทำอะไรใด ปัญญาดังกล่าวนี้จึงถือว่าเป็นปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุคคลไว้ ๓ จำพวกในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ดังนี้

บุคคลจำพวกที่หนึ่ง ได้แก่ อันธจักขุ คือ คนตาบอดทั้งสองข้าง หมายถึง บุคคลที่ไม่มีปัญญาทั้งสองฝ่ายคือปัญญาทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม ปัญญาฝ่ายทางโลกนี้ ได้แก่ ปัญญาที่เราเรียนรู้เพื่อสามารถประกอบอาชีพการงานเลี้ยงดูครอบครัว เลี้ยงดูบุตรภรรยา เลี้ยงดูญาติพี่น้องเป็นต้นได้ เปรียบได้กับดวงตาข้างหนึ่ง ปัญญาอีกฝ่ายหนึ่งคือ ปัญญาฝ่ายทางธรรมที่เข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษ กฎแห่งกรรม รู้ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว แล้วหลีกเลี่ยงจากการทำความชั่ว ประพฤติแต่ความดีนี้คือปัญญาที่เปรียบได้กับดวงตาอีกข้างหนึ่ง อันธจักขุ เป็นบุคคลที่ไม่มีปัญญาทั้งสองฝ่ายคือทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม

บุคคลจำพวกที่สอง ได้แก่ เอกจักขุ คือ มีดวงตาข้างหนึ่ง หมายถึง มีดวงตาเฉพาะฝ่ายทางโลกเพียงอย่างเดียว รู้จักแต่แสวงหาทรัพย์สมบัติ เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว เลี้ยงตนเอง เลี้ยงดูบุตรธิดา แต่ไม่มีปัญญาฝ่ายทางธรรม บุคคลจำพวกนี้ก็อาจจะอยู่ดีมีสุขในภพปัจจุบันเพียงชาติเดียวทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่เขาได้กระทำมาด้วย

บุคคลจำพวกที่สาม ได้แก่ ทวิจักขุ คือ มีดวงตาทั้งสองข้าง หมายถึง มีปัญญาทั้งสองฝ่าย ทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม ปัญญาฝ่ายทางโลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนปัญญาฝ่ายทางธรรมนั้นนอกจากจะมีความเข้าใจในเรื่องของกฎแห่งกรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษแล้ว ต้องพัฒนาปัญญานั้นให้สูงขึ้น ด้วยการเจริญวิปัสสนาปัญญา จนสามารถระลึกภูมิจรรณารูปนามตามความเป็นจริง หลังจากเกิดวิปัสสนาปัญญาแล้ว ก็ควรพัฒนาปัญญาให้เกิดมรรคปัญญา ผลปัญญา และปัจจเวกขณะปัญญาต่อไป ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงสุด

บุคคลผู้เกิดมาในโลกนี้แม้จะมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้ตลอดหนึ่งร้อยปี ถึงเขาจะให้ทาน รักษาศีล เจริญสมณภาวนาก็ตาม แต่ถ้าหากว่าเขาไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาจนเกิดปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามแล้ว ชีวิตความเป็นอยู่ของเขาตลอดหนึ่งร้อยปีนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าน้อย แต่ผู้ใดก็ตาม แม้มีชีวิตอยู่แค่เพียงวันเดียว หากว่าปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามได้ บุคคลผู้นั้นก็ถือว่าได้ภาวะของการเกิดมาเป็นมนุษย์อย่างคุ้มค่า ดังพระพุทธดำรัสว่า

โย จ วสสสत् ชีเว

อปสสํ อุทยพพยํ

เอกาหํ ชีวิตํ เสยโย

ปสสโต อุทยพพยํ.^{๓๐๕}

“บุคคลใดพึงยังชีพตลอดหนึ่งร้อยปี แต่มิได้เห็นความเกิดดับ ผู้ที่
ได้รู้เห็นความเกิดดับ แม้จะยังชีพอยู่วันเดียว ก็ยิ่งประเสริฐกว่าบุคคล
นั้น”

^{๓๐๕} พุ.ธ. ๒๕/๑๑๓/๒๔

ด้วยเหตุนี้ ชีวิตของบุคคลผู้อยู่ด้วยปัญญาจึงถือว่าเป็นประเสริฐสุดอย่างแท้จริง

คนที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ต่างคนต่างมีความชอบใจที่แตกต่างกัน บางคนมีความสุขอยู่ด้วยการกิน ชอบเสาะแสวงหาอาหารที่ตนชอบ แม้จะอยู่ไกลแค่ไหนก็พยายามดิ้นรนเดินทางไปหาเอามากินให้ได้ บางคนเพลิดเพลินในการทำงานก็แสวงหาความสุขจากการทำงาน มีชีวิตอยู่ด้วยการทำงาน มีเรื่องเล่าว่า มีนักวิชาการท่านหนึ่งป่วยเข้าโรงพยาบาล แล้วหมอสั่งห้ามว่าห้ามทำงานเขียนตำรา นักวิชาการท่านนั้นพูดบ่นออกมาว่าถ้าเราไม่ได้ทำงานแล้วจะมีชีวิตอยู่ไปทำไมเล่า ซึ่งคนไข้ที่อยู่เตียงข้างๆ นั้นได้ยิน ปรากฏว่านักวิชาการท่านนี้ได้เสียชีวิตไปในคืนนั้นนั่นเอง การที่มีชีวิตอยู่เช่นนี้จัดว่ามีชีวิตเพื่อการทำงาน แต่หากว่าเรามีชีวิตอยู่เพื่อกิน เพื่อสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อเสพสุขในสิ่งที่เราต้องการ การดำรงชีวิตแบบนี้จัดว่าเป็นการดำรงชีวิตที่ไม่มีคุณค่า นั่นคือปล่อยเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ เสียโอกาสที่ได้มาพบพระพุทธศาสนา แต่กลับไม่ได้ปฏิบัติธรรม

หากว่าชีวิตของเราไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ เราจะดำรงชีวิตในอีกวิถีทางหนึ่ง สมมุติว่าได้ไปเกิดในครอบครัวแถวแอฟริกาซึ่งเป็นคนป่า ไม่นุ่งห่มเสื้อผ้า ยังชีพอยู่ด้วยการฆ่าสัตว์ตลอดชีวิต หากว่าเป็นเช่นนี้ ชีวิตนั้นถือว่าเป็นเกิดมาโดยสูญเปล่า เป็นโมฆบุรุษคือบุคคลผู้ว่างเปล่าไร้แก่นสาร ไม่ก่อประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม เป็นภาวะของมนุษย์ที่อยู่อย่างไร้ค่า แถมยังสั่งสมความชั่วอีกต่างหาก หรือถ้าเราเข้าใจในเรื่องบาปบุญคุณโทษแล้วตั้งอยู่ในศีลในธรรมก็จริง แต่ที่เราไม่ได้เจริญ

วิปัสสนาจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับของรูปนามได้ หากว่าเป็นเช่นนั้น การได้เกิดเป็นมนุษย์ของเราก็มีอานิสงส์น้อยเช่นเดียวกัน ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงบุคคลที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับว่าเป็นวิภูษานุ คือต่อแห่งวิภูษะ นั่นคือต่อไม้ที่แห้งตายไป ไม่อาจเจริญเติบโตงอกงามให้ผลเป็นมรรคผลนิพพานต่อไปได้ ดังข้อความว่า

วิภูษานุกโก นามส สโต ปจวิโคปโก, เยภุยน เอรูปสส
ภวโต วุฏฺฐานันตติ.^{๓๐๖}

“สัตว์นี้ ชื่อว่าเป็นต่อในวิภูษะ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน โดยมากขึ้น ชื่อว่าการออกจากภพของสัตว์ผู้เช่นนี้ ย่อมไม่มี”

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ชีวิตของผู้ที่อยู่ด้วยปัญญาถือว่าประเสริฐสุด” ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงเน้นถึงการเจริญวิปัสสนา คือการที่เราได้รู้รูปนามตามความเป็นจริงจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับของรูปนามได้ว่าเป็นปัญญาที่ประเสริฐอย่างยิ่ง

^{๓๐๖} ที.สี.อ. ๑/๑๗๐-๑๗๒/๑๕๑

คำถามที่ ๕ : บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงตอบปัญหาของอาฬวกยักษ์อีก ในข้อต่อไปที่ได้กราบทูลถามพระองค์ว่า **กถัสฺส ตรติ โหสมิ** (บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **สทฺธาย ตรติ โหสมิ** (บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา) หมายความว่า เมื่อเรามีศรัทธา จึงสามารถข้ามห้วงน้ำคือโอฆะได้ ซึ่งห้วงน้ำในที่นี้คือห้วงกิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ กิเลสในใจของเราเรียกว่าห้วงน้ำ คือเป็นกิเลสที่ยิ่งใหญ่ไพศาล กว้างขวาง ลึกกล้าเหลือประมาณเปรียบเหมือนกับห้วงน้ำ ซึ่งเราไม่สามารถว่ายข้ามไปได้ จะต้องอาศัยแพจึงจะข้ามไปได้ ซึ่งแพนี้เปรียบได้กับอริยมรรคมีองค์ ๘ เราต้องนั่งบนแพคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ใช้มือใช้เท้าต่างพาย ซึ่งเปรียบได้กับความเพียร จึงจะสามารถข้ามห้วงน้ำในสังสารวัฏออกไปได้

โอฆะหรือห้วงน้ำคือกิเลสนี้ หมายถึง กิเลสซึ่งอยู่ในใจของเราเป็นอนุสัย คือ นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิตมานานหลายภพหลายชาติในสังสารวัฏอันยาวนาน พระพุทธองค์ตรัสว่า

อนมตคฺโคยฺ ภิกฺขเว สํสาโร, บุริมา โภภฺนิ น ปญฺญาติ อวิชฺชาเนีว
รณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสญฺโญชนานํ สนธาวตฺ สํสرتฺ.^{๓๐๗}

^{๓๐๗} ส.ป. ๑๗/๔๔/๑๑๗

“ภิกษุทั้งหลาย สังสารวัฏนี้ไม่ปรากฏเบื้องต้น ส่วนเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ท่องเที่ยวไปมาอยู่”

ข้อนี้หมายความว่า สังสารวัฏที่ยาวนานนั้นเป็นสิ่งที่เกิดสืบต่อกันมา จนเราไม่อาจแสวงหาเบื้องต้นได้ว่าเบื้องต้นของสังสารวัฏนี้เริ่มต้นมาจากที่แห่งใด เริ่มต้นขึ้นเมื่อไร เราไม่สามารถตามรู้ได้ ข้อนี้คงเปรียบได้กับไก่กับไข่ ซึ่งวนเวียนต่อกันมาจนเราไม่อาจรู้ว่าไก่เกิดก่อนไข่ หรือว่าไข่เกิดก่อนไก่

กิเลสของสรรพสัตว์เปรียบได้กับโอชะ แปลว่าห้วงน้ำ หมายความว่า เป็นกิเลสที่ยิ่งใหญ่ไพศาล คนที่จะข้ามห้วงน้ำได้นั้นไม่อาจข้ามไปได้ด้วยการว่ายน้ำผ่านห้วงน้ำ ไม่สามารถว่ายน้ำผ่านมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาลที่มองไม่เห็นฝั่งได้เลย พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอชะคือห้วงน้ำที่เป็นห้วงกิเลสนี้มีอยู่ ๔ อย่าง

ห้วงน้ำกิเลสอย่างแรกคือกาโมชะ คือ ความยินดีพอใจในกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส กามคุณ ๕ ถือว่าเป็นห้วงน้ำที่ยิ่งใหญ่ที่อยู่ในใจของทุกคน ซึ่งยากที่ปุถุชนจะข้ามผ่านห้วงน้ำนี้ไปได้ ยากที่จะอดทนต่ออารมณ์ที่ดีเหล่านั้นได้ ยากที่จะไม่สนใจไม่หวั่นไหว หรือเพิกเฉยต่อสิ่งที่สวยงามที่เราได้ประสบพบเห็น เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่ถูกใจ ดังนั้น จึงเรียกว่ากามคุณ แปลว่า เครื่องผูก

คำว่า คุณ มาจาก คุณ ศัพท์แปลว่า เครื่องผูก คือเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เรียกว่าเป็นกาโมชะ ห่วงน้ำคือกามคุณเป็นสิ่งที่เราว่ายข้ามไป ได้ยาก องค์ธรรมคือ โลกเจตสิก ความยินดีพอใจในกามคุณนี้เป็นสิ่งที่ละเอียดยากมาก ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ละเอียดง่าย เวลาที่เราเห็นสิ่งต่างๆ ที่พอใจจะเกิดกิเลสซึ่งเรียกว่าอาสวะ อาสวะ แปลว่า สภาวะไหล^{๓๐๘} คือ ความไหลออกทางตาของเรา ทำให้ดวงตาของเราพึงพอใจที่จะดูสิ่งเหล่านั้น เวลาที่เราได้ยินเสียงที่ไพเราะ เสียงที่พอใจทางหู กิเลสจะไหลออกทางหูเช่นกัน กิเลสเหล่านี้ไหลออกทางทวารต่างๆ ไปยินดีต่อสิ่งที่เราประสบอยู่ มีกลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่ถูกต้อง จึงเป็นห่วงน้ำที่เราข้ามได้ยาก จะเห็นได้ว่า พอเราได้รับสิ่งที่เราพอใจ เราก็ออยากให้สิ่งนั้นอยู่กับเรานานๆ อยากครอบครองสิ่งนั้นตลอดไป นอกจากนั้นก็มักไม่หยุดในสิ่งนั้นสิ่งเดียว แต่ยังอยากได้สิ่งอื่นๆ ที่ดียิ่งกว่าสิ่งนั้นไปเรื่อยๆ ไม่มีสิ้นสุด ด้วยเหตุนี้ โลกะหรือความยินดีพอใจในกามคุณที่เรียกว่ากาโมชะ จึงเป็นห่วงน้ำที่ข้ามได้ยาก

ห่วงน้ำกิเลสอย่างที่สองคือ ภโวชะ ห่วงน้ำคือภพ ได้แก่ ภวตัณหา หมายความว่า บางคนอาจเพิกเฉยต่อกามคุณ ๕ ได้ แล้วจึงมาเจริญญาณ มีความสุขในฌาน หรือเมื่อไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกแล้ว ก็ยังมีความสุขอยู่ในพรหมโลกนั้น เรียกว่าความพอใจในภวตัณหา คือรูปฌาน และอรุณฌาน รวมไปถึงความพอใจในการเกิดเป็นพรหม คือรูปพรหม พรหมที่มีรูป หรืออรุณพรหม พรหมที่ไม่มีรูป ถือว่าเป็นห่วงน้ำเช่นกัน

^{๓๐๘} อาสวนตติ อาสวา. จกขุโตปิฯเปฯ มนโตปิ สนทนต์ ปวตตนต์ติ วุตตํ โหติ.

“อาสวะ คือ ธรรมที่ไหลไป ความหมายก็คือ ดำเนินไปทางจักษุบ้าง ฯลฯ ทางใจบ้าง”

เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลนั้นมีความผูกพันพอใจในการที่จะเข้ามาน
สมาบัติเพื่อเสพฌานสุข มีความพอใจในการเกิดเป็นพรหม ผู้ที่ยังยึดติด
กับฌานสุข หรือการเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก จึงยากที่จะข้ามห้วงน้ำ
อย่างที่สองคือภโวชะได้

ตัวอย่างเช่น ท่านอาฬารดาบสและท่านอุทกดาบสที่ไปเกิดอยู่ใน
อรุปรหม คือในวันที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นได้ทรง
พิจารณาว่าจะเสด็จไปโปรดผู้ใดดี แต่น่าเสียดายว่าท่านอาฬารดาบสนั้น
ได้เสียชีวิตไปแล้ว ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เพียงเจ็ดวัน และได้ไปเกิดเป็น
อรุปรหมในชั้นอาภิกขุญญาตณภูมิ ส่วนท่านอุทกดาบสก็เช่นเดียวกัน
ได้เสียชีวิตไปแล้วในวันที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั่นเอง และได้ไปเกิดเป็น
พรหมในชั้นเนวสญญานาสญญาตณภูมิ^{๓๐๙}

หากว่าท่านดาบสทั้งสองนี้ไม่ได้เจริญอรุปรหมก่อนเสียชีวิต เพียง
เข้าถึงอุปปจารสมาธิ ก็อาจไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ และถ้าหาก

^{๓๐๙} ปาฬีย์ รามสเสว สมาปตติลาภิตา อาคตา, น อุทกสส, ตั ตสส โหริสตเตน
สมาคตกาลวเสน วุตต. โส ทิ ปุพเพปิ ตตถ ยุตตปยุตโต วิหรนโต มหาปุริเสน ขิปปณญเว
สมาปตตินิ นิพพตติตถาว สุตวา สเวคชาโต มหาสตเต ตโต นิพพิชช ปกุกนเต มฏเฐนโต
วายนโต นจิริสเสว อฏฐ สมาปตติโย นิพพตเตสิ. เตน วุตต “เนวสญญานาสญญาตเน
นิพพตโตติ อททสาติ. (ม.ม.ฎีกา ๒/๒๘๔/๑๗๓-๗๔)

“ในพระบาลีปรากฏเรื่องที่ว่าพระบรมลูสมมาบัติไม่ปรากฏเรื่องของอุทกะ คำนั้นกล่าวไว้
โดยเนื่องด้วยเวลาที่อุทกะพบกับพระโหริสสัตว์ เพราะอุทกะนั้นเพียรพยายามในอรุปรหมที่ ๔
นั้นอยู่ก่อน เมื่อสดับว่าพระมหาบุรุษได้บรรลุสมาบัติโดยเร็วก็เกิดความสลดใจ ครั้นพระ
โหริสสัตว์เปื้อนหายแล้วหลีกไปจากนั้นก็พากเพียรปฏิบัติอยู่ จึงยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นต่อกาล
ไม่นาน ฉะนั้นจึงกล่าวว่า เนวสญญานาสญญาตเน นิพพตโตติ อททส (ทรงเห็นว่าอุทกะไป
เกิดในพรหมชั้นเนวสญญานาสญญาตณะ)”

เป็นเช่นนั้นก็อาจได้พบพระพุทธเจ้าและฟังธรรมจนสามารถบรรลุธรรมได้ เพราะเป็นติเหตุบุคคลที่มีกิเลสธุลีในดวงตาน้อย สามารถบรรลุธรรมได้ง่าย แต่เนื่องจากว่าพวกท่านไม่สามารถที่จะข้ามห้วงน้ำคือภโวฆะที่มีความพอใจในรูปฌานได้ ดังนั้น จึงต้องไปเกิดเป็นรูปพรหม ซึ่งเป็นภูมิที่ไม่มีรูปใดๆ เกิดขึ้นได้เลย จึงพลาดโอกาสที่จะได้พบเห็นและฟังธรรมจากพระพุทธองค์

ห้วงน้ำอย่างที่สามคือ ทิฏฐุฆะ ห้วงน้ำคือทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน เช่น ขณะที่เราเดินอยู่ ก็มีความคิดว่าเป็นตัวเราที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ มีร่างกาย มีเท้าหรือมือที่เคลื่อนไหวอยู่ ความรู้สึกที่เรา ยังรู้สึกว่ามีร่างกายทั้งหมดก็ตาม หรือมีรูปร่างสัณฐานบางส่วนจากร่างกายก็ตาม ถือว่าเป็นทิฏฐิคือความเห็นผิดว่ามีตัวตน

ในเมืองไทยมักมีคำกล่าวว่า “ไม่มีตัวกูของกู” หากเราเข้าใจว่าร่างกายนี้ประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ คือ เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก เลือด น้ำหนอง เป็นต้นประกอบรวมกันเข้า หากกล่าวตามอภิธรรมก็คือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลมนั่นเอง กล่าวคือ ธาตุดินมีลักษณะแข็งหรืออ่อน ธาตุน้ำมีลักษณะไหลหรือเกาะกุม ธาตุไฟมีลักษณะเย็นหรือร้อน ธาตุลมมีลักษณะหย่อนหรือตึงไหว แต่การที่เราเข้าใจเช่นนี้ถือว่าเป็นการเข้าใจตามทฤษฎีอย่างเดียว ยังไม่ใช่เป็นการเข้าใจจากประสบการณ์ของตน ยังไม่ได้ประจักษ์ชัดด้วยตนเอง

ดังนั้น ทิฏฐิคือความเห็นผิดว่ามีตัวตนเช่นนี้ จึงถือว่าเป็นทิฏฐิโง่หะ ห้วงน้ำแห่งทิฏฐิ ซึ่งไม่มีบุคคลที่จะสามารถข้ามห้วงน้ำนี้ไปได้ ตลอดเวลาเรายังคงมีความรู้สึกว่ายยังมีตัวตนตั้งแต่ตื่นจนถึงเวลาหลับ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งถึงตายจากไป

นอกจากนั้นแล้วยังมีความเห็นผิดต่างๆ เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิอีกมากมาย เช่น บางคนมี อภิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ โดยเห็นว่าการกระทำไม่มีผลให้ทานแล้วไม่ได้ผลเป็นการสูญเปล่า คนฉลาดเป็นผู้รับทาน คนโง่เขลาเป็นผู้ให้ทาน บางคนมี อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ โดยเห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย บางคนมี นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นผิดว่าไม่มี โดยเห็นว่าผลบุญผลบาปไม่มี บิदारดาไม่มี ความดีความชั่วไม่มี และยังมีทิฏฐิอีก ๖๒ อย่างที่มีกล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร^{๓๑๐} ทิฏฐิโง่หะนี้จึงเป็นห้วงน้ำใหญ่ที่บุคคลยังข้ามไปไม่ได้

แม้ว่าในขณะนี้เราทั้งหลายยังมีความเข้าใจในกัมมัสมกตา สัมมาทิฏฐิว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทานและผลของทานมีจริงก็ตาม แต่ความเข้าใจเช่นนี้มีอยู่เพียงในภพนี้เท่านั้น คงอยู่ในช่วงที่เราได้พบพระพุทธศาสนา ได้คบหาสัตบุรุษ หากว่าเราตายไปแล้ว ไปเกิดในสกุลหรือครอบครัวซึ่งเป็นมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐินั้นจะติดตามเราไป ถือว่าเรายังมีทิฏฐิเช่นนี้อยู่ในกระแสจิต เรียกว่าเป็นอนุสัยกิเลส^{๓๑๑} คือ กิเลสที่แฝงตัวนอนนิ่งอยู่ในสันดาน

^{๓๑๐} ที.สี. ๘/๑/๑

^{๓๑๑} อนุเสนตติ อนุสยา. อนุรูป การณ์ สกิตวา อุปชชนตติ อตโธ. อนุ อนุ เสนตติ วา อนุสยา. ยาว มคคํ น ปฏิลภติ. ตาว อนตรา อปริกขียมานา หุตวา การณลาภ สติ ปุนปฺนํ อุปชชนตติ อตโธ. (ปรมตถ.ฎีกา ๑๖๒/๓๑๘)

มี ๗ อย่าง คือ

๑) กามราคะ	ความยินดีพอใจในกามคุณ ๕
๒) ปฏิฆะ	ความโกรธ เกลียด หงุดหงิด ประทุษร้าย
๓) ทิฏฐิ	ความเห็นผิด
๔) วิจิกิจฉา	ความล่งเลสงสัย
๕) มานะ	ความถือตัว
๖) ภวราคะ	ความพอใจในภพ
๗) อวิชชา	ความไม่รู้จริง

เราจะละทิฏฐิได้ก็ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงจะสามารถ
ขจัดทิฏฐิฆะได้เป็นสมุจเฉทปหาน คือ ละได้โดยเด็ดขาด

หากว่าผู้ปฏิบัติไม่เคยเจริญสติปัญญามาก่อน ถือว่าบุคคลนั้นอยู่ใน
ในระดับทิฏฐิฆะ คือ ห่วงกิเลสที่เป็นทิฏฐินั้นได้ครอบงำเขาอยู่ ยังไม่
สามารถที่จะข้ามห่วงกิเลสคือทิฏฐิฆะนั้นได้เลย ความรู้สึกว่ามีตัวตน
นี้ ต้องเกิดขึ้นในระดับวิปัสสนาญาณชั้นที่ ๑ ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆ
นิกายได้ระบุว่า วิปัสสนาญาณชั้นที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ คือ
ปัญญากำหนดแยกgruppenาม กล่าวได้ว่าเป็นปัญญาที่กำจัดสักกายทิฏฐิ

“อนุสัย คือ กิเลสที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับเหตุปัจจัยอันเหมาะสม หมายความว่า เมื่อได้รับ
เหตุปัจจัยอันเหมาะสมแล้วย่อมเกิดขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง อนุสัย คือ กิเลสที่เกิดขึ้นได้เสมอ หมายความว่า ไม่หมดสิ้นไปตราบเท่า
ที่ยังไม่บรรลุมรรค เมื่อใดได้รับเหตุปัจจัยย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ”

ได้^{๓๑๒} กล่าวคือ เมื่อเดินจงกรมอยู่ แม้เราจะไม่รู้สีกว่าตัวหาย ขาหาย แต่ถ้าหากเรารู้สึกว่า ขาเป็นกิ่งไม้ท่อนไม้ที่เคลื่อนไปมาโดยที่ไม่ใช่ตัวของเรา ไม่ใช่ขาของเรา ความเข้าใจเช่นนี้ถือว่าเป็นการระงับสักกายทิฏฐิ หรือถอนความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนด้วยปัญญาที่แยกรูปแยกนามได้ เป็นความหลุดพ้นชั่วคราว คือ เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยธรรมที่ตรงกันข้าม เรียกว่า ดับได้ด้วยตหังควิมุตติ^{๓๑๓}

^{๓๑๒} นามรูปวตถาเนน สกกายทิฏฐิยา ฯเปฯ ปหาน์, เอตฺ ตทงคปหาน์ นาม. (ขุ.ป.อ. ๒/๑๓๐/๖๐-๑)

“การระงับสักกายทิฏฐิยอมมีได้ด้วยการกำหนดแยกรูปนาม นี้ชื่อว่าตหังคปหาน์ ฯลฯ”

^{๓๑๓} ตหังควิมุตติ คือ การพ้นไปจากอกุศลด้วยกุศลที่เป็นคู่ปรับกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตหังคปหาน คือ การละอกุศลด้วยกุศลที่เป็นคู่ปรับกัน เช่น

ก. ละความโลภด้วยความไม่โลภคือการให้ทาน

ข. ละความเป็นผู้ทุศีลมีปาณาติบาตเป็นต้นด้วยศีล

ค. ละความไม่มีศรัทธาด้วยศรัทธา

ง. ละกิเลสต่างๆ ด้วยวิปัสสนาญาณ เช่น ละสักกายทิฏฐิด้วยการกำหนดแยกรูปนาม เป็นต้น

ดังข้อความว่า

ตถถ ยํ ทีปาโลเกเนว ตมสส ปฏิปกฺขภาวโต อโลภาทีหิ โลภาทิกสส นามรูป-
ปริจเจทาทีวิปัสสนาณาเนหิ ตสส ตสส อนตถสส ปหาน์ ฯเปฯ เอตฺ ตทงคปหาน์ นาม.
(อง.จตุกก.ฎีกา ๒/๒๔/๓๒๔)

“ในพากย์นั้น ตหังคปหาน คือ การละโทษนั้นๆ มีความโลภเป็นต้นด้วยความไม่โลภเป็นต้นและด้วยวิปัสสนาญาณมีนามรูปปริจเจตญาณเป็นต้น เพราะเป็นปฏิปักษ์กัน เหมือน การขจัดความมืดด้วยแสงประทีป”

คำว่า ตทงคปหาน แปลตามศัพท์ว่า การละฝายนั้นๆ ด้วยฝายนั้นๆ หมายความว่า ละฝ้ายอกุศลนั้นๆ ด้วยฝ้ายกุศลนั้นๆ หรือการละฝ้ายโทษนั้นๆ ด้วยฝ้ายคุณนั้นๆ กล่าวคือ ละอกุศลคือความโลภ ความเป็นผู้ทุศีล ความไม่มีศรัทธา และกิเลสมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น ด้วยกุศลคือการให้ทาน รักษาศีล และเจริญวิปัสสนา

โอฆะประการสุดท้ายคือ อวิชโชฆะ ห้วงน้ำคืออวิชชา ความไม่รู้จริงในอริยสัจ ๔ ทุกขณะที่ไม่เกิดปัญญา ไม่พิจารณารู้รูปนามตามความเป็นจริง ถือว่าในขณะนั้นเรายังมีอวิชชาอยู่ตลอดเวลา และอวิชชานี้ก็เปรียบได้กับห้วงน้ำที่ข้ามพ้นได้ยาก

ความหมายของ อวิชชา นี้ ในปัจจุบันมักแปลว่า ความไม่รู้ ซึ่งมาจาก น แปลว่า ไม่ และ วิชชา แปลว่า ความรู้ = อวิชชา ความไม่รู้ จึงเป็นการแปลตามรากศัพท์ (น + วิชชา, แปลง น > อ = อวิชชา) แต่นอกจากนั้นแล้ว ในคัมภีร์ฎีกาและไวยากรณ์ยังได้อธิบายรากศัพท์ของอวิชชาไว้อีกหลายนัย ดังข้อความว่า

อวิชชาปัจจยาตืออาทิสฺ อวินทียํ กายหุจฺจริตาที วินทตีติ อวิชชา. วินทียํ กายสุจฺจริตาที น วินทตีติ อวิชชา. ธมฺมานํ อวิปริตฺสภาวํ อวิทิตํ กโรตีติ อวิชชา. อนตฺตวิริเท สํสาเร ภวาทิสฺ สตฺเต ชวาเปตีติ อวิชชา. อวิชชมาเนสุ ชวติ วิชชมาเนสุ น ชวตีติ อวิชชา. วิชชาปฏิบัติกฺขาติ วา อวิชชา. (สารตถ.ฎีกา ๓/๑/๑๖๓)

ตั้งข้อความว่า

ตทงคปฺปหานนติ ทีปาโลเกเนว ตมสส ทานาทีปฺญญกิริยวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลงเคน ตสส ตสส อกุสลงคสส ปหานํ ตทงคปฺปหานนติ วุจฺจติ. (สารตถ.ฎีกา ๑/๙๓)

“คำว่า ตทงคปฺปหานํ (ตทังคปหาน) หมายความว่า การละฝ่ายอกุศลนั้นๆ ด้วยฝ่ายกุศลนั้นๆ ที่นับเข้าในบุญกิริยาวัตถุมิทานเป็นต้น เหมือนการขจัดความมืดด้วยแสงประทีป เรียกว่า ตทังคปหาน”

เตน เตน คฺคุณงเคน ตสส ตสส อคฺคุณงคสส ปหานํ ตทงคปฺปหานํ. (ม.มุ.ฎีกา ๑/๒/๗๙)

“การละฝ่ายโทษนั้นๆ ด้วยฝ่ายคุณนั้นๆ ชื่อว่า ตทังคปหาน”

“ฟังทราบรูปวิเคราะห์ในพระดำรัสว่า อวิชาปจจยา เป็นต้น ดังนี้

อวิชา คือ สภาวะได้รับกายทุจริตเป็นต้นที่ไม่ควรได้รับ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะไม่ได้รับกายสุจริตเป็นต้นที่ควรได้รับ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะทำให้สภาพที่แท้จริงของธรรมไม่ปรากฏ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะยังเหล่าสัตว์ให้ท่องเที่ยวไปในภพเป็นต้นในสังสารวัฏอันหาที่สุคติได้

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะแล่นไปในบัญญัติที่ไม่มีจริง

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะไม่แล่นไปสภาวะธรรมที่มีจริง

อีกอย่างหนึ่ง อวิชา คือ สภาวะตรงกันข้ามกับวิชา (ความรู้)

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า อวิชา มีความหมาย ๗ ประการ คือ

๑) สภาวะได้รับกายทุจริตเป็นต้นที่ไม่ควรได้รับ = อวินทีย์
 กายทุจริตาที วินทตติ อวิชา (อวินทีย บทหน้า + วิท ธาตุ = ได้รับ
 + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวินทีย-วินทา ให้ถือเอา
 อวิ ในบทหน้า และ ท ในบทหน้า, ลบอักษรที่เหลือ, ลง ย อักษรเป็น
 อากม, แปลง ทย เป็น ช แล้วซ้อน ช เป็น ชช

๒) สภาวะไม่ได้รับกายสุจริตเป็นต้นที่ควรได้รับ = วินทีย์
 กายสุจริตาที น วินทตติ อวิชา (วินทีย บทหน้า + น บทหน้า + วิท
 ธาตุ = ได้รับ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า วินทียนวินทา
 ให้แปลง น เป็น อ แล้วประกอบรูปศัพท์คล้ายกับข้อแรก

๓) สภาวะทำให้สภาพที่แท้จริงของธรรมไม่ปรากฏ = ธมมานัน
 อวิปริตสภาวะ อวิทิต กโรตติ อวิชชา (อวิทิต บทหน้า + กร ธาตุ = ทำ +
 อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวิทิตกรา ให้ลบสระ อี ใน
 ทิ และ ตกรา แล้วลง ย อักษรเป็นอาคม, แผลง ทย เป็น ช แล้วซ้อน
 ช เป็น ชช

๔) สภาวะยังเหล่าสัตว์ให้ท่องเที่ยวไปในภพเป็นต้นในสังสารวัฏ
 อันหาที่สุดมิได้ = อนต-วิริหิต สัสสาเร ภวาทีสุ สุตเต ขวาเปตติ อวิชชา
 (อนตวิริหิต บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป + ณ ปัจจัย + อ ปัจจัย
 ในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อนตวิริหิตขวา ให้ลบ นต ใน อนต
 และ รหิต ใน วิริหิต, ลบ ว ใน ขว และซ้อน ช เป็น ชช)

๕) สภาวะแล่นไปในบัญญัติที่ไม่มีจริง = อวิชชมานesu ขวตติ
 อวิชชา (อวิชชมาน บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป + ณ ปัจจัยใน
 กัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวิชชมานขวา ให้ลบ มาน-ชว ศัพท์

๖) สภาวะไม่แล่นไปในสภาวะธรรมที่มีจริง = วิชชมานesu
 น ขวตติ อวิชชา (วิชชมาน บทหน้า + น บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป
 + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า วิชชมาน-นขวา ให้สลับ
 น อักษรใน ขวา มาอยู่หน้า วิชชมาน แล้วแผลง น เป็น อ และลบ
 มานชว ศัพท์

๗) สภาวะตรงกันข้ามกับวิชชา = น วิชชา อวิชชา (น ศัพท์ +
 วิชชา ศัพท์) น ศัพท์ใช้ในความหมายว่า ตรงกันข้าม ดังคำว่า
 อกุลล (สภาวะธรรมที่ไม่ใช่กุลล, ตรงกันข้ามกับกุลล), มิโต (ผู้มีไม่มิตร,
 ผู้ตรงกันข้ามกับมิตร, ศัตรู)

การประกอบรูปศัพท์ของ อวิชา พบในสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (หน้า ๔๑๘) และมณีสารมัญจสา (เล่ม ๒ ข้อ ๔ หน้า ๒๘๙)

อวิชา ที่แปลว่า สภาวะไม่รู้จริง หมายความว่า ความไม่รู้รูปนาม ที่ปรากฏตามความเป็นจริง และอวิชาที่แปลว่า ความรู้ไม่จริง หมายความว่า ความรู้สมมุติบัญญัติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จริง ดังนั้น ศิลปวิทยาทุกอย่างในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ เป็นต้น ทุกอย่างล้วนจัดเป็นอวิชาทั้งสิ้น เพราะไม่ใช่ เป็นการเรียนรู้ความจริงของชีวิตภายในร่างกายที่กว้างคอก ยาวา หนา คีบ

บัญญัติต่างๆ นั้นมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ซึ่งเกิดขึ้น เสมอๆ มีการพิสูจน มีข้อมูลวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่มีผลออกมาในแต่ละยุค วิทยาศาสตร์ในยุคนี้ ไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์เมื่อ ๕๐ปีก่อน มีการค้นพบสิ่งใหม่ๆ ที่หักล้างทฤษฎีเก่าๆ มากมาย และในอีก ๑๐๐ ปีต่อไปข้างหน้า วิทยาศาสตร์ในอนาคตก็อาจจะไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์ ในยุคปัจจุบัน ดังนั้น การเรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่างๆ ทั้งหมดนี้ จึงนับว่า เป็นอวิชาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ทุกขณะที่เรามีได้รับรู้รูปนามตามความเป็นจริงนั้น จึงเกิดอวิชโษมะ หวังน้ำคืออวิชาที่ปิดบังความเป็นจริงและ ท่วมทับเราอยู่ตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้ กิเลสต่างๆ เหล่านี้จึงถือว่าเป็นโษมะคือหวังน้ำ อาพวกยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามนี้กับพระพุทธองค์ว่า กถัสฺส ตรติ โษมฺ (บุคคลข้ามโษมะได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

สหทัย ตรติ โหฌ์ (บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา) คือ เมื่อเรามีศรัทธา จะสามารถข้ามห้วงน้ำคือโอฆะได้

ศรัทธาเป็นเหตุให้เราสามารถข้ามห้วงกิเลสได้ ศรัทธาที่มีความหมายว่า เชื่อมั่นเลื่อมใส คือเชื่อมั่นในกรรมและผลกรรม และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บุคคลผู้ที่ปราศจากความเชื่อมั่นเช่นนี้ย่อมไม่อาจเจริญความเพียร เพิ่มพูนความเพียรในการปฏิบัติธรรม เมื่อเรามีความเชื่อมั่น จะทำให้เราเกิดความมุ่งมั่น เกิดกำลังใจ เกิดความเพียรในการประกอบกิจนั้นๆ

สรุปความว่า คาทาว่า สหทัย ตรติ โหฌ์ คือ ผู้ปฏิบัติธรรมเริ่มต้นต้องมีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้าก่อน หลังจากนั้นจึงเจริญสติด้วยความไม่ประมาท และในขณะที่เจริญสติดังกล่าว เราจะประกอบด้วยวิริยะคือความเพียร และในที่สุดจึงจะบรรลุถึงปัญญาซึ่งสามารถกำจัดกิเลสได้ที่ละน้อยๆ จนกระทั่งสามารถกำจัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง

คำถามที่ ๖ :

บุคคลข้ามห้วงอภรรณพได้อย่างไรเล่า

คำถามต่อมาที่อาพวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ คือคำถามว่า กถัสฺส ตรติ อณฺณวํ (บุคคลข้ามอภรรณพได้อย่างไรเล่า) อภรรณพ แปลว่า มหาสมุทร ในที่นี้หมายถึงสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพต่างๆ นั้นเอง พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า อปฺปมาเทน อณฺณวํ (บุคคลข้ามอภรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท) คือ ด้วยการเจริญสตินั่นเอง

คำว่า ภพ ในที่นี้ หมายถึง อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก นั่นก็คือ เวลาที่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน ถือว่าเป็นภพ เป็นการเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อย่างเช่นเวลาที่ดวงตากระทบกับสีต่างๆ ซึ่งเรียกว่ารูปารมณฺ์ จะมีผัสสะเกิดขึ้นมาด้วย ในขณะที่นั้น จึงเกิดสภาวะเห็น สภาวะเห็นนี้จัดว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง สภาวะเห็น ก็ตาม สภาวะได้ยินก็ตาม สภาวะดมกลิ่น สภาวะลิ้มรส สภาวะกระทบสัมผัส หรือการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ภพต่างๆ ซึ่งเกิดจากอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน ซึ่งเราได้รับรู้อยู่ตลอดเวลา นี้ ถือว่าเปรียบได้กับมหาสมุทร เป็นสิ่งที่ถือว่ายิ่งใหญ่ไพศาล เป็นสิ่งที่ประจักษ์กับเราตลอดเวลา และที่สำคัญก็คือส่วนมากจะมีกิเลสประกอบอยู่ร่วมด้วยเสมอ ดังข้อความในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกํ สหายตนิวิงคสูตรว่า

ฉ อชมตติกานี อายตนาณี เวทิตพพานี, ฉ พาทิราณี อายตนาณี เวทิตพพานี, ฉ วิญญาณกายา เวทิตพพา, ฉ ผสสกายา เวทิตพพา, อฏฐารส มโนปวิจारा เวทิตพพา, ฉตตีส สัตตปทา เวทิตพพา. ตตริทํ นิสสาย อิทํ ปชถ, ตโย สติปฏฐานา ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตถา คณมนุสาสิตุมรหติ, โส วุจจติ โยคคัจจரியานํ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิติ. อยมุทเทโส สฬายตนวิภังคสส.

ฉ อชมตติกานี อายตนาณี เวทิตพพานีติ อิติ โข ปเนตํ วุตตํ. กิถเจตํ ปฏิจจ วุตตํ? จกขายตน์ โสตายตน์ ฆานายตน์ ชิวหายตน์ กายายตน์ มนายตน์. “ฉ อชมตติกานี อายตนาณี เวทิตพพานีติ อิติ ยนตํ วุตตํ, อิทเมตํ ปฏิจจ วุตตํ.

ฉ พาทิราณี อายตนาณี เวทิตพพานีติ อิติ โข ปเนตํ วุตตํ. กิถเจตํ ปฏิจจ วุตตํ? รูปายตน์ สทหายตน์ คนธายตน์ รสายตน์ โผฏฐพพายตน์ ธมมายตน์. “ฉ พาทิราณี อายตนาณี เวทิตพพานีติ อิติ ยนตํ วุตตํ, อิทเมตํ ปฏิจจ วุตตํ.^{๓๑๔}

“เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวด วิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ มโนปวิจาร์ ๑๘ สัตตปท ๓๖ ในธรรมเหล่านั้น เธอทั้งหลายอาศัยธรรมนี้แล้ว จงละธรรมนี้เสีย และพึงทราบ สติปฏฐาน ๓ ที่พระอริยะเสพซึ่งเมื่อเสพอยู่ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ พระอริยศาสนานั่นอันเราเรียกว่าเป็นสารถีผู้สามารถฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นี่เป็นอุทเทสแห่งสฬายตนวิภังค์

^{๓๑๔} ม.อ. ๑๔/๓๐๔-๕/๑๔๗

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายใน ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไรเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. จักขายตนะ (อายตนะคือตา)
๒. โสทายตนะ (อายตนะคือหู)
๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายใน ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้

เรากล่าวไว้แล้วเช่นนี้แล้ว ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. รูปายตนะ (อายตนะคือรูป)
๒. สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง)
๓. คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น)
๔. รสายตนะ (อายตนะคือรส)
๕. โภฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือสัมผัส)
๖. ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์)

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้”

จะเห็นได้ว่า เวลาที่เราได้พบเห็นสิ่งต่างๆ ทางดวงตา ก็มักจะเกิด โลภะ คือความพอใจในสิ่งที่เห็น หากว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสิ่งที่เราชอบใจ เราก็อยากให้สิ่งนั้นอยู่กับเรานานๆ หรือตลอดไป นอกจากนั้น เราก็ยังอยากได้สิ่งที่เห็นที่ได้ที่ตีมากกว่านั้นด้วย สิ่งที่ได้ยินเป็นต้นก็เหมือนกัน ในขณะที่เราเกิดกิเลสทางตา หู จมูก ลิ้นกาย และใจ กิเลสซึ่งเปรียบได้กับมหาสมุทรนี้ บุคคลย่อมข้ามได้ด้วยความไม่ประมาท ความไม่ประมาทในที่นี้ก็คือสตินั่นเอง เป็นการเจริญสติที่รู้เท่าทันอารมณ์ที่มาปรากฏทางทวาร ๖ กล่าวคือ เมื่อเห็นก็สักแต่เห็น เมื่อได้ยินก็สักแต่ได้ยิน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส หรือกระทบสัมผัส ก็สักแต่รับรู้สิ่งเหล่านั้นตามความเป็นจริง เพราะความไม่ประมาทในที่นี้คือสติปัญญานั่นเอง

คนทั่วไปนั้นมักเข้าใจว่า เวลาที่เราขับรถอยู่ก็ดี ตีกอล์ฟอยู่ก็ดี สนทนาอยู่ก็ดี เราก็รู้ว่ากำลังทำอะไรอยู่ จึงคิดว่าเป็นการเจริญสติแล้ว แต่ความจริงความเข้าใจเช่นนี้ยังไม่ถูกต้อง สติที่เราคิดว่ารู้ตัวอยู่นั้น ความจริงคือมนสิการ เป็นการใส่ใจทำในสิ่งที่กำลังทำอยู่ มนสิการเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งในสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตทุกดวงและสิ่งมีชีวิตทุกประเภท แม้กระทั่งสัตว์ดิรัจฉานก็มีเจตสิกดวงนี้ หรือแม้กระทั่งเราหลับสนิทอยู่ในขณะเกิดภวังคจิตก็มีเจตสิกดวงนี้ประกอบไปด้วยเช่นเดียวกัน

ดังนั้น ความไม่ประมาทดังกล่าวนี้ หมายความว่า เป็นสติที่ระลึก รู้รูปนามนั่นเอง ดังเช่นเวลาที่มีอารมณ์มาปรากฏทางตา เราก็กำหนดเพียงสภาวะเห็นโดยไม่รับรู้สมมุติบัญญัติที่กำลังเห็นอยู่ เพื่อไม่ให้อาสวะคือกิเลสที่เป็นความโลภนั้นไหลออกทางตา เวลาที่ได้ยินเสียงก็สักแต่

ไต้ยีน ก็ถือว่าเป็นการเจริญสติ จัดเป็นการปิดกั้นอินทรีย์เพื่อไม่ให้เกิดกิเลสซึ่งล่องลิกเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ เหล่านั้นนั่นเอง

การมีสติสักแต่รู้สภาวะต่างๆ มีสภาวะเห็นเป็นต้น เรียกว่าอินทรีย์สังวร^{๓๑๕} หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อปิดกั้นไม่ให้เกิดอกุศลทางทวารเหล่านั้น โดยปรกติกการรับรู้อารมณ์ภายนอกคือ รูปที่เห็น ฯลฯ ทำให้เราตอบสนองอารมณ์เหล่านั้น ชอบใจเมื่อพบอารมณ์ที่ปรารถนา หรือไม่ชอบใจเมื่อพบอารมณ์ที่ไม่ปรารถนาและปรุงแต่งอารมณ์ตามความรู้สึกของตน อยากจะได้รับอารมณ์ที่ปรารถนา ไม่อยากได้รับอารมณ์ที่ไม่ปรารถนา ทั้งหมด

^{๓๑๕} กถณจ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ? อีธ ภิกขเว ภิกขุ จกขุนา รูปิ ทิสวา น นิमितตคคาหี โหติ นานูปยถชนคคาหี, ยตวาอิกรณเมณิ จกขุนทริยิ อสูตฺ วิหรนตฺ อภิชณาโหมนสสา ปาปกกา อกุสลา ธมมา อนวาสสเวยฺย, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ จกขุนทริยิ, จกขุนทริเย สํวริ อาปชชติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ฯเปฯ ฆาเนน คนฺธ ฆายิตฺวา ฯเปฯ ชิวหาย รสํ สายิตฺวา ฯเปฯ กายเณ โสฎฺฐพฺพิ ฝุสิตฺวา ฯเปฯ มนสา ธมฺมํ วิถถาย น นิमितตคคาหี โหติ นานูปยถชนคคาหี, ยตวาอิกรณเมณิ มนินทริยิ อสูตฺ วิหรนตฺ อภิชณาโหมนสสา ปาปกกา อกุสลา ธมมา อนวาสสเวยฺย, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ มนินทริยิ, มนินทริเย สํวริ อาปชชติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ. (อง.ติก. ๒๐/๑๖/๑๐๘)

“ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชณา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโหมนัส(ความทุกข์ใจ)ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ตมกลิ้นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในมโนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชณาและโหมนัสครอบงำได้ จึงรักษามโนทรีย์ ถึงความสำรวมในมโนทรีย์

ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ เป็นอย่างนี้แล”

เหล่านี้เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง เร่าร้อน กระวนกระวาย ได้รับความทุกข์ใจอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ในชีวิต เช่น ไม่ประสบความสำเร็จในธุรกิจ หรือพลัดพรากจากบุคคลสิ่งของที่ผูกพันอยู่ ก็ยิ่งเกิดความทุกข์ใจมากขึ้น ฉะนั้น การมีสติตามรู้สภาวะต่างๆ เหล่านี้ จึงเป็นอุบายกำจัดอกุศลคือความโลภ และความโกรธ และยังกำจัดความหลงที่ไม่รู้เท่าทันอารมณ์อีกด้วย

พระพุทธองค์ตรัสอุปมาว่า มีเต่าตัวหนึ่งหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เวลาเย็น เห็นสุนัขจิ้งจอกเดินมาแต่ไกล จึงหดตัวเข้าไปในกระดอง ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกเมื่อเห็นเต่าก็อยากกินเนื้อเต่า จึงคอยโอกาสอยู่ข้างๆ คิดว่า ถ้าเต่ายืดตัวออกมาก็จะจับกินเสีย แต่เต่าก็ยังคงหลบภัยอยู่ในกระดองนั้น สุนัขจิ้งจอกทนรอไม่ไหว จึงหลีกไปหากินในสถานที่อื่น กิเลสแบบนี้เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกนั่นเอง ได้พยายามหาทางเกิดอยู่เสมอในทวารต่างๆ เต่าเปรียบเหมือนนักปฏิบัติ กระดองเต่าเปรียบเหมือนอินทรีย์สังวรที่ปิดกั้นไม่ให้เกิดอกุศลทางทวารเหล่านั้น^{๓๑๖} ดังนั้น การไม่สำรวม

^{๓๑๖} กุตปุพพ์ ภิกขเว กุมโม กจฉโป สายณหสมยฺ อุนนทิตฺเร โคจรปสุโต อโหสิ. สิกาโลปิ โข ภิกขเว สายณหสมยฺ อุนนทิตฺเร โคจรปสุโต อโหสิ. อททสา โข ภิกขเว กุมโม กจฉโป สิงคาลํ ทูรโตว โคจรปสุตํ, ทิสวาน โสณติปณฺจมานิ อองคานิ สเก กปาเล สโมทิตฺวา อปโปสสุกโก ตฺวณฺหิภูโต สงกสายติ. สิกาโลปิ โข ภิกขเว อททส กุมมํ กจฉปี ทูรโตว โคจรปสุตํ, ทิสวาน เยน กุมโม กจฉโป เตนฺอุปสงกมิ, อุปสงกมิตฺวา กุมมํ กจฉปี ปจฺจุปฺภูจฺจิตฺ อโหสิ “ยทายํ กุมโม กจฉโป โสณติปณฺจมานํ อองคานํ อณฺเฏตฺรํ วา อณฺเฏตฺรํ วา อองคํ อภินินนาเมสสตี, ตตฺถเว นํ คเหตุวา อุททาลิตฺวา ขาทิสสามิ”ติ. ยทา โข ภิกขเว กุมโม กจฉโป โสณติปณฺจมานํ อองคานํ อณฺเฏตฺรํ วา อณฺเฏตฺรํ วา อองคํ น อภินินนามิ. อถ สิงคาลอ กุมมมหา นิพพิชช ปกฺกามิ โอตารํ อลภมาโน.

เอวเมว โข ภิกขเว ตุมหะปิ มาโร ปาปิมา สตตํ สมิตํ ปจฺจุปฺภูติโต “อปเปว นามาหํ อิมสํ จกฺขุโต วา โอตารํ ลเภยยํ ฯเปฯ ชิวหาโต วา โอตารํ ลเภยยํ ฯเปฯ มนโต วา โอตารํ ลเภยยน”ติ. ตสมมาตีห ภิกขเว อินฺทริเยสุ คฺคตทวาราวา วิหฺรต, จกฺขุณา รูปี ทิสฺวา มา นิमितฺตคฺคาหิโน อหฺวตถ, มา ออนุพยณชนคฺคาหิโน. ยตฺวาอิกรณเมณํ จกฺขุนฺทริยํ อสฺวตฺตํ วิหฺรตํ อภิกฺขมาโทมนสฺสา ปาปกกา อกุสฺสา ธมฺมา อนฺวาสสเวยฺยํ, ตสฺส สํวฺราย ปฏฺธิปฺชชถ, รกฺชถ จกฺขุนฺทริยํ, จกฺขุนฺทริเย สํวฺรํ อาปฺชชถ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา. ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา. ชิวหาเย รสํ สายิตฺวา. กาเยน โฝฏฺฐพฺพํ ผุสฺสิตฺวา. มนฺสา ธมฺมํ วิถฺถาย มา นิमितฺตคฺคาหิโน อหฺวตถ, มา ออนุพยณชนคฺคาหิโน. ยตฺวาอิกรณเมณํ มนินฺทริยํ อสฺวตฺตํ วิหฺรตํ อภิกฺขมาโทมนสฺสา ปาปกกา อกุสฺสา ธมฺมา อนฺวาสสเวยฺยํ, ตสฺส สํวฺราย ปฏฺธิปฺชชถ, รกฺชถ มนินฺทริยํ, มนินฺทริเย สํวฺรํ อาปฺชชถ. ยโต ตุมฺเห ภิกขเว อินฺทริเยสุ คฺคตทวาราวา วิหฺริสฺสถ, อถ ตุมฺเหหิปี มาโร ปาปิมา นิพฺพิชช ปกฺกมิสฺสติ โอตารํ อลภฺมาโน กุมฺมมาหาว สิกฺคาโลติ. (ส.สพ. ๑๘/๒๔๐/๔๕)

“ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีเต่าตัวหนึ่ง เวลาเย็นเที่ยวหากินที่ริมฝั่งแม่น้ำ แม้สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งเวลานั้นก็เที่ยวหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เต่าเห็นสุนัขจิ้งจอกเที่ยวหากินแต่ไกล ก็หดหัวและขาเข้ากระดองของตน ไม่เคลื่อนไหว นิ่งอยู่ ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกก็เห็นเต่าเที่ยวหากินแต่ไกลเหมือนกัน จึงเข้าไปหาเต่าแล้วยืนอยู่ใกล้ด้วยคิดว่า เมื่อใดเต่านี้ออกหัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา เมื่อนั้นเราจักจับมันพาดแล้วกินเสีย ในที่นั้น เมื่อใดเต่าไม่โผล่หัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา เมื่อนั้นสุนัขจิ้งจอกก็เบื่อหน่าย ไม่ได้โอกาส เดินจากเต่าไป

ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้มารผู้มีบาปเข้าใกล้เธอทั้งหลายสม่าเสมอด้วยคิดว่า บางทีเราจะพึงได้โอกาสทางตา ฯลฯ ทางลิ้น ฯลฯ หรือทางใจของภิกษุเหล่านี้ เพราะฉะนั้นเธอทั้งหลายจงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่เถิด เห็นรูปทางตาแล้วอย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกรัทธิที่เป็นบาป อกุศลคืออกุศลและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ พึงเสียงทางหู ... ตมกลินทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโฝฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรียซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกรัทธิที่เป็นบาปอกุศลคืออกุศลและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษามโนทรีย ถึงความสำรวมในมโนทรีย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดเธอทั้งหลายจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ เมื่อนั้น แม้มารผู้มีบาปก็จะเบื่อหน่าย ไม่ได้โอกาส หลีกจากเธอทั้งหลายไป เหมือนสุนัขจิ้งจอกเดินจากเต่าไปฉะนั้น”

อินทรีย์จึงก่อให้เกิดโทษคือกิเลสในภพนี้ นอกจากนั้นยังก่อให้เกิดโทษคือการตกนรกหรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานในภพหน้าอีกด้วย

อินทรีย์สังวรนี้เป็นปฏิบัติาหนึ่งทีเห็นเหตุอุปถัมภ์ให้บรรลุดุธรรมได้แน่นอน ปฏิบัติานี้ เรียกว่า อปณณกปฏิบัติา^{๓๑๗} มี ๓ อย่าง คือ

^{๓๑๗} ตีหิ ภิกขเว ฐมเมหิ สมณนาคโต ภิกขุ อปณณกปฏิบัติา ปฏิปนโน โหติ, โยนิ จสส อารทธา โหติ อาสวานํ ขยาย. กตเมหิ ตีหิ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ, โภขเน มตตถณญ โหติ, ชาครियํ อนุยุตโต โหติ.

กถถจ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ จกขุนา รูปทิสวา น นิมิตตคคาคี โหติ นานุพยถชนคคาคี, ยตวาทิกรณเมณํ จกขุนทริยํ อสํวตํ วิหรนตํ อภิกขมาโทมนสสา ปาปกกา อกุสลา ฐมมา อนวาสสเวยฺยํ, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ จกขุนทริยํ, จกขุนทริเย สํวรํ อาปชชติ. โสเตน สททํ สุตวา ๗เป๗ ฆาเนน คนธํ ฆายิตวา ๗เป๗ ชิวหาย รสํ สายิตวา ๗เป๗ กาเยน โสฎฐพทํ ผุสิตวา ๗เป๗ มนสา ฐมมํ วิถถาย น นิมิตตคคาคี โหติ นานุพยถชนคคาคี, ยตวาทิกรณเมณํ มนินทริยํ อสํวตํ วิหรนตํ อภิกขมาโทมนสสา ปาปกกา อกุสลา ฐมมา อนวาสสเวยฺยํ, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ มนินทริยํ, มนินทริเย สํวรํ อาปชชติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ.

กถถจ ภิกขเว ภิกขุ โภขเน มตตถณญ โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ ปฏิสงขา โยนิโส ออาหารํ ออาหารเถติ เนว ทวาย น มทาย น มถนนาย น วิภูสนาย, ยาวเทว อิมสส กายสส จิตติยา ยาปนาย วิหีสุปรติยา พรหมจิริยานุคคหาย, อิติ ปุราณถจ เวทนํ ปฏิหงขามิ, นวถจ เวทนํ น อุปปาเทสสามิ, ยาทรา จ เม ภวิสสติ, อนวชชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ โภขเน มตตถณญ โหติ.

กถถจ ภิกขเว ภิกขุ ชาครियํ อนุยุตโต โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ ทิวสํ จงกเมน นิสชชาย อวารณิเยหิ ฐมเมหิ จิตตํ ปริโสเธติ, รตติยา ปรมํ ยามํ จงกเมน นิสชชาย อวารณิเยหิ ฐมเมหิ จิตตํ ปริโสเธติ, รตติยา มชณิมํ ยามํ ทกชเณน ปสเสน สีสเสยฺยํ กปเปติ ปาเท ปาทํ อจจาธาย สโต สมปขาโน อฏฐานสถถถ มนสิกริตวา, รตติยา ปจณิมํ ยามํ ปจจฏฐาย จงกเมน นิสชชาย อวารณิเยหิ ฐมเมหิ จิตตํ ปริโสเธติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ ชาครियํ อนุยุตโต โหติ. อิเมหิ โข ภิกขเว ตีหิ ฐมเมหิ สมณนาคโต ภิกขุ อปณณกปฏิบัติา ปฏิปนโน โหติ, โยนิ จสส อารทธา โหติ อาสวานํ ขยายาติ. (อง.ติก. ๒๐/๑๖/๖๘-๙)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติ ไม่ผิด และเธอ
ชื่อว่าปรารถนาเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ

ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. คู้มครองทวารในอินทรี
๒. รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร
๓. ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ

ภิกษุชื่อว่าคู้มครองทวารในอินทรี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ๑ ไม่แยกถือ๒ ปฏิบัติเพื่อสำรวม
ในจักขุนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌา(เพ่งเล็ง
อยากได้ของเขา)และโทมนัส(ความทุกข์ใจ)ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรี ถึงความสำรวม
ในจักขุนทรี ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ตมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณภูริัพพะ
ด้วยกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมใน
มโนมินทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัส
ครอบงำได้ จึงรักษามโนมินทรี ถึงความสำรวมในมโนมินทรี ภิกษุชื่อว่าคู้มครองทวารในอินทรี
เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณา
โดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง
แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้ แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน
เพื่ออนุเคราะห์ พรหมจรรย์ด้วยคิดเห็นว่า “เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่
เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา” ภิกษุชื่อว่า
รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัย
นี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการ จงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิต
ให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการ จงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี
นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวาซ้อน เท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้น
ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้น ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม
ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ
เป็นอย่างนี้แล

การสำรวมอินทรีย์ การรู้ประมาณในการบริโภค และการมีสติต่อเนื่อง ในการปฏิบัติ หากนักปฏิบัติสำรวมอินทรีย์ไม่ให้เกิดอกุศลทางทวาร ทั้งหก บริโภคพอประมาณ และมีสติต่อเนื่องไม่ให้เกิดนิเวศรบกวนจิต นั่งหรือเดินตลอดกลางวันและกลางคืน พักผ่อนตลอดสี่ชั่วโมงใน มัชฌิมยาม นักปฏิบัตินั้นจะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แน่นอน

พระพุทธองค์ตรัสโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ว่า การทะเลงตา ด้วยหลาวเหล็ก มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีกว่าการรับรู้อารมณ์ทางตาโดย ก่อให้เกิดกิเลส การแทงหูด้วยขอเหล็กคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีกว่า รับรู้อารมณ์ทางหูโดยก่อให้เกิดกิเลส การคว้านจมูกด้วยมีดตัดเล็บคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีกว่าการรับรู้อารมณ์ทางจมูกโดยก่อให้เกิดกิเลส การตัดลิ้นด้วยมีดโกนคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีกว่าการรับรู้อารมณ์ทาง ลิ้นโดยก่อให้เกิดกิเลส การแทงกายด้วยหอกคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดี กว่าการรับรู้อารมณ์ทางกายโดยก่อให้เกิดกิเลส เพราะผู้พอใจรูปรารมณ์ เป็นต้น เมื่อใกล้เสียชีวิต จะตกนรกหรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน^{๓๑๓๘}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติไม่ผิด และเธอ ชื่อว่าปรารภเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ”

^{๓๑๓๘} อาทิตตปริยาย โว ภิกขเว ฐมมปริยาย เทเสสสามิ, ตํ สุณาถ. กตโม จ ภิกขเว อาทิตตปริยาย ฐมมปริยาย? วรํ ภิกขเว ตตตตาย อโยสลากาย อาทิตตตาย สมปชชลิตาย สโชติฎทาย จกขุนทริยํ สมปลิมภูจํ, น เตวว จกขุวิณเณยเยสุ รูปेषุ อนุพยณชนโส นิमितตคคาโ. นิमितตสสาทคคิตํ วา ภิกขเว วิณณานํ ติฎฐมานํ ติฎฐเจยย อนุพยณชนสสาทคคิตํ วา, ตสมํ เจ สมเย กาลํ กรายย, ฐานเมตํ วิชชติ, ยํ ทวินนํ คตํ อนุยตริ คตํ คจเจยย นิรยํ วา ตริจฉานโยนี วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว ติเนหน อโยสงกฺขา อาทิตเตน สมปชชลิตเณ สโชติฎเตน โสตินทริยํ สมปลิมภูจํ, น เตวว โสทวิณเณยเยสุ สทเทสุ อนุพยณชนโส นิमितตคคาโ. นิमितตสสาท-

คถิตฺตํ วา ภิกขเว วิณฺณานิ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย อนุพฺพยณฺชนสสาทคถิตฺตํ วา, ตสฺมึ เจ สมเย กาลึ กเรยฺย, จานเมตฺตํ วิชฺชติ, ยํ ทวินนํ คตฺตินํ อณฺเวยตรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ วา ติรจฺฉานโยนินิ วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วริ ภิกขเว ติณฺเณหน นฺขจฺเจทฺเทน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สฺโขติฏฺฐเตน ฆานินฺทริยํ สมฺปลิมฺภูจฺจํ, น เตวฺว ฆานวิณฺเวยเยสุ คณฺเฐสุ อนุพฺพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสสาทคถิตฺตํ วา ภิกขเว วิณฺณานิ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย อนุพฺพยณฺชนสสาทคถิตฺตํ วา, ตสฺมึ เจ สมเย กาลึ กเรยฺย, จานเมตฺตํ วิชฺชติ, ยํ ทวินนํ คตฺตินํ อณฺเวยตรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ วา ติรจฺฉานโยนินิ วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วริ ภิกขเว ติณฺเณหน ชฺุเรน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชลิเตน สฺโขติฏฺฐเตน ชฺิวทินฺทริยํ สมฺปลิมฺภูจฺจํ, น เตวฺว ชฺิวหาวิณฺเวยเยสุ รเสสุ อนุพฺพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสสาทคถิตฺตํ วา ภิกขเว วิณฺณานิ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย อนุพฺพยณฺชนสสาทคถิตฺตํ วา, ตสฺมึ เจ สมเย กาลึ กเรยฺย, จานเมตฺตํ วิชฺชติ, ยํ ทวินนํ คตฺตินํ อณฺเวยตรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ วา ติรจฺฉานโยนินิ วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วริ ภิกขเว ติณฺเหาย สดฺตียา อาทิตฺตตาย สมฺปชฺชลิตาย สฺโขติฏฺฐตาย กายินฺทริยํ สมฺปลิมฺภูจฺจํ, น เตวฺว กายวิณฺเวยเยสุ โฉฏฺฐพฺเพสุ อนุพฺพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสสาทคถิตฺตํ วา ภิกขเว วิณฺณานิ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย อนุพฺพยณฺชนสสาทคถิตฺตํ วา, ตสฺมึ เจ สมเย กาลึ กเรยฺย, จานเมตฺตํ วิชฺชติ, ยํ ทวินนํ คตฺตินํ อณฺเวยตรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ วา ติรจฺฉานโยนินิ วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วริ ภิกขเว โสตตํ, โสตตํ โข ปนาหํ ภิกขเว วณฺณํ ชฺิวิตานํ วทามิ, อผลํ ชฺิวิตานํ วทามิ, โมมุหํ ชฺิวิตานํ วทามิ, น เตวฺว ตถารูเป วิตกฺเก วิตกฺเกยฺย, ยถารูปานํ วิตกฺกานํ วสฺสคโต สงฺฆํ ภินฺทเยยฺย. อิมํ โขหํ ภิกขเว วณฺณํ ชฺิวิตานํ อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

(สํ.สพฺวา. ๑๘/๒๓๕/๑๕๗-๘)

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาทิตตบรยายและธรรมบรยายแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังอาทิตตบรยายและธรรมบรยาย เป็นอย่างไร

คือ บุคคลแห่งจักขุนทรีย์ด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลูกโซน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถืออิมิตโดยอนุพฺพยณฺชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไม่ประเสริฐ เลย วิณฺณานที่เนื่องด้วยความยินดีในอิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพฺพยณฺชนะ เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นจะพึงถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรก หรือกําเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

บุคคลผู้ที่ไม่ได้เจริญสตินั้นเป็นผู้ที่ประมาทอยู่ การเจริญสติในที่นี้ หมายถึง เป็นการระลึกถึงทาน ศีล และภาวนาที่เราได้ทำแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึง การเจริญสติระลึกถึงรูปนามในปัจจุบันขณะ เพื่อพัฒนาสติให้เกิดสมาธิและปัญญา สตินั้นเหมือนกับการสีไม้สองท่อน

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลทะเลงไสตินทรีย์ด้วยขอเหล็กที่คม ไฟติด ลูกโซน โซติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในเสียงที่ฟังรู้แจ้งทางหู ไม่ประเสริฐเลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคว้านขานินทรีย์ด้วยมีดตัดเล็บที่คม ไฟติด ลูกโซน โซติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในกลิ่นที่ฟังรู้แจ้งทางจมูก ไม่ประเสริฐเลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิต หรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเฉือนขิวหินทรีย์ด้วยมีดโกนที่คม ไฟติด ลูกโซน โซติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรสที่ฟังรู้แจ้งทางลิ้นไม่ประเสริฐ เลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลแทงกายินทรีย์ด้วยหอกที่คม ไฟติด ลูกโซน โซติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในโผฏฐัพพะที่ฟังรู้แจ้งทางกายไม่ ประเสริฐเลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้จึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย ความหลับยังประเสริฐกว่า แต่เรากล่าวว่าการหลับเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่ามีชีวิต กล่าวว่าเป็นความเขลาสำหรับผู้มีชีวิต ส่วนบุคคลตกอยู่ในอำนาจของวิตกเช่นใดแล้ว ฟังทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ก็ไม่ควรตรึกถึงวิตกเช่นนั้นเลย เราเห็นโทษนี้แล้วว่าเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต จึงกล่าวอย่างนี้”

อย่างต่อเนื่อง สมภาติเหมือนกััความร้อนที่เกดจากการสีไม้ และ ปัญญา
ก็เหมือนกััเปลวไฟที่เกดจากความร้อนนั้น

ดังนั้น บุคคลจึงข้ามอรรณพคืมหาสมุทรได้ด้วยความไม่
ประมาท คื ด้วยการเจริญสติอย่างต่อเนื่องอันจะก่อให้เกดสมภาติและ
พัฒนาปัญญาต่อมา จนกระทั่งถึงอริยมรรค (มรรคปัญญา) ที่สามารถ
กำจัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหานได้ และความไม่ประมาทนี้
เป็นหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการที่พระพุทธองค์ตรัสตอบแก่เทวดาในมงคล
สูตรว่า

อปปมาโท จ ธมเมสุ เอตัง มงคลมุตตมัม^{๓๑๔}

“การประพฤดิตนไม่ประมาท นี้เป็นมงคลอันสูงสุค”

คำถามที่ ๗ : บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า

คำถามที่ ๗ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์คือ **กถิสฺส ทุกฺขมจฺเจติ** (บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ** (บุคคลย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร)

คำว่า ทุกข์ ในที่นี้คือรูปนามชั้น ๕ นั่นเอง บุคคลผู้ที่ยังมีโอฆะห้วงกิเลสอยู่ ยังมีอรรถนพคือมหาสมุทรอันได้แก่สภาวะเห็น สภาวะได้ยิน เป็นต้น ซึ่งเกิดจากการกระทบระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เพราะเรายังมีรูปนามอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น อาฬวกยักษ์จึงได้ทูลถามปัญหาว่า บุคคลย่อมข้ามทุกข์ได้อย่างไรเล่า พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร

คำว่า ทุกข์ ในที่นี้มีได้หมายถึงทุกขเวทนา เพราะทุกขเวทนานั้นเกิดขึ้นเป็นบางขณะเท่านั้นเอง แต่ทุกข์ในที่นี้ ได้แก่ ทุกข์ในอริยสัจ ๔ คือ รูปนามชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ตราบใดที่พวกเรายังมีรูปนามชั้น ๕ เหล่านี้อยู่ พวกเราจึงต้องเป็นทุกข์ในการเกิดแก่เจ็บตาย เป็นต้น หากว่าไม่มีความเพียร ทุกข์เหล่านั้นก็จะเกิดขึ้นอีกซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพราะยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้ ทุกชีวิตในโลกนี้เปรียบได้กับดอกเห็ดดอกหนึ่งที่ผุดขึ้นมาจากดินจะมีดินติดมาด้วย เช่นเดียวกันนี้ บุคคลที่เกิดมานั้น

ก็พ่วงความตายเข้ามาด้วย^{๓๒๐} ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายถือว่าไม่มี เพราะไม่มีใครสามารถล่องพ้นความตายไปได้

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าบุคคลจะข้ามทุกข์คือรูปนามได้ ก็ด้วยความเพียร หมายความว่า เราต้องมีความเพียรในการเจริญสติ ดังที่พระองค์ได้ตรัสปัจฉิมวาจาก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

หนุททานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว. วยธมมา สงฺขารา.
อุปฺปมาเทน สมปาเทถ.^{๓๒๑}

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”

พระพุทธพจน์นี้แนะนำให้พวกเราเจริญสติอยู่เสมอ ถึงแม้ว่าเราจะเจริญสติก็จริง แต่ถ้าไม่มีความเพียรในการเจริญสติอย่างจดจ่อและต่อเนื่องแล้ว สตินั้นก็จะเป็นสติที่ผิวเผินไม่มีกำลังเพียงพอที่จะข้ามมหาสมุทรคือภพได้ และถ้าความเพียรย่อหย่อนไม่มีกำลังก็ไม่สามารถที่จะล่องทุกข์ได้ นอกจากนี้ ยังมีคาถาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องความเพียรนี้อีกว่า

^{๓๒๐} ยถา ทิ อหิจฉตตกมฺภุ มตฺถเกน ปิสฺสุ คเหตุวาว อุคฺคจฺฉติ, เหว สดฺตา ชรามรณํ คเหตุวาว นิพฺพตฺตณฺติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๑๖๘/๒๕๑)

“อุปมาเหมือนดอกเห็ดตุ่มผุดขึ้นต้นเอาฝุ่นติดหัวขึ้นมา ฉันทใด เหล่าสัตว์ก็พาความแก่และความตายมาเกิดด้วย ฉันทนั้น”

^{๓๒๑} ที.ม. ๑๐/๑๘๕/๖๓

อชเชว กิจจมาตปปี
น หิ โน สงครํ เตน

โก ชณญา มรณํ สุเว
มหาเสเนน มจจุนา.^{๓๒๒}

บุคคลควรทำความเพียรเผากิเลสเสียแต่วันนี้ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ได้ เพราะพวกเราไม่มีการผัดผ่อนกับพญามัจจุราชซึ่งมีกองทัพใหญ่หลวง”

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่พระพุทธองค์ได้ทรงเพียรปฏิบัติธรรม ได้ประทับนั่งบนอปราศิตบัลลังก์ภายใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ พระองค์ได้ทรงตั้งความเพียรอย่างแรงกล้าและทรงอธิษฐานว่า แม้เลือดและเนื้อในกาย จักแห้งเหือดเหลือแต่เพียงหนัง เอ็น กระดูกก็ตาม ตราบใดที่เรายังไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ได้รู้เห็นธรรมอันยิ่งแล้ว เราจักไม่ยอมลุกจากบัลลังก์นี้เป็นอันขาด จักนั่งอบรมกาย วาจา ใจให้ละเอียดถึงที่สุดให้ได้ ซึ่งเป็นความเพียรที่ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ยอมให้ร่างกายนี้เหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และยอมให้เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไปกระทั่งในที่สุดพระพุทธองค์ก็ทรงสามารถล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร และยังทรงมีพระมหากรุณาคุณในการช่วยหมู่เวไนยสัตว์ให้ก้าวล่วงพ้นทุกข์ตามพระองค์ด้วย ดังข้อความว่า

กามํ ตโจ จ นหารุ จ
อุปสุสสตฺถุ นิสเสสํ

อฏฺฐิจิ จ อวสิสสตฺถุ
สรีเร มํสโลหิตํ.^{๓๒๓}

“หนัง เอ็น และกระดูก จงเหลืออยู่ เนื้อและเลือดทั้งสิ้นในสรีระของเรา จงเหือดแห้งไปก็ตามที”

^{๓๒๒} ม.อ. ๑๔/๒๗๓/๑๒๘

^{๓๒๓} ขุ.ส.อ. ๑/๔๔๕-๖/๒๑๒, ขุ.อป.อ. ๑/๒/๙๑

กามํ ตโจ จ นหารุ จ อฏฺจิจ จ อุปสุสฺสตุ, สรีเร อวสุสฺสตุ มํสโลหิตํ,
 ยํ ตํ ปุริสธามเนน ปุริสวีริเยน ปุริสปรกุกฺกเมเนน ปตตพพํ, น ตํ อปาปุณฺฑิตวา
 วีริยสฺส สณฺจานํ ภาวิสฺสตีติ.^{๓๒๔}

“หนัง เอ็น และกระดูก จงเหือดแห้งไปเกิด เนื้อและเลือดในสรีระ
 ของเรา จงเหือดแห้งไปก็ตามที่ เมื่อเรายังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วย
 เรี่ยวแรง ความเพียร และความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความ
 เพียรนั้น”

การเวียนว่ายตายเกิดเป็นธรรมชาติของมนุษย์ สัตว์ เทวดา พรหม
 จัดว่าเป็นธรรมชาติของโลก ของทุกรูปนาม ทุกอย่างเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้อง
 มีการแตกดับสูญสลายไป เมื่อตายไปแล้วก็ต้องเวียนกลับมาเกิดใหม่อีก
 เป็นเช่นนี้แล้วๆ เล่าๆ ดังนั้น หากบุคคลที่ต้องการจะข้ามพ้นจากทุกข์
 คือความเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ก็สามารถล่วงทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นได้
 ด้วยความเพียร ถ้าหากไม่อยากตายก็ต้องไม่เกิด ซึ่งมีเพียงหนทางเดียว
 ที่จะทำให้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป นั่นคือ ต้องมีความเพียรที่ประกอบ
 กับสติปัญญาด้วยการปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสติปัญญา วิปัสสนา
 ภาวนา จนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ จึงจะสามารถทำให้ล่วง
 พ้นจากความทุกข์เหล่านั้นได้

คำถามที่ ๘ : บุคคลบริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า

คำถามที่ ๘ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์คือ **กถัสุ ปริสุขณติ** (บุคคลบริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ปญญา ยปริสุขณติ** (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) ซึ่งหมายถึง มรรคปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรหัตตมรรคญาณเป็นอรหัตตมรรคปัญญา ซึ่งสามารถกำจัดกิเลสทั้งหมดได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิงเป็น สมุจเฉทปหาน มรรคญาณดังกล่าวสามารถกำจัดกิเลสที่นอนเนื่องในกระแสจิต (สันตानานุสัย) ได้อย่างถาวร กล่าวคือ

๑) พระโสดาบันสามารถละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีสัพพตปรามาส ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้ไปเกิดในทุคติภูมิได้ทั้งหมด (พระโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน จะไม่ไปเกิดในทุคติภูมิ และจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ชาติเท่านั้น)

๒) พระสกทาคามีสามารถละกิเลสอย่างหยาบ คือ ราคะ และ โทสะ (พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียว จะไปเกิดในสุคติภูมิอันได้แก่มนุษย์ เทวดา หรือพรหม)

๓) พระอนาคามีสามารถละกิเลสอย่างละเอียด คือ กามราคะ และปฏิฆะ (พระอนาคามี คือ ผู้ไม่เวียนมาเกิดอีกในกามภูมิ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วปรินิพพานในที่นั้น)

๔) พระอรหันต์สามารถละกิเลสที่เหลือได้โดยสิ้นเชิง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (พระอรหันต์ คือ ผู้ไกลจากกิเลส จะไม่เวียนตายเวียนเกิดในวัฏสงสารอีก)

คัมภีร์อรรถกถาของอาพวกสูตรอธิบายดังนี้^{๓๖๔} ข้อความว่า บุคคล
ข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา หมายถึง ข้ามทิวโฐชะ ห้วงน้ำคือทิวฐิ ซึ่งบุคคล

^{๓๖๕} ๑. เอรุ วุตตาย เจตาย ยสมา โสตาปตติยงคปทฎฐานํ สทธินทริยํ, ตสมา “สทธาย
ตติ โอมนติ อิมินา ปเทน ทิวโฐตตรณํ โสตาปตติมคคํ โสตาปนนณจ ปกาเสติ.

๒. ยสมา ปน โสตาปนโน กุสลานํ ฐมมานํ ภาวนาย สาตจจกิริยาสงขาเตน
อปปมาเทน สมนนาคโต ทุตติยมคคํ อาราเธตวา ฐเปตวา สกิทเว อิมํ โลกํ อากมนมตต์
อวเสสํ โสตาปตติมคเคน อติณณํ ภาโวชตถุํ สสารณณวํ ตติ ตสมา “อปปมาเทน
อนณนตติ อิมินา ปเทน ภาโวชตตรณํ สกทาคามิมคคํ สกทาคามินจ ปกาเสติ.

๓. ยสมา สกทาคามี วีริเยน ตติยมคคํ อาราเธตวา สกทาคามิมคเคน อนตตีต
กาโมชตถุํ กาโมชสณณิตถจ กามทุกขมจเจติ ตสมา “วีริเยน ทุกขมจเจตตี อิมินา ปเทน
กาโมชตตรณํ อนาคามิมคคํ อนาคามินจ ปกาเสติ.

๔. ยสมา ปน อนาคามี วิคตคามปงกตตาย ปริสุทธาย พลณาย เอกนตปริสุทธี
จตุตถมคคปณณํ อาราเธตวา อนาคามิมคเคน อปปีนํ อวิชชาสงขาตํ ปรมมลํ ปชหตี
ตสมา “พลณาย ปริสุชตตีติ อิมินา ปเทน อวิชชตตรณํ อรหตตมคคํ อรหตถจ ปกาเสติ.
(สํ.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๕, ขุ.ส.อ. ๑/๑๘๖/๒๖๕)

“๑. ด้วยคานันั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว เพราะสัทธินทริยเป็น
ปทัฏฐานแก่โสตปตติยงค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประกาศการข้าม
ทิวโฐชะ คือโสตปตติมรรคและโสตาบัน ด้วยบทนี้ว่า บุคคลย่อมข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา

๒. พระโสตาบันถึงพร้อมแล้วด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือ การกระทำติดต่อกับ
การเจริญกุศลธรรม ยินดีมรรคที่ ๒ ย่อมข้ามอรรณพคือสังสารอันเป็นที่ตั้งแห่งภโวชะ อันข้าม
ไม่ได้ด้วยโสตปตติมรรคที่เหลือ ยกเว้นเหตุสักว่ามาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนี้
จึงทรงประกาศการข้ามภโวชะ คือสกทาคามิมรรคและสกทาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อมข้าม
อรรณพได้ด้วย ความไม่ประมาท

๓. เพราะสกทาคามียินดีมรรคที่ ๓ ย่อมล่วงทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งกาโมชะ และที่สำคัญ
ว่ากาโมชะอันข้ามไม่ได้ด้วยสกทาคามิมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงประกาศการข้ามกาโมชะ
คืออนาคามิมรรคและอนาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร

๔. เพราะอนาคามียินดีมรรคปัญญาที่ ๔ อันบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ด้วยปัญญา
อันบริสุทธิ์ซึ่งปราศจากเปือกตม ละมลทินอย่างละเอียด กล่าวคืออวิชชา อันละไม่ได้ด้วย
อนาคามิมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงประกาศการข้ามอวิชชะ คืออรหัตมรรคและพระอรหันต์
ด้วยบทนี้ว่า ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา”

ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นี้ต้องเพิ่มพูนศรัทธาให้มีกำลังเป็นสัทธินทรีย์ ในการปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อนั้นจึงจะสามารถกำจัดกิเลส (สังโยชน์) โดยเด็ดขาดได้ ๓ อย่าง อย่างแรกคือ สักกายทิฏฐิ ความสำคัญผิดว่ามีตัวตน อย่างที่สองคือวิจิจจนา ความสงสัยในพระรัตนตรัย อย่างที่สามคือ สลัปปตปราคาส การยึดมั่นศีลพรตนอกศาสนาที่ไม่ใช่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นหนทางหลุดพ้น พระโสดาบันนั้นท่านสามารถข้ามทิฏฐิโงฐะได้ด้วยศรัทธา และจะกลับมาเกิดอย่างมากอีกเพียง ๗ชาติ เท่านั้น

ข้อความต่อมาคือข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท (การมีสติ) คือข้ามภโวฆะซึ่งหมายถึง การข้ามภพได้ของพระสกทาคามีด้วยกำลังของสติ เมื่อพระโสดาบันข้ามห้วงน้ำทิฏฐิโงฐะได้ด้วยศรัทธาแล้ว ขั้นที่สองจะต้องเจริญสติให้มากขึ้นจนถึงระดับที่เป็นสตินทรีย์ มีการกระทำติดต่อกันด้วยการเจริญกุศลธรรมที่ยินดีในมรรคที่ ๒ คือสกทาคามีมรรค ย่อมสามารถข้ามภโวฆะไปได้

ข้อความต่อจากนั้น คือ ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร หมายถึง พระอนาคามี ผู้ซึ่งได้เพิ่มพูนความเพียรให้มากขึ้น กล่าวคือ หลังจากได้เป็นพระสกทาคามีแล้ว ต้องมีความเพียรมากขึ้นจนถึงระดับที่เป็นวิริยินทรีย์เพื่อที่จะข้ามภพในการเวียนว่ายตายเกิดในกามภูมิได้ เพราะพระอนาคามีจะไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกทั้งที่เป็นรูปพรหมและอรูปพรหมตามกำลังของฌานที่ท่านได้ ส่วนพระอนาคามีที่เจริญฌานจนได้ถึงปัญจฌานและมีอินทรีย์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้าจะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสภูมิ ๕ ตามกำลังของอินทรีย์ที่ท่านบำเพ็ญ คือ ท่าน

ที่มีสัทอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อวิหาภูมิ, ถ้ามีวิริยอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อตปปาภูมิ, ถ้ามีสตินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่สุทสสาภูมิ, ถ้ามีสมาอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่สุทสสีภูมิ และถ้ามีปัญญาอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อกนิฐาภูมิ (ยอดภูมิพระอรียะ) ในที่นี้ คำว่า ล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร ได้แก่ พระอนาคามีที่สามารถข้ามห้วงน้ำคือกาโมฆะได้ด้วย กำลังของความเพียร^{๓๒๖}

^{๓๒๖} อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี อกนิฐา เจติ สุททวาสาภูมิ ปณจวิธา โทติ. (สงคห ๕/๑๑/๒๘)

“สุททวาสาภูมิมี ๕ ชั้น คือ พรหมชั้นอวิหา พรหมชั้นอตปปา พรหมชั้นสุทสสา พรหมชั้นสุทสสี และพรหมชั้นอกนิฐา”

อนาคามีโน ปน สุททวาเสสุ อุปปชชนติ. (สงคห ๕/๘๖/๓๔)

“ส่วนพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุททวาสา”

อนาคามีโน ปน สุททวาเสสุ อุปปชชนตติ อนาคามีโนเยว อริยา ปุณฺชนาทิกาเล, ปจฉาปิ วา ปณจมชฌานํ ตวิธมปิ ภาเวตวา สททาอินทริยเวมตตตานุกกเมน ปณจสุ สุททวาเสสุ อุปปชชนติ. (วิภาวินี ๕/๘๖/๒๖๒)

“คำว่า อนาคามีโน ปน สุททวาเสสุ อุปปชชนติ (ส่วนพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุททวาสา) หมายความว่า พระอรียเจ้าคือพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุททวาสา ๕ ชั้นในเวลาเป็นปุณฺชนเป็นต้น หรือแม้ในภายหลังเมื่อเจริญปัญจมฌานทั้งสามประการ [ระดับอ่อน ปานกลาง และแก่กล้า] ตามลำดับความต่างกันของอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น”

อนาคามีสุ จ สททาธิโก อวิหเสสุ อุปปชชติ, วิริยาธิโก อตปเปสุ, สตาธิโก สุทสเสสุ, สมาธาธิโก สุทสสีสุ, ปณญาธิโก อกนิฐเสสุติ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๕๔/๒๓๓)

“พระอนาคามีผู้มีศรัทธายังยวดยอมอุบัติในหมู่พรหมชั้นอวิหา ผู้มีวิริยียังยวดยอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นอตปปา ผู้มีสติยังยวดยอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทสสา ผู้มีสมาธิยังยวดยอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทสสี ผู้มีปัญญาที่ยังยวดยอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นอกนิฐา”

เมื่อพระอนาคามีได้พากเพียรเจริญปัญญาต่อไป ย่อมจะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงได้ด้วยปัญญาซึ่งคือ อรหัตตมรรคปัญญา นี่คือคำตอบที่พระองค์ตรัสว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา จึงจะสามารถข้ามห้วงน้ำคืออวิชชโสมะได้ด้วยกำลังของ ปัญญาในอรหัตตมรรคที่สามารถกำจัดกิเลสที่เหลือได้ทุกอย่างเป็น รูปราคะ ความพอใจในรูปฌาน อรูปราคะ ความพอใจในอรูปฌาน มานะ ความถือตัว อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน และอวิชชา ความไม่รู้

สรุปความว่า ในคัมภีร์อรรถกถามีแสดงไว้ว่า :-

พระโสดาบันข้ามทิฏฐโสมะได้ด้วยศรัทธา (สัทธินทรีย์)

พระสกทาคามีข้ามภโวสมะได้ด้วยความไม่ประมาท (สตินทรีย์)

พระอนาคามีข้ามกาโมสมะได้ด้วยความเพียร (วิริยินทรีย์)

พระอรหันต์ข้ามอวิชชโสมะได้ด้วยปัญญา (ปัญญาในทรีย์)

หลังจากทราบคำตอบเหล่านั้นแล้ว อาฬวกยักษ์จึงได้กราบทูลถามคำถามต่อไปว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้อย่างไร หมายความว่า อนุสัยกิเลส ๗ ที่กล่าวมาแล้ว ล้วนเป็นกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต คือ มีอยู่ในใจของเราตลอดเวลา เมื่อทุกคนตื่นนอนขึ้นมา ก็ต้องทำความสะอาด ล้างหน้า แปรงฟัน สำรวจว่าหน้าตาหรือเสื้อผ้าสะอาดไหม เรารู้ว่าหลังตื่นนอนมาหน้าตา ฟัน ปากของเรายังสกปรกอยู่ เราก็จะชำระล้างทำความสะอาด เนื่องจากว่าร่างกายของมนุษย์นี้ เปรียบเหมือนกับจอมปลวกแห่งหนึ่ง มีทวารอยู่ ๙ ช่องด้วยกัน คือ มีตา ๒ ตา มีหู ๒ หู มีรูจมูก ๒ รู มีปาก ๑ ปาก มีทวารหนัก ๑ ช่อง

มีทวารเบา ๑ ช่อง โดยทวารทั้ง ๔ นี้มีของเสียไหลออกมาตลอด
เวลา^{๓๒๗}

อย่างไรก็ตาม ถ้าเรามองไม่เห็นความสกปรก เราก็จะไม่ชำระล้าง
ทำความสะอาดเลย เพราะว่าเราเข้าใจไปว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สะอาด
ในกรณีเดียวกัน เราต้องมีความเข้าใจว่าจิตของเรานั้นเศร้าหมองด้วย
กิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธองค์
จึงตรัสว่า ปญญา ยปริสุขมตี หมายความว่า บุคคลนั้นย่อมบริสุทธิ์ด้วย
ปัญญา คือ สามารถชำระจิตที่เศร้าหมองนั้นด้วยปัญญานั้นเอง

ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสว่า

ปกสสรมิตฺ ภิภขเว จิตฺตํ ตถจ โข อาคนตุเกหิ อุปกิเลสเสหิ
อุปกิลิฏฺจ^{๓๒๘}.

“ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่เศร้าหมองแล้วเพราะอุปกิเลส
ที่จรมา”

ข้อนี้หมายความว่า จิตนี้โดยธรรมชาติของมันเอง มิใช่เป็น
สภาวะที่แปดเปื้อนสกปรกหรือมีสิ่งเศร้าหมองเจือปนอยู่ แต่สภาพเศร้า
หมองนั้นเป็นของแปลกปลอมเข้ามา ฉะนั้น การชำระจิตให้สะอาด

^{๓๒๗} อนนํ ปานํ ขาหนียํ โภชนนฺจ มหารหิ
เอกทวารเณ ปวิสิตวา นวทวารเหติ สนทติ.
(วิสุทฺธิ. ๑/๓๐๓/๓๘๒)

^{๓๒๘} “ข้าว น้ำ ของเคี้ยว และของกินราคาแพง เข้าไปทางทวารเดียว หลังออกทางทวาร ๔”
อง.เอกก. ๒๐/๔๙/๕

หมดจดจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ สภาวะเดิมของจิตนั้นเป็นจิตที่ประภัสสร คือผุดผ่อง ผ่องใส บริสุทธิ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ความเข้าใจเช่นนี้ ทำให้คัมภีร์ ฝ่ายมหายาน ได้กล่าวว่าจิตของมนุษย์นั้นเป็นจิตที่ผุดผ่องอยู่เสมอ แต่จิตที่ผุดผ่องนั้นจะต้องผ่านการกระตุ้นเตือนด้วยถ้อยคำหรือ อากัปกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อทำให้เกิดความสว่างขึ้นมา แต่ความจริงแล้วความเข้าใจเช่นนี้เป็นความเข้าใจผิด ไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เนื่องจากว่าในคัมภีร์อรรถกถาของธรรมบทนั้นได้แสดงไว้ว่า คำว่า จิตประภัสสร นี้ ได้แก่ ภาวังคจิต ดังข้อความว่า

ปกติมน โห ภาวังคจิตตํ ตํ อปทญฺจ. ยถา ทิ ปสนนํ อุทกํ
 อาคนตุเกหิ นิลาทิหิ อุปกุกิลิฏฺจํ นิลาทกาทิเกทํ โหติ น จ นวํ อุทกํ
 นาปิ ปุริมํ ปสนนอุทกเมว ตถา ตมปิ อาคนตุเกหิ อภิชณาทิตฺติ โทเสหิ
 ปทญฺจ โหติ น จ นวํ จิตตํ นาปิ ปุริมํ ภาวังคจิตตเมว เตนาท ภควา
 “ปภัสสรमितฺติ ภิกฺขเว จิตตํ, ตถจ โข อาคนตุเกหิ อุปกุกิลิเสหิ
 อุปกุกิลิฏฺจนติ.”^{๓๖๙}

“กล่าวโดยละเอียดว่า ใจปกติชื่อว่าภาวังคจิต ภาวังคจิตนั้นไม่ต้องโทษประทุษร้ายแล้วข เหมือนอย่างว่า น้ำใสเศร้าหมองแล้วเพราะสีทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้นซึ่งจรรยา (กลับ) เป็นน้ำต่างโดยประภามีน้ำเขียวเป็นต้น จะชื่อน้ำใหม่ก็มีไซ้ จะชื่อน้ำใสตามเดิมนั้นแลก็มีไซ้ ฉันทใด ภาวังคจิตเมื่อนั้น อันโทษมีอภิชณาเป็นต้น ที่จรรยาประทุษร้ายแล้ว จะชื่อน้ำจิตใหม่ก็มีไซ้ จะชื่อว่าภาวังคจิตตามเดิมนั้นแลก็มีไซ้ ฉันทนั้น

เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ปภัสสรमित्ถํ ภิกขเว จิตตํ, ตณฺจ โข อากนฺตฺเกหิ อุปกฺกิลเสสฺหิ อุปกฺกิลฺลิจฺจํ (ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่เศร้าหมองแล้วเพราะอุปกิลเลสที่จรมา)”

จิตที่เป็นองค์แห่งภพ ตามหลักอภิธรรมกล่าวว่า เป็นจิตที่ยังไม่ขึ้นสู่วิถีสัมผัสอารมณ์ ยังไม่ได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น แต่เมื่อใดที่มีการรับรู้อารมณ์ เช่น เกิดการเห็น การได้ยิน เป็นต้น จะเกิดวิธีจิตขึ้นมารับอารมณ์แทนภวังคจิต เมื่อวิธีจิตดับไป ก็เกิดเป็นภวังคจิตอย่างเดิม ดังนั้น เวลาที่เราหลับสนิทจะเป็นภวังคจิตซึ่งเสมอกับจตุตถจิตในภพก่อนและปฏิสนธิจิตในภพนี้

ด้วยเหตุที่คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้กล่าวไว้ว่า คำว่า จิตประภัสสรนี้ระบुถึงภวังคจิตเท่านั้น มิได้ระบुถึงจิตดวงอื่นๆ ในขณะที่ขึ้นสู่วิถีสัมผัสแต่อย่างใด แต่ท่านมิได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย จึงอาจเป็นไปได้ว่าชาวพุทธนิกายมหายานพบข้อความนี้ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จึงได้เข้าใจว่าจิตประภัสสรนั้นก็คือจิตของเราที่ผุดผ่องอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องมาปฏิบัติธรรมไม่จำเป็นต้องมาเจริญสติ เจริญสมาธิ เจริญปัญญา เพียงแค่สะกิดเล็กน้อยหรือว่าพูดให้เข้าใจก็บรรลุกันได้แล้ว ถือว่าเป็นความเห็นซึ่งแตกต่างกัน ระหว่างศาสนาพุทธเถรวาทกับพุทธนิกายมหายานในเรื่องนี้

สมมุติว่าในภพที่แล้วนั้น ก่อนเราเสียชีวิตเราได้รับคตินิมิตอารมณ์ คือเห็นเปลเด็กก็ตาม เห็นกรรมมารดาก็ตามเป็นอารมณ์ จตุตถจิตก็จะรับอารมณ์เหล่านั้น เมื่อจตุตถจิตดับลงแล้ว ปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นติดต่อกัน

ทันทีต่อจากจุดจิตนั้น แล้วเราก็จะมาเกิดเป็นมนุษย์ต่อไป จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตคือภวังคจิต ซึ่งจิตทั้ง ๓ ประเภทนี้ (จุดจิตในภพชาติที่แล้ว ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตในภพชาตินี้) รับเอาแปลเด็กหรือกรรมมารดาเป็นอารมณ์เดียวกัน ดังนั้น ขณะที่จิตขึ้นสู่วิถีแล้วถือว่าได้มีอนุสัยกิเลสนอนเนื่องอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งขณะที่เราทำบุญก็เช่นเดียวกัน ขณะที่เกิดมหากุศลจิตก็ตาม กิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลง เหล่านั้น ยังคงเป็นกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของเราเป็นอนุสัยกิเลสที่ปุถุชนไม่สามารถละได้เลย

ปัญญาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ั้นทรงหมายเอาปัญญาที่สามารถชำระจิตจากกิเลสได้ กล่าวคือ ใน ขณะที่เราได้เจริญสติปัฏฐานอยู่ที่นี่ เมื่อสติมีกำลังมาก สมาธิที่เกิดร่วมกับสตินั้นก็จะข่มกิเลสได้เป็นวิกขัมภนปหานคือละได้ด้วยการข่มไว้ พยายามข่มกิเลสไว้ไม่ให้แสดงออกและหากว่ามีความโลภโกรธหลงเกิดขึ้นมา เราก็กำหนดว่าคิดหนอ ขอบหนอ โกรธหนอ เป็นต้น หากมีสติกำหนดได้เช่นนี้ก็ถือว่าเราสามารถกำจัดกิเลสได้ชั่วคราวแล้ว หมายความว่า กิเลสต่างๆ จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะที่จิตของเราเป็นกุศลและในขณะที่เรามีสติกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ ยกตัวอย่างว่า เวลาที่เรามีเรื่องที่ไม่พอใจอยู่เรื่องหนึ่ง เช่น เราไม่พอใจนาย ก. แล้วในขณะที่เราปฏิบัติธรรมอยู่นั้น ความรู้สึกไม่พอใจนี้เกิดผุดขึ้นมา เรากำหนดว่าโกรธหนอ แล้วความโกรธนั้นก็ดับไป หลังจากนั้น แม้ลากรรมฐานแล้ว หากเราคิดถึงเรื่องนั้นอีก เราจะไม่มีความรู้สึกโกรธเกี่ยวกับเรื่องนั้นเลย เหมือนกับว่าเรื่องนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดกับตัวเรา นี่คือวิปัสสนาปัญญาที่ได้สามารถกำจัดโทษะเป็นวิกขัมภนปหานคือละได้ชั่วคราวด้วยวิปัสสนาปัญญาที่ปรากฏ

ในขณะนั้น ภายหลังจากต่อมา เมื่อเราได้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง ปัญญานี้จะค่อยๆ กำจัดกิเลสไปเรื่อยๆ แต่ผู้ปฏิบัติธรรมอาจไม่รู้หรือไม่ทันสังเกตว่า ปัญญานั้นได้กำจัดกิเลสออกไปจากใจของเรา มากน้อยเพียงใด

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้เปรียบว่า เหมือนกับช่างแกะสลักผู้หนึ่ง ที่ได้ใช้มือหยิบจับมีด เขาจับด้ามมีดแกะสลักทุกๆ วัน เมื่อกาลเวลาผ่านไปหลายวัน หลายสัปดาห์ หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี เขาก็รู้ว่าด้ามมีดนั้นกระทบกับมือของเขาอยู่ ด้ามมีดได้สึกกร่อนไป แต่เขากลับไม่รู้ว่าสึกกร่อนไปมากน้อยเพียงใด จวบจนกระทั่งวันหนึ่ง เมื่อยอดมือของเขาปรากฏที่บนด้ามมีดนั้น เขาจึงได้พิจารณาเห็นว่า โอหนอ!! มือของเรากระทบด้ามมีดนี้ ทำให้เนื้อไม้สึกกร่อนทุกวัน แต่บัดนี้ยอดมือของเรา ได้ปรากฏอยู่ที่ด้ามมีดแล้ว ^{๓๓๐}

^{๓๓๐} เสยยถาปิ ภิกขเว ปลคณทสส วา ปลคณทนต์เวทาสิสส วา วาสิชญู ทิสสนตองคฺลิตฺทานิ ทิสสนตติ องคฺกุจฺจปทํ, โน จ ขวสส เอวํ ญาณํ โหติ “เอตตํ กํ วัต เม อชฺช วาสิชฺชสส ซินฺนํ, เอตตํ กํ หียโย, เอตตํ กํ ปเรติ. อถ ขวสส ซินฺเน ซินฺนเตว ญาณํ โหติ. เอวเมว โข ภิกขเว ภาวนาอนุโยคมนุยุตฺตสส ภิกขุโน วิหโรโต ภิกฺขจาปิ น เอวํ ญาณํ โหติ “เอตตํ กํ วัต เม อชฺช อาสวานํ ซินฺนํ, เอตตํ กํ หียโย, เอตตํ กํ ปเรติ. อถ ขวสส ซินฺเน ซินฺนเตว ญาณํ โหติ. (สํ.ข. ๑๗/๑๐๑/๖๙)

“รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือปรากฏอยู่ที่ด้ามมีดของช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ แต่ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น หารู้ไม่ว่า วันนี้ ด้ามมีดของเราสึกไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สึกไปประมาณเท่านี้ วันก่อน ๆ สึกไปประมาณเท่านี้ ที่แท้เมื่อด้ามมีดสึกไปแล้ว ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น ก็รู้ว่าสึกไปแล้ว ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกันเมื่อประกอบภาวนาอยู่เนืองๆ หารู้ไม่ว่า วันนี้ อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สิ้นไปประมาณเท่านี้ วันก่อนๆ สิ้นไปประมาณเท่านี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็รู้ว่าสิ้นไปแล้ว”

ในกรณีเดียวกัน เมื่อเราสามารถใช้ปัญญากำจัดกิเลสหรือว่าชำระกิเลสทีละน้อยๆ เช่นนี้ หมั่นพากเพียรปฏิบัติเจริญวิปัสสนาภาวนา จนกระทั่งบรรลุถึงโสดาปัตติมรรคญาณ เราก็จะสามารถรู้ได้ว่ากำจัดกิเลสไปแล้วเท่าใด นั่นคือได้กำจัดสักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ได้กำจัดวิจิกิจฉา ความสงสัยในพระรัตนตรัยและได้กำจัดสัสสปทัตตปราคามาส คือการยึดมั่นศีลพรตนอกศาสนาว่าเป็นทางแห่งความหลุดพ้น ถือว่าตามที่เราได้เจริญสติด้วยความไม่ประมาทได้ประกอบความเพียรจนกระทั่งเกิดโลกุตตรปัญญานั้น จะทำให้เราสามารถกำจัดกิเลสได้ตามสมควรแก่มรรคนั้นๆ และจะสามารถกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นเชิงโดยไม่มีเหลือเมื่อบรรลุถึงอรหัตตมรรคปัญญาอันเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง ปราศจากเปือกตม กำจัดกิเลสมลทินอย่างละเอียด กล่าวคืออวิชชา เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงประกาศการข้ามอวิชชโฆมะด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ ด้วยคำตอบว่า ปณฺญา ย ปริสุชฺฌติ (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) ครั้นเมื่อพระองค์ตรัสคาถานี้จบแล้ว อาพวกยักษ์ได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

คำถามที่ ๙ : บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไรเล่า

ครั้งเมื่ออาฬวกยักษ์ทราบคำตอบแล้วว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เมื่อจะทูลถามปัญหาอันลະไปด้วยโลกียะและโลกุตระด้วยปฏิภาณของตน จึงได้กราบทูลถามคำถามที่ ๙ กับพระพุทธเจ้าว่า **กถํสุ ลมเต ปญญํ** (บุคคลย่อมได้ปัญญาอย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

สททหาโน อรหโต	ธมมํ นิพพานปตติยา
สุสสุส ^{๓๗๓} ลมเต ปญญํ	อปปมตโต วิจกฺขโณ.

^{๓๗๓} ในบางฉบับแปลบทว่า สุสสุส ว่า “ผู้ฟังด้วยดี” โดยถือว่ามาจาก ส อุปสรรค (ดี) + ส ฐาตุ แต่ความจริงแล้วบทนี้มาจาก ส ฐาตุ (สวเน = ฟัง) + ส ปัจจัย + อนต ปัจจัย แปลง นต ของ อนต ปัจจัยกับ ส วิภัตติเป็น อ ดังคำว่า คจจํ (ผู้ไป) ลง ส ปัจจัยในอรรถว่า อิจฉา (ปรารธนา) ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๔๓๔) ว่า ฤษขสมสรสุปาทีหิตุมิจฉตเถสุ (ลง ข, ฉ และ ส ปัจจัยท้าย ฤษ, ขส, หร, ส และ ปา ฐาตุเป็นต้นในอรรถของ ตุ ปัจจัยและ อิจฉา ศัพท์ <ปรารธนาเพื่อ> ได้บ้าง) เช่น

ฤษ ฐาตุ (पालनपयवहरणसु = รักษา และบริโศค) = พุภุภุขติ (ย่อมปรารธนาเพื่อบริโศค, หิว)

ขส ฐาตุ (อทเน = กิน) = ชิขจติ (ย่อมปรารธนาเพื่อบริโศค, ย่อมหิว)

หร ฐาตุ (หระเน = นำไป) = ภิกฺขฺ ชิคฺสิติ (ปรารธนาเพื่อนำภิกษาไป)

ส ฐาตุ (สวเน = ฟัง) = สุสสุสติ (ย่อมปรารธนาเพื่อฟัง)

วิธีประกอบรูปศัพท์ คือ เมื่อลง ส ปัจจัยท้าย ส ฐาตุแล้ว ให้ซ้อนธาตุ ส เป็น สสุ แล้วซ้อน ส พยัญชนะ จึงได้รูปว่า สุสสุสติ แปลตามศัพท์ว่า ย่อมปรารธนาเพื่อฟัง ดังคำอธิบายในคัมภีร์ภิกษาและไวยากรณ์ว่า

“บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์เพื่อบรรลุนิพพาน ผู้ใคร่จะสดับ
ย่อมได้ปัญญา เป็นผู้ไม่ประมาท พินิจพิจารณา”

บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์เพื่อบรรลุนิพพาน ได้แก่
อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหนทางสู่การดับทุกข์ ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เป็นหนทางเพื่อบรรลุนิพพาน

สุสสุสายาติ โสตุกามตาย. สา อตถโต อุปสงกมณาที. (ส.ส.ฎีกา ๑/๒๔๖/๓๔๖)

“บทว่า สุสสุสาย แปลว่า ด้วยความปรารถนาจะฟัง ความปรารถนาจะฟังนั้นคือ
การเข้าไปใกล้เป็นต้นโดยเนื้อความ”

โสตุมิจฉติ สุสสุสติ. (นิตติ.สุตต. ๖/๙๑๐)

“ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง ได้รู้ว่า สุสสุสติ”

อภกาสวิสเย “สุสสุสติ, สุสสุสา อิจจาทีนิ. (นิตติ.ชาต. ๓๒๒)

“ในวิสัยแห่งอภกาส (การช้อนพยางค์แรกของชาต) มีรูปว่า สุสสุสติ (ย่อมปรารถนา
เพื่อฟัง), สุสสุสา (ความปรารถนาเพื่อฟัง) เป็นต้น”

สุสสุสติติ โสตุกาโม โหติ. (อง.จตุกก.อ. ๒/๑๒๘/๓๗๘)

“คำว่า สุสสุสติ (ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง) หมายความว่า เป็นผู้ใคร่เพื่อสดับ”

ปริเยสนาเนวสนา ปริเยญฺจि คเวสนา

อุปาสนํ ตุ สุสสุสา สา ปาจริจฺจिया ภเว. (อภิธาน. ๒/๔๒๘)

“การแสวงหา (๔ ศัพท์) คือ ปริเยสนา, อนเวสนา, ปริเยญฺจิ, คเวสนา
การรับใช้, การอุปัฏฐาก (๓ ศัพท์) คือ อุปาสน, สุสสุสา, ปาจริจฺจिया สุสสุสา และ
ปาจริจฺจिया เป็นอิตถิลิงค์”

สุสสุสา โสตุมิจฉาย ปาจริจฺจियามปิ จ. (อภิธาน. ๓/๙๓๐)

“คำว่า สุสสุสา อิตถิลิงค์ ไซ้ในความหมายว่า ความปรารถนาเพื่อฟัง และการปรนนิบัติ”

ผู้ที่มีความพากเพียรปฏิบัติธรรมเจริญสติปัญญาฐานวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีสติปัญญาตามรู้กาย เวทนา จิต และธรรม หรือตามรู้อาการของกายและจิต คือ พิจารณารูปรนามตามความเป็นจริงอย่างจดจ่อต่อเนื่องจนมีวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้นปรากฏเกิดขึ้นจะสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล และเมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลใด อรหัตตผลจิตย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันทันทีโดยไม่มีระหว่างกันแก่บุคคลนั้น ทำให้บุคคลท่านนั้นบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงที่สุด ได้แก่ พระอรหันต์ มี ๓ ประเภท คือ

๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองและสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่ไม่สามารถสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้

๓. พระอรหันตสาวก คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยรู้แจ้งตามเพราะปฏิบัติตามคำสอนขององค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้ใคร่จะสดับยอมได้ปัญญา คือ ความต้องการจะฟัง หมายถึง มีฉันทะที่ต้องการจะฟังธรรม เมื่อเรามีฉันทะที่ต้องการจะฟังเช่นนี้ เราจึงจะได้รับปัญญา ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การฟัง การอ่าน การสอบถาม ได้แก่ ปัญญาของคนทั่วไป

๒) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาจากสิ่งที่ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้ศึกษาเล่าเรียนมา

๓) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญสติปัญญาน
วิปัสสนาภาวนา

ตั้งข้อความว่า

อปราปี ติสโส ปณฺหา - จินตามยา ปณฺหา, สุตมยา ปณฺหา,
ภาวนามยา ปณฺหา.^{๓๓๒}

“อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามี ๓ ประการ คือ

- ๑. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด
- ๒. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
- ๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม”

ยสฺส สตถา วา ธมฺมํ เทสยติ อณฺเวยโร วา ครุญฺจानीโย
สพฺรหมจารี, โส ตํ ธมฺมํ สุตฺวา สทฺธํ ปฏฺฐิภตฺติ. ตตฺถ ยา วิมฺสา
อุสฺสาหนา ตฺลนา อุปฺปริกฺขา, อัย สุตมยํ ปณฺหา. ตถา สุตฺเตน
นิสฺสเยน ยา วิมฺสา ตฺลนา อุปฺปริกฺขา มนฺसानุเปกฺขณา, อัย
จินตามยํ ปณฺหา. อีมาหิ ทฺวีหิ ปณฺหาหิ มนฺสิการสมฺปยุตฺตสฺส
ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ ทสฺสนญฺมียํ วา ภาวนา ญฺมียํ วา, อัย ภาวนามยํ
ปณฺหา.^{๓๓๓}

“พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้นำเคารพรูปใดรูปหนึ่งยอม
แสดงธรรมแก่บุคคลใด บุคคลนั้นฟังธรรมนั้นแล้วย่อมได้ศรัทธา

^{๓๓๒} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๑๔

^{๓๓๓} ขุ.เนตติ. ๗/๑๐

ปัญญาที่ใช้พิจารณา ฝึกฝน เทียบเคียง และใคร่ครวญในธรรมนั้น
ชื่อว่า สุตมยปัญญา

ปัญญาที่ใช้พิจารณา เทียบเคียง ใคร่ครวญ และทบทวนด้วยใจ
โดยอาศัยการฟัง [ธรรม]อย่างนั้น ชื่อว่า จินตามยปัญญา

[มรรค]ปัญญาที่เกิดแก่ผู้ก่อปรด้วยมนสิการด้วยปัญญาทั้งสอง
อย่างนี้ในทสสนภูมิ [โสดาปัตติมรรค] หรือในภาวนาภูมิ [มรรคเบื้องบน
๓] ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา”

บุคคลทั่วไปสร้างปัญญาได้ด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น
แต่ถ้าหากเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จะมีปัญญาเพียงสองประการ คือ จินตามยปัญญา ปัญญาที่ได้จาก
การดำริ และภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา
เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยมิได้ฟังคำแนะนำจาก
ผู้อื่น ดังข้อความว่า

ตตถ กตโม จ ปุคฺคโล สมมาสมพุทฺโธ. อิเธกจฺจ ปุคฺคโล ปุพฺเพ
อนนุสฺสฺเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ. ตตถ จ สพฺพญญฺตํ
ปาปุณาติ พฺลฺลสุ จ วสีภาวํ. อयํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมมาสมพุทฺโธ.^{๓๓๙}

“ในข้อนั้น บุคคลใดคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลบางคนใน
โลกนี้ ย่อมรู้แจ้งสัจธรรมเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน บรรลุความ
เป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวงและความเชี่ยวชาญในทศพลญาณทั้งหลายด้วย
ความรู้แจ้งนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”

^{๓๓๙} อภ.ป. ๓๖/๒๒/๗๑

การอบรมจิต มี ๒ แบบ ได้แก่

๑) สมถภาวนา คือ การเจริญสมาธิจนกระทั่งเกิดอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ อันเป็นเหตุให้ได้โลกียฌานปัญญา

๒) วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นเหตุให้ได้โลกุตตรปัญญา เพื่อให้เห็นธรรมชาติของรูปนามชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นโทษเห็นภัยของรูปนามชั้น ๕ อยากจะหนี อยากจะพ้นไปจากรูปนามชั้น ๕ จนบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

ตั้งข้อความว่า

สมถो จ วิปัสสนา จ.^{๓๓๕}

๑. สมถะ การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ
๒. วิปัสสนา การรู้เห็นไตรลักษณ์”

พระพุทธองค์ตรัสว่าผู้ใคร่จะะสตับยอมได้ปัญญา คือ บุคคลยอมได้รับปัญญาจากการฟังธรรม เพราะทำให้ได้รับประโยชน์และมีอานิสงส์หลายประการ คือ

- ๑) ผู้ฟังยอมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๒) เข้าใจชัดในสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
- ๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้
- ๔) ทำความเห็นให้ตรง
- ๕) จิตของผู้ฟังยอมเลื่อมใส

^{๓๓๕} ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๑๑

ตั้งข้อความว่า

ปณจิเม ภิกขเว อานิสฺสา ธมมสฺสวเน. กตเม ปณจ? อสฺสตุ
 สฺขณาทิ, สฺขตุ ปรีโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ. ทิฏฺฐิ อุกฺโข กโรติ, จิตฺตมสฺส
 ปสฺสิตฺติ. อิเม โข ภิกขเว ปณจ อานิสฺสา ธมมสฺสวเนติ.^{๓๓๖}

“ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้
 อานิสงส์ ๕ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นได้ตรง
๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้”

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเหตุของปัญญาอย่างแรกว่าเป็น
 สิ่งที่คุณคนได้รับด้วยการตั้งใจหรือด้วยการต้องการฟังธรรมนั่นเอง

เมื่อเรามีความต้องการฟังเพราะเกิดศรัทธาแล้ว เราจึงชวนชวาย
 ในการเดินทางมาฟังธรรม เราย่อมเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้แล้ว
 แม้ในขณะที่ฟังธรรมเราก็ก่อใจเลื่อมใสลงสดับตรับฟัง ตั้งใจฟังทุกถ้อยคำ
 มิให้ตกหล่นไป พยายามทำความเข้าใจเนื้อความ ทั้งข้ออรรถข้อธรรม
 นั้น เป็นผู้ไม่ประมาท พินิจพิจารณา หมายความว่า การอยู่โดยมี

^{๓๓๖} อก.ปณจก. ๒๒/๒๐๒/๑๓๔-๓๕

สติปัญญาเป็นเครื่องสอดส่องด้วยความเป็นผู้รู้สุภาชิตและทุพภาชิต ย่อมใคร่ครวญอรรถทั้งหลายที่ทรงจำด้วยความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง เพราะฉะนั้น ผู้ใคร่จะสดับย่อมได้ปัญญา

ปัญญามีอีกหลายประเภท ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญาที่เห็นตรงต่อตามความเป็นจริงของสภาวธรรม ปัญญาที่พิจารณาไตรลักษณ์ทำให้สามารถถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ เป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มีนเป็น มรรคปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดในขณะบรรลุมรรคญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ผลปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดในขณะบรรลุผลญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในผลจิต ๔ เป็นต้น โดยเฉพาะมรรคปัญญาและผลปัญญาเป็น โลกุตตรปัญญา

ปัญญาที่เราได้รับจากการฟังนี้เป็นปัญญาภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ เป็นความรู้ที่เกิดจากการฟัง การเรียนรู้จากผู้อื่น ยังไม่ใช่ปัญญาภายในของเรา ซึ่งช่วยทำให้เราเข้าใจหลักธรรมว่า สิ่งใดเป็นความดี สิ่งใดเป็นความชั่ว ทำให้เราารู้จักบาปบุญคุณโทษ แต่การที่จะเกิดปัญญาที่รู้เห็นรูปนามด้วยวิปัสสนาปัญญานี้ จะต้องเกิดจากการพัฒนาจิตคือการอบรมจิตของตน จึงจะเกิดวิปัสสนาปัญญา มรรคปัญญา และผลปัญญาได้ ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงขึ้นไป ปัญญาทุกอย่างนั้น เริ่มต้นจากสตะคือความตั้งใจฟังธรรมนั่นเอง ดังข้อความว่า

เทวเม ภิกขเว ปจจยา สสมาทิจฺฉิยา อูปปาทาย. กตเม เทว?
ปรโต จ โฆโส โยนิโส จ มนสิกาโร. อิเม โข ภิกขเว เทว ปจจยา
สสมาทิจฺฉิยา อูปปาทาย.^{๓๓๗}

“ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิจฺฉิมี ๒ อย่างเหล่านี้ ปัจจัย ๒ อย่างมี
อะไรบ้าง คือ ปรโตโฆสะ (เสียงแนะนำจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ
(การใส่ใจโดยแยบคาย)”

คำถามที่ ๑๐ : บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า

อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ด้วยคำถามต่อไปว่า กถํ สฺย วิณฑเต ธนํ (บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ปฏฺฐิรูปการี จฺรฺวา อฏฺฐจฺจตา วิณฑเต ธนํ (บุคคลผู้ทำการอย่างเหมาะสม ไม่เพิกทอดธุระ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้)

คำว่า ปฏฺฐิรูปการี ผู้ทำการอย่างเหมาะสม หมายความว่า เป็นผู้รู้ความเหมาะสมในการประกอบอาชีพการงานของตน ไม่ทำประโยชน์ทั้งหลายให้เสียไป ในพระสูตรหนึ่งพระองค์ได้ทรงอธิบายความเหมาะสมในเรื่องนี้ว่ามีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ประการแรกคือ ความเข้าใจวิธีการอย่างถูกต้อง ได้แก่ ความเข้าใจในการประกอบอาชีพการงานของตนอย่างถูกต้องเพราะหากขาดความเข้าใจแล้วย่อมไม่สามารถประกอบอาชีพนั้นๆ

ประการที่สองคือ มีความชำนาญในการงานของตน หมายความว่า การงานจะลุล่วงได้ดี คนนั้นจะต้องมีความชำนาญเชี่ยวชาญพอสมควรแล้ว ย่อมจะประสบความสำเร็จก้าวหน้าได้ ซึ่งเราจะต้องพยายามพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความชำนาญในหน้าที่การงานที่กำลังทำอยู่นี้

ประการที่สามคือ มีความอดทน บากบั่น ขยันหมั่นเพียร การประกอบอาชีพการงานทุกอย่างนั้นย่อมต้องมีอุปสรรคเป็นธรรมดา ถ้าเราพบอุปสรรคแล้วท้อถอย ก็ไม่อาจประกอบอาชีพการงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะอุปสรรคมีอยู่ตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสถึงการหาทรัพย์ของคนทั่วไปว่า ต้องรู้จักวิธีทำางานอย่างเหมาะสม ไม่เพิกทอดธุระคือไม่นิ่งเฉย ในหน้าที่การงานที่เราทำอยู่นั้น ด้วยอำนาจแห่งความเพียรอันเป็นไปทางจิต มุ่งมั่นในการทำงานสิ่งนั้นให้ดีที่สุด และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร คือ มีความบากบั่น ไม่ย่อท้อ ด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกาย ย่อมจะทำให้บุคคลนั้นสามารถแสวงหาทรัพย์ได้

ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ตรัสว่าทรัพย์นั้นเป็นสิ่งที่ได้มาโดยยาก แม้จะได้มาแล้วเราก็รักษาได้โดยยากกว่าจะได้ทรัพย์มา ก็ต้องขยันหมั่นเพียร ศึกษาเรียนรู้ศิลปวิทยาต่างๆ จนกระทั่งถึงความชำนาญ และเมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว ทรัพย์นั้นก็ยังคงต้องหมดสิ้นไปด้วยการกินการใช้ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่น เป็นต้น และเราก็ยังต้องใช้ทรัพย์นั้นเพื่อตนเองด้วย

ในขุททกนิกาย พระพุทธองค์ตรัสตอบเทวดาในมงคลสูตรว่า

พาหุสจจนจ สิปปณจ	วินโย จ สุสิกขิโต
สุภาสิตา จ ยา วาจา	เอตํ มงคลมุตตม ^{๓๓๘}

“การมีความรู้มาก การทำงานช่าง การมีวินัยอย่างดี และการพูดถ้อยคำไพเราะ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด”

^{๓๓๘} พ.พ. ๒๕/๕/๓

คำถามที่ ๑๑ : บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า

อาพวักษ์ได้กราบทูลถามคำถามที่ ๑๑ กับพระพุทธองค์ต่อไปว่า **กถัสฺ กิตฺติ ปโปติ** (บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **สจฺเจน กิตฺติ ปโปติ** (บุคคลย่อมหาชื่อเสียงเกียรติยศได้ด้วยความสัตย์)

มวลมนุษย์ในโลกนี้ บางคนเมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว ก็พยายามแสวงหาปัญญาจากการฟังธรรม ต่อมาภายหลัง ถ้ามีทรัพย์สินพอสมควรแล้ว อาจจะมีคามอยากได้เกียรติยศชื่อเสียงขึ้นมา ซึ่งเกียรติยศชื่อเสียงนี้ สำหรับคนธรรมดาทั่วไปที่ไม่มีทรัพย์นั้น อาจจะไม่เห็นว่ามีค่าสำคัญ แต่สำหรับคนที่มีทรัพย์มากมายเกินพอแล้ว อาจจะไปคิดว่าเกียรติยศชื่อเสียงนั้นมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าทรัพย์ก็ได้

เมื่อเรามีทรัพย์ เราแสวงหาความสุขได้เพียงตัวเรา แต่การมีเกียรติยศชื่อเสียงนี้เป็นสิ่งที่สังคมให้ความยอมรับนับถือ ด้วยเหตุนี้จึงมีคนบางคนซึ่งถึงแม้จะมีสมบัติพัสถานร่ำรวยทรัพย์สินเงินทองเท่านั้นยังไม่พอ แต่เขาก็ยังไขว่คว้าแสวงหาเกียรติยศชื่อเสียงอีก

บุคคลย่อมได้เกียรติยศชื่อเสียงนั้นขึ้นอยู่กับความสัตย์คือพูดคำสัตย์ พูดคำจริงและทำจริงซึ่งเป็นผลงานที่บุคคลนั้นได้ทำเป็นเวลานาน ทำให้ผู้คนจำนวนมากได้ประจักษ์ จึงจะเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับดังเช่นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระองค์ได้ทรงลำบากตรากตรำเหน็ดเหนื่อย

พระวรกาย ทรงงานเพื่อพสกนิกรชาวไทยมาเป็นระยะเวลานาน เกียรติยศชื่อเสียงของพระองค์ยังคงสถิตย์ดำรงอยู่ในใจของคนไทย และได้รับการยอมรับจากทั่วโลกด้วย

เกียรติยศชื่อเสียงที่แท้จริงนั้นคือความสัตย์ คุณธรรมความดีที่ตนเองสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อคนในสังคมที่อยู่ร่วมกัน เป็นคุณธรรมความดีที่สามารถสร้างได้ด้วยตนเองตลอดเวลา ไม่ต้องรอคอย ไม่ต้องสวดมนต์อ่อนวอน วิงวอน ขอร้อง ขอให้ใครหรือเทวดาตนใดมาช่วย เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า บุคคลยอมหาชื่อเสียงเกียรติยศได้ด้วยความสัตย์

คำถามที่ ๑๒ : บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า

อาพวงยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามต่อไปว่า **ถ้า มิตตานี คนถดี** (บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า) ทำอย่างไรบุคคลจึงจะสามารถมีมิตรสหายได้เป็นจำนวนมาก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ทพ มิตตานี คนถดี** (บุคคลผู้ให้ ย่อมผูกมิตรไว้ได้) มิตรนั้นเป็นคนที่เราสนิทสนมด้วย เป็นบุคคลที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เราทุกคนมีแขนคนละ ๒ ข้าง มีขาคนละ ๒ ข้าง แต่คนที่มีมิตร ๑๐ คน เขาจะมีแขนเพิ่มขึ้นอีก ๒๐ ข้าง ส่วนคนที่มีมิตร ๑๐๐ คน เขาก็จะมีแขนเพิ่มขึ้นอีก ๒๐๐ ข้าง หมายความว่า เมื่อเขาต้องการจะทำสิ่งใด จะทำให้การทำงานหรือสิ่งต่างๆ ที่เขาตั้งใจจะทำนั้นสำเร็จลุล่วงได้รวดเร็วขึ้น เพราะมีแขนของมิตรที่คอยให้ความช่วยเหลือนั่นเอง ดังนั้น การผูกมิตรจึงเป็นสิ่งที่ดี

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงคุณธรรมในการผูกมิตรว่าได้แก่ทานคือการให้นั่นเอง เพราะบุคคลผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของบุคคลผู้รับ เนื่องจากการให้เป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นการแสดงเมตตาไมตรีจิตของผู้ให้จากใจ และมีการแสดงออกมาเป็นรูปธรรม หากว่าเรามีความเมตตาทางใจ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทางใจ แต่ไม่มีการแสดงออกมาทางกายให้เขาได้เห็นได้รับรู้เช่นนี้ บุคคลอื่นก็อาจจะเห็นได้ไม่ชัดเจน หรือไม่อาจรับรู้ถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในใจของเราได้ แต่เมื่อเราให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดอันเป็นที่ต้องการที่ปรารถนาของผู้รับ เราย่อมสร้างมิตรได้ หรือหากผู้ให้ได้ให้

สิ่งที่ให้โดยยาก ย่อมเป็นการผูกมิตรไว้ได้ไม่ว่าจะให้ด้วยเหตุผลใดก็ตาม การให้นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องต่อสู้กับความตระหนี่ ถี่เหนียวที่ติดอยู่ในจิตของเรามาก การสละให้ปันสิ่งของของตน แก่ผู้อื่นเป็นสิ่งที่ประเสริฐและทำได้ยาก เพราะบุคคลไม่ใช่ว่ามั่งมีร่ำรวย แล้วจะสามารถให้ได้ แต่ต้องมีจิตใจเอื้อเพื่อแผ่ด้วยจึงจะสามารถให้ได้ ดังนั้น การแสดงออกที่ดีจึงนับว่าเป็นสิ่งที่ประโยชน์แก่บุคคลอื่น และทำให้เราสามารถสร้างสัมพันธภาพและผูกมิตรไว้ได้เป็นอย่างดี ดังพระพุทธพจน์ว่า

ททํ ปิโย โหติ ภาชนติ นํ พหู
 กิตติ จ ปโปติ ยสส วฑฒติ
 อมงกุฎโต ปริสํ วิกาหติ
 วิสาร์โท โหติ นโร อมจฉริ.^{๓๓๙}

“นรชนผู้ไม่ตระหนี่ ให้ทานอยู่ ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก คนหมู่มากย่อมคบหานรชนนั้น เขาย่อมได้รับเกียรติ เจริญด้วยยศ เป็นผู้ไม่เก้อเขิน แกล้วกล้าเข้าสู่บริษัท”

ททมาโน ปิโย โหติ	สตํ ธมฺมํ ออนุกมฺมิ
สนโต นํ สทา ภาชนติ	สญฺญตา พุรหมจาร์โย.
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนติ	สพฺพทุกขาปฺนุหนํ
ยํ โส ธมฺมํ อิชฺฌณาย	ปรีนิพฺพาติ อนาสโว. ^{๓๔๐}

^{๓๓๙} อก.ปณจก. ๒๒/๓๔/๒๐

^{๓๔๐} อก.ปณจก. ๒๒/๓๕/๒๑

“ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก เชื่อว่าดำเนินตามธรรมของ สัตบุรุษ สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบ ผู้สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ

สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง แก่เขา เขารู้ชัดธรรมนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพานในโลกลี้”

ทานหรือการให้นั้น เป็นหัวข้อหนึ่งในสังคหัตถุ ได้แก่ “ความ มีน้ำใจโอบอ้อมอารี (ให้ทาน), กล่าววจีไพเราะ, สงเคราะห์ช่วยเหลือ การงาน และสมานไมตรี” สังคหัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการ สงเคราะห์กัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจ คน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการ สงเคราะห์สังคหัตถุ ๔ มีดังต่อไปนี้ :-

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ กันด้วยสิ่งของที่ควรให้ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก วาจาจุดดิ่มน้ำใจ วาจาซาบซึ่งใจ คือ กล่าวคำสุภาพ เจรจาไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและ ความรักใคร่รั้งถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็น หลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

๓. อัตถจริยา การประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงการช่วย เหลือแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู่ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

ตั้งข้อความว่า

จตตาริมาณี ภิกขเว สงคหัตถุณี. กตมาณี จตตาริ ? ทานํ เปยยวชชํ อตถจริยา สมานตตตา, อิมานี โข ภิกขเว จตตาริ สงคหัตถุณินิตี.

ทานญจ เปยยวชชญจ
สมานตตตา จ ธมเมสุ
เอเต โข สงคหา โลเก

อตถจริยา จ ยา อิธ
ตตถ ตตถ ยถารหํ
รตสสาณิว ยายโต.

เอเต จ สงคหา นาสสุ
ลภถ มานํ ปุชํ วา

น มาตา ปุตตการณา
ปีตา วา ปุตตการณา.

ยสมา จ สงคหา เอเต
ตสมา มหตตํ ปโปปนติ

สมเวกขนติ ปณชิตา
ปาสสา จ ภวนติ เต.^{๓๔๑}

“ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) มี ๔ ประการ เหล่านี้ สังคหัตถุ ๔ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนทัดเทียมกัน)

^{๓๔๑} อัง.จตุกก. ๒๑/๓๒/๒๓

ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถุมิ ๔ ประการเหล่านี้แล

ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาในธรรม
นั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลีมสลัก
ที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น

ถ้าไม่เพียงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือ
การบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของ
สังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็น
ผู้นำสรรเสริญ”

จตตารี สงคหัตถุณี - ทานํ เปยยวัชชํ อตถจริยา สมานัตตตา. ^{๓๙๒}

“สังคหัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนทัดเทียมกัน)

พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอภวกัยกษัเกี่ยวกับประโยชน์ในภพนี้
(ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์) ว่า บุคคลจะได้รับปัญญาด้วยความตั้งใจฟัง
ได้รับทรัพย์ด้วยการทำางานอย่างเหมาะสม ขยันหมั่นเพียร ได้รับ
เกียรติยศชื่อเสียงด้วยความสัตย์ และสามารถผูกมิตรได้ด้วยการให้ทาน
การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทั้งหมดนี้เป็นข้อความที่อภวกัยกษัได้กราบทูลถาม
พระพุทธองค์

^{๓๙๒} ที.ปา. ๑๑/๓๑๓/๑๑๙

คำถามที่ ๑๓ :

บุคคลทำอย่างไรจึงจะไม่เศร้าโศกในภพต่อไปเล่า

หลังจากนั้นอาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามที่ ๑๓ ซึ่งเป็นคำถามสุดท้ายว่า **อสมมา โลกา ปรี โลกั กถึ เปจจ น โสจติ.** (บุคคลทำอย่างไรจึงจะไม่เศร้าโศกในภพต่อไปเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

ยสเสเต จตุโร ธมมา สทฺธสฺส ชฺรเมสิโน
สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค ส เว เปจจ น โสจติ.

“บุคคลใดผู้อยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม ๔ ประการ เหล่านี้ คือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก”

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอาฬวกยักษ์ถึงประโยชน์ในภพต่อไป (สัมปรายิกัตถประโยชน์) ว่า บุคคลที่จะเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ยังต้องเดินทางอีกยาวไกล หากบุคคลนั้นเป็นผู้ที่ครองเรือนอยู่ เป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและมีธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศกในภพต่อไป

ศรัทธานี้มีลักษณะ ๒ อย่างคือ ความเชื่อมั่นและความเลื่อมใส ความเชื่อมั่น คือ เชื่อมั่นในกรรมและผลของกรรมว่ามีจริง ความเลื่อมใส คือ เลื่อมใสในคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยสงฆ์ เมื่อเราเลื่อมใสในคุณของพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นผู้ที่ตรัสรู้

ชอบอย่างแท้จริงได้ด้วยพระองค์เอง เลื่อมใสในคุณของพระธรรมว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางแห่งความหลุดพ้นอย่างแท้จริง เลื่อมใสในคุณของพระอริยสงฆ์ว่าเป็นบุคคลที่บรรลุดุธรรมอย่างแท้จริง ถ้าหากมีศรัทธาเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา บุคคลดังกล่าวต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๔ ประการ ดังนี้

ประการแรก คือ สัจจะ ได้แก่ พุทความจริง มีความสัตย์จริง ในการพูด

ประการที่ ๒ คือ ปัญญา ได้แก่ มีปัญญาเชื่อกรรมและผลของกรรม และปัญญาที่ได้จากเจริญสติปัฏฐานวิปัสสนาภาวนา จนกระทั่งรู้เห็นประจักษ์ลักษณะเฉพาะรูปนามตามความเป็นจริง และเห็นความเกิดดับของรูปนาม เป็นต้นไปจนกระทั่งพัฒนาปัญญาถึงระดับโลกุตตรปัญญา ได้บรรลุดุธรรมเป็นพระอริยบุคคล

ประการที่ ๓ คือ อดิ ได้แก่ ความเพียร โดยเราต้องประกอบความเพียร ๔ ประการในภพนี้ ได้แก่ ความเพียรในการสร้างบุญบารมี ความเพียรในการให้ทาน ความเพียรในการรักษาศีล และความเพียรในการเจริญภาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญวิปัสสนาภาวนานี้เป็นความเพียรที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา และจัดว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุดด้วย

ธรรมชาติของจิตของมนุษย์เรานั้นมักไหลลงสู่ที่ต่ำเสมอ เราจึงมักขาดสติและประมาทในธรรม ความประมาทเกิดขึ้นจากการไม่มีความเพียรของเราเอง นั่นก็คือ การขาดสติ ความเกียจคร้าน ด้วย

เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า ฐิติเป็นความเพียรในการสั่งสมคุณงามความดี ในขณะที่เรายังมีโอกาสอยู่

ประการสุดท้ายคือ จาคะ ได้แก่ การเสียสละ การให้ทาน ไม่ว่าจะเป็นการให้ทานเพื่อช่วยเหลือบุคคลผู้ด้อยโอกาส การให้ทานเพื่อการทำนุบำรุงพระศาสนา หรือเป็นการให้ทานอื่นๆ เพื่อช่วยเหลือสังคมหรือประเทศชาติก็ตาม เหล่านี้ก็นับว่าเป็นจาคะเช่นเดียวกัน

ในหมวดของขรवासธรรม ๔ ข้อที่ ๔ คือ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ โดยสละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน มีใจกว้างขวางพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบ ไม่เห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัวเอง

ในหมวดของอริชฐานธรรม ๔ ข้อที่ ๓ คือ จาคะ หมายถึง ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มตั้งแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

ในหมวดของอริยทรัพย์ ๗ ข้อที่ ๖ คือ จาคะ หมายถึง ความสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ปัญหา ๑๓ ข้อ

ปัญหาที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์นี้ มีทั้งหมด ๑๓ ข้อ และพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบไว้ทั้งหมด คำถามและคำตอบที่ปรากฏในพระสูตรนี้เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำตอบของปัญหาทั้ง ๘ ข้อแรกที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ตอบนี้เหมือนกัน พระองค์ทรงตอบอย่างเดียวกันทุกคำถาม พุทธปัญหาเหล่านั้นเป็น พุทธวิสัยเช่นนี้

มารดาและบิดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยไปเข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหา ๘ ข้อและได้รับคำตอบจากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้อาฬวกยักษ์ได้เรียนรู้ปัญหาถามตอบเหล่านั้นในครั้งที่ยังเป็นเด็กจากมารดาบิดาของตน แต่ในต่อมาภายหลัง โดยกาลเวลาล่วงไป อาฬวกยักษ์กลับลืมคำตอบไป จึงเกิดความกังวลและกลัวว่าจะลืมคำถามอีก จึงได้ใช้ชาติเขียนจารึกคำถามนั้นลงในแผ่นทองคำ ด้วยคิดว่า ‘ขอปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศ’ จึงเก็บไว้ในวิมาน

ก่อนที่บิดามารดาของท่านจะเสียชีวิตเพราะหมดอายุขัย ได้สั่งกับอาฬวกยักษ์ไว้ว่า ท่านจะมีอายุยืนจนกระทั่งถึงศาสนาของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า และหากว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว จงไปกราบทูลถามปัญหาเถิดและจะทราบคำตอบเป็นเช่นนี้

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบตรงกับที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยตอบบิดามารดาของ

ท่านไว้เมื่อกาลก่อน อาฬวกยักษ์ได้รับฟังแล้วก็เกิดปีติปราโมทย์ และได้เจริญวิปัสสนาที่ระลึกฐูปนามอันปรากฏในปัจจุบันเป็นอารมณ์ ในที่สุดของปัญหาข้อที่ ๘ เมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศการข้าม อวิชโชฆะด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ด้วยคาถาว่า **ปณฺญา ย ปริสุขมฺติ** (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) อาฬวกยักษ์ได้บรรลุธรรม เป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นความเป็นยักษ์ที่ดุร้ายเหี้ยมโหดก็กลายเป็นยักษ์ที่นุ่มนวล เป็นยักษ์สัมมาทิฐิที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

อาฬวกยักษ์ได้กล่าวไว้ในคาถาสุดท้ายของพระสูตรนี้ว่า

โส อหํ วิจริสสามิ	คามา คามํ ปุรา ปุรํ
นมสสามาโน สมพุทฺธํ	ธมฺมสส จ สุธมฺมตํ.

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็นพระธรรมอันดีงามของพระธรรม”

คาถาข้างต้นหมายความว่า ไม่ว่าจะท่านจะอยู่ ณ ที่ใด ในหมู่บ้าน เมือง หรือเดินทางไปแห่งหนตำบลใด ในใจของท่านจะระลึกถึงพระพุทธคุณและพระธรรมคุณอยู่เสมอ แม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึงพระอริยสงฆ์ไว้ ก็อนุโลมได้ว่าท่านมีความเคารพในพระอริยสงฆ์เช่นเดียวกัน เนื่องจากเป็นคาถา เป็นบทกวีที่มีแต่พยางค์และถึงแม้ครบพยางค์แล้ว จึงมิได้กล่าวถึงพระสงฆ์ไว้โดยตรงในที่นี้

เมื่ออาพวกยักษ์บรรลุนิกรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว ท่านจึงมีพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระอาจารย์ในใจของท่านเพียงพระองค์เดียว มีพระธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ในใจของท่าน มีพระอริยสงฆ์คือพระโสดาบันเป็นต้นเป็นเพื่อนพรหมจรรย์ที่ได้ประพาสพรหมจรรย์เหมือนกันอยู่ในใจของท่านตลอดเวลา

คำตอบที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนแก่ท่านอาพวกยักษ์นี้ เป็นคำตอบที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีประโยชน์ทั้งในปัจจุบันนี้และทั้งในโลกหน้า ซึ่งมีบทสรุปดังต่อไปนี้

๑. ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ เมื่อเรามีศรัทธาเป็นทรัพย์แล้ว เราจึงสามารถพากเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุคุณธรรมขั้นสูงต่อไป

๒. ธรรมที่บุคคลประพาสดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ไม่ใช่ทรัพย์สินเงินทองหรือญาติพี่น้อง เพราะสิ่งเหล่านั้นนำความสุขมาให้เราได้ในช่วงขณะหรือชั่วคราวเท่านั้น แต่ธรรมที่เราได้ประพาสดีเป็นสิ่งที่นำสุขมาให้แก่เราได้ตลอดไป

๓. ความสัตย์มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือ ความจริงที่เราได้กล่าวไว้นั้นมีรสที่มีค่ากว่ารสโดยทั่วไป

๔. นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุด เมื่อเรามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เราก็กะหลีกเสี่ยงจากบาปและหมั่นบำเพ็ญบุญอยู่เสมอ

๕. บุคคลข้ามห้วงกิเลสได้ด้วยศรัทธา คือ เมื่อเรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เราจึงตั้งใจปฏิบัติธรรม

๖. บุคคลข้ามห้วงภพได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะการเจริญสติปัญญาเป็นทางสายเดียวแห่งความพ้นทุกข์

๗. บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร คือ สามารถล่วงทุกข์คือรูปนามนี้ได้ด้วยความเพียรในการปฏิบัติธรรม

๘. จิตหมดจดจากกิเลสได้เบื้องต้นด้วยปัญญาที่รู้จักบาปบุญคุณโทษ และหลังจากนั้นก็เป็นปัญญาที่อบรมด้วยการเจริญสติ สมาธิ และปัญญา เมื่อเราเจริญสติ สมาธิ ปัญญาจะพัฒนาขึ้นเป็นวิปัสสนา ปัญญา มรรคปัญญา และผลปัญญาตามลำดับ

๙. บุคคลยอมได้รับปัญญาด้วยการตั้งใจฟังธรรม

๑๐. ผู้ที่ทำการงานอย่างเหมาะสมไม่เพิกฐานะ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้

๑๑. บุคคลยอมได้รับเกียรติยศเพราะความสัตย์

๑๒. ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้

๑๓. ธรรมที่ทำให้บุคคลเมื่อละโลกนี้ไปแล้วยอมไม่เศร้าโศกคือศรัทธา และธรรม ๔ ประการคือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ

การที่เราได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้นั้น จะส่งผลให้เราได้อยู่ดีมีสุขทั้งในปัจจุบันภพและในภพต่อไป ถ้าหากว่าในภพปัจจุบันเราพยายามปฏิบัติธรรม ภาวชาติย่อมจะสั้นลง และเมื่อภพชาติ

สั้นลง เราก็จะบรรลุถึงพระนิพพานได้เร็วขึ้น ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิด
หลุดพ้นไปจากความทุกข์ในสังสารวัฏมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
ความตาย เป็นต้นอีกต่อไป

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๐-๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙-๒๕๔๓.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙-๒๕๔๓.

พระกัจจายนเถระ. กัจจายนไวยากรณ์. คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. กองทุนสัททาวิเสส อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระโมคคัลลานเถระ. อภิธานปทีปิกา. วัดปากน้ำ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทคนิค, ๒๕๒๗

พระอัครควังสเถระ. สัททนีติปทมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖.

_____. สัททนีติธาคุมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖.

_____. สัททนีติสุตตมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระญาณธชะ (แลดี สยาดอ). นิรุตติทีปนี. คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ. ปรีวรรต ตรวจชำระโดยพระธรรมโมลี และคณะ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระยสเถระ. กัจจายนสารมัญชรี. สรรสาระแห่งกัจจายนไวยากรณ์. แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสาราภิวังส์ ตรวจชำระโดยพระธรรมโมลี และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๔.

พระอาจารย์ทิสปาโมกษ์ ชื่อ อุจีป่วย. **คมกัรตถ : ประมวล
จุฬาสัทศาสตร์ ๓๑ คัมภีร์.** คณะกรรมการโครงการจัดสร้าง
พระไตรปิฎกนิสสยะ. นครปฐม: โรงพิมพ์บริษัท ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด,
๒๕๕๑.

พระคันธสาราภิงค์. **พระปริตรธรรม.** วัดท่ามะโอ. ลำปาง:
โรงพิมพ์ -, ๒๕๕๗.

ประวัติผู้เขียน

- ชื่อ** : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
- วัน/เดือน/ปี เกิด** : วันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ที่ ๑ ตำบลดอนปรู
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ๗๒๑๔๐
- การศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๓๙ สอบได้ ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดชนะสงคราม
: พ.ศ. ๒๕๔๘ จบศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต (ศน.ม. สาขา
พุทธศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย
: พ.ศ. ๒๕๕๙ จบพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด. สาขา
พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน

- : กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามรัฐ (หน้าศาสนา)
กรุงเทพมหานคร
- : เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป โครงการหลักสูตรนานาชาติ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- : กองบรรณาธิการ คณะกรรมการตรวจชำระคัมภีร์
มูลนิธิพร รัตนสุวรรณ โรงพิมพ์วิญญาน
กรุงเทพมหานคร
- : นักวิชาการศึกษา กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา กอง

- วิชาการมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 : คณะกรรมาธิการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก
 สำนักงานราชบัณฑิตยสภา สนามเสือป่า เขตดุสิต
 กรุงเทพมหานคร
 : เลขานุการ คณะกรรมาธิการจัดทำพจนานุกรม
 พระไตรปิฎก
 : ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา
 วิทยาเขตบانیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 : ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป
 วิทยาเขตบانیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๔๙/๒๔๑ หมู่ ๖ ตำบลพิมลราช อำเภอบางบัวทอง
 จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐
โทรศัพท์ : มือถือ ๐๘๑-๔๕๐๑๘๒๔
E-mail : thanee_305@hotmail.com
 : thanee.suw@mcu.ac.th

